

Олег ГРИНІВ

айстра
звіздаря

КНИГОСХОВИЩЕ

АБОНЕМЕНТ
ЛДУФК

Олег Гринів

84(4Укр)
Г 85

ТАЙСТРА ЗВІЗДАРЕА,

АБО

Словідь горобинної ночі

*Переказаний літопис
після заграви 1945 року в есеях
на дванадцятьох згортках*

Львів - 2006

УДК 821.161.2-4
ББК 84 (4 УКР)
Г 85

Автор висловлює щирю подяку:

Василю Процюку,
*спонсорів книги, синові галицької землі, співтворцеві
нового архітектурного обличчя
столиці України;*

Володимирові Качкану,
вченому і письменнику, першому рецензенту книги;

Левкові Різнику
письменникові, першому читачеві рукопису.

Гринів Олег

Г 85 Тайстра звідаря, або Сповідь горобиної
ночі. *Переказаний літопис після заграви 1945
року в есеях на дванадцятьох згортках.* – Львів:
Тріада плюс. – 2006. – 480 с.

Закарбована пам'ять про нерівний бій українських повстанців з окупантами пронизує ціле життя оповідача, приводить його в лави Народного руху України, визначає чільне місце в боротьбі за національно-державне відродження. Як начебто відчужений спостерігач, у стані клінічної смерті він переглядає свій життєпис, постійні змагання з двійником, який прагне звести невтомного шукача на хибний шлях. Переоцінка колишнього на тлі трагічної історії повоєнного часу – лейтмотив книги, а водночас і пересторога, і спонука до самоочищення. Реальність і віртуальність, боротьба за виживання і духовність, холодне споглядання і настроєна суб'єктивність, розповіді і роздуми, хронологічність і переміщення часів злотовуються і творять широку панораму людського оновлення.

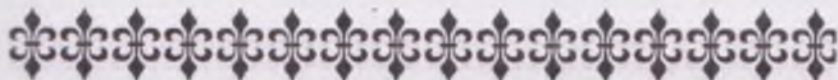
ISBN 966-7596-75-3

*Рідній матері, перед якою залишуся
вічним боржником,
присвячую.
Автор*

30-1750

*Здавалося, що стою перед світовою
стихийною завірюхою, невловимим нещастям,
перед руїною і загладою всього.*

Михайло Яцків

І скинув з душі тяжкий камінь, який мене давив.

Осип Турянський

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Уявний діалог з ймовірним читачем

– Все було не так. Я про тебе нічого не чув, а ти виставляєш себе як героя. О, тепер багато марнославців! Хто не хоче бути героєм після перемоги? А скромність, панове, не для вас. Та що було би при інакшому розвитку подій? Чи всі, нинішні герої, пішли би на ешафот, на Соловки, в Сибір? “Переможців не судять!” – банальна формула для всіх часів.

– Можу лише поіронізувати. Хто чув щось про героїзм Швейка в Першій світовій війні? А Ярослав Гашек познайомив з ним цілий світ – і людство визнало, що цей придуркуватий вояка вирішив долю світового протиборства. Не буду заперечувати, що перемога народжує героїв як грибів після дощу. Так було завжди і не лише в нас. Але я не хочу бути таким героєм. Мабуть, життя розставить усе на свої місця. Може? А скільки треба тисяч років, щоби справедливість вийшла наверх? Героїстрат спалив храм Артеміди – і його пам’ятають, хоч минуло більше двадцяти трьох століть. А хто пам’ятає будівників храму? Отака справедливість! Казав якимсь знайомий столичний професор: “Скромність – найкоротша дорога до безвісті”. Чи нема в цьому рації? Хто пам’ятає відкриття Івана Пулюя? Точніше, саме відкриття пам’ятають, але його автором називають іншого, німця з раціоналістичним підходом: відкрив – запатентував. Твої відкриття про ешафот, Соловки, Сибір зовсім не химери.

Чимало тих, хто в догекачепістські місяці демонстрував свою відданість незалежності, на свято Спаса відщипало значки з кольорами національного прапора.

– Погоджусь з тобою... Отож, чи не доречніше показати всю складність боротьби, а не виводити на світ Божий самого себе, як героя? Чи не здається тобі, що ти прагнув вималювати національного Павла Корчагіна, плакатного ідола? Читаю і ніяк не второпаю – хто ж все-таки тут герой? І ти, і ніби не ти? Хіба не простіше написати автобіографічну повість і не підкидати читачеві ребусів?

– Як бачу, ти поглиблюєш несприйняття моєї праці, не прагнеш проникнути в її суть, щоби відкинути всі підозри. Не всі читають так прискіпливо, як ти. Пересічний читач не цікавиться, чи жив колись Дон Кіхот, Робінзон Крузо, Тіль Уленшпігель, Захар Беркут... Він дивиться на них, як на реальних людей. Йому хочеться поглянути у вікно, чи не їде на Росинанті премудрий гідальго, з якого насміхаються прагматичні обивателі. Нерідко читач ототожнює себе з героєм роману чи повісті. Як я повівся би на невідомому острові? Хто не уболіває за долю врятованого П'ятниці чи капітана Гранта? Школярик хоче подивитися на ту ущелину в Тухлі, де давно-давно загинули монголи. Та ніхто, – я так гадаю, – не буде сприймати Захара Беркута чи його сина Максима через біографію Івана Франка. Корчагіна ти згадав лише для того, щоби поглумитися. Плакатний герой, мовляв. При сумлінному читанні, безумовно, до таких звинувачень не дійшло би. Микола Островський зробив Корчагіна стрижнем розповіді, а в мене, – і це, до речі, лише упереджений читач не визнає, – *герой – це сам розвиток*, а через нього, лабіринт суперечностей, переходить наш сучасник, який своєрідно акумулює тривожну добу, котра закінчилася щасливим першогорудневим референдумом.

– Добре, можу погодитися, але не з усім. Мабуть, ти не заперечуватимеш, що для вивчення таксого складного

періоду піввіку завдовжки ліпше ознайомитися з його об'єктивним аналізом? Нащо читачеві дивитися на світ через окуляри чужої та ще й суб'єктивної інтерпретації, коли він сам може дійти висновку, зіставивши різні, часом суперечливі факти? З таких скелець викладається ціла мозаїка, з неї дихатиме час тривоги, боротьби і звершень. Тоді подібна оповідь без потреби, адже в ній завше відчуватиметься, – і ти мусиш визнати, – суб'єктивний момент. Чи не корисніше узагальнити різноманітні повідомлення періодики, вивчити офіційні джерела, простудіювати праці сумлінних дослідників і написати монографію?

– Звичайно, можна, але мусимо зважати, що наукове дослідження не заперечує художнього, публіцистичного чи художньо-публіцистичного, як у моїй праці. Роман Іваничук розповідав, що постійно репресований вчений Григорій Нудьга радив йому написати історію України в художніх творах, щоби читач, особливо юний, міг ознайомитися з минулим свого народу...

– Твоя апеляція не лише ризикована, а й чимось нагадує те, як ще недавно до кожного історичного твору українські письменники неодмінно шукали москвина. Якби минуло ще трішки часу, то, напевне, й опришківський ватажок Олекса Довбуш мав би свого комісара з донських чи уральських козаків. Таке пішло від Гоголя. Звернемося до останніх слів Тараса Бульби. Вогонь здіймається над багаттям, вже починає захоплювати ноги, а полковник наставляє: “Згадуйте мене і на ту весну прибувайте сюди знову та добре погуляйте! Що, взяли, чортові ляхи? Гадаєте, є що-небудь у світі, чого б побоявся козак? Стривайте ж, настане час, буде час, дізнаєтесь ви, що то є православна руська віра! Вже й тепер чують далекі й близькі народи: піднімається з руської землі свій цар, і не буде на світі сили, яка б не скорилася йому!..” Чи є в цих словах щось історичне? Якась краплинка? Розкладемо все без упереджень на полицки. Хіба “чортові

ляхи” вже не дізналися, що таке православна руська віра? Про якого царя згадує Тарас Бульба, коли руською землею тоді називали Україну, а не Московщину, як згодом, принаймні, через століття? Сам Гоголь не хоче розрізняти “вітчизни України” і “руської землі”. Нащо така історія? Кого виховаєш на таких, з дозволу сказати, історичних творах?

– Удар у саме серце! “Тарас Бульба” переписаний на догоду цареві за його ж гроші, а не для правди історії. Однак не заперечиш того, що Гоголева повість разом із Шевченковим “Кобзарем” будила історичну пам’ять українця. Ще, правда, деякі вчені ставлять поряд з ними “Страшну помсту”, а я би додав “Історію русів”. Чи ти, впертий читачу, затуєш мене в густий ліс, неначе маєш намір покинути там на радість вовкам? Хіба я порівнюю свою скромну писанину з “Тарасом Бульбою” чи “Страшною помстою”? Не маю і не мав таких претензій. Саме життя змусило мене взятися за перо і описати пережите...

– Ловлю тебе на слові. Чи ти пережив ті події з історії, які почерпуєш з творів маститих письменників? Вони – не твоє життя. Та й де ти бачив, щоби ще хтось так зловживав рсзлогими цитатами? А твої різні промови! Чи не ліпше було би видати їх як свідоцтва певного часу окремою книжкою? Хто хоче, нехай читає.

– Вибач, шановний читачу, тут не можу погодитись із тобою. Люди те тільки переживають власне життя, а й прочитані книги. Чи можеш уявити нині Україну, яка ще півтораєста років тому не запізналася з “Кобзарем”?..

– Досить! Ти втратив відчуття міри. Прирівнювати свої уявлення в стані клінічної смерті до творів безсмертного генія! Та бійся Бога, не гріши!

– Дивно, та слухати такі словесні напади доводилося, мабуть, кожному, хто хотів поділитися своїм пережитим. Я – не виняток! Та зразу застерігаю, що не намірювався писати шедевр.

– Навіщо тоді хапався за перо?

– Не маю таємниць. Першогорудневий референдум – це справді Боже чудо. Мені більше трьох місяців наступала на п’яти химера, сичала у вуха: “Референдум провалиться! Референдум провалиться! Референдум провалиться!” Чекала, коли зневірюсь. Відкрию душу: я не вірив, що стільки людей вибере незалежність. Чудо! Перед цілим світом! Воля до незалежності не вмерла серед деморалізованого народу! Хіба про таке можна мовчати? Після голосування та потвора, яка переслідувала мене, посіяла сумнів у серця людей. Хотіли незалежності – маєте. А що виграли? Чи стало ліпше жити? Я хотів нагадати цим послідовникам апостола Томи, як вони жили від часів жорстокої війни. Першогорудневий референдум – апогей Національного Духу, наш Йордан. Як не зберегти пам’ять про нього?

– Але ж його зберегли газети? Ти сам писав до часопису “За вільну Україну”?

– Писав, а тут я прагнув зберегти свої переживання, яких не в змозі передати рядками газетної статті. Як ці події переорювали моє серце! Хай хтось з нащадків прочитає і порине в далекий тривожний наш час!

– Виходить, ти писав своєрідний заповіт, а не книгу для своїх краян.

– І так, і ні. Так я переливав болі свого серця на папір, бо переживав за долю людей, які не зробили висновків з кількавікового ярма і нині готові привести до парламенту того, хто приховує для них зсуканий зашморг. Я мучився переживаннями, ніяк не міг збагнути такої різкої зміни настроїв народу. Коли перечитував Винниченкове “Відродження нації”, то мало не божеволів. Письменник дорікає, та чи нема його вини в тому, що соціалістичні, більшовицькі ідоли поселилися в національних святинях? Романтизація жорстоких реалій підштовхнула націю до прірви. Соціалісти не творили

держави, а думали про “всесвітнє братерство”, ніяк не могли вирватися з пут федерації.

Я писав заповіт нащадкам. Карбував пересторогу. Писав, як міг. З-за обов’язку. Що вийшло, судити не мені. Можеш читати, а можеш відкинути книгу. Не кожному мої думи заімпонують. Не бачу в цьому трагедії. Гірше, коли упередженість засліпить нас, коли ми забудемо про трагедію, а вона, на наше лихо, постійно повторюється. Мусимо пізнати наші страждання, виявити їх причини, усунути їх, не відмовляючись від національної мрії.

ПРОЛОГ

“Як за Ноя”, – панікували люди. З розкритого неба полився на землю гнів, рокотали мільйонноголосим реготом громи, а пекельні блискавки разили все живе і створене людською працею за довгі літа. Невгамовний бог війни Перун прагнув реваншу через тисячу років, бо наші предки перестали поклонятися йому. Колись він дарував їм дощі – і ниви плодоносили. Та люди відштовхнули його – і Перун перекинувся у Вія, ліниву вгородану потвору, що ледь пересувалася по землі і не могла піднести повіки, за якими приховувалися смертельні стріли.

Цієї ночі Перун згадав молодість, скочив на буланого коня, натикав сагайдак блискавицями, а торбу камінням, – і полетів, знищуючи все на своєму шляху. Не на небі, а на землі. Карав віроломну людність. Як схарапужений молодий скакун вирвав з рук вуздечку, вершник неначе ожив. Звільнені руки полегшили йому працю: тепер він лівицею посилав блискавиці, а правицею – розсівав каміння. Кінські копита не знали стриму, перекидали дахи, руйнували стіни, виривали з корінням дерева, розхлюпували широкими веслами з переповнених гук воду і котили її на прибережні села, міста, поля.

Земля покривалася обрусом. “Падає сніг”, – дивувалися ті, хто поглянув з куточка вікна. Сніг у червні? Але це був не сніг. Перунове каміння леденіло у хмарних смугах і розстелялося по землі, яку ще не встигла згупувати захланна вода, градинами як кур’ячі яйця.

Найкоротша літня ніч з якимось осатанінням топтала все живе, все воскресле за теплі весняні місяці, спустошуючи таку милу землю, щоби вона потрясла людей своїм кладовищним фаталізмом, – нагадувала про марноту життя.

Чи знову випроба? На кого нарікатимуть скривджені Перуном? Нема й року, коли впали кайдани, – і от тобі лихо! За що така кара? Чекали на чудо, сподівалися, що ріки потечуть молоком і медом. Не так сталося. Кого тепер звинувачувати?

Найгірше в таку лиху годину опинитися в стані невідомості. Лежиш у лікарні – і не знаєш, що тебе жде через кілька днів, завтра, через годину. Чи знову надіятися на ласку Доли? Вже не раз і не два врятовувала від смерті. Чи й тепер проявить милосивість? Чи ти вже дійшов до межі? Чи сповнив те, що викарбували небесні сили, запалюючи на своїй ниві яскраву зірку? А може ти ще мусиш жити за інших, довершити їх задуми? Що ти скажеш на тому світі, коли зустрінешся з маминим братом? Його повалила ворожа куля, а ти сам роздмухував у серці вогнище і самоспалювався. Чи маєш якесь оправдання? Хіба варто розтрачувати сили на дрібниці? Всього не переробиш!

Усе марнота! – і розкоші, й багатства, бо на коло своє повертається вітер. “Для всього свій час, і година своя кожній справі під небом: час родитись і час помирати, час садити і час виривати посаджене, час вбивати і час лікувати, час руйнувати і час будувати, час плакати й час реготати, час ридати і час танцювати, час розкидати каміння і час каміння громадити, час обіймати і час ухилятися обіймів, час шукати і час розгубити, час збирати і час розкидати, час дерти і час зашивати, час мовчати і час говорити, час кохати і час ненавидіти, час війні і час миру!”* Народжений для боротьби не

*Проповідник. 3; 1–8.

сприймається як творець, а час боротьби відійшов. Навіщо жити далі, коли настали дні, для яких ти непридатний? Змиритися з Долею – і чекати, а до тебе прийдуть і погасять твою свічку, щоби канув у вічну темноту.

Ревіння за вікном, стукіт у двері (ні, в шибку!), свист у вухах якоїсь миті завмерли, хоч може здалека-далека залунали переливи дзвонів. Чому ж вони набирають мажорного темпу, такого знайомого? Ага, це – козацький марш. З його мелодії розпочиналося кожне засідання Народного руху в золотоверхій столиці. Причетність до історії перехоплювала дух, спільна радість відривала від землі і несла в Рахманський край, де живуть досконалі стоти, захищені від турбот скапцанілого світу; вони навіть не знають про Великдень – і українці повідомляють їх про найбільше свято шкарлупками крашанок на плесах річок.

Спроба раптово піднятися з ліжка призводить до протилежного: ліжка падає в темноту. Що воно таке? Чорна пустота, але фібри душі відчувають замкненість. Пастка? Самотність! Навколо нікого. Хворий рухається, але ніяк не втямить куди – вниз, вгору чи по горизонтальній площині? Ніби ліфт, в якому зникло світло, – перше враження. Ні, напевне, коридор лікарні чи підземний тунель, що має привести до виходу на перон, де вже готовий потяг, – і затримується, бо запізнився останній пасажир. Нарешті, переконання, що перебуваєш у темній печері; вона розсувається, розсувається, ще розсувається – і вже розстелилася долина. Невже долина твєї смерті? Де її кінець? Час перестав існувати? Йдеш, йдеш, а ноги не болять; не йдеш – летиш пір'інкою, підмеленою квітневим леготом.

Що це? Твоє тіло! Воно в реанімаційній палаті, відокремлене від тебе, а може то ти відокремлений від нього, самотній. Навколо лікарі, розводять безпорадно руками, потім хтось приносить апарат. Якась жахлива

картина! Літаєш над своїм тілом, а медики повертають його до життя. Допомогти їм, щоби не хвилювалися! Як? Увійти в покинуту плоть – і вона оживе. Хіба не можна обійтися без неї, адже тепер обходишся? Може сказати їм про переваги безтілесного життя? Ніхто тебе не бачить і не чує, а ти пливеш, неначе космонавт у стані невагомості, земля не притягає і покинуте тіло також. “Нащо метушитися?” – запитуєш чи промовляєш до себе, але не чуєш. Дивно, бо інших чути добре, кожен при тишений звук. Повторюєш – і переконуюєшся: тебе не чує ніхто. Які ж то переваги, коли не можеш передати свого бажання?

Ні! Переваги очевидні: мандрівка без жодних перепон зі швидкістю звука. Летиш, як супутник, але прозорий, хоч відчуваєш, що набута форма подібна до тілесної. Зір як думка: не знає ні відстані, ні часу. Лише забажати – і потрапляєш в омріяний край. Можеш милуватися пірамідами на берегах Нілу, храмами Риму, незайманою зеленою природою Амазонії, будь-якої миті опинишся на гавайських пляжах, під теплим сонцем. Засмагай і купайся! Смішно, бо духовне тіло не має потреб тіла фізичного. Отож, такі бажання просто зайві. Чудеса з народних казок – у дійсності. Але як передати свої бажання (чи вони бажання, бо таких тілесні люди не знають?) тим лікарям, які прагнуть повернути до життя самотнє тіло?

Подвійна самотність – тіло без душі, а душа без тіла. На чолах людей у білих халатах рясніє гарячий піт. Щастя в ізоляції! Чи не таким почувався скупий лицар, сидячи на золотих скарбах і заховуючи їх від людей? Не хотів ділитися – та боявся грабіжників і крадіїв. Він не хотів, а тут – інше: неспромога спілкуватися з оточеннями, ніби попав серед чужинців; вони не розуміють твоєї мови. Напевне, ліпше порівняти себе з німим, який втратив дар мови, хоч і зберіг слух.

Почуття самотності, хоч хто скаже, що йдеться про почуття, бо навіть такий стан не знає ні розпуки, ні злості –

лише якесь прагнення? А може й не прагнення? Чи не так почував себе прабатько Адам до створення Єви? Ні, самотність не реальна, бо навколо стільки людей. Родичі, друзі, товариші, які ще раніше від тебе покинули грішний світ. Підходить батько. Десять років минуло після його смерті. З ним мамин брат. Вони разом. Чому вони з'явилися? Врятувати тебе від самотності? Допомогти пристосуватися до незнаних умов? "Ми – твої проводирі, – сповіщають вони, – але ми не будемо супроводжувати тебе в новий світ. Ти ще мусиш повернутися на землю".

Мить – і нова думка долинула до тебе, аж стрепенувся. Це не був голос, хоч здавалося, що почулися звуки. Насправді думка передавалася безпосередньо від Яскравого Світила. Його яскравість не засліплювала, а тепло згрівало, хоч і не порушувало рівноваги настрою. Хто вона, Осяйна Істота? Може про неї писав євангелист: "І я оглянувся, щоб побачити голос, що говорив зі мною. І оглянувшись, я побачив сім свічників золотих; а посеред семи свічників подібного до Людського Сина, одягненого в довгу одягу і підперезаного по грудях золотим поясом. Його голова та волосся – білі, немов біла вовна, як сніг; а очі Його – як племінь вогню; а ноги Його подібні до міді, розпалені, неначе в горнилі, а голос Його – як голос багатьох великих рік; а мав Він у правиці Своїй сім зір; а з уст Його меч двосічний гострий виходив; а обличчя Його, немов сонце, що сіяє в силі своїй"*.

Цього не скажеш, хоч не заперечиш її особистості, зява якої принесла полегшення, як приносить весняна зоря; світло і тепло вабило до себе, виливаючи любов. Спілкування без мови, але й без жодного ускладнення для порозуміння. Довелося відповідати, чи готовий перейти до іншого стану. А хіба вже не перейшов? Тіло лежало на операційному столі, а навколо лікарі і медичні сестри. Коли перевезли в палату, поглянув вгору і побачив

* *Одкровення святого Йоана Богослова. 1: 12–16.*

у великому дзеркалі сині халати золотоволосих дівчат; вони не ходили по підлозі, а плавали над тілом, накритим білим полотном. “Невже я в небі? Між ангелами?” – запитав хворий. І це були його останні запитання. Чи він промовив їх? Чому ж ніхто не відповідав? Ні, запитання промайнули в думці і залишалися без відповіді, розплились.

Передача думок без жодних приладів, але її не зігноруєш, не заперечиш і не спокусишся на лукавство – все видно, як на рентгені. Та й нащо вдаватися до обману, коли нема жодної користі, а про спокусу – годі? Від відповіді не ухилитися – і треба говорити відверто. У запитаннях нема ні тіні ненависті, тому не може бути мови про якийсь звинувачення чи погрози. Не судовий допит, а діалог без докорів і підтекстів, еманация любові до прибульця, щоби він очистився від житейського бруду перед дверима іншого світу, бо тіло розчиниться під сирою землею – і не збережуть його ні золоті, срібні, цинкові домовини, ні мумифікація в мавзолеях. Вони лише розтягують час, а не відвертають неодмінності. Марнославці зі своїми апологетами силкуються увічнити тлін, бо не вірять у безсмертність душі.

Людське невігластво, бо ще славний мудрець Григорій Сковорода відкрив таїну істинної людини, яка в людському серці, а “серце – коріння життя і обитель вогню і любові”. Перед Осаяною Істотою десь із закамарків пам’яті виринають слова мандрівного філософа: “Серце, яке очищається від підлих світських гадок, що занепокоюють душу, починає бачити захований у ньому скарб свого щастя, відчуває, неначе після хвороби, бажання своєї їжі”.

Як відповісти? Як оцінити своє життя самому? Звідки людині знати своє призначення в безумному світі? Працює, виховує дітей і внуків, доглядає тих, хто привів тебе під ясне сонце – так було тисячі літ! А що написано на Невідомих Скрижалях? Хто скаже, чи в чиємусь серці

не пробудився Бетховен, Рафаель, Шекспір? Чому вони не народилися на українській землі? Чи не жорстока буденність заморозила педагогічний хист матері, еманувавши його синові?

Хіба Осяйна Істота, яка з'явилася, не знає, що він, Святослав Дністренко, лише розпочав життя? Неповних три роки з цілого піввіку! Чи ж говорити про підготованість до смерті, коли не жив, а виживав? Боровся проти ненависті й невігластва. Щастя, що на життєвій дорозі, зустрічалися вчителі, викресали в серці вогонь Любові, Надії, Знання, притлумили в ньому чорні зерна ненависті й руїництва.

Щоби відповісти, треба переглянути своє життя, ще раз пережити його.

У велетенському дзеркалі замиготіли картини минулого, забуті і призабуті. Хронологія життя в трьох вимірах, розмаїтті кольорів, а Осяйна Істота розпочала монолог перед аудиторією одного гладача – хай заглибиться в них ще як слухач!

ЗРОПТКА ПЕРША

ДЕРЕВЦЕ

*Таємний гість. Сумний Святий Вечір.
Різдвяний похорон. Жива пам'ять.
Бій на Смиковому полі. Мамин брат.
Після маскараду. Кутя для вчителя.
Зрада. Могила. Смерека.*

До тебе завітав Коляда, але ніхто не повірив, хоч усі колядували, – і тут вже не сумнівалися. Дивні люди! Вони переконували, що то був облавник. Скільки таких шастало в Святий Вечір, коли земля підносилася до небес, зливаючись у таємну тишу, а очищені душі, неначе після купелі-занурювання в йорданських водах, ставали янголами? Як голодні вовки тоді прокрадалися чужинці в білих халатах і сіяли пекельний страх під нашорошені вікна. Спалахували аж до різдвяних зір обороти з вицвілим торішнім сіном. Самотні жінки лементували в куточках хати: зима ще така довга, а корова залишилася без паші, якої й так було обмаль, бо давалися взнаки літні баталії, що не обходилися без гармат і танків, а ці залізні витвори винищувачів не мали жалю до людської праці, душили, панахали й розкидали поля, долини, путівці. Та цього було замало, бо неситі потвори потягли за собою годувальників осиротілих родин. Де ж вони святкують? На чужині: з холодних окопів линуть до матерів, дружин і дітей, прислухаються до спільної молитви, а може й повторюють її в далекій стороні, хоч і не сідають до Святої Вечері. Ляк перед причаєною небезпекою перемагав сусідські чвари – і в серцях бриніла мелодія про сумне свято.

*Темнькая нічка
Тьмою світ закрила.
На небеснім полі
Зоря ся з'явила.*

Чому ж більше ніхто не бачив такого гостя? Чи ж не його чекали, коли клали на стіл дерев'яні ложки – і мати перев'язувала їх стеблинками сіна: нехай родина тримається і не розпадається! Запалена на столі свічка приносила добрі помисли в оселі. Нащо ховати їх за фіранкою? Вікна відслонені, як серця на іконах, а з цим з'як не мирилися напасники – стріляли. Малеча вибухала злачем, від ридання здригалися стіни, хиталася стеля, розліталися дрібненькі скельця, а з ними падала розгойдана рамка. Хатка без образів – як пустка, безмовна домовина.

Не щадили кулі й могил. Нерідко на старенькому швинтарі свистіли сатанинські вироки. Збити хреста – зводитому навіженцю задоволення мало: цілилися в груди. Та розстріляний і не скинений з каменю Спаситель ще більше розлючував бездушні істоти. Ними потрясав зах. Чи хтось повертався в дитячі роки, коли почорніла земля колгоспної каторги мати схлипувала і витирала сльози, зупиняючись біля згарища церкви? Може не знала спокою іще невгамована лють: на світі мільйони тих, хто не падає на коліна перед націленим дулом з глухим смерті?

Хлопці насміхалися з тебе: “Не вигадуй”. У вертепах вони визнавали якогось Коляди. Так повелося з давніх часів. І ти міг впевнитися, бо ж колядники заходили до хати в холодним різдвяним леготом. Пастухи приносили ти радість людям новину, розповідали про вифлеємську дівку й янгольські слова до них, бідних вівчарів. На дворі – жовч. а вони немов і не знають, що худоба ремигає в чистих стайнях западне сіно і розмовляє цього вечора сама собою людською мовою. Матері витирали очі. Не в думку Вифлеємі їхні сини, а на чужині мерзнуть у сніг. хоч пішли з дому ще в останню серпневу спеку, вранці загідністю вересня, а вже встигли набідуватися в темній смертельним шквалом куль, і під пронизливими вітрами. і під колючими морозами.

Попри пшеничні вуса і кошлаті брови *той* не міг бути пастухом. Усміхався, ніби насміхався, а з куточків очей простягалися не сонячні промені – якісь блискучі крижані іскри вискакували з повік і розбивалися об шибку. Мине чимало часу – і ти згадаєш його очі. Гість з дитинства з'явиться в дзеркалі, блимне в унісон з електрикою – і опалить тебе перегорілими як вуглини зіницями. По жилах промайне колючий струм. Хто так назнущався з тебе? Чому так змінилося твоє обличчя? І ще гірше – чоловічки якісь чужі: синьої теплоти як дару травневого неба не було. З тих зимових свят ці два чорні огарки то ховалися, то спалахували, але не покидали тебе. Карби злих сил чи перестороги?

Колядники пішли, та не забрали наснаги. Тиран Ірод зразу побляк. Янгол відлетів у небо чи заблукав у білих снігах. Найбільше не пощастило посланцям лиха. Чорт, який наставив тобі вили, кілька днів не покидав твоєї уяви, але бабуся знайшла ліки: злила віск – і рогатий утік. Інших ти сам намагався відігнати від себе, стирав їх з пам'яті. Страху не відчував, а огидність не в'язалася з таїною Різдяного Вечора – і ти ніколи не перевтілюватимешся у таких вертепних персонажів.

Інша коляда заповонила душу. Місцевий поет неначе написав її для тебе, відчувши, що царі не такі вже й незамінні, запросив предків із сивої давнини. Один з них окрилить тебе, відірве від грішної буденності. “Я державу збудував, згоди всіх братів навчав”, – скаже тим, затурканим і знедоленим, які не мріяли про власну державу.

Навколо нишпорили чужинці, а з ними доморощені перевертні, а тут, у галицькому селі, якийсь самоук устами великого князя згадав про славу державу. Її столиця з величчю золотоверхих церков дихала сакраль-но ще й нині, виривала з настальованих грудей дивовижні слова нової коляди: “Ми відберем Київ від катів червоних раз навсе”. Допоможе народжений Спаситель. Незламні полки марширують вулицями міста, що на берегах

священної ріки, бо там вже пробуджується великий володар. Він стоїть над могутньою течією, а дивиться на далекі гори, де не пригасає вогонь боротьби, і благословляє хрестом витязів з духом варязької непокори. Чи ж лише принагідно він так поважно увійшов із золотим хрестом до хати? Як твій гість? Наш князь! – і з того часу ти не назвеш своїми чужих верховодів, які захопили спустошені вочовиками землі твого народу. Загребущі заздрісники залакомилися на сусідське.

У школі розповідатимуть про відчайдушний опір татарській навалі на північних околицях держави твого князя; однокласники так захопляться, аж розпочнуть вивчати рукопашну відсіч чужинцями. Тебе охопить сум, бо ж не свою батьківщину захищають друзі. А до них вже відчуття прийде з плином часу, коли, тамуючи вільних, читатимуть повість про непокірну верховинську громаду, завзятого горця Максима, чимось подібного до кокола. Не лукавством і віроломством – мудрістю і волею отримав його сивоголовий батько громаду.

Коляда в останньому воєнному році, коли твій батько замерзав далеко від рідного дому; коляда, в якій не було щасливих засмаглих царів, а замість них прибули герої з зимничої святої столиці над прославленим Дніпром, втративши душу. Княжий хрест, гетьманська булава і козацька шабля сяятимуть у темноті ночі, як відблиски розбитих янголів на вечірньому блаватному полотні. Ти жмешся до матері, чому на солдатських кашкетах і пілотах червоні зірки, – а вони блискали як викрадений вогонь невинної крові, – чому не такі, як на небі. “Бо вояки проти Бога”, – почувеш відповідь і лише схлипнеш. Як же ж облавники стрілятимуть у небо? Не посміють!

“Люди не дадуть”, – заспокоїть мати. “Не дозволимо”, – заспокоїть мамин брат. Погладить по голівці небожа, небо стисне руку, а потім виведе тебе з хати. Безхмарне небо хизуватиметься коштовностями, та не вони будуть твоїми. “Кожна зірка – жива людина”. “А де моя?”

“Твоя? Найяскравіша. Отам далеко-далеко. Бачиш? Вона усміхається тобі”. Справді з неба прилинув промінь і осліпив зіниці. “Моя, моя! Пізнала мене!” Ти – не один. Маєш захисницю на небі. Чи хтось наважиться скривдити тебе? “Підемо, бо замерзнеш”. Ти стояв, щось шепотів: розмовляв з рідною зірницею чи лічив зорі?

Падає зірка на землю – і людини не стає. Про таке ти дізнався згодом, коли теплими вечорами бігав з хлопцями, полюючи на хрущів. Своєї зізди їм не показав. Щовечора шукав її, а побачив – радів. Напевно, міцно тримається, і ніхто не зіб’є її: то ж не грушка, що зривається подувом вітру. На ціле село не знайдеться такого довгого гака, щоби стягнути з неба твою довірницю.

Мамин брат посадив тебе на коліна і вчив колядки. Ви колядували – і мама дякувала, даруючи червонолиці яблука, але всі вони припали тобі, бо другий колядник не брав своєї частки. Та й у хаті після святкової вечери він залишався недовго. На дворі чатував його товариш, хоч село обіймав блаженний трепіт. Та незабаром увірвалася стрілянина. Облавники з’явилися зненацька, як грім серед ясного неба, але мабуть, не хотіли занадто обтяжуватись обов’язками, – знали, що в такий вечір можна добре пожитися.

Другого дня шепотом село розповідало про викуп. Їмость винесла непрошеним гостям бочівку меду і велику хлібину, щоби відвернути увагу від повстанців, – і ті зникли через вікно з іншого боку. Кров не пролилася на чистий різдвяний сніг, бо напасники не прагнули сутичок, засівши в сільраді. Партизани також не порушували святвечорового спокою. Перемир’я без обопільної згоди, якесь вимушене. Від цього раділи всі – люди і янголи, зливаючи в ликуванні небо і землю.

Незабаром все зміниться: з фронту повернуться війська – і чужинці відчують силу. На самий Святий Вечір нападуть на села, обступлять хату і виганятимуть людей з теплої оселі до холодної машини. Пощади не

буде нікому – ні старим, ні хворим, ні дітям, бо червона мітла замітає без жодної розваги. Навіть погода відвернеться від скривджених: снігу як не було – розгрузлими дорогами чавкатимуть чобітками діти з бідними вертепами. Вечеря без таємничої святості. Як поминки. Кожна молитва закінчуватиметься зверненням до Бога, благанням полегшити спокуту померлих, які не настишилися внуками і покинули осиротілих дітей на роздоріжжі з пронизливими вітрами, а вони без жалю і співчуття виштовхуватимуть беззахисних на опустілі поля, віддаючи на поталу вихорам. Діти-перекотиполе! Хто покаже комусь з них їхні зорі на небі? Скільки їх не повернеться до отчого порогу? А матері сідатимуть на присьбу, втомившись чеканням. Коли побачать своїх дітей? Блудні сини не приїжджатимуть на похорони матерів – та світ не без добрих людей: вони споряджатимуть в останню путь тих, які не перенесли випробувань зими.

Інакша коляда прийде в села.

*Сумний Святий Вечір
В сорок сьомім році, –
Вже на нашій Україні
Плач на кожнім кроці.
Діти колядують,
Матері сумують,
Бо їх мужі десь по тюрмах
Про свята й не чують.*

Раніше співали про сорок шостий рік, потім – про сорок восьмий, та нічого не змінювалося. Колись вивозили чоловіків і синів з Німеччини, тепер з холодного сходу. Нема і нема. Чи повернуться? Вивозили цілі родини в такий незнаний Хабаровський край, де вічні зими. Життя, як пекло, – і не видно кінця.

Різдвяний похорон.

1. – Але вітер! Таке, як заводить за небіжчиком.

– То не вітер, то пес. Сів на поріг – і ні кроку. Вже два дні минуло. Бідна звірина... ще має надію, що повернуться господарі.

– А що трапилось?

– Хіба ви не чули? – запитала і не знала, як розпочати розповідь, бо ледве стримувала сльози. – О... то було на сам Святий Вечір. Ми сідали до вечері – вбігає Катерина з хлопцем. “Даруйте, – каже, – сусіди, за все, що було між нами”. Ми аж задумілися.

Катерина схилила голову. Нестримний жаль вибухнув з її серця і заповнив хату, аж стрепенулося в куточку деревце.

“Вивозять!” – викотилося сльозою.

Того слова було досить. Вже від початку воно наводило жах на людей, на цілі села. Всі чогось чекали. Далекий Схід вимальовувався в людській уяві як зимне, снігове пекло, скуте кригою кладовище без хрестів.

“Вивозять...”, – повторив кожен у думці.

Білий обрус, що надавав святковості бідній хаті, неначе засоромився. Полум’я свічки потемніло.

“Може вже й не побачимось... Скільки сварок було за межу, а тепер... Нащо мені вона? – витискала слова, перериваючи сльозами, аж доки не виплеснула того, котре пригнало її до сусідів, ворогів з діда-прадіда: – Простіть!”

“Най вам Бог усім простить”, – зняли сусіди тягар з Катерининої душі.

Тільки поговорили. Влетів розчервонілий енкаведист і накинувся на сусідку: “Втекти хотіла? Куркульня!” Сіпнув Катерину за руку – і вона впала. Тоді – бити і тягати. А Петрик заховався під ліжко. Схлипує й схлипує – не втихомириться дитина.

– Не дай Боже такого найбільшому ворогові. Ціле життя збивав чоловік гріш до гроша. Четверо дітей, а

грунту – латка. І що має? Три сини як пішли на фронт, то й слід застив. Батько чотири роки бігав до поштаря. На війні все може бути, потішав себе. Згорювався. Вже зли висушилися. Робити не міг, сидів на призьбі, безперестанку курив. Перед смертю дихавиця мучила. Вуха пожовкли, як віск. Ще встиг доньку видати заміж. – “Що буде з нею, як мене не стане?” – бідкався.

Сусіди повибігали з хати. Хотіли попрощатись, та за саней не підпустили. На двоє людей енкаведистів на трьох санях. Кріси нагостро. З хати не дали нічого взяти: одягнули – стільки їхнього.

2. – Стефане, ну й пес. Скавуть, ніби його ріжуть. Як ти такого роздобув?

– Хіба то мій? Сусідський. Нікого не допускає. Жінка приносила йому їсти. Та де там? Загарчав – мало не роздер. Зовсім озвірів.

– Хоче тобі помститися за господарів. Але це байка. Та пер ти плюєш на бороду, бо маєш найбільшу господарку в ціле село.

– Що з того? – втрутилася в розмову господиня. – Зали на нас вовком дивляться. Прийшла до церкви – всі відступаються від мене.

– Люди, кажеш? Хе-хе, заздрять. Нічого! Позляться, відляться – та й перестануть. А до церкви вже недовго ходити. Через п’ять днів ваш піп Василь тю-тю. Очистимо село від уніята, а церкву віддамо під клуб. Хай молодь веселиться! Як у нас на Запоріжжі.

– Чи молодь схоче? Та ж церква...

– Схоче, піде, Стефане. Молодь зрозуміє нове, світле життя. От Йосиф, – показав на парубія у військовій формі. – зрозумів. Повернувся з армії – і відразу до нас. Служить радянській владі. Доб’ємо останнього уніята – і перед ним відкриються всі дороги. Захоче – в колгоспу буде, захоче – піде в місто, а як полюбиться – в інститут пошлемо.

– Товаришу капітане, де Йосифові до науки? Він ледве-заледе чотири класи закінчив.

– Як треба, з нічного горшка зробимо чоловіка. Дамо документи за десять класів. Єрунда! Наливай! Ну, за іменини, Стефане. Ми хоч і безбожники, та випити не завадить. Дай Боже, як у вас кажуть.

Капітан перехилив келишок самогону і облизав губи.

– Чому не п'єш? – кивнув до Стефана. – Радянська влада не подобається? Чи гидуєш? Не поважаєш мене, капітана Мелешка. Га?

– Ні, поважаю, товаришу капітане... Але на душі маркїтно. Як вивезли...

– Скільки разів я тобі казав: “Не вивезли, а переселили!” Переселили на нові землі? Поняв? Так з усіма зробимо. Треба буде, то й тебе переселимо.

– Мене? За що?

– Знаєш, знаєш, Стьопочко? Хіба ти мало наших перестріляв, коли з бандитами лазив по селах?

– Товаришу капітане...

– Який я тобі товариш? – Очі енкаведиста налилися циновою злістю. – Ти був бандитом! Думаєш, ми тобі повіримо? Ви всі такі, западенці. Дивитесь, куди вітер віє.

– Та він вже своє спокутував, – спробувала захистити Стефана дружина.

– Мовчи, бабо! Геть! Спокутував? – перекривив, майже проричав Мелешко. – За дурнів нас маєш? У німецькій поліції був? Був! У банді був? Був! Кажеш, нам служиш? А скільки ти своїх спільників з банди укокошив?

– Хіба не знаєте? – У переляканого Стефана затряслися коліна.

– Ге-е-е, того ще замало. Голову щодня мені принеси. Голову! – не вгамувався охмелілий капітан. – Бери приклад з Йосифа. Він чистий і вірний. Навіть у тюрму наглядачем може йти. А ти, Стьопочко паршивий,

Бандитська мордо? Га-а? На, бери ружжо! Прикокош того
Божевільного вовкулаку, щоб не гавкав. Марш!

3. – Мій Муранчику, – гладив Петрик любимого
собаку. – Муранчику бідний. Тепер нас двоє залишилося.
Де мама? Де мій тато? Муранчику.

Собака ластився, любив таке пестливе звертання, а
до Петрика – душі не чув. Ціле літо вони – як
перозлийвода: куди Петрик, туди Муран. Ніхто в селі не
мав такого мудрого помічника. Всі хлопці заздрили
Петрикові. Скаже: “Сервус”, – і собака поважно подає
праву лапку. Попросить допомогти завернути корову на
Пасовиську чи вигнати з городу сусідські кури – Муран
ніколи не відмовляється.

– Мій Муранчику, – шептав Петрик, – що ми будемо
робити? Та не журись – не пропадемо. Аби сніг зійшов, то
ми собі раду дамо. Я вже не маленький. Скоро п’ять років.

Петрик гладив Мурана по голівці, обнімав за шию,
як колись матір. Тепер Муран був його єдиним другом,
бо за два дні ніхто з товаришів не відвідав хлопця.

Торік Різдвяні свята були не такі. Коли прийшли
колядники, янгол взяв його із собою. Вони разом
входили до хати і вітали господарів: “Мир вам, браття”, –
і заприкінці бажали людям усіх гараздів. Цьогорічні
свята без вертепу, без колядників.

– Де наша мама? – крізь сльози з горла витиснулися
слова. але Муран, ласкавий і чемний, уже не чув їх. Він
спав і ледь не виплигнув з Петрикових обіймів.

Влучності убивці позаздрив би не один стрілець. На
своєму зливалася кров, кров Мурана. Вона зливалася із кров’ю
хлопця, що цівкою струменіла з Петрикового серця.

4. Сусідка довго мучилася над питанням: як по-
карати хлопця? Піде по селу поголос, що вона захавала
Козиряниного сина – і тоді Сибіру не минути.

Пізно вночі завершила заковане тіло в біле полотно
і поклали на цвинтар.

... Редактор відклав аркуші набік. “Сумно. Хіба не можна було хоч собаку залишити живим”. По хвилині мовчання продовжував: “Жодної надії”. “Про надію тоді не згадували. Жили одним днем, дякували за нього Творцеві, що не дав відірвати від рідної хати”. “Знаю, знаю. Та все-таки...”. “Пекло було, та без того пекла не могло бути мрії про рай, як заперечення вчорашніх мук”.

Далекі дні, а й нині так по-різному бачать їх очевидці. “І все-таки чогось не вистачає. Ось Стефан не виразний, признайся. Чи ж не повторив він долі Юди? Не повісився?”

Тебе здивувало: нащо ставити крапку? Чи треба ще чогось додати? А може? Не так давно ти бачив його в партизанській лаві, військовому однострою. Борець за волю! Минули дні – і думає, що все стерлося в людській пам’яті, а злочини майже піввікової давнини – і поготів. З власним сумлінням не поквитався. Вішатися? Ні! Такі хапаються за соломинку на воді, щоби втриматися і не потонути. Домівкою також не дорожать, бо мають щось поганське.

Селом ходили поголоси про те, що скоро вбивця покинув рідне обійстя, залишивши саму дружину. Присягав у церкві жити з нею до смерті, але так само клявся й енкаведистам служити до кінця. Подейкували, поїхав з капітаном Мелешком на Запоріжжя, одружився з його сестрою. Чи так воно, чи не так? Хто нині скаже? Стефан повернувся тепер. Сподівався, вже про все забули. У великому місті про нього не знали. Чому ж ти не розповів про нього тим, з ким він стояв поруч? Побоявся! А яке право має вбивця ходити по звільненій землі? Іншого разу він прийшов на міське віче із внуком, який розмахував прапорцем. П’ятирічне дитинча у вишиванці вело на ремінці маленького песика. Зустрілося минуле і майбутнє. Ти підійшов до них – і суворо поглянув на Стефана; він не витримав твого погляду. “Ходімо. Петрику”, – потягнув за руку внука. “Дедушка, подожді”.

Стефан покинув село, коли в безпросвітні дні увірвалося ще одне лихо: колгосп! Що воно таке, ніхто достеменно не знав, та голодні з Великої України, які падали на дорогах, не залишали сумнівів. Боже, чи й до нас дійде кістлява смерть? Її загрозу принесли ще німці, та тоді знайшли порятунок: волинська земля не дала вмерти галичанам. Твоя мати розповідала через десятки років про свою подорож у край, де в таємничих лісах водилися мавки, а під пекучим сонцем усміхалися чарівні озера. Поліцаї переймали людей. За найменше – куля! Нерідко знесилена жінка падала на торбинку, віддаючи кров серця дрібному шкиткові як порятунку для голодної родини.

З-за Збруча надходили вісті майже неймовірні – про жахи людоїдства. Збожеволілі матері варили заморених дітей. Навчаючись у місті, ти зайшов до їдальні. За великим столом сидів п'яний; перед ним недопитий гранчак горілки – чи перший? – з очей капали сльози за бачків голодних на Великій Україні. Хрипливий спів проніс похнюплену тишу, та його не зупиняли й не перебивали. Чи дивилися на нього, як на причинного? Чи набридло все так, що й не дивувалися? Чи не хотіли зраставати до схмелілої людини?

Всі ледь-ледь дихали циновим повітрям – і сподівалися на свіжий весняний легіт: помер тиран, а з тюрем поверталися оплакані матерями і дружинами. Як завше люди жили надією, хоч не дуже вірили навчені минулими невдачами. Ще кілька років тому їх обікрали, загарбали майно. Найбільше ремствували фронтовики, бо начебто їм задевяняли замполіти чи комісари, що після війни колгоспи розпустять. Та ні! Нові зав'язують. “Колгосп принесе нове життя. Не будете сваритися, вбивати один одного за межі”, – проповідували районіві урядники. Їхні слова приносили не радість, а ще більшу зневіру. Чомусь люди знову ходили в однаковому, військовому одязі – і це було людям у вічі. “Всі ви одним миром мазані”, – казали поза очі люди.

... Коляда більше не приходив, а ти, як ведеться з роду-віку, перед Різдом, ще за місяць, готувався з ровесниками до свят, розучуючи ролі вертепного дійства. Тоді не було тих райкомівських наїздів, коли полювали за малими колядниками, відбирали дзвіночки, шматували вбрання. Ви колядували всім, заходили хата в хату, навіть до вчителів, яким через кілька років наказуватимуть стежити за школярами. Нишпорство проникло в усі пори дитинства. Наїжджали комсомольські посланці – діти ховалися, перечікували тривожні хвилини.

Знову Святий Вечір засмучував, хоч і з іншої причини. Родина не могла зібратися під батьківську стріху, щоби очиститись божественним таїнством.

А всі святії ослоном сіли –

Тільки нема Святого Різдва.

Сини, відірвані від дому, перебували далеко: у війську, на роботі чи науці. Круками літали навколо серця воєнні роки. Батьки не питали поштарів про листи – ану, під газетами в торбі листоноші причаїлася чорна звістка, а за нею привезуть цинкову труну і не дозволять відкривати. Оповідали, що інколи в таких домовинах лежали не людські останки – лише обмотані подертими шинелями камені. Потіхою були ще малі діти. Разом зі старшими вони готувалися до вечері, нетерпляче чатували, коли на небі блимне перша різдвяна зірка.

Містерія свята розчинилася в буденності. На покуть не ставили дідуха. Де знайти якогось снопа? Пшениця і жито тільки в колгоспі, а в господарстві – покручена солома, без колосків. Під обрус не стелили як у часи твого дитинства сіна. “Нема давньої веселості”, – і ще більше засмучувалися люди.

Яке Різдво без дідуха? В ньому таїнство роду і таїнство неба, ніби із сивої давнини приходять у гості предок, з ним опановує хату благовість. Символ неперервності роду не мав замітника. Надворі виблискував

чистий, як весільна фата, сніг, пишалася дорогими прикрасами ялинка – і все-таки чогось бракувало.

У школі справляли Новий рік. Ти був Дідом Морозом: виходив на сцену, розкидав з торбинки дешеві цукерки, – діти в залі хапали їх і смакували, а вже другого дня тільки й згадували, що про солодощі. Якась штучність – на душі пуста; всі чекали Різдва, всі чекали Святого Вечора, вечері з незбагненістю куті, її духовної сили. Без неї не обходилися ніколи, в найтяжчі роки також.

Не здавалися їй колядники. Потуги витиснути з людської пам'яті спадок предків розбивалися при першому зіткненні з віковим досвідом, хоч сталися деякі зміни, навіть серед персонажів вертепної драми. Після очищення від світового зла, яке втілював Ірод, мусив ховатися кожен народ. “Я нещасний, я негідний, зрадив свій нарід бідний”, – стогнав Марко Проклятий, сповідаючись перед скривдженими. Покутуючи гріхи, він цілий рік носив на плечах тягар каміння, потом чола зливав гріхи і каюся. Янгол сповіщав йому новину про Божу ласку. А як люди, живі, мертві й ненароджені? Чи їм ще відкинули вікову жаду помсти, жагу справедливості як карі, щоб разом з Творцем злитися в душі людського серця?

Вертепна драма немов театральне дійство. Начальниця потувало, а вона не канула в безвість, жила, ще й згадувалася. Ірод превтілювався в нового Люципера, який сидів у ненависній кривавій столиці і марив панувати над цим світом. Не лише воїни і книжники служили йому – за владним помахом кістлява смерть косила всіх по дорозі до шляху (“а я вас у двадцять першому, а я вас у тридцять третьому, а я вас у тридцять сьомому, а я вас у тридцять сьомому”) і червоноязикий Чорт виносив з хати вантаж збутки, радіючи, бо спорожніла після пекельної драми веселя переходила в його руки – і він скликав свій диявольський шабаш; нечисть насувалася як

Може би так і сталося, якби Янгол з мечем не подарував без крові волі покривдженому народові, наказуючи встати з колін. Страх розсіювався, від осяяного ореолу небесного посланця серця наповнювала надія, свічка на святковому столі розширювалася, додавала тепла і світла, розліталися сумніви, які тягли до землі, дух одвічної стихії окрилював і запліднював зернами волі. Хоч потім хитруватий Шинкар вициганював плату за колядування, маєстат Правди не тьмянів, бо Янгол вирвав душу з лецят повсякденних турбот.

Згодом ти дізнаєшся, що не так давно гуцули зустрічали Святий Вечір “живою ватрою” як успадкованим від предків “вічним вогнем”. З давніх-давен руйнівну силу вогню перемагала сила творча. “Нарід зазначає ним свою віру в світотворчу акцію вогню і ненастанну його творчість; а при тім хоче висловити думку, що як цей вогонь дав почин світові, так спричинив і перший ріст усіх плодів земних, що дають такий благословенний пожиток для народу. Бо отсі плоди земні, а свої – після традиції – найперші й найкращі здобутки, приносять нарід у жертві Богові у своїй тайній вечері”*.

У твоїх краях не запалювали “живого вогню” на різдвяний вечір. Свята година говорила сама за себе і не вимагала пояснень: на столі плоди землі, плоди людської праці. Чого ще треба? Невмирущість роду засвідчувало зелене деревце. Чи не найбільше воно звеселяло дітвору? На його гілках едналися сили неба і землі. З цупкого паперу витинали образи крилатих янголят і обгортали позолотою. Навколо прив’язували такі ж позолочені волоські горіхи, подушечки цукерків і – чи не найприманливіше! – яблука. Утриматися від спокуси – понад міру дитячих сил. Третього дня свят ялинки вже не хизувалися цими плодами. На те й свята, щоб раділи малята!

Хто принесе тобі деревце? Ліс не близько, а батько – за тридев’ять земель. Ти й не заїкався про ялинку, а

* Сосенко К. *Культурно-історична постать свят Різдва і Щедрого Вечора.*

вона неждано-негадано ніби виросла в хаті. Чи не диво! – прокидаєшся вранці, а біля тебе маленька красуня. Як вона виросла за ніч? Сплигуєш босими ногами на долівку. Це – не зрубане дерево, яке перед святом занесли до оселі; вона з корінням, так викопана, що начебто виросла в наспі вояка, зайвій вже для нього самого. Навіщо черв'яку залізна шапка, якщо не охороняє серця? Скільки їх валялося тоді після боїв на зраних полях!

Дереvence заворожувало. Чи справжнє? Ти дотикався пальцями до зелених голок. Колють! Мати милувалася своїм захопленням, а ти й не помітив. Хто подарував тобі таку радість? Хто приніс її в німецькій гелмі, щоби вдова красуня не пожовкла і не осипалася? Лише сильні чоловічі руки могли так ошчасливити тебе, згорьованого і втраченого батьківської опіки. “Подобається тобі деревце?” – запитав мамин брат після Святої Вечері. Ти змивеш, підтвердиш свій здогад, який не давав заснути жінка вечорів.

Це був би найвеселіший Святвечір у твоєму житті, якби ще за столом сидів батько. “Татуньцю, татуньцю”, – кричало жалібно звернення у снах. Мати втамовувала твоє чекання, гладила пшеничне волосся, тихесенько шепотіла: “Спи, спи”. Приходила Дрімота, легким дівочим подихом стулювала повіки, переносила в собі, де володарює Сон, а він розкуйовджував над твоєю головою широку бороду, заколисував.

Взимові дні тяглися як отари овець, котрі в похмурі дні місяця місили розглузлу від недавнього дощу дорогу від сирітських погоничів і розмахування палицями. За ними гнали корів, телят, коней і кіз. На перший погляд це переселення в багаті краї, де ріки течуть молоком.

Вдова не раз поверталася до тебе у снах; коли за тебе гонили похнюплені вояки, люди христілися: “Слава Богу, що не залишилися в селі”. Через два-три дні христілися про бій. Перелякані коні, корови, телята

і кози розбігалися, шукаючи порятунку. Найбільше постраждали вівці, чимало їх живцем смажилося на охоплених вогнем долинах. Незабаром серпень нагадав про свої права, та люди не милувалися сонячною ласкою. Радість неба дисонувала смуткові землі. Її господарі з торбинами сухарів за плечами виходили із села. За ними бігли перелякані невідомістю жінки. В одному з гуртів ти побачив батька. Він притулився до твого обличчя виголоною щогою, поцілував у голову і побіг, бо і так відстав. Збурена кур'ява розмивала обриси неба, землі й людей.

Замість батька, за святковим столом сидів мамин брат. Від його статечності ти й сам почувався старшим. Скільки він знав колядок! Через роки-літа порівнюватимеш їх з тими, яких співали під вікнами поважні господарі, котрі уникнули ненаситного черева війни. “Не плач, Рахіле”, – сльозливо виводили вони, зігріваючи повітрям як супровідником співу закоцюблі пальці. Всупереч їхнім благанням, дитячі очі ледь-ледь стримувалися, щоби не вибухнути потоком жалю. Навіщо застерігати, коли не допоможете? Задля розради? Чи приглушити горе матері, яка поклала під образ “чорну картку” про втрату сина?

“*Ми йдемо до бою. Ісусе рожденний, рятуй нас*”, – чеканив мамин брат новітню колядку. Співав стиха, але стіни начебто нашорошилися, тремтіли. Ти вставав з колін і дивився йому в очі, як у глибіннь блаватного неба. Таким запам'яталося воно тобі, коли ви разом виходили на зоране поле, на яке злетілися непрохані гості. Цілі зграї з нахабними криками над ораниною, сподіваючись знайти якусь поживу. Ти, як і мамин брат, кидав теплу грудку землі: “Забирайтеся геть! Чого напали?” Коли налітники від твого наближення різкими помахами крил піднімалися вверх, радість виривалася з твоїх грудей і несла над полем: відлетіли! Що би хто не казав, ти відчув силу, а незначний успіх наснажував, надихав.

зивищував. Ці ворони вкарбувалися в спомини дитинства. Чи й так можна відігнати облавників? Нащо запитувати? Хіба вони когось бояться?

Мине майже половина віку – і ти дізнаєшся про героїчний спротив таких, як мамин брат, влізливим чужинцям, замаскованим у білі плащі, на Смиковому мості, що недалеко від твого села. Сто років тому тамтешні ватайдухи не послухали місцевих шляхтичів, повстали проти них. Тепер їхні правнуки знову взялися за зброю. Та різниця чимала. Хіба порівняєш автомати з допотопними вилами? І ще не все! Закріпачені сільські трударі пов'язали гнобителів і віддали їх цісарським воякам. Більше нічого не домагалися? Чи могла вироїтися в живі згорбленого невільника думка про волю? Все, чого не наважився просити у властей, не виходило поза межі послаблення ярма? Викинути його в роздмухане морем вітрами полум'я – ніхто не наважувався й подумати, відганяв від себе такі гадки, як гріховні. Повстання не просили, розпалили таке вогнище, яке зазіхало на життя чужинців. Очищені ним лицарі не кланялися нікому захланникам.

Катарисові власним вогнем протистояло спалення вогнищ. Кожен четвертий українець загинув, проминаючи про очищення оскверненої душі. “А що ми зробили в тій війні? Через сорок шість років після розгромленої сталінської перемоги наш край, який спроможний прогодувати цілу Європу, на порозі голоду. За часів Тараса Шевченка царські посіпаки знімали з каліки свягину, а більшовики здирали з нас останню грошівку. А ми сваримося, поділившись на греко-католиків і комуністів, на західняків і східняків, на республіканців і демократів... Подивімося на західних сусідів. Чи не так само в них? Коли в 1920 році червоні орди Леніна і Троцького полізли на відроджену Польщу і Ленін вимагав польське робітництво солідаризуватися з російськими більшовиками, польські трударі не підтримали

окупантів, виступили проти них. Більшовицька навала зупинилася – і червоноординців охопила паніка. Польща була врятована, бо поляки хотіли власної держави, а не більшовицького ярма”.

Тиша, як на кладовищі, неначе тисячоголосе юрмище вслухалося, звідки лунають слова вироку. Чи не з-під зболеної землі долинають вони?

“Розділена, посварена, окрадена, одурманена більшовиками Україна впала, бо українці повірили, що комунізм подарує їм цитрини з рязанських верб, а без єдності із захланним “старшим братом” вони не будуть вільними. Поляки можуть бути вільними без Росії, чехи і словаки можуть, угорці можуть! Українці не можуть? Чи не диво? Нас же стільки як французів, а їх визнають великою нацією!

Ми, ошукані і скривджені, простягаємо натруджені, жилаві руки до європейських народів за допомогою. Український хлібороб не має хліба! А чому не має? Не має тому, що його хліб забрали окупаційні власті.

Вони будуть чинити так з нами завше.

Щоби врятуватися, мусимо розірвати каторжні більшовицькі пута і стати громадянами незалежної Української держави!”

Ти не чув своїх слів – промовляло серце, калатало протестом, як у колядці воєнного часу: “Ми йдемо до бою...”. Коли промовив останні слова про те, що незалежна Україна стане єдиним порятунком для нашої нації, і поглянув на віче, як після сповіді, тебе пронизил-стріла блискавки: перед тобою стояв мамин брат! Ні, таке не можливе. Поглянув вдруге – і відчув полегшу, бо він посміхався до тебе. Так само він посміхався й тоді, коли востаннє прощався з тобою, після Святої Вечері.

Чи поспішав на Смикове поле? Чи кликали його побратими? Хто відповість нині достеменно? Але ти вірив, що він воював тут, хоч йому поталанило, – і вийше живим з бою, уцілів. Чи не мамин брат прийде

попрощатися з полеглими? Не сам – з цілим десятком
шлілих у цій пекельній різні, де в двобій вступили танки
і гармати. Ворожа дивізія не витримала, завзяті по-
встанці не відступали, а чванливі енкаведисти покинули
живих і поранених – над ними голодними сіроманцями
завивали вітри. А повстанці під завивання і свист
хурделиці видовбували в закам'янілій од морозів землі
квадратну оселю для бойових друзів. Квапилися – свяще-
ник опечатав могилу до Другого Пришестя, заспівали
саквієм про журавлів і свій твердий, як сталь, гімн,
заштукували березового хреста і з його терпкістю на вустах
з серці відійшли до лісу. Навісний сніг накривав пагорб
цієї могили, обвивав його лебединими крилами.

Вдома ти ще раз витягнув знимку маминого брата.
Здивлявся. Сумнів зник: це – він прийшов послухати
тебе. Чому ж він не підійшов до тебе? Відповідь при-
шлюпила: “А чому старший та ще й з того світу мав
підійти до тебе?” Усміхнувся – і досить! Чи не ти
вирішив би зробити перший крок? Яке оправдання? По-
бачився? Може й так? Якби хтось простежив за тобою, то
вони б твого намагання просунути вперед ліву ногу,
але ти не спромігся на крок, хоч один крок, – стояв,
вільно спутаний. Ніби сам окам'янів поряд з високим
каменем: почесна варта чи живий пам'ятник?

Співали повстанських пісень, промовляли вчорапні
виступи, а ти неначе чекав, що до мікрофону підійде
твій брат і розповість про все, як очевидець і учасник. З
розповідей про нього уява додавала до портрета нові мазки.
“Не будуть робити так, як ти, то України не матимемо
вже сто років”, – картав він кожного, хто сподівався на
якийсь випадок, а сам не брався за діло. В його руках
палав моток. У суперечках не терпів багатослів'я. Говорив
коротко. “Як відрізав”, – казали люди.

Тоді не сумнівався, що мамин брат благословляв на
твій шлях. Якої вимагала нова доба, – і його наказ застерігав
від невпевненості і самозаспокоєння. Мітингові оратори

у владних кабінетах проявили таку неміч, що їхні прізвища вимовляли з іронією, яка переходила в зневагу. Знак терезів похитнувся в інший бік. Черкни сірником – і вчорашня агресивна маса вийде таврувати як коритників тих, за ким ще недавно вона пішла би в вогонь і воду. Кілька місяців тому кожен виступ проти тоталітаризму супроводжувався бурхливими оплесками; тоді на велелюдних вічах шикувалися черги до мікрофонів так, як останніми десятиріччями за дефіцитним товаром. Прізвища ораторів, які крушили несправедливі порядки, зловживання компартійної номенклатури, заяложені ідеологічні догми, виразки суспільства, передавалися з вуст у уста з якоюсь побожністю. Нація й не здогадувалася, що має стільки рятівників!

Дурман свободи електризував упосліджених, зневажених, скривджених, затягував у нестримний рух, крутив у сороміцькому танці навколо відьомського вогнища; до нього підкидали сухого хмизу, а він тріскотів, палахкотів і спалахував до самої хмари. Ще мить – і білохмарний пух охопить гарячими лабетами полум'яний стовп. Світ божеволів: претенденти на крісла й почесні розпихали гострими ліктями не лише багатотисячні юрмища, а й друзів з мордовських таборів. Ковтнувши трунку влади, вони не стримувалися, не змогли втамувати спраги і простягали руки до ще більшого дзбану, бо в ньому, як гадали, чародійний нектар: причастися – і повернеш молодість. Не допомагало. Борці блідли – лише сіли у владний фотель. Щоби не змаліти і загубитися чи й зникнути в шаленому вирі, вони розмахували полами розхристаних плащів перед телевізійними камерами, тавруючи кожного, хто в чомусь не погоджувався з ними. Полювання на відьом поглинало всі сили. Рятівники галасували, бо творення не для них.

Викинуті стихією на піщаний берег, кумир розлюченої юрби тріпалися як риби на кризі. Розчаровав картиди самі себе за таке довір'я, яке вони так легковажн

виявили невдахам; посіяний кукіль засмічував поля, бо підбурені не бачили провісників нового врожаю. Жоден ганьж не міг приховатися від розбурханої маси з її глибокою жадобою рівності. Ніхто не мав права вивіститися над пересічністю. Коли би спалахнув храм, його не врятували би, хоч перед кожним стояло відро з водою, бо всі хотіли командувати, а не гасити пожежу.

Поселенці в розкішних кабінетах не отямилася й тоді, коли від них зажадали неймовірного. Хто не вірив, що ваша земля з ріками молока й меду зацвіте небесним райом для кожного, – лише повернути їхнє русло, щоби ці зарів не черпали чужинці? Всі вже стояли з бідонами на берегах – не дай Боже запізнитися. Про перепони й не здогадувалися.

Скільки сил витратив ти, щоби окрилити їх своїм словом! – і даремно. Колись їм все було під силу, а тепер не встигли стягнути білі рукавички. Хотіли парадуватися, хотіли граювати: для одних – платня замала, для інших – робота затяжка. Перекоаний у своїй місії примхливий керівник перевіз у робочий кабінет власну бібліотеку. На полицях чекали в районах, а він вишукував потрібного авторитету в книзі Ніцше, щоби похизуватися заратустранською мудрістю. При нагоді вчив підлеглих: “Шануй своє панство і підкоряйся йому, навіть кульгавому панству! Цього потребує гарний сон”. Здивованим керівником, що це не його слова, а німецького філософа. Керівники, що керівник міста цілий день не відчиняв кабінету, перейнятий шуканням рими для нового вірша.

Твоя впертимість була не до шмиги тим, хто жив у твоєму місті. А ти щодня сходив на запалене з-під низу місто. Бо ти сам живив його вогнем душі, чого не могли твої підданці: “Запалюйте!”, – а самі не спромоглися загоріти скри.

Заморожений нежданою зустріччю з маминим портретом, ти й не здогадувався про ще одного – на тебе чекають з далеких літ. Він лютував, бо не зламав

тебе, – і нині змушений слухати різні докори: не проник у закамарки твоєї душі – і картав себе за сліпоту. Гадав, що ти з ним, та не загнуждав тебе. Між вами стояв мур відчуження, інколи воно маскувалося в гумористичні шати, які забарвлювали твою гру на суспільному маскараді. Доморощене дійство відшліфувалося – і згладжувалися гострі кути фальшу чужої ролі.

Маски скинені – аматори самодіяльного театру по-стали в наготі. З усіх кутів на тебе полізло гаддя, сичало, підскакувало, жалило в п'яти ніг, знесилювало, знекровлювало, душило. Ти отямився у палаті реанімації. Після пережитого повернення в родинне коло як блаженство.

За святковим столом поруч з тобою мати. Ялинки нема, дідуха також, але всі радісні, бо смерть знеславлено втекла. На екрані телевізора колядники, пишнота столичних храмів, таїнства різдвяної ночі. Материна розповідь повертає до буденних клопотів.

Кутя для вчителя.

Терпкий клубок підсунувся до горла. Сивочолий вчитель відчув його з першої хвилини, коли увійшов до приміщення, яке ще не так давно, кілька місяців тому, називали “червоним кутком”.

– Доброго дня вам, – привітався і зняв з голови стареньку шапку. Захоплені азартною грою, вони начебто й не почули – не звертали на нього уваги. З якоюсь насолодою, що злютовує несамовитість вовка з хитрістю лисиці, кидали на табуретку засмальцьовані карти, аж лящало навколо.

Стояв чи висів задущливий дим від дешевого тютюну. Людині, яка з дитячих літ не смакувала цигарок, паморщилося, підкошувалися ноги. Коли закінчили гру і знову перекладали колоду карт, Іван Петрович не витримав кашлянув. На нього ніхто не поглянув. Невже не дечують? Так усі ж його учні – на слух не скаржилися, коли ще босі сиділи за партами.

Вчитель не наважувався порушувати їхньої за-
ближеності, нехтування докільням, отождненням себе
зі своєю грою, поза якою вже нічого й ніколи не існувало.
Настільний годинник показував, що минуло більше
чотирьох хвилин, як він, шкільний наставник цих чотирьох
зартярів, переступив поріг. “Доки чекати?” – запитував
себе. Не раз і не два натужувався, щоби звільнитися
від обов’язків власної делікатності. “Скільки можна? І терпець
має кінець”, – дорікав собі, хоч і не мав для цього підстав.
Але то вони зараз були в його шкірі, чи й вони би так
встали коло дверей?

Нарешті довелося перемогти себе, бо, як переконався,
визнанням ситий не будеш. Тепер гнітила невизначеність.
До кого йому звернутися? Обмірковував і зважував, кидав
в уяву шальку терезів аргументи. Брига-
дир тракторної бригади тут не зарадить, завідувач тварин-
ницької ферми також. Нема чого турбувати й голову
сільської ради. Залишився заступник голови колгоспу. З
нього треба починати – вирішив і підійшов, став навпроти.
Він звернувся до того, кого в школі ласкаво називав
Димитром? Коли би йшлося про щось інше, не знав би
жодного. А так! Прохання! Від себе – змусила крайня
потреба. Безвихідь! Ще кілька разів перевернув у руках
свою шапку, перекинув з руки в руку.

– Дмитре Григоровичу, – проронив ледь чутно, ніби
сподіваючись, що за ці слова не уникнути карі.

Відмовився від відповіді. Ще з півхвилини гравці роз-
глядали у химерному світі, доки бригадир тракторної
бригади не сіпнув за рукав суперника:

– До тебе, Дімо.

– До мене? – здивувався і аж тепер глипнув за-
вважливими очима на вчителя. – Ну, чого? Чого ще там?

– Бригаду, пане заступнику голови, трохи пшениці...

– Скільки?... Нащо?

– На кутю, бо Різдво через день, а в хаті ні зернини.
Вийди з міста.

– На кутю, на вечерю, – перекривив старенького. – Згадала баба, як дівкою була. Які всі побожні!

Гра напружувалася. Де вже тепер теревенити з учителем?

– Ах! – заскреготав, неначе програно все майно, і випалив чорну лайку, а далі: – Колись вчителі одурманювали дітей, бо “немає в цілім світі ліпшої землі”, а від незалежної Української держави просять допомоги. Совість треба мати! Скільки душ загубили!?

– Хіба я, – пробував оправдовуватись вчитель, – губив душі? Фізики вчив... а вона однакова за будь-якої влади...

– Говоріть, говоріть! Не всі такі дурні!

– Дякую за оцінку, – проковтнув останнє слово Іван Петрович. – Спасибі за щирість. Бувайте здорові. – Як спутаний пошкандибав, пересуваючи палицю до дверей. Натягнув шапку, поправив вуха і ще раз поглянув на співрозмовника. З очей побігли солоні горошини скривдженого і приниженого.

Гідність вчителя поразила всіх, ще хвилину-дві тому хмільних гравців. Вони втягували голови в плечі як спійманий на гарячому злодій. Мовчазне звинувачення остудило розчервонілі лоби і заскребло споминами шкільних років.

Засмучений Іван Петрович притишеним голосом пояснював виведені твердою крейдою на потрісканій таблиці формули. Сухі і нудноваті позначки під його рукою перевтілювалися в ноти – бери скрипку і витягай джигунистим смичком бадьору мелодію для легенького танцю. Учні носили відгомін закруглених символів, доки їх не притлумила в'язка буденність. Про політику вчитель не обмовився жодним словом. Врешті-решт, ніхто не може закинути йому нічого. Жив у своєму світі – і з року в рік передавалося як ймення прізвисько Закон Ома. Про його життя розповідали в селі шепотом. Казали, ще перед війною був у Сибіру чи на Біломорканалі. Хто знає? Адже не тутешній – десь з Полтавщини чи Донеччини.

Ще більше усамітнився вчитель тепер. Відчужився, дуже рідко виходив зі своєї хати на краю села. Його зчорашні учні про нього забули. Кожен турбувався про себе, загортаючи все, що лежить без нагляду. Не боялися ні людського осуду, ні держави, ні Божої кари. Воля! Що хочеш, те й робиш. Село стрепенулося як розпутаний табун коней. Одні брикали, інші іржали, а ще чимало тих, які привселюдно розтягали набутки дармової праці роздолених і хизувалися. Зоопарк без кліток з порядками зліг.

Розчаровані хлібороби з потрісканими, поріпаними руками не мали голосу. “Нічого не змінилося”, – бідкалися вони. Хто панував, той панує далі. Іван Петрович не вб'явся на люди, не міг дивитися і слухати, бо ж таке йому ятав ще зі своєї юності. Не той прапор, але така була лайка, без уваги на людей. Пошанівку до старших не було. Жінки терпіли найбільше: розгнuzдані жінки не задовольнялися оганьбленням материнства, вилузувати їм найгідкіші дошкульності. “Кінець світу”, – вважувалися принижені. Ні, лише початок! – але такий початок також не звеселяв і навіть не заспокоював.

Хздяювання вгамовувалося. Пережили ще не таке. Іван Петрович ліг на диван. Прикрі роздуми не покидали його, поколов надрібніше дрова, відкинув сніг. Сидів у роботі. У хаті сів на стілець, слухав радіо, увімкнув телевізор. Чого шукати? Болить, а нічого не заходить з тіла.

За вікном темніло. Лапатий сніг м'яко падав на землю. Старенький вчитель кілька хвилин спостерігав, як вивалено поринув у монотонну гармонію природи. Він відвернувся на її тлі людські турботи. Чи ж не кожен з нас відвернутий до цього снігу? Ні в кого не питає, коли вийде на землю, закрити її від примхливих вітровіїв. Сніг завжди має над ним владу. Покорений пришелець в розніжений березневим леготом ґрунт. Хто ж це зробить з нього тоді, коли милуватиметься на пасовищі

полотнами ромашок? Цвітом калини? Чи хто вигукне: “Калина як сніг!”? Інші кольори заповонять людей. “Калина як кров!” Навколо – осіння позолота, а червоні грона застерігають від її спокуси, бо вона поволі опадає і дерева покажуть почорнілу під холодними дощами наготу. Коли ж оголені дерева і кущі одягнуть білі кущани, птахи прилітатимуть до калини, питимуть померзлими дзьобиками її терпкі соки.

Дмитро Григорович повертався додому. Філософські роздуми вчителя не переймали заступника голови колгоспу. Діло – і тільки діло. Живи одним днем: що буде завтра, побачимо. Спав ніби й міцно, та не міг відігнати від себе дивовижних сновидінь. Закон Ома стояв перед ним, тримаючи ветху шапку, пронизував електричним струмом.

“Чому ж ти, – дорікала дружина, – не виписав йому пшениці”. Що міг відповісти Діма? Як оправдатися? Коли Віра приготувала у великій макітрі кутю, наповнила дерев'яною ложкою глиняну миску і понесла до вчителя. Відчинила двері. На стук ніхто не відповідав. Увійшла.

Іван Петрович лежав горілиць з широко розкиненими руками, стискаючи пальцями правиці кулькову ручку. Біля ніжки стола голубий зошит. У ньому не було фізичних формул. Останній запис дуже лаконічний: “Мої перестороги”. Підкреслено. Поставлена крапка – і жодного слова.

... Що сказав би тобі редактор, який не міг побачити в смерті посаженої в ґрунт зернини нового життя? Найперше, без відповіді питання про внука – приїхав чи не приїхав до діда на Святий Вечір? Так оповідь заокруглилась би. Приміром, внук прочитав записи з грубого зошита – і клянеться не зганьбити чесного роду. “Якби йти далі, то з літератури давно щезла би трагедія”, – такий аргумент опонентові, а він не протестує, бо не здогадується підтвердити своїх порад народними казками. У них завше перемагає добро.

Чи не показати цього внука серед студентів у дні будівництва на столичному майдані Незалежності? Він ходить з пов'язкою на голові, до нього підходить Олесь Ганчар і дає свій партійний квиток: "Більше нічого не треба". Письменник вносить новий дух, юнацтво виходить на вулицю, фокусує свій зір на золотoverхому храмі Святої Софії. Собор людських душ! Спадковість роду!

Емоційна наснага. На високий берег Дніпра виходять мандрівники. Легендарний Кий, вогнищанин праукраїнський, веде за собою володарів, які побудували для твого народу Храм Мудрості і врятували його в часи лихоліття. Доморощений народ вимагає нової коляди, а провідництво за пророцтвом апостола Андрія Первозванного на гористому березі нашої священної ріки зачинає.

Коляда як втілення нашої історії, її драматизму, утвердження віри в покликання нації. Доморощений мандрівник підсвідомо схопив суть нашого минулого і творення майбутнього. Чи ще щось написав він, чи ніхто не скаже. Часи були непевні.

Боролася зима з літом, а перемогло пекло. Білий прапор розмахував чорною плахтою на розстелених полях, вогонь далекий обрій – і небо опускалося на землю. Сатана, одурманений на кривавому бенкеті, розкидав сніговий кужіль вітру, розкидав запалені стріхи, злизуючи вогненними язиками землю. Пожежі освітили довкілля – і участилися всі. Все, що рухалося, попадало на мушку. Сили дикунів, скакали з пекельною лайкою, вогонь, деготом. Як не радіти: ніхто не обурювався – тільки вгору!

Завтра старий Дністер заридав. Вчора минуло літо – і він звільнився від криги, ще перед святом зимовою дрімотою людей теплим деготом. Як він не запобіг лихові, не врятував душі, на якій перепливали на другий берег мандрівники? Їх появи не очікували.

Захоплені зненацька повстанці розплачувалися головами, а матері, сестри, наречені – сльозами.

Диявольське весілля з плачем на кладовищі розполовинило громаду. Хто міг подумати, що ворогів спровадив їхній односелець? Кому він хотів помститися? Чим заманили його в сіті? Чому привів чужинців як братовбивця? Повстанець з пробитим серцем і зрадник з п'яною головою – рідні брати, а матір – одна. Як у зболеному серці помирити двох синів, яким дарувала молоко з одних грудей? Нині її діти-близнюки відлетіли з родинного гнізда. Душа повстанця покинула ранене тіло, а зрадник втік із зайшлими недобитками. Полакомився на срібняки, бо не знав, що купці людських душ зневажають таких, як він, мають для них іншу платню. Вони вірять зрадникові лише один раз.

Близнюки-вороги повернулися в лоно землі того самого дня. Разом народилися – разом закінчили життя. Ненька не з'єднана їх духом. Два похорони, кладовища на протилежних берегах Дністра; на одній могилі, як у селі з давніх-давен, дерев'яний хрест, а на другій – ненависна червона зірка на металевій тумбі.

Маминого брата серед вбитих не знайшли. Жевріл надія, що зумів врятуватися. Для одинадцятьох викопали спільну могилу на сільському кладовищі. Дванадцятого знайшли після того, коли побратимів поклали на спочине до Другого Пришестя. Виявили лише під вечір. Не на землі, а на оборозі, звідки він міг бачити біганину нападників. Вороги ніяк не второпали, чому так падають їхні спільники, один за одним.

Звістку про брата мати сприйняла без лементу. Живі партизани не знали про його смерть. Очевидців не було. Нема серед живих ні серед мертвих.

Хто допомагав хоронити, мати розповість аж тоді, коли на могилі постане пам'ятник з ім'ям і останнім днем життя її брата, біля батька і неньки, яких ще молодими здолала неіосильна праця. Хіба тільки їх? М...

кто з людей доживав до поважного віку. Та й таким було переливки. Коротали дні, мучилися без діла. Добре, коли ще доглядали маленьких онуків.

Ти плакав разом з матір'ю, а вона пригортала тебе до грудей; сльози капали тобі на чоло і текли в очі, м'ялися з твоїми. “З ким тепер виганятимеш ворон з поляни?” – запитала, не чекаючи відповіді. Туга пролетіла через шибку і жалобила пронизливий сніговій. Вдихаючись у його звуки, ти намагався розрізнити окремі слова, доки не заснув на лаві.

До тебе прийшов мамин брат, присів коло тебе, м'явся сонною усмішкою. “Живий, живий!” – твій голос живів із задуми матері. Вранці, коли вчорашній плач перейшов у спомин, ти зрозумів, що мусиш зберегти хоча б як різдвяну радість, яку плекав, підливаючи, коли не всохла.

Деревець росло, розвивалося серед цвинтарної тиші. Мамин брат живило його. Дитяча уява не раз відвідувала молоду смеречину на високу могилу, де лежало одинадцять побратимів. Дванадцятий лежав окремо, але духом з ними. І ти переніс через літа не тільки цвинтар, а й повстанську могилу.

*Біле поле. Висока могила.
Тужно віттям смерека шумить.
У могилі нескорена сила,
Після бою утомлена спить.
Щоби знову, коли серед неба
Кров'ю вмиється чиста зоря
І закличе сурмою потреба,
Стати раттю на рідні поля.
Сирманцями вихор кошлатий
Вірок смерті смереці несе.
Геть, навало! – Знесилена мати
Будяком проти вітру трясє.
Залишивши холодну хатину,
Не поркнувшись вустами куті,*

Кучугури долала до сина,
Одиної втіхи в житті.
“Синку”, – звуки знесилені, кволі.
“Синку”, – стогін смереки щемить.
Шепчуть, шепчуть вуста мимоволі,
Аж мороз кісточки студенить.
Як відлуння погаслого плачу
У тремтінні замерзла земля
Розступається силі козачій.
Гляньте –
сходить кривава зоря.

ЗГОРТКА ДРУГА

КОСИЦЯ

Лист з роздумами. Батькові розповіді.

Тайна вечеря. Книжки. Тиран.

Зворохоблені мадяри. Старенька церква. В горах.

Вибори. Сільські розваги. Чорнобиль на могилі.

Пам'ятник Свободи.

“Сердечно вдячний Вам від усієї нашої родини за добру згадку про свого фронтового побратима. Пише Вам його син. На жаль, батько відповісти не зміг, бо вже два з половиною роки після тяжкої, підступної недуги перейшов у той світ, де нема ні радості, ні смутку.

Занедужав він на сімдесят першому році життя, хоч до того упродовж тридцятьох років не хворів. Щоправда, й хворіти не мав часу: день у день працював і навіть кілька років не хотів переходити на пенсію. Останнім часом працював у колгоспі.

У червні 1981 року йому в онкологічному диспансері зробили резекцію шлунка і частини стравоходу. Лише на дев'ятий день після операції лікар дозволив випити дві чайні ложечки гіркого чаю. Яка-то була радість для хворого!

Хтось з нас постійно чергував коло нього”.

... На батькових очах забриніли сльозинки, маленькі чисті росинки у почервонілих повіках. Ти вперше побачив, що батько плаче, але не міг розгадати, чому сльозинки такі маленькі. Під'їхав ліфт – ви розпрощалися. У супроводі літньої працівниці з реєстратури він увійшов у велику шафу – і двері зачинилися автоматично, ніби навмисне розділили вас, рідних людей, сина і недужого батька.

Аж надворі тобі спало на думку: батько проронив сльозинку неначе перед далекою дорогою, перед тривалою розлукою. Тут могло бути ще й гірше – така лікарня

вешше наводила жах на людей. Вона – якась страшна
станція між двома різними світами, світами-антиподами:
залишився в цьому реальному світі з таким ласкавим
розцям, зеленими деревами і заклопотаними буденним
взглядам людськими, а над тобою неосяжна блакить. Чи не
можливо той невідомий світ, приготований для кожного з
нас? Від нього не втечеш, не заховаєшся ні в густому
ліському лісі, ні в правічній печері, ні за сімома замками.
Він чекав на кожного, але всі боялися його, розтягали
час гальмували час переходу: як тут, вже відомо, а як
там, не знає ніхто. Зустріч з тим світом жахала. Хіба
можливо міг сказати про нього щось певне? Таємничий світ,
який він з'являвся в уяві і снах, коли на серце лягав тягар.
Він порівнювали з ніччю, темною, глухою і ще глупою,
з темної хустини, такій широченній, що застеляла цілу
землю. без місяця і зір. Лячна мертва тиша поглинала
всі звуки, ану, якась прихована звістка проникне в
цей світ, де повно світла і звуків, гармонія розмаїття
життя. без яких не можливе життя.

Ті прагнув приховати від батька, що той страхіт-
ливий світ наближається і вже заглядає йому у вічі. Чи
можливо з лихого погляду того світу на почервонілих
вух повіках заблищала дрібна сльозинка? Батько
сказав на два слова. “Ти йди”, – сказав і переступив
порог. Він розділив вас – пофарбований на коричнево ліфт
світ: його вгору з жалісним скрипом, а ти пішов до білих,
яких як молоко дверей, відштовхнув половину і спустив-
ся з сходами.

Ліфтній вітерець звільнив від задуми. Перед примру-
ваними очима з'являлися, ні, напевне, вимальовувалися
світлиці. Коли ліфт потягнувся на верхній поверх, батько
схилив смугастим рукавом шпитальної одежини
літні повіки і побувати вдома, на селі, поза яким
вони живили в ніде спокою і розради.

Десять років прожив у місті, та тоді ще був молодим,
який звичався до шумних міських вулиць

і високих будинків. “Як тільки в них перезимовують? – жартівливо запитував сам себе. – У сільських хатах загати, а тут самі стіни”.

Тепер би його не зтягли туди ні за які гроші. Як на нього, то там, у місті всі дармують, хоч і кажуть, що десь працюють. Дивно слухати слова: “Я йду на роботу”. Хто не розуміє на селі, що святковий одяг і робота – речі несумісні? А в містах люди ходять одягнені по-святковому, нема різниці, про який день йдеться, начебто щодня свято.

Ще більше дивувало те, що на роботу йдуть голіруч. Де б ти бачив на міській вулиці когось з косою чи мотичкою? Жінки несли в руках чи під пахвою маленькі модні сумочки, а чоловіки нерідко розмахували блискучими портфелями. Деякі з них попахували дорогими цигарками, випускаючи клубочки голубовато-сивого диму. Погода їх не тривожила. Лише турбувалися тим, щоби дощ не замочив одягу і взуття. Жінки, потрапивши під дощ, картали себе за нездогадливість: як можна виходити на вулицю без парасольки?

Міщани мали інші турботи. Їм начебто було зовсім байдуже до того, що дощ впав на просушене сіно і знівечив працю за цілий день – завтра доведеться розпочинати все наново. Селянин думає про все зазделегідь: зима ще з дорозі, але не за горами. Вона приходить неждано, негадано на санках загнутих снігових вітрів, засвище біля вікна, запитає: “А ти пристарався для худоби, господар?” Що ж ти відповіси? Скажеш: “Були дощі”? Вона всміється з тебе, закрутивши карколомний аркан.

Городянам зима не страшна – одягнуть теплі шуби, ще й комірці піднімуть, ховаючи вуха. У будинках палати не треба: їх ogrівають ще задовго до першого снігу. Там ще нічого, адже і в його селі п'ять років тому провадили газ; все-таки стало легше, бо ж тепер люди звільнені від гризоти про дрова. А від сіна ніхто не визволить: корова є корова – хоче їсти. Господарство без корови, як весілля

без музики. Серед худоби вона на першому місці: нікого з тварин так не шанують. Недаремно для неї вигадують найласкавіші клички, чешуть шерсть, мов на свята черевики вилизують.

Батькові ніколи не вкладалося в голову, що можна жити не так, як на селі, жити й не турбуватися про якесь подарунково-подарство, користати плодами чужої праці, яких ти не зирощував, зайти до крамниці і, тицьнувши маленьку монету, купити великий хліб, в якому ще тепло звареної печі. Хіба так навчишся цінувати той солодкий солоний сіт на пшеничному чи житньому полі? А мляко! Та ж у місті сотні дітей не знають про корову, не бачили її, не гладили ніжною шерсті, не дивилися її розумні очі, не тужили разом з нею, коли на худібку хвороба, не виганяли її пастися ще до сходу сонця на зелені трави, не приносили в ясла запашного сіна з прикритою ласкою літнього сонця.

Проходячи біля таких людей з банками, наповненими молоком з молочарень, як часто доводилося спостерігати в місті, батько вважав їх святотатцями, бачив чужого хліба, чекав осуду від людей, але його діти – в місті всі були такими, жили з чужих рук, жовтих і пораних, просяклих чорним потом; жодне слово не відміне їх, білесенький камінець з річки не відміняє. Колись він зневажав таких людей, але тепер поглядав їх з поблажливістю. Чи не спиняли рідні діти? Чи не з'являлися відірвалися від хліборобського кореня, жили в місті. Щоправда, вони часто приїжджали до батьківської оселі, не цуралися праці на землі, хоч у місті завжди втіха: як радіти, коли вони покинули село, коли не вгамувалися з нього? Чи ж не застерігав їх, не застерігав? Той весь час не знав нічого – лише книжку. "Хліба їсти не будеш", – повчав батько. Не раз повторював ці слова. Та що з того? Син не з тих, хто не чує: впертий – з'являвся, хоч кіл на голові. "Дочекайся!" – інші аргументи не для нього.

І вчився. Одного разу в селі сперечалися за нього. Дехто наполягав на тому, що він навчається в доктораті, а інші заперечували, бо тепер, за советів, докторатів нема.

Де би не вчився син, але батько сьогодні зрозумів: його дитину шанують у цьому великому місті, в якому людина губиться серед тисяч, подібних до неї. Вперше довелося відчутти в лікарні, куди приїхали на перевірку. Молоденька лікарка, донька синового товариша, назвала старого селянина по імені і по батькові. Спочатку не второпав, що то до нього, відтак спохопився, бо ж поруч з ним син. Чи не тому така пошана до нього, літньої людини, пошана завдяки синові? В районній поліклініці довелося чимало походити, пошукати кабінетів, нудьгувати в чергах – тут все відбувалося напрочуд швидко: його самого ввели до лікарів.

А ще вранці, коли вони йшли тротуаром, до них привітався хтось з протилежного боку вулиці. Син сказав, що то письменник. Батько повернувся, на мить пристав, вперше побачив живого письменника. Напевне, тоді в голові промайнула думка про дива цього світу. Віє хлібороб з діда-прадіда, годує вирощеним хлібом людей цього міста, а вони його не знають – звертаються передовсім до сина. Чому до сина? Та мали би прешше звертатися до нього, як старшого, батька?

Роздуми повертаються до іншого. Батько в ліфті. Що чекає його? Перед очима палата з білосніжними ліжками, такими білими, аж перламутровими. Сльозами осліплює, не дає роздивитися. Скільки часу тут перебуває? Надворі чарівна червнева погода, а на селі роботи – гора переверни. Хто таке придумав: лежати в гарячій ванні, коли треба, як кажуть на селі, робити сіно? Погілий літній день, а ти дармуєш, через вікно четвертого поверху спостерігаєш спокійне небо з непорушними хмаринками – як пір'я, випущене з нової подушки.

Ще вчора батько казав: "Ой, і завтра не підодому". За два дні насумувався – на рік вистачить. Г

без роботи. Відвідав родича, також вихідця із села, що вже не один десяток літ проживає в місті. Чи й він не міг так? Після війни казав йому знайомий з-за Збруча: "Романе Васильовичу, втікай із села – там скоро будуть колгоспи, до кінця п'ятирічки". Не послухав – не вірив. Як примусово затягнуть до колгоспу його, фронтовика з двома пораненнями, контузією? А не так давно, коли втік з німецького полону, як польський вояка, вмовляв команду дружину покинути село і переїхати до міста на берегах Дунаю. Ні, затялася: "Ніде не поїду!" Залишився – і через кілька місяців знову покинув село: забрали до війська, тепер – більшовики. Може через ті рани з війни він мучиться в лікарні? Чи не вони згадали про себе? Завжди – дивився на стелю, а з неї дихала на нього тепла баба з довгою косою. "Чи ти по мене?" – звуки вийшли з губ, але чомусь не торкнулися їх.

У палаті – блаженна прохолода, а навколо лікарні, в селі і селах, – спекотний день. Вчора шукав бочки з водою, ставав у чергу, слину ковтав, вже простягнув руку до крана – відсмикнув: син заборонив, а заборони не порушив – знає, що так вимагають лікарі.

Хтось з нас постійно чергував коло нього. Через кілька днів я привіз батька в село. Півроку жив як звичайний, поправлявся. Після Різдва почалися болі в грудях, з'явилася ознака нова пухлина. Надії на порятунок не було, бо настала четверта стадія страшної недуги.

Мати внаочі випробовувала його. Батько не знав про недугу, як і про те, що цілих одинадцять місяців він був слунку. Ще в перші травневі дні ходив по полю, а через тиждень упав скошений безсиллям на землю, тепер – вже назавжди. Промучився останні три тижні, завалився пекельні муки удосвіта 30 червня. Найважчий спочинок не в Судетських горах, а на ліжці в інвентарі".

Він більше думав чомусь про батька, коли читав в газеті статтю: "Вітер гуляє в Рудних горах. Дзвенить

суха весна, гуде зелений дуб на згір'ях, і облизане каміння сміється до сонця". "Білий вітер стугонів у порожнечі гір". "Лютий вітер, шугаючи в скелях, заважав вам".

Гори, вітер, війна – такі нерозлучні в картинах далеких часів. Вони, батько і фронтовий побратим, дивилися на незнайомі вершини – і краса чужих гір навіювала смуток. Десь далеко, в рідних селах, хлібороби запрягають коней, виводять після холодного летаргійного сну на воскреслу землю, розрізають череслом плуга, простягаючи на полі сріблясті скиби. А хто оре ваші поля?

Твоя молода мати, – на лиці кров з молоком! – ор-землю. І не тільки свою – ще й родичів. Марнує жіночу красу. Де вже такій вроді ходити за тягарним плугом! Не кожному чоловікові під силу. З її скупих рядків не вичитаєш тривоги, чекає мужа, живе вірою. О Боже! Скільки вже до сільських молодниць поприлітало як чорних круків посмертних карт!

Щонеділі мати їздитиме до батька: закінчилася війна – і його разом з іншими солдатами дивізії перекинули в рідні села. Недалеко, а добиратися не легко, як за горами і моря: поїзди не ходять, – пішки йде до міста, а там чекає, що якась вантажівка зупиниться і доведе до Львова, звідтам – вже близько, але машини їздять рідше.

Їх троє, мати, батько і побратим Дем'ян, сідають в тінь крислатого дуба. Чоловіки ласують варениками, вмокають у сметану, а мати відмовляється, хоч їла ще на світанку. Що чувати на селі? Як наші партизани? Чи дошкуляють облавники? Вояки не відкривають листів, звістки, що стискає серце, начебто вони тут лише тимчасово: скоро війна з Японією – і доведеться знову воювати! Хоч яка з них користь? Батько розповідає, що ніколи не цілився в людину, стріляв вище голови. Нащо брати гріха на душу? Перед ним такий самий християнин, як і кожен. А ті, що женуть їх у бій, Батько не визнають. Здається, що то диявол затуманив їхні

зійняв серце і вихваляється їхніми вустами про вбитих. Хіба той вояка не такий, як і ти? Хіба його не чекає вдома дружина? Хіба маленькі діти не вслухаються безсонними ночами в голос вітру? Чи не з ним хтось легенько постукає в шибку? “Тато!”

Німці такі самі люди, як і ми, лише скрізь хочуть порядку? Хіба то зле? Хто в Німеччині стільки святкує? Як в нас в одні дні праця витягає жили, а в інші – роботи важкої. В Німеччині все мусить бути вчасно – ніхто не зволінується, сказав – слово не потребує жодної присяги. Це закон! Такий лад батькові подобався. Забував про зневаження жорстокого бауера. Чому йому, сумлінному ремісникові, дають біле масло? Не знав, що то маргарин, – він одного разу ніби помилково взяв шматок хліба, смажений жовтим. Німець бурчав, а наймит вдавав, що не зрозуміє. Більше на столі маргарин не з’являвся. Забув, господар також згадав про сумління?

– На своєму віку зазнав він чимало. Може більше турботи, ніж сонячного тепла. П’ятирічним хлопцем зник без батька, якого арештували мадяри. Коли в його селі селом переїжджали козаки, дід дав їм напитися води. З поверненням цісарських військ сусід хотів пограти в чужим майном. Діда повісили в котромусь сусідських сіл. Сусід знущався, бо йому завше чогось не вистачало.

Вам переніс воєнні злигодні, про що ліпше знаєте.

Знаюся – голодні роки і хвороба легень.

В тім часами просвітлювалися пасма добрих років. Щобливо тоді, коли народилися внуки, він, як завжди, куди пішовся”.

В шостому класі твій син напише твір про своє життя в селі. Здивуєшся, як дитина зберігає пам’ять про те, що йому розповіли. Сам полинеш у далекий сусідський селок. Ви, ти і батько, сидите під розлогою ялицею, а між вами застигла літня блакить, між вами – історія, яка історія.

Про таке в школі не дізнаєшся. Там розповідають про князів московських, а ми мали своїх славних володарів. Чому Ярослава Осмомисла забули? Мабуть, причина не потребує пояснень. То був мудрий князь, восьмимовний. Чи не наймогутніший серед наших володарів? Його держава простяглася аж до Дунаю. Боже! Ми мали власну державу! А що тепер? Сільські вусані мріють, що знову прийде Польща і не буде так гірко жити, як тепер під софитами; не знають, що й Польща комуністична. Про Українську державу ніхто не заїкається.

Потім ти прочитаєш: “Галицький Ярославе Осмомисле! Високо сидиш ти на своїм злотокованім столі підпер гори Угорські своїми залізними полками, заступиє королеві путь, зачинив Дунаю ворота, мечеш тягарі через хмари, суди рядиш по Дунаю”. Від Галича залежав і Київ, але князь не переніс своєї столиці з берегів Дністра на гори біля Дніпра. Чому? – гложе думка. Хіба на берегах Славути вже тоді почало занепадати наше священне місто, зазнавши першої чужої навали? Від кого? Від поганого сина Юрія Довгорукого, що на глум всьому християнському людові назвався Андрієм Боголюбським, ще і був швагром Ярослава Осмомисла. Посвоячення і тільки: різні землі – чужі князі. Галицький володар магнетував до Дунаю, а суздальський монарх повернув свій зір на схід, відчував нюхом, що там булькає осередімперії, загрози для цілого світу. Людство жажнеться більшовицька Москва вицірила ікла, – та буде запізна

Тулишся до батька, мандруючи з ним дорогою Європи. Дивишся на високі гори. З тобою однокурсник Володя (вимірюєте шкарубками кирзовими чоботи, гирські річки, притоки Бистриці Надвірнянської) карається по скелях, ніби шукає чарівної косиці, квіти щастя. Так у мріях, а насправді складаєте геологічну мапу: виходять породи – описуєте, випробовуєте кислоту – шипить чи не шипить? – і визначаєте

захилу. Обід носите по черзі: сьогодні ваші дві пляшки з шолоком, кілька яєць і, як звичайно, на додачу змащений маргарином хліб у наплечнику товариша. Він дряпається зрутим схилом, витягає кутомір; мокрий чобіт не втримується. Ковтає по вилізаний вітрами, дощами, снігами площині, ліва рука хапається за молоденьку берізку і зміює, разом з нею плюхається у воду. Плеск відриває його від записника: Володя борсається коло самого берега. Встає, виходить на беріжок, скидає з плечей рюкзак. “Біди нема”, – заспокоює тебе, роззувається і зливає з кирзаків воду. Одна пляшка розбилася, з рештих яєць пожитку жодного (“хай гостюють риби”, вважаєте), та обідати залишилось – жуєте хліб і запиваєте шоломом.

Лихо не завершило своїх підступних намірів. А може це щаслива доля? Такий шлях до красуні наших гір шибельської косиці. Задумуєшся, зважуєш свої сили: краса – мета чи символ? Хіба волошка в житті не виставляє очей? Дивишся – бачиш краплину блакиті, вона блискотіє золотистими колосками; облита гарячим потом вона розміхнеться маленькій цяточці в безмежному морі шибельським дзвяканням достиглого зерна.

У горах не треба шукати пригод: вони – поруч, завжди. Понеділкового ранку зустрічаєте трьох молодих музик. Як цигани! Скрипаль виводить маршечку, а два музики поклали на ряднину свої інструменти, поряд пляшка, заткана кукурудзяним борошном, і наїдки, не до них тепер – витанцьовують на танок. Побачили вас – запрошують до себе, тепер вже троє утрьох і ще приспівують. Ковтаєш радісну маршечку – співають про повстанців, але замість москалів, як у нас, противники – вороги: тільки й маскування! “Вони партизани воювали ще п’ять років тому”, – каже Володя, і знову зміює в одного. Володя сміється: що він, п’яний, каже, але ковпаківці тут переходили ще п’ятнадцять років.

*Гей, беріте всі гранати
І кидайте вдалину.
Будем з хати виганяти
Червоного сатану.*

“Що вони патякали про якогось сатану?” – запитує Володя, коли розпрощається з музикантами, перехиливши по пугарю пекучої як пекельна смола самогонки. “Хіба ти не знаєш, що німці мали червоний прапор?” – відповідаєш запитанням. “Знаю, але якось дивно, їх же коричневими називають. Коричнева чума”.

Володя мешкав у Львові. Де йому знати, що галичанів називали повстанців партизанами? Його батько, як компартієць, шанував вождів. Після смерті Сталіна повісив у квартирі портрет Хрущова. Твій однокурсник часто переходив на російську. Напевне, хотів показати свою відданість “великій батьківщині”. А ти вийшов на життєву дорогу зі споминами дитинства. До твого батька пізно ввечері приходили хлопці, позичали пилку, сокиру і цвяхи. На завтра на високій могилі стояв березовий хрест, на ньому два прапори – синьо-жовтий і червоно-чорний. Ти нікому нічого не розповідав про вчорашніх відвідувачів. “Тепер людина своєї тіні боїться”, – казали односельці.

Тайна вечеря

Спочатку стояли окремі гурти. До них підходили і підходили люди – гурти зливалися. Сходились з кінців села. Скоро мали надійти гості із сусідніх сіл.

– Який гарний пам’ятник!

Катерина повернула голову на знайомий голос. Вона стояла в кружечку школярів у національних костюмах і щось пояснювала. Голос перервав її останні настанови і повернув у далекі часи, коли не раз і не два на могилі ставили березового хреста. На Зелені Свята він стояв майже цілий день; аж поки не над’їхали енкаведисти.

пробували запалити, але мокре дерево не горіло – вони озвіріло рубали спіяне перехрестя.

Люди втекли з кладовища, як тільки з горба прибігла мекана дівчина і з усіх сил крикнула: “Машина!” На горбині могли їхати лише енкаведисти. Цвинтар обезлюдив ще до того, як гуркіт і їдкий дим підтвердили тривогу.

Напевне, наїзники так би й залишили тріски й щипки, якби не мала дощечка з написом “Смерть чорним катам!” Порубаного хреста облили бензином і спалили. Самі пострибали на машину і погнали до міста – спадала темінь – затримуватися в селі було небезпечно. Вечері тут встановлювалася інша влада.

Зали другого дня якісь прибульці наказали голові сільської ради зігнати селян і розпитували їх про хреста, то не знав ніхто нічого не бачив і не знає. “Ми боїмося вийти з хат”, – казав кожен. Вони начебто про хрест дивилися тоді, коли побачили вогонь. Самі дивуються, але переконані, що то не міг закопувати хреста хтось із сільських гала.

Хрест виростав як з-під землі після цього дня. Зеню брата Зеньо не слухав пересторог. “Там наші могили лежать!” – вперся і ні руш.

– О Катрусю! – і золоті зуби засяяли, а очі заблимали, як мурашки пробігли під шкірою.

Вона стояв Микита Васильович.

– О Катрусю! Який я щасливий, що маємо державу. Скільки тюрем, скільки сибірів, але маємо...

– Мико, – повторила стиха Катерина і відвернулася. Не хотіла грати дітей, бо перед стількома людьми ще не виступала.

Микита Васильович хотів щось сказати, але заспівав чорнобильську пісню – і він підійшов ближче до могили.

На цьому місці ріс чорнобиль. “Чортополох росте у ваші могили, і люди вас проклянуть, – чортополохом!” Стояла могила, а потім з’явилася яма. Кому треба глини, копав

і возив на подвір'я, хоч на глину село не бідне: у кожному рові копай скільки сили вистачить. Катеринине сумління бунтувало, але вона мовчала. Мовчала, коли її дехто питав про брата. Ніхто не знав, що з ним трапалося, де його кості, чи ще живе. Прикусувала губу – і жодного слова.

Навідувалося районне начальство, розпитувало про роботу. Вона не хвалилася: дивіться самі, що робимо. Незвані гості їхали, ніби й не приїжджали. Інших бібліотекарів відзначали як передовиків, а про неї забули. Ні добре, ні погано.

З якогось часу зачастив у село Микита Васильович. Він повернувся з далеких країв, де день, як у нас літо. Повернувся, а її брат ніколи не приїде. Нерідко, як і сьогодні, Катерина чула присолоджені слова. У думці вона називала Микиту Васильовича котом. Чому він не дає їй спокою? Не минуло Різдва, Великодня, Зелених Свят, Покрови, щоби про неї не згадали. Заходили дехто хати і сідали на лаву. Чекала, що поїдуть – не квапилися. Ставила на стіл пляшку горілки, що купувала зі своєї мізерної платні для непроханих гостей.

Якось раптово відвідини припинилися. Та в них було потреби, бо її з роботи в бібліотеці звільнили. Приїхав інструктор з райкому партії і випалив одним словом: “Передавайте бібліотеку Лідії Леонтіївні!”

Катерина не питала: все і так зрозуміло. Три дні цей інструктор побував у неї разом з Микитою Васильовичем. Той говорив масно: “Святкуєте, Катерино Павлівно. Принарядилися”. “З бібліотеки прийшла, а туди сяк туди одягнена не підеш”. “Так-так..., – її Микита Васильович. А я думав, що ви до плащаниці ходили, Катерино Павлівно”.

Що було казати – заперечувати, оправдовувати. Нащо? Та й говорити не хотілось. Ще не минуло й тижня відколи поховала чоловіка і ніяк не могла оговтатися. Ніяк! На слова Микити Васильовича наче й не реагувала. Хіба він не знає про її горе? Може й не знає.

Як не дивно, інструктор райкому партії не питувався, сидів набундючений, повеселів, коли на

Дивилася пляшка горілки, а коло неї два гранчаки. Він зміхнувся до супутника: “Може покличемо шофера? Не треба, Юрію Юрійовичу”, – шепотом відповів Микита Васильович.

Широка тарілка з шинкою трохи знітила. Та відвратитися не могли, хоч Микита Васильович соромливо прикрив очі. Чи не зрозуміло, що господиня випробує їжу, поставивши м’ясо в Страсну П’ятницю? “Ну, Бог нам допомагає, – розпочав насмішкувато. – Казав колись наш батько: “Не те грішне, що йде до рота, а те, що залишається з рота. Чи не так, Юрію Юрійовичу?” Але директор пропустив його слова чомусь поза вуха, підніс вишкеребий гранчак, видихнув з легенів повітря і перешлифав.

Закривши Микита Васильович розчервонівся і розклав ще більше язика: “Добрі люди починають святкування з мавзегідь. Шкода, що нема паски. А може напекли, Катерино Павлівно?” “Ні! Не пекла. Хочете – шукайте”. “Та нічого, віримо, Катерино Павлівно”.

Господиня дивилася – і сльози набігали на очі. Щоб не відвратитися, вийшла з кімнати і пішла в кухню, але там у темноті, дивилася в темну ніч. Мимоволі почула шум з світлиці. “Вже стемніло”, – стихив голос Микити Васильович. Ті слова, вимовлені так тихо, звучали як закляття, а ще більше їхнє продовження: “Можемо, Юрію Юрійовичу, вже йти цілувати плащаницю. Хе-хе-хе-е!” “Вже пізно”. Господині не подякували, та вона цим не переймалася. Добре, що позбулася непроханих гостей.

Вечір з чистим, холодним повітрям розніс запах бензину. Катерина вдихнула його, та відчула відраження, навіть якийсь приємний присмак бензину з весняними запахами. В той час вона не помітила, що машина їхала не до міста, а глибше в село, де зникла.

В село село облетіла звістка: з церкви хтось викрав ікону. Прижджала міліція, міряла, фотографувала,

описувала – і поїхала. Церкву опечатали, бо йде слідство. Паски святили під церквою.

Минуле й сучасне перепліталось в думках Катерини доти, доки Микита Васильович не повернув її до реальності. Він виступав голосно, аж крикливо. Кляз окупантів, прославляв повстанців. Назвав Катерининою брата своїм найкращим другом. “Він загинув на моїх очах”, – похвалився. Скаржився на злигодні неволі і знущання з них, каторжан.

Ненависть оратора підхоплювали тисячі людей. і вони не раз переривали його оплесками. Наприкінці Микита Васильович передав від обласного демократичного керівництва подяку всім, хто причетний до цього свята, не обминув “дорогу, невтомну трудівницю в бібліотечній ниві Катрусю Павлівну”. Діти піднесли йому квіти. “Мушу їхати ще в одне село”, – звернувся вибажливо до людей.

Від мікрофона він попрямував до Катерини і легенько взяв її руку, похапцем нахилився, щоби поцілувати. Катерина різко вихопила праву руку зі слітні пальців обласного урядника. Тільки встиг промимрити кризь золоті зуби:

– Дай тобі Боже здоров'я, Катрусю.

Мітинг ще тривав, а Катерина витиснулася з тисняного натовпу. Забула про все на світі – бігла до хати. Відчинила і впала на бомбетель.

Як втихомирилася, відчула слабкість у кожній кісточці. Змусила сама себе встати, підійшла до вікна і зачерпнула квартою води. Пила, а спрага не вгамовувалася.

... О часи! О звичаї! Як і за давнього Риму, обернувся з ніг на голову, хоч і не марширував переможні бубни, а начебто йшов звичною ходою. Червоно-чорний прапор ти дізнався у книжці, подібний до якої тоді виходило, як гною. Інших книг ти не

дстати. Батько відкрив велику таємницю: у сільській
стальні було чимало різних книг, але перед першими
ветами їх закопали. Хто закопав? Де? Знайти їх – ото
розкошував би. Та ба!

У хаті на скрині лежить грубезна книга в коричневих
штурках. “Ботаника”, – прочитаєш, коли в першому
класі навчишся складати літери, а далі не підеш – нічого
не зрозуміло. Старші скажуть, що книжка російською
мовою, хоч залишив її молодий хлопець з тих, які
попалися ввечері в селі, а вранці їх як водою знесло. Ще
набачив, коли виганяв корову на пасовище, двох юнаків
у ватах біля цвинтаря. Прийшли, переночували –
попали. Сусіди розповідатимуть, що їх зібралася сила-
чужина на пасовищі: стояли, як військовики, слухали
промову. “Браття, – промовляв до побратимів, – нас
попали. Мусимо відступати. Та ми ще повернемося.
Віримо з вірою!” Розійшлися невеликими групами.
Вийшов з якоїсь з них пішов і недовчений студент. Нащо
йому резер книга про рослини, коли не знав, що його
попали вже за селом, на роздоріжжі: чотири райони
попали – і з кожного може вискочити смерть?

Із його згадає, коли поляже в нерівному бою? Ти
попали – і не раз. З його книжки нічого не дізнався –
ні про рослини. Та попадались й інші. У дитячому
класі було намальовано Тарасика; сивовусий козак
попадає в розвернену могилу, а там тіла козаків,
які вже давно відлетіли на небо: без голови, без
руки, лише по коліна. Разом з Тарасиком слухаєш
промову:

Дивися, дитино, оце козаки
(Тарасик мені каже), на всій Україні
Закорі могили. Дивися, дитино,
Як ті могили, усі отакі.
Вони є нашим благородним трупом,
Вони є туго. Оце воля спить!
І вона славно, лягла вона вкупі .

*З нами, козаками! Бачиш, як лежить –
Неначе сповита!.. Тут пана немає,
Усі ми однако на волі жили!
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем, та Бог його знає,
Коли-то те буде. Дивися ж, дитино!
Та добре дивися, – а я розкажу,
За що Україна наша стала гинуть,
За що й я меж ними в могилі лежу.
Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину.
Слухай же, дитино”.*

Не козак, а батько розповідає тобі про шляхетного гетьмана Сагайдачного, його вигадливість у війнах проти турків. Коли побачиш козацького гетьмана в книжці здивуєшся, що він з бородою, адже козак має бути бусами. Мине не одне десятиліття – і ти сам прочитаєш повісті Андрія Чайковського, які колись зберігалися в сільській читальні. Де ті книжки? Чи знайдуться вони? Чи навіки пропали?

Неждано-негадано перед тобою відкрився цілий світ. Потріпаний Шевченків “Кобзар”! Навчившись читати пробував вивчати напам’ять вірші. Та вже перший здивував – ніяк не міг второпати, чому пишуть: “Рече стогне”. Чи має стогнати *ревета*? А що таке ця *ревета*? Мати пояснила, що реве та стогне широкий Дніпро – велика ріка, на ній пороги, велетенські камені, а за ними жили козаки, запорожцями називалися. А де вони? Чи вернуться – пропали навіки.

*Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покрийть Україну
Червоні жупани!*

Читаєш не вірші, а більше примітки наприкінці книжки з чорним силуетом поета. Ото ціла історія

Тільки ми мали гетьманів! У підручниках про них
одного слова. У технікумі викладач історії роз-
повідатиме про походи Єрмака, Хабарова, Разіна...
Він так пристрасно любив їх. Україна як біла пляма –
якщо була й не була. Слухаєш батькові й мамині
повіді, а прочитати нема чого. Нарешті, попалася
книжка, така давно очікувана, – про Данила Галицького;
в ній забагато про Москву, щось таки дізнаєшся про
цю державу зі столицею на Дністрі. “Це той самий
Дністер, що біля нашого села?” – запитуєш батька
і чуєш, почувши відповідь.

“А чому ми не маємо держави, тату?” Батько
відповідає, як знає. Підступні сусіди винні. Ще був один
князь, розділив велику державу між синами, а вони
борилися між собою – цим скористалися сусіди. Татари
нападали на Україну. “Але ж тухольці пере-
могли монголів?” – знову до батька. “Та що з того? Не
перемогли – тільки частину”. Більшість пішла іншою
дорогою, але про цей похід вже децю знаєш з історії.

Ще були січові стрільці, боролися і проти поляків,
і проти москалів. Ворогів більше, сильніші.

Біля Перемишля висока могила,

Там лягла спочити вся стрілецька сила.

– За своє життя Ваш фронтний побратим немало
робив для дітей: ми обоє із сестрою закінчили
школу”.

Він не потягу до науки не зупинило ніщо. В технікумі
вчив навіть вночі, аж почали боліти очі. На канікулах,
коли ж дітей дощів, ліз на горище, сідав біля діри в
стіні і вже вкотре перечитував грубезну книгу про
російських письменників. Як тобі хотілося ознайоми-
тися з творами, та в бібліотеці не було, а в книгарні
немавало. Навіть у старенькому “Кобзарі” не знаходив
жодної мови. Чому? Та ж поет картає німців, а
росіяни вважали за часів окупації. Не один рік пропливе,
але ти знаєш чотири роки відкриєш для себе трагічну

історію України в “Розритій могилі”. Винен Богдан Хмельницький: віддав нас москалеві. Чи не про нього співають хлопці з тугою, бо ж *запродав у ярмо християн* Ні, то Юрась, його син.

Тужливі пісні сколихали літні вечори, а на Великдень – біля церкви цілий концерт. Парубки з дівчатами ходять поважно колом і співають. Ти стоїш біля дубових церковних стін і читаєш написи, що під дахом. Хтось залишив нащадкам короткі повідомлення про великі повені, довгі зими, про славетних односельців. Ще взнаєш про “Ірмальгон”, книгу церковних пісень нотами, що зберігається за церковними хорами. На полях різні записи:

“Року Божого 1710 грім був великий на св. Сафронів місяці березня, і бджоли вийшли, і дощ падав”.

“Року Божого 1716 квітня і весна була Божою погодна, тепла: цвіт був на грушках квітня 15”.

“Року Божого 1717 весна була студена ради наших гріхів, вітрова, морози великі, люті, квітня дня дванадцяти жодного листа на дереві ніяким, на вербі не було цвіту жодного не було”. І ще запис: “... саси і полки війну точили на людях убогих”.

Читача, напевне, найбільше мала вразити поговорку: “Хто захоче сю книгу зі св. Церкви удалити, да буде проклятий як Іуда Іскаріотський”. Гіршого вже не може бути покарання: Іуда – найбільше покарання, ліпше смерть.

Сільський історик зібрав збережені аркуші паперу, яких ще не встигли знищити ні час, ні жадібні стародруків миші, ні войовничі атеїсти з районного музею. Останні на противагу іншим не мали ні краплі жалю. Їхні музейники забирали все, що тільки могли. Минуло один десяток літ – і парафіяни не зможуть зберегти церковної золотої чаші, святої Євангелії ще з XVI століття, ікон, майстерно вирізьблених хрестів. Шукайте і шукайте; ще живі реквізитори, а церковних речей вже

Хто оправдовуватиметься, що чашу забрали від нього і зайкомі партії. Про документи запитувати годі. Коли ж давала якісь документи на своє оправдання? То партизани! А вони забрали в геологів мапи і дали жидиску. У Львові показали – і допомогло. Хто не знає, що геологи в Карпати не ходили з пістолетами?

Твоя рідна церква пережила віки. Вже 1683 року її ~~зрушили~~, як записали при вході до неї. Нової церкви ~~не було~~ би не *пересипав*, то ж, напевне, мала не один ~~століть~~ років. Нині на третьому місці стоїть. До села ~~не було~~ не зразу. Чи не першим її осідком був монастир ~~в селі~~ від села, під лісом? Нині ці поля називають ~~полем~~, а бука в навколишніх краях жодного.

Середенька церківця і високий священик – у твоєму ~~селі~~ вони не роздільні.

“Любимими заняттями батька були столярство ~~і~~ ~~ремесло~~. Гадаю, що гірка доля не дала йому змоги ~~розвинути~~ крила, приглушила небуденні задатки”.

Священик навідувався до батькової майстерні, а вона ~~була~~ в ~~світлиці~~, де проходило все життя сім'ї. Твій зір ~~паче~~ тоненька смужка дерева; батько розмахував ~~своєю~~ гембель, а з-під нього вилітала білесенька, аж ~~як~~ стружка. З неї можна було робити все, що ~~вимагало~~ дитяча фантазія. Обкрутишся навколо пояса, ~~і~~ ~~кричиш~~ і кричиш: “Я – солдат!” Батько поблажливо ~~сміється~~. Молодша сестричка протистоїть твоїм ~~замірам~~ замірам, просить бабусю – і через мить готова ~~робити~~ роботи не багато – лише білими нитками ~~перешити~~. ~~Видгається~~, хто перший підніме стрічку, доки ~~не~~ ~~впаде~~ в грубку. Розпалювати під плитою – ~~що~~ ~~не~~ ~~знайдеш~~: черкни сірником – зразу ~~з'являється~~ ~~як~~ найпричудливішими малюнками.

Священик до хати – ти добре знаєш: треба ~~слухати~~ слухати. Нащо тобі слухати розмови старших? ~~Слухай~~ ~~на~~ ~~заче~~. З часом дізнаєшся про його доньку, ~~яка~~ ~~не~~ ~~раз~~ навідувалася до батька, а потім

перестала. Через сорок років згадають про її підпільну працю. На тендентні плечі Рути, як називали Любу повстанці, ляже тягар пропагандистської роботи цілої армії.

Про що розмовляв твій батько, сільський столяр, з священиком, ніколи не дізнаєшся: все кануло з безвість – священика незабаром забрали і не один рік довелось йому коротати в сибірських снігах.

Найголовніше для батька – воля, хотів бути господарем так, як до війни. Чому хтось має йому вказувати, як, що і коли сіяти, косити, а вже континенти – то Бонапарт і Бородини!? Після війни він не хотів слухати про політику і вважав її дитячою забавкою. “Ми мусимо працювати на землі”, – казав сусідам у вечірні години, коли сиділи біля світла і ділилися про події в світі. Радіо на селі не було, про все дізнавалися з газет. “Чи будемо знову Польщею?” – цікавилися сусіди. “Совети не віддадуть”, – казав батько. – Від москаля ніхто нічого не вирве, як від голодного пса, а сам він не віддасть торішнього снігу”. “Маєш рацію, Романе”. Коли розходилися, найстарший сусіда подавав кожному руку. “Такі часи, люди”, – пояснював. – Може бачимось востаннє”.

Непевний час! Ніхто не скаже, що чекає завтра на селі розносилася чутка, що скоро Америка почне війну. Батько сміявся: “Якщо вона не пішла на Совітів зранку після війни з німцями, то тепер вже не чекайте”, – казали, пропала Польща і польські гроші”.

... “Про Вас батько згадував завше, коли захотів про воєнні часи. У нашому домі зберігається маленька світлинка, на якій Ви з родичем чи товаришем. Здав одного разу він навіть їздив до Вас у гості. Про Вас батько розповідав лише з теплотою”.

Батьків товариш Дем’ян плакав над твоїм листом, як писав, з першого до останнього рядка. Чи він повинен виплатити борг перед побратимом, а чи полегшити життя родини? Нащо торкатися таких тоненьких струн?

До великих свят він постійно надсилав привітання, неодмінно з цитатами зі Святого Письма. Ще батько розповідав про його долю за повоєнного часу: повернувся додому, одружився, а потім його арештували. І лише тепер ти вобачив у цій людині цілу історію твоїх земляків. Його життя – життя галицького люду за советської окупації.

“Тебе зло не спіткає, і до намету твого удар не здійсниться, бо Своїм Ангелам Він накаже про тебе, щоб вони пильнували на всіх дорогах твоїх, –

і в руках вони будуть носити тебе, щоб не вдарив об твої ноги!”

Батьків побратим, жив під покровом Всевишнього. Він втрачав надії, у години зневіри повторював молитву – і вона, підступна і лиха, не запанувала над ним.

Хто він, батьків фронтний побратим? Ти ніколи не знав його, але здається: ви знайомі цілу вічність. В архівному листі довідуєшся, що двадцятирічний Дем’ян пішов до советського війська після боїв у Пирятині. Завдяки з куреня прославленого Ема, він заховався в рядах червоноармійця, але вже в повоєнний час хтось з його прислужників видав його своїм хазяям, енкаведистам. Енкаведисти не простили повстанцям своєї першої помилки: кілька сотень погано озброєних юнаків виставили в цент цілу регулярну дивізію.

Сьогодні це, вчорашнього повстанського відчайдуха, знаєш ти у Спасівку 1944 року. Незабаром на твою квартиру надійде кілька аркушів учнівського зошита, а на ньому – написане. Приносиш знайомому письменникові. “Музи – мій слуга Музи, – це безцінний скарб. Я завжди пилю про партизанську боротьбу в моєму зошиті. Використаю, неодмінно використаю”.

Дем’ян здивується. Нащо йому слави? Хіба ця слава потрібна йому, досвідчій ветеране? Ви забули про молодь. Не забувайте ж вона, не пам’ятаючи про подвиги

повстанців? Буде пам'ять – буде історія, а буде історія – буде нація. Пам'ять як мовчання: в ньому – позиція, настанова, суд і вирок. “Ми мовчали, але ми кричали”, – ці слова зі спогадів простого німця про життя за нацизмом запали тобі в душу. Хіба за більшовиків було інакше? Одного твого односельця енкаведисти допитували, де переховуються повстанці, а він відповідав: “Не скажу”. Били знову, а ще і втретє, аж комусь спало на думку запитати інакше: “Не скажеш чи не знаєш?” “Не знаю”, – уточнив тричі битий. Чи до таких нюансів мови, коли окупант прагне зігнати злість?

Перед Різдвом Дем'ян телефонує: приготував для твоєї родини подарунок, передасть своїм сусідом, який їде до міста. Подарунок не один – аж три, і всі деревця з синичками на гілках, на кожному напис, для кого подарунок. Привозиш матері і сестрі на Святвечір, а свята ставиш на полиці книжкової шафи.

... “Тепер у селі господарює сама мати. Ми часто приїжджаємо до неї, щоби принести хоч якусь крихітку радості. Хата в селі нова, навколо влітку цвітуть яблука і груші, деякі з них садили ми з батьком у перші повоєнні роки. Біля дороги батькова калина і виноград, матері жоржини і айстри”.

Щосуботи мати виходить на дорогу, чекає автобуса. Чи хтось навідується до неї? Сама між чотирма стінами. До міста переїжджати не хоче, мов би приростає до землі. “Нікуди не поїду. Не покину своєї хати” – її слова, а тобі, як ніж у серце. Твоє село – в минулому майбутнього для себе в ньому не бачиш.

Перекручуєш тасьму літ – зупиняєшся на тодішньому болю.

З дружиною виходиш з автобуса, а на дорозі хати, плач. Мати і внуки чекають на вас, щоби скорити мить, тяжку і трагічну – *батько помер*. Вчора він не сприймав світу, розмовляв сам із самим речення якісь химерні, без жодного зв'язку, повідомляв

що минулі події, яких ніколи не було. На внуків – жодної уваги, а він так їх любив. “Купіть для мене чорну хустку”, – попросила мати і цим сказала все. Які ще могли бути прохання! Лікар обіцяв принаймні півроку життя, але ти не повір йому. Якого півроку, коли вже тепер рахунок на години?

Майже чотири десятиліття батько ходив з плямою на чолі. Творець змилосердився над вами, дітьми, не встигши ще в повоєнні роки. Чи досягли би ви чогось у житті? При своїй упертості ти міг би досягти, бо не боявся ні на чю допомогу, хоч згодом переконався: неможливо без добрих людей, ще не всі з рилом, що не бачить корити поза коритом. Минають десятиліття, а ти не можеш забути технікумівського викладача, двічі навідувався, щоб ти перескладав іспит, бо можеш отримати вищий диплом. Лише через роки ти зрозумів натяк, який робили його слова на уроці. Коли деякі твої конкуренти домагалися, щоб вивільнити заняття по математиці, він відповів: “Я буду викладати українською мовою”. А може він каюся за те, що оцінив на “добре”, а не на “відмінно” тебе тільки після твого виступу на комсомольських зборах проти русифікації?

Відгадаєш, як батько хотів бачити тебе інженером. Коли від села будували завод, батько їздив туди і керував за роботою десятків людей; вони робили те, що вимагав інженер, ніхто не заперечував. Напевне, завод був збудований зладжена робота, а ще більше її вдалося. Який з тебе інженер? Вже навчання в технікумі було тягарем; ти не відставав, в математиці завжди був першим у групі, тобі заздрили, та все – таки не вистачало, що чогось не вистачало.

Відгадаєш і з батьком? Він попав не в свою стихію. Коли працював на заводі, не міг описувати принади хліборобської роботи. Лікарський апарат перекидає скиби, одну за одну, а він сидить і жайвір. Де ще відчутти більшу

радість? Останньої своєї весни обурювався, що не так садять на присадибі картоплю, а ти знав: йому вже тієї картоплі не копати. Для кого він дбає? А хіба людина живе лише для себе? Та батько не думав про свій кінець на грішному світі, не думав і пізніше, коли дошкуляли муки, відтягав день коли в хаті, на яку працював ціле життя, заспівають йому: “Вічная пам’ять”.

Життя минало, а він сподівався на чудо. Не може існувати держава на неправді! Не може! Скільки держав впало за його життя! Австрія, Польща, Німеччина... Хіба Росія вічна? Йому заперечували: чи не знаєш, яку воює має силу, скільки танків, гармат, літаків? “Німці більше мали, як нападали. Ціла Європа працювала на них. І що?”

Завше прагнув чогось особливого. Біля дороги висадив маленьких деревець, мріяв про живопліт, потім сам викорчовував його: не практично – багато робота причинив (треба обтинати, щоби не ріс і розростався) і від сусідських курей городу не захистив: вони облюбують затінок між деревцями, з ранку до вечора порпали і шукали черв’ячків. Побудував велику стодолу, хоч там було оставити нову хату – в старій ніде дітися. Коли звів всі його плани нанівець; нові стодоли розбирали в колгоспних будівель. Якби не розібрав задалегіт пропало би все, – випередив на кілька днів, склав матеріал для майбутньої хати.

Односельці глузували, порівнювали його з ідиотом: той продав корову, залишив діточок без молока, зате купив коня. “Чим буду в колгоспі орати?” – опитувався. Зігнана до великої стайні худоба голодує, і він носив для свого вороного в ряднині сіно, годував, але не врятував: кінь впав на пасовищі – поразила блискавка. Дехто сміявся, дехто співчував, а вчорашній власник плакав гіркими сльозами, сам завіз мертву тварину вкопасько, викопав яму, прикинув землею, на горбок.

Батько не плакав, але сам признавався, що нерідко штургував себе, та було запізно. Як не як, йому таки щастило. Батько ви мало не потопилися в Щирці. Зруйнований у воєнному вирі міст не відбудовували десять років – довелося переїжджати через ріку. Як завше, батько не запитав людей, заїхав у воду – і ви попали в яму. “Сідай на міхи!” – крикнув перелякано до тебе. Сам батожив собі, доки не вибрався на мілину.

Блія млина ти сидів на траві, просушуючи замочену сорочку. Час від часу підходив батько, засував руку в кишеню. Вже почало темніти, коли міхи із зерном занесли до млину. Ти заліз у куток і спостерігав за його роботою.

Цьогода врзалася в дитячу пам’ять – і не тільки! Батько також не раз і не два згадував про неї. Потім разом з батьком з допомогою будовав моста на річці, часто повертався до роботи повоєнного переїзду, хоч усі вже знали, про що батько розповідав.

Наввішми були інші розповіді. Якись начальники одного села захотіли освіжитися від втоми спекотного літнього дня, поскидали одяг на підводу, а самі пішли купатися. Як на лихо, розлючені гедзями коні вилетіли з хазяїв, зрушили з місця і пошкандибали з великим возом до свого колгоспу. Купальники зупинилися доти, доки на землю не впали сутінки. З великого шуму вилетіли на куц лопуха, кожен виламав по кілька – і так поза села добиралися до своїх хат.

Щирка – ріка твоєї юності, рубіж у твоєму житті: з одного берега простягалася дорога до рідного села, з іншого – викручувалася стежка до колійової зупинки. Коли ти їдеш і їдеш до великого міста, у той момент, який перекреслює все попереднє життя – це щирка, серед знайомого люду. На чотирнадцятому хлопця там щокроку якась несподіванка, якась чужа мова. Ніяк не можеш зрозуміти, чому в темі, що таке *ізвесть*, коли до цього часу ще не було.

У технікумі на тебе дивилися як на селяка, сміялися з твоєї мови, особливо викладачі російської літератури і електротехніки. Якщо вірити Людмилі Василівні, то російські селяни тільки те робили, що читали “Мертв. душі”, “Обломов”, “Війну і мир”, а “Що робити?” в кожній хаті вважали за сакральну книгу. Її любим. заняття – знуцатися з вас, українських хлопців, бо ніяк не вимовите *вєтєр*, а тільки *в’єтєр*.

Електротехнік Попов перше заняття розпочинав з запитання: “Хто був останнім російським царем?” Відтак переконував вихованців, що після Петра I в Росії панувала німецька династія, яка ненавиділа все російське, принижувала і зневажала російських вчених. Якщо хтось сказав: “Закон Джоуля – Ленца”, – ксенофоб сатанів, бо перевагу треба надавати великому російському вченому Ленцу; що він називався Емілієм Християновичем, електротехнік не згадував. Його не мучив сумнів, що Ленц міг повторити відкриття Джоуля. А є Ломоносов! – найбільший вчений всіх часів і народів. Не має рівних у світі, скрізь він перший. Чого лише не приписувати йому? Коли ти в найбільшій московській бібліотеці розгорнув британську енциклопедію, виявив, що в інших країнах Ломоносова визнають лише як поета, а про його наукові досягнення – жодного слова. Це було аж через двадцять років після навчання в технікумі.

Линеш у ті далекі часи і ніяк не можеш зрозуміти, нащо було вивчати стільки зайвих наук. Деякі з них не давали нічого ні розумові, ні серцеві, від них не лишилося нічого, життя не потребувало їх.

Заходиш у парк навпроти університету і сідаєш на давно знайому лавку. На ній твої спомини про давнє напружене лупання технікумівських підручників. Такого не побачиш. Чи й тоді ти був винятком? Навіть охопило тебе зміями, як Лаокоона і його синів. У підвальній квартирі далекого родича, де ти замешкав

було радіо, про телевізор люди ще тоді не знали. Про
жовани дізнаєшся від однокурсників і з газет.

У технікумівській бібліотеці гортаєш журнали,
читаєш все, що попадає в руки. За мізерну стипендію
купуєш книжки, відкриваєш перед собою нові світи,
дивляєшся дивакові Паганелю з енциклопедичними
зображеннями.

Життя як накручений годинник. Як грім серед ясного
неба: вістка: Сталін був *не тим*, за кого його видавали!
Він зрадливець! В інших технікумах зачитують листа про
вождя – з самої Москви надійшов! Через два дні
в історії СРСР залишається лише третина
зображень: жодного зображення Сталіна, вишкрябали
його під його довгою цитатою. З вуст до вуст пере-
дають якісь дивні слова “культ особи”. І що воно таке?
Вчора говорили одне, нині – протилежне. Де правда? На
уроках однокурсники запитують викладача, чи були
культ особи в інших країнах, а він, бідний, мнеться – не
відповідає. А може все провокація? А може це
так? А може завтра все перевернеться комить головою?
Викладач наважиться критикувати Сталіна?

Життя легше: для тебе Сталін ніколи не був кумиром.
Вчора вночі смерті над входом до школи вивісили червоний
плакат з чорною стрічкою, та її не було видно, знайшли
його – облямували червону плахту. Класна керівничка
наказує: “Якщо вам, діти, не сумно, то хоч вдавайте.
Плачуть і не шуміть”. У клубі село слухало радіо-
повідомлення про похорон Сталіна – такий надійшов наказ.

Вчора думали, що все зміниться: розпустять кол-
лектив, віддадуть забрану землю. Батько думав інакше:
“Вчора була добра. Сталін помер, але при владі ті, яких
обіцяли. Хіба мало обіцяли в останній рік війни?”

Вчора очікувало змін, спостерігаючи за непевною
погодою. У містах інакше. Як признався поет,
коли “літак” добрався до Москви, дивлячись на мертвого
Сталіна: “Богав дитинно: оживи”.

“У той березневий ранок 1953 року я прокинувся у гуртожитській кімнаті від голосного плачу моїх однокурсників-фронтовиків. Невтішно ридали ті, хто ходив біля “за Родіну, за Сталіна” у час минулої війни. Я заклав перед чорною тарілкою кімнатного репродуктора, звідки лунала траурна музика. Умер безсмертний – Сталін! І як це так: був безсмертний – раптом умер? Дитяча наївність не полишала мене”*

Для фронтовиків Сталін замінив Бога. Батько розповідав про солдата, який попав на міну і залишився без ніг, в розпочі благав: “Родіна, спасі! Сталін спасі!” Хто про нього тоді думав? У місті їздили безногі, ходили безрукі, просили милостиню, щоби на вижебрані мідяки купити смердючої рідини і втамувати спрагу, забути про лихо. Вони зробили своє, а тепер їх викинули на задвірках, влада мала важливіше завдання: наближати об’єднання до комунізму. Сам Сталін запевняв, що й він доживе до цього дня. Чи можна йому не вірити?

Українські поети у блюдолизтві прагнули стати на попереду. У бібліотеці на видному місці стояла книга “Слово великому Сталіну від українського народу”. Випісень про вождя не обходився жоден шкільний конспект. Кого ж тепер прославлятимуть? На початку здавалися, що найголовніший в державі Маленков; потім арештували Берію, – а він, як ти добре запам’ятав, виступав на похороні Сталіна, – і на перше місце висунувся голому Хрущов, почав ганити вусатого горця, бо той страшно провинився перед народом. Бідний народ – не знав, що його ідол насправді злочинець.

Як і раніше, люди працювали в колгоспах за гроші, церква стояла замкнена, а ніхто й не підійшов до селі. “Ніколи не вір советам”, – вчив батько. На весні першого повоєнного року він разом з іншими однокласниками викреслив прізвище кандидата в депутати –

* Микола Сом. Як я Сталіна хоронив.

вистилася: в дні гарячих весняних робіт вислала чоловіків з підводами в гори возити ліс. Своїм голосуванням люди нічого не змінили: голосуй не голосуй – все за мене заделегідь!

Невиразні чутки сприймалися як симптоми близьких подій. Хто тоді знав слова повстанського головнокомандувача?

«Особливо яскравою й могутньою маніфестацією українського народу на українських землях з 1944 по повний бойкот т.з. виборів у верховну раду СРСР та бойкот таких же виборів у верховну раду УРСР та виборів рад, що його на заклик УГВР, незважаючи на тотальний терор окупанта, провів український народ, який здемаскував диктаторський, тоталітарно-авторитарний, глибоко антидемократичний характер радянського режиму, але й провів своє публічне масове голосування за УГВР та її Генеральний Секретаріат – за парламент і уряд».

Безсрашний провідник вірив, що в кожному українському серці палає такий самий вогонь, як і в його. Чи тільки він? Хіба ти думав інакше? Інколи навіть добрі заграви на рідних землях – лише черкни. Ітиш з прапором під ворожі кулі, а за тобою будуть тисячі.

Відомі трісники розповідали про ворохобництво в Україні. Мотки погнала проти повсталого народу танки. Вони обстрілять, бо москалі розчавлюють залізними коліями тисячі людей на вулицях Будапешта. Звідки в Україні не писали про таке? Тільки згодом в журналі «Літературна думка» детально описували судовий процес над Іваном Бари відомо – смерть!

Відомі люди. Якби-то повстали українці! Сорок тисяч українців. Чи зможемося? Чи й далі наші юнаки за волю України будуть придушуватимуть волелюбні народи?

Відомі люди. Крушовської відлиги в газетах з'явилися статті чи вірші з двозначним змістом, ти

почув від заяложеного сталініста: “Таке до добра не доводить. У Будапешті також все починалося з гуртки Петефі”. А ти вже знав про Петефі і навіть пробував перекладати його поезії.

Угре, встань! – це голос грізний.

Вибирай, бо буде пізно:

Чи тобі в ярмі стогнати,

А чи вільно розцвітати?

Кілька разів перечитував книжку про угорські по-
“Вулиця Пратер”. Автора не запам’ятав, розумів, що
ній правди мало, та дещо пробивалося між рядками.
Захоплювало, як угорці готувалися до повстання.
легше: мають свою державу, хоч і залежну; поляки так
мають державу, власну армію, гроші... А ми, українці.
Чи будемо колись мати?

... Помічник бурильника Данило застерігав тебе
необачності: посадять – і пропадеш ні за цапову душу.
що робити? Чекати? Опустити руки? Чому опустити?
Мусимо зберегти, ошадити сили, перетривати негод.
варто виходити в снігову заметіль у відкрите поле. Зач.
“Розгорни, – каже тобі, – книжку і прочитай “Три м.
Вампіри пройдуть мимо, а тоді вдаримо в дзвони!” “А
вони вип’ють всю нашу кров?” “Не вип’ють! Нас
багато!”

У будні буровики святкують – завтра Івана К.
На замазюканому столі розстелена засмальцьована
на ній пляшка горілки, кожен виклав свою в.
Повстанські пісні перериваються голосними розпо.
про партизанську боротьбу проти енкаведистів. “Ч.
– запитує Данило. – Горілка звільнила їх від
Заець відчув за плечима орлині крила”.

Про роботу нема вже мови. Робітники лягли
а ви з Данилом дивитесь у небо. Показуєш на
небі свою зірку – посміхається: “Дай, Боже, ш.
було”. Інші, напевне, шукають цвіту папоро.
мандруєте в майбутнє, блукаєте по світах. Як зм.

...ти! Великі держави відпустили на волю підкорені ще
...двісті років тому азійські й африканські народи!
...де черга й до нас”, – запевняє товариш. “Черга”, –
...торюєш без звуків.

Перед тобою голий гірський пагорб, твій двійник
...ався на його верху, блискавиці з його нахабних очей
...ють твоє серце. Регіт вириває зі сну; пам’ятаєш, добре
...етаєш, що двійник сидів у густому чорнобилі. Де ти
...бачив таке? У рідному селі. Так заросла могила, на
...ї ще десять років тому твої односельці ставили
...ового хреста. Якось ти переходив біля могили, в
...мла як рана яма: хтось потребував для господарства
...: вибрав її із символічної могили. Господарська
...ість перемогла сакральність.

“Така твоя історія!” – глузує двійник. Що було
...? Вечері сільську тишу тривожили гавкіт собак
... з брутальною лайкою п’яних молодиків. Молодь
... не мала що робити у вільний час. Хто міг, той
... з міста. Єдина розвага – дискотека в сільському
... танці – просто викручування.

...іби перевернувся. За твого дитинства сільські
...року ставили одну-дві п’єси. Ти сам виступав
...альний артист. Приїжджали концерти з інших
...и, яку самотужки поставили в stodолі, дівчата
...тали вірші Шевченка, а в школі показували
...одолу”. Якось зі сцени пролунав Шевченків
... Чимало літ минуло, коли ти прочитав поему
...думуючи над її рядками. Перед очима
... картина: селяни слухають, хоч і не все
... Де їм знати про титана Прометея? Чурек
... для них без жодного сенсу. Але не могли
... у серце пв’яшком слова смутку за другом поета:

*Не за Україну,
...ї ката довелось пролить
...добру, не чорну. Довелось запить
...московської чаші московську отруту!*

Коли заарештували організатора концерту, – а ним був студент, – навіть солов'ї не наважувалися співати так голосно, як раніше. Занедбали копанку, а вона була не лише видовищем для сільського люду, набувала якогось сакрального значення. Вранці люди йшли до церкви, а під вечір на пасовище, стояли і дивилися, стежили за опукою під ногами гравців.

В університеті викладач фізвиховання розповідає, що повержені німці гартували майбутніх вояків на стадіонах. Чомусь його слова нагадували про копанку в своєму селі. Без неї не було святковості. Лише прогуляння на лісових доріжках повертали до первісного зв'язку з далекими предками; їхні священні гаї очищали душу. Лісова зелень і небесна блакить – між ними хлопці і дівчата, на один день забувають про тяжку працю, ходять як лісові красуні доньки хліборобів, а їх наречені співають про козаків і сокільський похід.

... Сидите з батьком під старою липою. Запитайте про фігуру на цвинтарі, Пам'ятник Свободи. Хто твої предкам дарував волю? Майстер не назвав імені цесаря, навіть не згадав про нього – сам не хотів чи так замолоді твої далекі односельці?

Минуло сто років. Чому ніхто не відзначає? А хто скаже? Задумується разом з тобою батько. Священні забрали, церкву закрили. Колгосп ще, мабуть, тягнеться від панщини. “Каторга”, потім, трохи подумавши, згадає: “Все так не буде! Часи непевні, а совети невічні. Була сильна Німеччина – і що? – програла війну”.

На липовий цвіт прилітають бджоли, запахнуть нектаром і знову відлітають.

ABSTRACT

ЗГОРТКА ТРЕТЯ

ЗАКУТИНА

*Занедбана садиба. Колгоспна каторга.
Голодні. Заклятий молебень. Шкільні роки.
Історичні аналогії. Математик. Цегельня.
Химери нового життя. Сварки. Показовий суд.
Викрадений автомат. Син Чечні.*

Коли проходиш мимо занедбаної садиби, огортає су... Порівнюєш дві світлини, а в них дві епохи: одна з т... років, коли тут була плебанія, а друга – з перших колгос... них років; між ними – металева рейка, підвішена на лив... що прив'язана до акацій. Таке розпорядження, – од... сельці казали: “розказ”, – від районного начальства, щ... привчити нових колгоспників до советської труд... дисципліни. До акації прихилений тягарний лом. Ш... ранку старенький дід Панько з найближчої х... чималими зусиллями піднімає його і гамселить по ре... рахуючи потрійно удари: “Раз, два, три, раз, два... раз, два, три...” Їх мало бути десять – так він устан... собі сам, бо дев'ять замало, а одинадцять – це... забагато. Начальство від Панькового витвору в зах...

Найбільше нервує колгоспного дзвонаря, що сіл... хлопчаки вибирають мить, коли біля контори нікого... групою підбігають до рейки, піднімають разом лом!... по ній, а потім чимдуж втікають від розправи в ку... схилі. Так було десь зо два тижні, а на Івана К... рейка зникла. Ні рейки, ні лома, ні ливви! З діда-па... на селі такий звичай: у ніч перед цим святом... робили збитки. Найчастіше вибілювали ворота... дівчата рано вставали і змивали вапно. Інколи ва... шаром покривали шибки вікон, що вранці сприя... як паморозь. Вигадники не втихомирювалися. ... нових витівок, аж доки не витягли на колгоспну... веза. Ціле село збіглося, а завідувач ферми з...

Явився, не знав, як спустити воза на землю. “Попроси
своєго коня”, – жартували дотепники.

Їм легше – нізачо не відповідають. А що робити
вони? Як закликати колгоспників до роботи. Другого
раза на акації з’явилася чорна тареля і її крик розносився
по селу – люди не могли спати. Ніхто до нього не
вважався: ціну колгоспного щастя селяни вже відчули
на своїй шкірі, а патріотичні пісні не доходили ні до
серця, ні до голови. Нащо їм чужих пісень? Мають свої.
Вони співають хлопці і дівчата, як заспівають, душа радіє,
настроєно, як назвали крикливу тарелю, таких не чути.

Вони дивно увіходили колгоспні новації в традицій-
ний український побут. Землю відібрали, а присадибні
дільнички щороку переносили на нові поля. В селі не
було сварки – сварилися сусіди, бригадири з ланко-
вими і зі згорбленими від праці жінками. Найбільше
вони відбивалися голові колгоспу, доки був свій;
потім їх замінили, як казали люди, *пришили політику*
на десять років. Тепер десь аж на Півночі, а
там ще гірше, ніж у Сибіру. Прислали голову з міста –
там не доступишся. “Што? Тебе не нравітся
наше життя?” – одні слова на кожне звернення.

Вони колгоспу приїжджав на мотоциклі. Швиде-
но їм до поля, де працюють люди, накричать, вилає
і гайда додому. Низького росту,
черевом, голова як м’яч – типовий персо-
наж вистави про колгоспне життя. Діти
вони як колобок. Якось він підійшов до вас,
і він мав з голів шапки. Їх називали мазепин-
ками – найлютіший ворог советської влади
і ворог українського народу.

Вони не було життя: каторжна норма на
вони вимірювалася грамами жита чи пшениці.
Вони працювати на лані колгоспних буряків. Море
вони, і всі кожним треба просапати, щоби не
вони. На ділянку виходили цілі родини.

Всі твої канікули, як жартували односельці, минули на цукрових плантаціях. Одного разу на школі хтось приклеїв карикатуру з такими словами:

*Аж страх погано
У тім хорошому селі:
Чорніше чорної землі
Блукають люди; повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалялись,
Стави бур'яном поросли.*

На карикатурі жінки і діти тягли великого плуга, чоловік орав, а перед ними стояли піонери з плакатом: “Колгосп – наше щасливе життя!”

Пробували змити гарячою водою – марно, видряпували ножем, аж вигемблювали – і на дверях залишилася листівка. Вранці на тому місці нова карикатура зі словами:

*Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть!*

Від роботи на цукрових буряках ніла спина, мов дівчата лягали горілиць на землю, випрямлялися. Вдома нова робота – копання буряків. Лише взимку і на полях і на садибах люди не працювали. Як тільки зійдуть з поля цілі родини бігали до лісу, під вечір поверталися з кошиками пролісків, при гасовій лампі склали букетики, а вдосвіта долали розгрузлими дорогами кілометри до колії, сідали в поїзд, їхали до міста, вийшли на людних вулицях, під мурами високих будинків. Люди стягали перехожим квіти, аби привезти додому для хлібини, дешевих цукерок з повідлом, що навішали на подушечками, влітку твої односельці налягали на роботу в колгоспі, сподіваючись поповнити тоненьку пакунку грошми за виторг від вирощених полуниць.

Життя – круговерть, колесо крутиться безперечно, вискочиш – щию зламаєш, зупинишся – розіб'єш.

На буряках працювати тяжко, а дояркою – стократ. Звалили доїти корів чотири рази – і буде, казали, більше молока. переженемо Америку. Забули про комарів, а вони присталилися на стадо, корови закружлялися, під їхніми укусами надоєне молоко поглинула земля. Аж тепер шалість схаменулося. Не допомогла ще одна новація: тривати худобу вночі в кошарах. Знову ворогом виявився комарий кровопивця, такий дрібненький, а вже лютий ворог селянської влади і колгоспного життя.

Земля занепадала. Штахети навколо садиби висохли. Нащо? Все мусить бути відкритим. На високих гірках ніколи не достигали плоди. Ще в липні дітлахи висохли з гілках і зривали зеленину. А вже вишні висохли – то справжній рай! Лавочки в садку поламалися, треба чимось опалювати колгоспну контору.

У великому будинку з часом влаштували клуб, кімнату, крамницю. Поряд стояв свинарник – і твоя свиня розвивувала кілька десятків свиней. Самій було нестерпливо. довелося ще й батькові приходити щодня, мити картоплями картоплю, наливати в казани воду, рубати дрова, колоти дрова. Часто вони брали й тебе, брали торбину з підручниками, сідав біля теплої печі, розповідали про все на світі, наче перевтілювався, а ти сидиш у цілому тілі, аж поки схаменувся, адже батько як дядя побив різками не тебе, а малого сина.

Знову поверталися пізніми вечорами. Як тоді сяяли зірки на небі, як ти йдеш по дорозі і лічиш зорі. “Що ти таке лічиш?” – питає мати. “Хочу порахувати зорі”. “На те зорі не лічаться”, – сміється батько. Мусиш визнати, що зорі такі малесенькі, що не знаєш – лічити їх. А може це якась небесна порошокинка? Знову йдеш по дорозі, заходиш до хати, а з великого каменя вилетів камінь. Мати нагріває води, ти йдеш до хати, накладаєш подорожника і перев’язуєш голову. Знову може бути те саме.

Першої колгоспної весни районне начальство вже середині березня наказало зібрати і поставити біля великої стодоли всі плуги, як казали тоді, вивести їх у лінійку готовності. Справді повіяло весняним теплом. Завтра на лихо підступна зима пожартувала: так затанцювала на селі і на полях, що довелося знову шукати рукавиць. І плуги випав сніг. Сільські дотепники насміхалися над колгоспного керівництва. “Хто так робить!” – обурювався твій батько. Він ніяк не хотів записуватися до колгоспу. Очікував аж два роки, лише тоді заніс заяву. Безвихідь нема ради!

Колгосп розбудовували. Забирали від людей все, що треба для колективного господарства. На селі вже залишилося жодної стодоли. Хто не розібрав сам, до колгоспу прислалі бригаду і наказували здирати бляху з колгоспної стайні. Люди вперше почули про саман, з якого ліпили корівники і конюшні. Твої односельці будували хати з дерева, а його було доволі. Розповідали, що в селі вирубували в лісі під Дністром вікові дуби. Так в селі Німецький зруб, але займанці оголили невеличку частину лісу.

Історія плебанії як у краплині роси сфокусувала піввікове життя твого села. Замість упорядкованої сільської жалюгідна пустка, обшарпаний будинок як достовірний свідок карколомних змін. Священика виселили, сільська рада і колгоспна контора не довго утримались. Цьому найбільшому на селі будинку: колгоспи об’єднали з чотирьох залишився один. Незабаром так само зникли і сільрадами.

У спорожнілій будівлі залишився сільський будинок. На самому краю села. Та хто цим переймався! Люди проголошували, що все для людини, а про неї ніхто не м’ятали. Все-таки в ньому буяло життя – і не лише Церкву закрили, а людям хотілося десь поговорити. Вчорашні поважні господарі, а нині такі собі господарники, закурювали і згадували минуле; у майбутньому

зазирали, воно їх лякало, а з часом більше і більше. Бачен знаходив у своєму житті щось особливе. Бачите, я прожив не даремно, неначе говорив до слухачів. Ніхто не підвищував голосу, розмова снувалася в темряві чийогось життя, колишні пригоди посідали в душі в скарбниці спільної мудрості. Чи пригодиться їм звіт нащадкам? Як житимуть вони? Вже ніхто не говорив, що від колгоспу добра не буде. Якесь нещастя! Як же диявол прийшов до них і знищував усі набутки

Перший повоєнний рік приніс тривожну звістку: “На Україні голод!” Дорогами Галичини ходили брати з-за Збруча. Скільки їх впало на узбіччях! Ніхто вже ніхто не скаже. Бідні люди їздили на дахах возів. Їх ловили енкаведисти, стягали залізними гаками, яких після війни розплодилося чимало. Поранені нерідко залишалися каліками до своїх останніх днів, деякі попадали на гострі уламки каміння

Він розповідав вже літній професор з Донеччини про жовтого князя на його батьківщині. Чекисти вилучили все, аж до дитячої ковдри, не залишили й шапки, в якій він, школяр, зберігав улюблені книжки. Мати не винесла горя, покинула цей світ, а в хаті лишилися діти. Що було робити? Серед ночі він їде до далекого села. Мамина сестра дає йому шматок запряженого вільшаного листа. Хлопчик ще не може їсти. Через ціле життя він, ветеран, їсть з тавром куркульського сина. Змінюються роки. Мусійович залишається під підозрою, хоч не однією не одну рану. Лише тепер, коли повіяло вітер, розповісти про тяжкі дитячі роки.

Він їде голодних – на порятунок галичан. Він їде, нещасливий чоловік, а в хаті хліба тільки для курей. Він їде, піднімає на подвір’ї лишок позеленілої картоплі – курки не хотіли їсти! – і кидає в рот,

жадібно розжовує. Твоя тітка виносить з хати останній краєць хліба – діткам доведеться обмежити вечерю горнятками молока. Ще одну картину виносиш у серці як тяжкий гріх дитячих літ. Бабуся дала голодному миску капусняку, замащеного квасолею, а про ложку забула – і він випивав, вилизував усе з посудини. Ви, діти дивилися; ти й нині картаєш себе і шукаєш спокути. Чому не приніс йому ложки? Голодний не казав нічого, радий і тим харчам: минав день і може вперше поласував так смачно в добрих людей.

З містечка приїжджало районне начальство, підбурювало людей проти голодних: вони начебто не хочуть працювати в колгоспах, а в колгоспі життя заможне звичайно, для сумлінних працівників. Батько розповів про довоєнний голод на Великій Україні зі слів свого побратима, з яким разом опинилися в воєнній Німеччині. Згодом ти прочитаєш про страшний голодомор за Збручу у часописах, захованих у стодолі.

Коли деякі селяни раділи першим більшовикам, твої мати чекала від них тільки нещастя. Чи можуть писати неправду часописи з друкарні в Жовкві? Отці василіяни видають їх, а з ними сам Великий Митрополит. До батька хати приходили сусідські жінки, слухали, як твоя мати читала різні оповідання, розповіді, статті про лихоліття на Великій Україні. Зрозуміло: від колгоспу нема добра.

Хто не хоче щастя для себе і своїх дітей? Їх, галицьких хліборобів, гнали до щастя. Однієї ночі зігнали в сільської ради, заперли, били шомполами. Підписуй заяву до колгоспу! Хіба не обійтись без такого маскараду? Кому не ясно, що більшовицька влада завжди поставила на своєму? Писнути не встигнеш.

Бабуся послала тебе з банкою молока і краєм хліба до матері. З іншими хлопцями ти стояв під високою стіною сільради. Враз виглянула з вікна мати. З її очей покотилися сльози. “Дитинко, втікай додому, – промовила вона. – Я не голодна”. Як не голодна? Забрали на світло

полудне. Ти стояв і не відходив. “Прошу тебе, йди
жальку”. Надбіг енкаведист і прикладом карабіна вибив
жальку, вона перевернулася – і білий струмочок поплив до
книги гною. Ти плакав дорогою додому, аж заснув,
включений вибухом і жалю і гніву, в душі визрівав якийсь
незаспаний протест проти негідника у військовій формі.
Чому ти, восьмирічний хлопець, не вирвав від нього
картіля? Доки ті брутальні і брудні люди в засалених
шляхетерках знущатимуться над твоїми односельцями?

Часи ніби змістилися. З окрайців розповідей
виринає дивна картина, нинішнє різнобарв'я
перемішується з чорно-білою минувиною.

Дев'ятий молебень

- Єм вітри принесли вас, Юстино?

- Є вітри, єгомостю. Не вітри – біда! – і розвела руками.

Відкриті Юстина сперлася на костур, піднесла очі
вгору і посміхнулася краечками вуст. Отець
вмітив цю миттєву усмішку.

- То не така вже й біда. Голоду нема. Всі нарікають,
але не бідує, як у повоєнні роки. Скільки людей
померло в Великій Україні! Страшно згадати.

Юстина звела благально свій зір на священника. Він
вспомінив того, за чим вона пришкандибала через сніги,
але відповісти не наважилася. Вже три ночі до неї
вспомінилася жапасть, простягала закривавлені пазурі до її
чоловіка і папалася за подушку, але не могла кинути в
огонь – тільки перехрестилася.

- Ім єгомостю, п'ятдесят років бідую через ті часи.

- Єм скажіть, Юстино. Що було – минулося: Бог
вже дав нам дожити аж до вісімдесятьох
років. Не все таке лихе. Я ще пам'ятаю ваше весілля.
Вам обидва свій хрест.

Священник промайнуло в думці молодого священника,
якби він, вставдя, стояли з коронами на голові.

Юстина, перша дівчина на селі, гарна, багата, робітна. А чого ще хотіти? “Я гейби король”, – прошепотів до нареченої Микола. Того для села досить – і його прозвали королем, а вона ще й нині королиха.

– Хрест, – повторила старенька. Чи не найтяжчий хрест судився їй? Не один! На іконі – три хрести. Спаситель розіп’ятий між двома розбійниками. Вона несла шість хрестів. Ні, не шість – сім. Чоловіка, двох синів, доньки, внуків, а ще ненародженого дитяти. А сам хрест перенесла від села до Хабаровського краю і надала до села, аби самітньо коротати життя. Як вона здужала нести сім хрестів через своє життя!

Отець стояв напроти неї – вже кілька разів хотів відійти і не наважився. Лишати стареньку з її спогадів роз’ятрувати серце, а винен він сам: не так почав раджувати. Та що розрадити, коли вона втратила п’ятьох живих і шесте ненароджене – навіть не знає, де їх моє. Чоловік лежить у сибірській мерзлоті, сини... як писали в похоронній карті, “загинули при виконанні військового інтернаціонального обов’язку”. Де загинув про це жодної звістки. Донька з внуками, тридцять і ненародженим, згоріла в літаку.

Як вона, Юстина, не впала під тими хрестами. Десять років у Сибіру! І щохвилини жаль за дітьми в її серце, хоч знала, що люди змилосердилися і припустили, як могли її крихіток. Не встигла натішитися синами при поверненні в рідне село, забрали хлопців до війни. Хотіла, щоби разом були. Довелось корову продати за грошей не мала, а треба дати куку в руку.

– Отче! – скрикнула Юстина.

– Що з вами?

– Отче, я чую голос чоловіка і синів. Отче, як вони розіп’яли. Розіп’яли – не на кам’яній горі. У Сибіру, серед холодних снігів...

Вона розповідала священникові, як за часів війни похоронної карти до неї приходив Микола. І вона

звільнена, тіло закривавлене, а руки розставлені. “То ти, Микола? Ти?” – запитала. “Ні, я – твій хрест”. Жінка перекрестилася і перехрестилась. Другої ночі вона знову побачила чоловіка. Гадала, що знову Микола, але це був інший. Третьої ночі навідався її чоловік-хрест. Вона не могла повіритися: у дверях стояв інший син-близнюк. Вранці в тих місцях, яких торкнулися його руки, запеклася земля.

Вона знаходила собі місця: в хаті сама, як палець. Замість юнька! Та де? Шукала легкого хліба – поступила на роботу. а на роботу вислали в Хабаровськ. Там працювала. Через три роки хотіла навідати маму. Замість... Юстина не бачила внучки. Де її кісточки лежать в землі? Чи згоріли разом з літаком? Як тільки побачила літака над головою, то каже людям: “То – наш літак!” Щоразу витирала з чола краплі крові – вони завжди падають з літака.

– Спомогостю, – спромоглася на слово. – Єгомостю, я хочу сказати про заклиний молебень.

– Що ви кажете, Юстино?

– Спомогостю, єгомостю, бо той мрець з Великої України був з нами вночі.

– Де хліба в тій труні був чоловік? Невже ви не знали, що він через день викопали і привезли до міста. Я бачила його мною при свідках – у труні лежали три кісточки. Я сам бачив.

– Де був чоловік. Коли ви похоронили його, мій чоловік був зразу. Спочатку пішов накосити трави на кладовище. Чує, а в труні щось рухається. Вже почалося раннє віко. А мене звів нечистий. “Нащо ти ходиш? Він вже похоронений. Відкриєш – і що? Відкриєш на шию! А що ми будемо їсти?” – так казав мені нечистий. І він мене послушав. Той чоловік – то був той чоловік. Як прийшов на подвір’я, сперся на труну. Він мене винесла їсти – залишилося тільки кісточки. Він сидів на землі все, чого не додзюбали

кури, і так жадібно з'їв. Я не витримала – винесла останній черствий кусень хліба. Він лакомо схопив і ледь проковтнув – зразу впав коло хати.

– Боже, прости: я похоронив живу людину...

– Єгомостю, він не був живий. Я не знаю, як це сталося?

– А може Микола його не закопав? – не вгамував священник.

– Не знаю, але тепер він приходять до мене вночі. Душить – хоче, щоби я без сповіді покинула світ. Його замало шістьох... То він. Ось він вже в дверях!

– Ні, Юстино, то не він, це – дяк.

... Ви бідували. А як жила вона, твоя перша вчителька? В селі як чужинка. Сімнадцятирічна Фрося Іванівна Тесленко приїхала з Великої України, а тут в Галичині, вихідців з Наддніпрянщини називали жидівлями. Провчителювала два роки і, напевне, повернулася в рідні краї. Як вона давала собі раду тоді, коли в односельці годувалися з плодів своєї праці на землі? Після різних злигоднів, ти не можеш уявити її сама, як палець, лише – учні і школа, хіба час від часу доведеться долати пішки некоротку дорогу до районого містечка. Напевне, цілі дні коротала за читанням книг, що присилали до школи.

Якось вчителька звернулася до тебе з проханням, бо не має чого їсти – і ти приніс їй в неділю великий жорна, хліба, чорного, з кмином, а зверху напорошок часником. Мати, твоя добра мати, хоч у хаті було кілька днів без хліба, ніж з хлібом, вклала його в кошик з теплого і духмяного, а до нього докинула ще кілька картоплі. посадила тебе на воза, що проїжджав біля школи. Вчителька не знала, як відплатити – і подарувала тобі учнівських зошитів.

Шкільні роки, як ті журавлі, що ніколи не злітають, але до останніх днів залишаються в небі.

Вигаді, як могли, будили потяг до знань, вчили пізна-
вати світ. Інколи ти ніяк не міг збагнути їх розповідей.
Як Тарас Шевченко зумів намалювати ціле село, адже з
одного пагорба не побачити усіх хат?

Як і в Тарасика, в тебе визрівав потяг до малювання.
Ти застерігав за роботою маляра-самоука, як він ділив
папір на квадратики і заповнював один за одним.
Виділяло живе дерево. Вже у війську тобі скаже одно-
світлий, що справжній художник так не робить, а
справжнє все зразу.

Ти замилювався у віршах. “Висне небо синє, синє,
чисте”, – читав голосно в хаті. Батько вигукував: “Як
жодне сонце світить, але не гріє”. Ще йому подо-
балася думка про молодість: вона, як весна в році, в житті
одна раз і, не повертається.

Вчитель в школі ставили концерти. Ви, учні, вивчали
класну думку. Про диригента не могло бути мови.
Вчителька заспівувала, хористи підтягували, доки не
закінчили якоїсь злагодженості.

Батько ти закінчив другий клас, у селі відкрили
школу. Третьокласники були змушені ходити до
школи на другому кінці села. Аж до приморозків не
можливо ходити з грубими дерев'яними підощвами.
Вчителька меками шукали клаптика землі, на який
можливо встати перші промінці сонця.

Вчителька вільних занять раювання в книжках. Яюсь
вчителька дає тобі на один день маленьку книжечку про
Тарасівського. Ти читав не відриваючись. Перед
вчителькою стові стрільці, українські вояки, про яких
вчителька ти знав. Слава і трагедія відродженого народу!
Вчителька ти не знає таких книжок більше? Разом з галиць-
кими вчителька ти переходив через річку Збруч – серце
України, відбувалося биття: на рідній землі за-
вжди вчителька ти. Найбільше вразив суд над генералом
Тарасом. Вчителька ти не плакав над його промовою на суді.
Вчителька ти – стурбувалася мати. “Та нічого”, –

заспокоїв її, хоч відвернувся, витираючи мокрі куточки очей.

Мати розповідала про похорон генерала Тарнаського у Львові. Скільки тоді приїхало людей! Проція проходила вулицями міста. З неблизьких містечок прибули інваліди, на своїх візочках вони проводили свначального вождя. А ти чомусь картав себе! Звинувачу сам себе в тому, що не міг воювати за Україну ні січовими стрільцями, ні з повстанцями. Яка несправливість у цьому світі, що великі випробування не ви на твою долю! Чому ти народився в такому мізерному світі? Чому? Колись за Дніпром воювали козаки, завборолися січові стрільці в чотирикутнику смерті, в Каттах не давав спокою чужим гнобителям славний Ол Довбуш... Чому нащадки таких лицарів скоринь занепадають у чужому ярмі? Ти шукав відповкнижках, забув про дитячі ігри. Мати не раз наполящоби ти йшов до хлопців, які весело забавлялися на а ти не виходив з хати, читав гіркі докори:

“Як дуб серед осичок у лісі, так він серед піщавої громади. Один одинцем! І син, його кривая дитина, цурався батьківського духу!! Сумне й недоладне шлося січовикові волочити життя на старість... І вороги – і ворогів немає, бо люди пониділи: ніхто не прямо міряться силою! Всюди тихо, хоч умирай... козацька вдача гучно одкликалася в старому серці. шукала потягатись з ворогом... Так же й ворога, свого хатнього, немає... Сумно й глухо!”*

Інші народи мають держави, а українці – в якому можна простити Тарасові Бульбі? Шукав лк втратив ціле військо. Хіба він не міг визволити від ляхів? Ще і ще раз перечитуєш рядки про українці, ніяк не второпаш, чому Гоголь пише про українці

*Панас Мирний, Іван Білик. Хіба режуть волк повні?

... не по-українському. Якийсь він дивний: одяг як
...ника, хоч вуса виказують козака.

...теклося товариство – хто куди... Одні – в землі;
... до гурка; а треті – на Україну, до плуга. Придибало
... два чи й три у Піски – та незабаром і померли.
... пам'ятки, що церков почали будувати...”*

...збереглася ця церква на Лівобережжі, адже і в
...влицькому селі вже закрили? Одного священика
... Сибіру – не хотів верховенства московського
... другий, старенький, – накрився сирою землею,
... зріхав, люди зібрали йому гроші для пере-
... рятни, – втік (шукай вітра в полі!), а четвертий –
... розпочинав з чарки в сільській крамниці...

...полетіло шкереберть! До школи прислали
...математики – і незабаром знало вже ціле село:
...хмельком приходив на уроки, верз нісеніт-
...з його розповідей про зустрічі з
...людьми. Хвалився знайомством із самим
...Сталіним: виявляється, вони стояли поруч
...граді. Діти сміялися, а ще хотіли справді
...чому в кінофільмі “Сталінградська битва” його
...Вчитель знайшов досить вдалий вихід:
...жиромний, хоч вже давно мав можливість
...в Москві, в самому Кремлі.

...не міг не зважати: найсильніший математик
...жарт! Коли ти навчався в технікумі, він
...успіхами з математики – і дуже
...після твого закінчення школи, вчитель
...і після третьої чарки захотів побачити
...коні: прислали сестру – і довелося
...тільки похвал від нього не наслухався!
...почувши про твої перспективи стати
...мрії його не сягали. Чи міг допустити,
...усі його найбільші мрії?

Чого не навчив вчитель, ти долав самотужки. Сиди за книжками дні й ночі, проникав у світ математичних абстракцій, а потім радів, відкриваючи чари геометричних теорем. Інколи ти вже заздалегідь передбачав хід їх розв'язання – лише почув перші речення.

Математику ти любив. Чому? Може вона була для тебе логікою і зачарувала як музика чи співи? Вже в університеті прочитаєш думку Ляйбніца про логіку і гармонію людського мислення, а в сьомому класі знаєш жодну логіку ти не чув і не міг чути. Математика для тебе могла тобі все піддавати логічному аналізу. Чи не так уникали тебе демагоги? Логіка допомогла тобі більше, ніж як не допомогла жодна наука. Ще прочитавши книгу про Робінзона Крузо, ти все кидав на шальки терезів: добре – на одну, зле – на другу. Найчастіше таке звикання займало твої безсонні ночі, а вони так знесилювали.

Лізли якісь химери. Ти бачив їх. А де? Ага, в ілюстраціях до гоголівських “Вечорів на хуторі Диканьки”. Дивно: всі вони чомусь нагадували того, що з’явився першого повоєнного Святого Вечора і заграв до тебе через вікно. Вранці морила втома безсоння, та не могла здолати молодечих сил: кухлик води – і вночі втікала від тебе. Бувало, що в якихось снах ти бачив майбутній день. Перед іспитом з російської мови подарував тобі щасливий білет, але, – о наша українська лінь! – ти не встав, щоби записати питання, а на іспиті все забув: скільки не згадував по дорозі до технікуму марно! А знав, що русачка знущатиметься: “Знаєш, в’єрно”, – перекирвлятиме тебе, а ти мовчати будеш. А російський партизан перед німцями в повоєнних фільмах, – нічого не вдієш.

Російська мова, російська література поглинали найбільше часу після технікумівських занять, не кажучи про чи однокурсників твоїх готували на вчителів, а не на учнів. Натомість уроки української літератури (і мови)

два тижні. Викладачка-україністка намагалася
до неї інтерес. Та ба! На цілий курс лише
розмовляло між собою по-українському, інші –
ігнорували материнську мову і переходили на
українську. Якось Таня Бак з районного містечка біля
ще у вересні розмовляла українською, а в жовтні
переконувала однокурсників, що вона *русская*: по-
русськи розмовляла з мамою, яка провідувала її, хоч
верталася до неї українською. Зацивілізована
навіть вдавала, що не розуміє матиної мови. А
Бігачеслав Кравченко з Хмельниччини, подружився
з Ізею Остатнігрошем – і неначе язик пере-
Тя йому про трикутник, а він про *тригольнік* –
словик, ніби з місяця звалився і ніколи не чув
української мови. О! Він з патріотичної сім'ї: ще його
в загоні Будьонного бив і Денікіна, і Махно,
Шкуро, всіх, хто воював проти *красних*.

Дружучи технікумівські роки, ти часто порівнював
антиподом чистилища: червоний диявол ліз
як вампір ссав чисту кров юного серця,
він з корінням і кидав у лайно, а потім пере-
скавав; воно стогнало – і він сміявся. Як
Бак свого серця? “Я зашию тобі своє!” – реготав
двійник. – Твоє зам’яке для цього світу.
Чистим, а треба бути таким, як усі”. “Геть,
– ти наказував йому. – Геть! Я не стану
Таких ми вже знаємо. Станеш і робитимеш
Он бачиш чорнявку. З українським
зона наша”.

Другого злий напасник мав рацію. Другого
до тебе і попросила розв’язати задачі
Ти знітився, але знайшов вихід: хай вона
подругою. Невдоволення виплеснуло
не було – згодилася. Хоч спокусниця
на один рік, досвід мала, напевне,
Перший математик на курсі,

а таким тоді стелилося майбутнє – двері інституту відчинялися без якихось зусиль.

Нема чого скаржитися: Бог оберігав тебе від дурного, його підступів, не давав довгим пазурям з пофарбованими нігтями, наче вмоченими в загуслу кров, вдертися у твоє серце, а потім поставити на посміховище сім'ю роду і цілого села. Скільки раз ти вклякав перед іконою святого Юрія в соборі, дякував йому, бо то не хто інший, а тільки він, справедливий лицар з пікою, міг поразити дракона в квітчастій сукні з чорними і ще підчорненими бровами.

Село і місто – два світи, а між ними неначе провітряний шлях. На селі щоранку вибігаєш босоніж на росяну траву, пробігаєш, сплосщеш ноги і освіжиш розніжене за літнє тіло – легше на душі. Як там дихалося, коли ти висів на шнурку пасти козу, прив'язував її до дерева. А ти забував про все на світі, захопившись книжками, ще по одній витягав з учнівської полотняної торбини. Сидиш на горбику, на заході – сонце, а внизу, через дорогу у долину яка між деревами ніколи не висихала, блискуча струмкою плюскоче живий струмочок води.

Глина на узвозі, як золото, розпалене під променями осіннього, ще вересневого, сонця. Як жартували, що це ще польська глина, а такою і хліб мастити можна – тільки мазати долівку в хаті. Приїхало районне управління, постояло-погадало біля чистого струмочка – завтра бригадир вивів людей копати яму: побудувати цегельню. Люди зраділи! Своя цегла! Але ніхто і в думці не мав.

Перша цегла вийшла якась дивна – з одного боку недопечена, а з другого перепечена, аж дзвенить, як у степу і хрущ м'ясо. Люди вибирали все, що могло бути придатне для господарства – може й така цегла могла триматися. Де тепер дерева докупишся? Така дрова не дають а в хаті гріш як сліпій курці зернятко. На тримачі дають грами зерна, а про гроші – жодної думки.

У кінофільмах, — їх показують під клубом
пори за колгоспний рахунок, — таке колгоспне
аж пащить здоров'ям від засмаглого тіла; діти
досягнення передовиків сільського господар-
ства, які творить академік Лисенко, а на селі біда
де ще й бідою поганяє.

На лихо, польська глина не слухала советів і двічі
збувала з них. Коли навесні запалили печі, спалах-
нула солома під дахом, аж черепиця з гуркотом полетіла
трискала, неначе кулемет. Всі були ошелешені: таке
дестити! Чи ми з глузду з'їхали? Мине рік — знову те
З-піддашня солому винесли, але вона попадала між
майбутньої цегли аж до печей. За кілька хвилин —
купа побитої черепиці! Після двох пожеж колгоспне
владство помудріло: нащо випалювати цеглу, як що
під літнім сонцем висушувати саман? Все спрости-
до краю: змісиш глину із соломою, накладаєш у
яні форми, трамбуєш і витрушуєш на землю, а далі —
права гарячого сонця.

Про саман у твоєму селі ніхто не чув і не знав би,
чи не колгосп. Спочатку із саману побудували колгосп-
корівник і, на диво, він стояв — не завалювався. Чи
виробувати саману і для власного будівництва? Районне
владство надихало молодих колгоспників: “Працюй-
і заживете у багатстві!” Москву, мовляв, не зразу
будували. Скоро всі, хто ударно працює, будуть за-
ними, народяться передовики колгоспного вироб-
ства і нові герої соціалістичної праці. Не чули? А в
сільському селі! Хотіли мати героїню — мають. Як вона
догнала з ланкою героїських відзнак, про те ніхто не
важувався розпитувати, а чутки ходили різні. Роз-
тали, що ланці наміряли подвійну площу, привозили
добрива, а іншим ланкам не давали: треба підтримати
жінку, живе без чоловіка, — не вернувся з війни, —
знають визволені селяни, як радянська влада дбає
вдів фронтників.

Героїня – так героїня, про неї писали в газетах і районній, і обласній, а в столичній навіть фотокартки помістили. Сусіди бачили, як не раз ввечері до молоді приїжджають вгоровані начальники. Якимось навідався офіцер-фронтвик, – хотів сватати – сам герой, та й дружина-героїня личить, а не якась проста колгоспниця чи робітниця. Приїхав, придивився, а вранці, мов корова язиком злизала. Більше про нього ніхто не чув, а в мисливській диці не питали: не наважувалися, адже вона, однак односельчанка, не рівня нікому в селі, – з начальством знається!

Колгоспне життя принесло щось незвичне і негараздке. Першої косовиці побилися колгоспники двох сіл. Там односельці доводили, що долина їхня, а сусіднє село хотіло про те й слухати.

На колгоспні збори після бійки приїхало районне начальство, сиділо набундючене за столом, застеленому червоною тканиною. Збори проводили надворі, а колгоспною конторою. Частина людей сиділа на лавках, а інша – присіла на траву. Для твоїх ровесників це нагадувало диковинку. Ви слухали розбурхані висловлювання односельців і сміялися. “Долина наша! – кричали. – Та й далека родичка. – Ми її висушили. Чому хтось хоче забрати нашу працю?”

Про висушену долину згадували й інші сільські старости-демосфени, а ви, хлопчак, ніяк не второпали, як це можна посушити долину. Лише ввечері ти дізнався від батька, що на болотяній долині до війни прокопали канал, і з яких-то місць спускали воду до Дністра, з того часу дощ не заливав трав, не зносили стіжків сіна, як раніше.

Районні начальники не перебивали селян. Тільки одного виділявся чолов’яга з довгим, грубим носом. Його не раз звертали твої односельці: “Там Вегера!” Виходить, що він тут найбільша риба. Він кивав головою, ніби промовляв: розберемося, глянемо, але мовчав.

Кілька поважних селян сиділо під столітною грушею з широкою кроною і не хотіли втручатися в те, що хтось назвав комедією. “З того нічого не вийде”, – прорік десятилітній чоловік з пшеничними вусами, під носом жаленими тютюновим димом. Як збагнути його слова, носань начебто на знак згоди киває головою?

Через два дні по селу промайнула звістка, що той чоловік мав рацію. З вашого села районні можновладці поїхали до сусіднього колгоспу, також терпеливо зберігали тамтешніх доморощених ораторів, згідливо кивали головою. Опівночі ледве повставали з-за столу, не везе президії зборів, а в хаті тамтешнього голови колгоспу. Оце розв’язало гордіїв вузол, а не аргументи. Хто не погодиться з волею районного начальства, йому й політику пришиють. А хто піде проти советської влади? Кого не лякає Сибір з довгими студеними зимами, морозами, аж вуха відпадають? “Не тільки вуха, а й ноги!” – додав сільський сміховалець. Звідки було знати невдячним селянам, що тут причина не в холоді?

Взабаром всі зрозуміли, що боротьба між двома колгоспами за долину ламаного гроша не варта. Мине кілька місяців – і голову колгоспу завезуть аж у Воркуту, повернеться через сім років, але не проживе й року. Причиною йому якесь зловживання, а ще, як звикле для колгоспників, пришили політику; доказуй, що ти не дурний, а вони не хочуть слухати. Люди передавали шепотом, що неможливо вивести доносити, тому така кара.

Колгосп зав’язували колгосп, переконували, що віднині не буде сваритися, всі ви рівні коло одного казана з однаковими ложками – кожен їсть те саме. Більшого щастя? Напомпнеш шлунок – і весело, не голодний. Хліб! Щодня буде в хаті хліб! Скільки років було до колгоспу? Спечуть у неділю, поласують, а в понеділок, а у вівторок – як Бог дасть.

Від зорі до зорі, а в деякі дні, коли копають картоплю, працюють і при ясных зорях. Молоді дівчата не

бачили світу Божого, чекали неділі, як манни небесної: трохи відпочинуть, підуть на корзо. Завтра – знову праця. каторжна і виснажлива, за яку їх так висміювали в місті. Колгоспниця! – цього слова досить, щоби сільську красуню виставити на посміх.

Ні щастя, ні радості, ні братерства колгосп не дарував. Колись сварилися за межі, на такі сварки збігалися нероби з цілого села. Діти дивилися на них, як у місті дивляться театральні вистави. Нерідко вибухав регіт, бо сусід, а ще більше сусідка доводили своє право солоними словами. На селі з діда-прадіда вважалося, що без них сільське життя втратило би привабливість. З міського етикету селяни глузували. Нащо стукати в двері перед тим, як переступаєш поріг чиеїс хати. Життя без ширм, ніхто не приховує ні від кого чогось негідного, бо такого на селі уникають. Різні словесні викрутаси також драгували сільських трудівників: хочеш чогось, кажи зразу, не верти хвостом. Базіки ніколи не мали пошани: треба працювати, а не молотити язиком. Якщо ти бідний, то не маєш чим пишатися: працєю і заробляй своєю працею, а не шукай розради в корчмі, не дармуй, бо сам бідуватимеш, а потім ще й твої діти. На міщухів селянин дивився з хитруватим піджмуром. Що ти, буцімто-пане, зробиш без нашого хліба? Знаю добре, як чекаєш неділі, щоби привезти від сільського родича бараболі, аж на цілий тиждень.

Колгосп перевернув усе догори ногами. Тепер люди казали: “У колгозі добре жить – десять робить, сто лежить, а як сонце припече, то й тих десять утече”. Творився колгоспний фольклор:

*Мала баба одну козу
І ту здала до колгозу.*

*Все сідала на граблі
Рахувати трудодні:*

Раз,

два,

третього нема.

У колгоспі гору взяли лайдаки, з діда-прадіда плапоги, до них не було пошани раніше, а тепер вони розписувалися, як казали люди, до партії і поставали такими начальниками. Від них люди найбільше страждали. З керівниками району селянин зустрічався рідко, а з колгоспним бригадиром зіткнувся щодня, це – втілення влади; його вважали пресильним, йому вдали, хоч вчорашні сумлінні господарі насміхалися на кожного нового урядника. На подвір'ї в нього безлад, а в селі порядок тримати.

Нові урядники не мали над чим метикувати – з району їм привозили розпорядження про все, чого тільки треба: тоді орати, тоді сіяти, тоді косити, тоді жати, тоді косити – і так без кінця. Пішов з хати до хати, розписав роботу – і лежи, грій на сонці живота, грай в карти чи смали в крамниці оковиту, дешеvu як борщ, а ввечері лягай у тінь і насолоджуйся таким жаданим для селянина холодком. Від роботи ніхто не відмовиться – колгоспник боїться влади, як вогню пекельного, а владі також не наважиться, бо ж є закон про три роки, закон твердий, як воля самого товариша Сталіна.

Найчастіше сварки спалахували навесні. Біля хат роздавали землю для городів, ділянки виділяли в полі, місце змінювали місце, щоби люди обробили угіддя на другий рік їх повертали до колгоспу. Бур'яни як ознака нового життя – не лише на галицьких землях. Через десятиліття, тобі пощастить побувати в Чехословаччині – і там побачиш бур'яни на полях кооператива. "Якщо чехи розлінилися, то від такої господарки нічого не буде", – подумав, хоч ні з ким не ділився своїми думками. Кому не відомо, що до кожної туристської організації завше пришпилюють хвоста.

За городи розпочиналася війна всіх проти всіх. Сусіди виступали за барки, бо ті наорали для себе скибу землі. Завжди лаяли на чому світ стоїть, бо щось хотів зробити. Чому родичам чи своякам виділив ліпші

землі? Чому комусь дав ширше, а мені вужче? Настала друга половина травня, а люди не могли зорати виділені городів, бо коні працювали для колгоспу.

З ранніх літ батьки навчали дітей, як шанувати старших людей. Мине лише п'ять років – і все перевернеться шкереберть, не залишиться того, на чому з віку-правіку трималося сільське життя. Нащо вітатися зі старшими, коли всі рівні? Нащо поступатися їм місцем у поїзді – хіба не однаковий квиток і в діда, і в юнака?

Почали розрізняти крадіжку в колгоспі (її ніхто не осуджував) і в односельців (це – вже сором!). Раніше казали, що жити – це працювати, а тепер: “Хочеш жити – мусиш крутитися і не спати”. Зубожілі колгоспники ходили з ряднами вночі на цукрові буряки: принесеш – маєш чим прогодувати худобину. З колгоспних скирт висмикували соломку чи сіно, бо корова не мовчить, а реве.

Злодійство ставало чимось звичним. Якщо в колгоспі крав кожен, хто лише хотів, то чому не можна красти в односельців. Чому не вирізати з чийогось господарства капусти? В тебе не вродила, а в сусіда – така пишна, аз слину ковтаєш. Де справедливість? Наприкінці серпня твої ровесники бігали на колгоспні цукрові буряки, старші гнали з них самогон, про який твої односельці до війни не здогадувались.

Колгосп ламав моральні засади, без яких ще діди уявляли життя. Школярки вже не віталися з поважними людьми – сивочолі обурювалися. Та що з того? “Тебе те у школі вчать переходити коло старших?” – наставляли дівчата. Одні дівчата соромилися, інші чимдуж втікали, а були й такі, що насміхалися. Старості не шанували, права не визнавали, а справедливості – і поготів. Хто сильний, той і пан: кулак вирішував все. Ніхто не запитував: “Чи ти маєш право?” Право нічого не дає. Коли районний начальник б'є селянина прикладом карабіна, то скривджений нічого не доб'ється; може бу-

Грше, адже кривдник скаже, що захищав советську
і не міг стриматися. Побитого чекала тюрма, якщо
не відкупитися від Сибіру.

Борстокість як пошесть. Можна районним началь-
го можна і сільським посіпакам – оправдання
і те саме: захищав колгоспне майно від крадіїв. За
визнають, а нагороджують.

Призначили лайдака бригадиром – і вже вислужує-
Левчина не хотіла виходити за нього заміж: від-
батько, працелюбний газда, для нього неробство
вирокта, сам працював і від інших вимагав, –
затаїв ненависть і жадобу помсти. Вибився в
робство – шукав нагоди як покарати свого кривдника.
що він носив додому з колгоспного поля буряки.
з районного містечка, забрали бідного літнього
га. який за своє життя нічого чужого й не рушив,
рати: розпочалося слідство, а потім у сільському
провели велелюдне засідання суду.

З цієї зібралось – ніде яблуку впасти. На сцені суддя
судді, праворуч від них – прокурор, а внизу до
жунули стола, за ним лисий адвокат, як видно,
інтелігент з почуттям справедливості, ледь-
змує огиду до бригадира: сільський лайдак
після його запитання, гадав, що доведеться
в райцентрі, а тут тобі – на, попав між два
– перейти між ними? – хотів догодити началь-
житися, але мусить якось жити і з людьми.
далеко, а сусіди поруч, коло його хати,
думав, що вже Пана Бога за ноги схопив, та
виставили на посміховище, викручувався,
судного, та не знає, чи це він був.

процесу адвокат поміняв роботу, його
судити невинного. “Це – не суд!” –
себе, хоч нікому не казав. Суддя вже до
має готовий вирок, а його диктують з
Через кілька десятиліть дочка підсудного

односельця розповідатиме тобі, як вона до самого ранку простояла під вікном будинку, в якому суддя з іншими районними керівниками зустрічав Новий рік, підійшла до нього, коли на світанку виходив з дружиною, і сунула в кишеню пальта зав'язані в хустинку гроші; продала хати все, що тільки могла, – лише би врятувати батька. Не допомогло! Але вирок настільки виявився безглуздим, що обласний суд скасував. Обріхувача погнали з колгоспного бригадира і самого посадили, хоч і не за цю брехню, – політику можна пришити до всього.

Невдовзі село ошелешила ще одна звістка! У міліціонера пропав автомат. Хтось вліз через вікно і викрав. Як трапилося, ніхто не знав, та сам міліціонер у той час пішов з подругою-вчителькою до сільського клубу, там крутили кіно. Як можна було вкрати зброю? Щоправда, подібна крадіжка в селі вже була: продовбали під вікном у крамниці діру і винесли з неї всілякі цінності. Але крамниця віддалік від хат, над виярком. Мабуть, ніхто й не чув, як ломом вибили стіну. Тут же в селі, де хата коло хати, ніхто не довбав стіни, а просто відтяг вікно і виніс звідтам автомат – вікно менше метра від землі.

З районного центру наїхало різних військових, зібрали депутатів і наказали ходити від хати до хати, закликаючи: “Віддайте автомат”. Виглядало комічно. Кому не зрозуміло: хто викрав, той не поверне, а підозрювати в крадіжці кожного...?

Заклики не допомогли – приїхав слідчий. В селі його називали Антипком, бо мав прізвище Антипов. Викляк в сільраду десятків людей нічого не дали. “Не знаю. Не чув. Нікого не підозрюю” – все, чого довідався енкаведистський нишпорка. Хоч літній день довгий, та і він кінець. Слідчий не залишився ночувати в селі. Можливо, лякався нападу партизанів, які ще давали про себе знати в доколішніх лісах, а може хотів порадитись з районним начальством, виправдатись за безталанне слідство. Навіть вже ніхто не скаже. Врешті-решт, у містечку чекали

Без сів'я, маленька донька, а без неї навіть твердо-
п'яний чекіст не чув серця. Довелося колгоспному
бригадирові виділити підводу для капітана.

Вранці з райцентру повідомили: Антіпов не приїхав!
Але не приїхав, адже бригадир сам бачив, як слідчий сів
на задне сидіння і виїхав із села. Прибулі енкаведисти
разу запитали: “А хто віз товариша Антіпова?” “Йосип
Раємко, – відповів бригадир. – Сам зголосився. Вже
постеніло, а він з карабіном”.

Шістнадцятирічний Йосип сам пішов у стрибки,
коли інші щезали із села, щоби енкаведисти не змусили
втекти охоронцями колгоспного майна, втікали як від
огню. Захищати колгосп люди вважали ганебним, бо
їх зав'язали без їхньої волі, забрали майно, нажите
владами. Хлібороб не міг ніяк зрозуміти, чому від нього
виграють коней, яких він купив за свої гроші, бляху із
столою та й саму стодолу розбирають, бо ж немало було
людях, як твій батько, що замість хати будували стодолу,
щоби зберігати збіжжя. “Це – грабіж”, – казали статечні
люди парі, бо лайдакам однаково: вони, як птахи небесні,
живи за правилом: “Тікай голий, бо обідру”. З таких
людей і Йосип. Хата повна дітей, одне менше від
сестриного, а батько до війни пив і грав у карти. Не допо-
магало нічого: в церкві присягав, що не буде пити в
церкві, – і справді не пив у ній, бо, взявши келишок
горілки, вибігав за поріг і перехилився надворі. Коли не
хотів вибігати, відчиняв вікно, висував голову надвір
і пив у горло гарячу рідину. Советів хвалив за турботу
бідних, адже вони принесли дешеву горілку. Таких
людей за неї не знали, скільки село існує. Пий і пий, а
не пий в церкві п'яниць тепер не змушували – свобода!
Випившись, він кричав на ціле село: “Рай! Рай! Рай!”
Такого його назвали Раємом. Та розкошував недовго:
випився до бісиків – і повісився неподалік від своєї хати.

“Яке дерево, такий клин, який батько, такий син”, –
казало, найпереконливішим підтвердженням якого був

Йосип. Стрибкувати! – чи знайдеш ліпшу роботу? Зустріє жінку, що несе траву, – вже розв'язуй рядно. “Ага, крадеш колгоспне зерно!” – верещить на цілий світ, знайшовши кілька дрібненьких колосочків. Що вони росли в рові, а не на полі, не хоче слухати. Люди плакали, молили, а він погрожував Сибіром, Новою Землею, тюрмою... Волею-неволею мусиш відкупитись, а відкупитись треба самогоном.

Йосип ходив пишно, як герой. Виріс не на свій вік за плечем карабін; побачить десь ворону, бере за цвіт і кидає на птаха, а ворона відлітає ще до того, як приклеїть карабіна торкнеться землі. Хто не дивувався з його дивацтв і з тих начальників, які доручили йому охороняти колгоспне майно! Дивувалися, але мовчали.

Того вечора стрибок повіз слідчого до сусіднього села, а там, за його словами, Антіпов пересів на підводу з якихось товаришів, що також їхали до містечка. “Петрів?” – дивувалися енкаведисти. Йосип настоював на своєму, аж доки не показали йому міліцейського кашкету. Ради не було – і вбивця признався. На оранині вивів місце, де запорпав трупа.

Чому його за сталінськими законами не засудили до смерті? Ніхто вже не знає. Начебто пожаліли як малолітнього. А може тут інша причина? Чи не міг вчора стрибок і надалі служити своїм хазяям, але вже з якихось застережень? Ще розповідали, що він виказав кілька партизанських криївок, бо ж то повстанці назвали йому передати для боївки три автомати, а він старався: одного вкрав у товариша міліціонера, другого – з вбитого Антіпова, а ще мав роздобути третього.

Про Йосипа застине на селі слід. Десь, – а минуло тридцять років, – він навістить свою родину з дружиною, росіянкою, побуде день чи два і знову поїде туди, звідси приїхав. Село про нього забуде, ніби такого ніколи не було: скривджені повмирали, а їхні діти мали турботи. Та чи багато їх у селі, де таке гірке життя.

Хоча людина й ворогові не бажає? Ще довго колгоспник матиме права на паспорт, щоби влаштуватися на роботу в місті чи хочби на заводі за кілька кілометрів від села, куди можна їздити на велосипеді.

Каторжна праця в колгоспі відлякувала молодь. Де вони не влаштовувалися? Поступали в технікуми, професійно-технічні училища, їхали на будови чи на роботи в Донбасі. Колгоспне начальство шукатиме різних способів, щоби утримати на селі дужі руки. Коли в наступних обговорюватимуть перероблений колгоспний статут, районна газета ряснітиме вимогами голів, партійних бригадирів, ланкових, передовиків колгоспу, а все зводитиметься до одного: тримати в аркані не лише батьків, а й дітей прив'язати до колгоспу, як собаку на ланцюг, не дати жодної волі.

Ти дивився на молодого голову колгоспу з інтелігентним заглядом: закінчив інститут, а хоче сільську дітвору вивести в колгоспній каторзі. Боже! Як страшно жити в такому світі? Виросло покоління, яке не знає іншого життя і не хоче знати: юнаки записувалися в партію тому, щоби отримати новий трактор, стати завідувачем ферми, бригадиром колгоспу чи рахівником. А тих нероб – ріки і ріки.

Чеченець Іса Толсултанов слухає тебе і розповідає про лихоліття на казахській землі. Енкаведисти не могли взяти із собою нічого, що вважали зайвим, завантажили кавказцями вагони і повезли на схід, зупиняли їх далеко від станцій, щоби винести померлих і закинути їх на поживу сибірським вовкам. Вийдеш з лісу – зразу куля, правди не шукай. Померла його маленька сестричка, не витерпів далекої дороги дідусь.

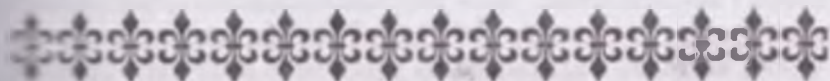
▲ Уже взимку люди гинули як мухи. Родина Іси померла лихоліття випадково: батько працював на заводі і приносив у кишенях дрібочки хліба, а мати закинула їх на воді. Така пожива! Не ми одні бідуємо, і в інших країнах мало.

“Кого ж захищаємо ми, сини пригноблених народів – запитував ти себе і дивився на Ісу. “Розумію”, – кивнув головою чеченець, твій однополчанин. Ввечері він приніс тобі повість Лева Толстого “Хаджі Мурат”. Вже перші сторінки доводять до безумства. Як він, російський граб, передає ненависть кавказців до поневолювачів! Волелюбні горці не мають до них навіть почуття ненависті, воно сильніше: окупанти – не люди, а гидкі істоти як пацюки отруйні павуки чи вовки. Серед ненависті жевріє нагаснажена життєвою силою татарника, він не здається бореться до останку.

Повертаєш книгу Ісі, стискаєш йому праву руку і обмінюєтесь усмішками. “Чи зустрінемося колись?” – запитує кавказець, коли покидаєш назавше військову частину.

ЗГОРТКА ЧЕТВЕРТА

СТЕРНЯ

*Університет. Галичанин. Перші паростки.
Українофобство. Великий ректор. Манкурти.
На Аскольдовій могилі. Промінь у темряві.
Поляк про Україну. Вінок з кетягами калини.
Похорон Доброго Самарянина.*

Нарешті, позаду останній, четвертий, вступний іспит. Ти набрав найбільше балів – двадцять! Вже студент! Відшпилюєш погони і кидаєш у портфель: до військової частини повертати не доведеться. Ще з двома такими, як і ти, виходиш на Високий Замок – дивитися на місто короля Данила. “Воля!” – кричиш на повен голос, скільки сил. Вони повторюють за тобою. Ваша радість відлунюється над банями храмів. Цікаво, чи почули її на пагорбі, де височіє собор святого Юра? Тепер ходитимеш кожного щодня. Десять років минуло, коли мати привела тебе, четвертокласника, під храм і ти зачарувався його величчю, зацікавлено дивився на скульптуру вершника з пікою.

Університет! – твоя давня мрія. Ще в школі, пізніше в технікумі ти з трепетом дивився на величезну будівлю, на якій огрядна жінка розпростерла руки над головами чоловіка і молодиці. Хто вони такі? Дізнаєшся згодом. Нині все навколо радіє, хоч у кишені залишилося не більше десяти рублів, привезених з війська. Скоріше до села, до матері, батька. Студент! Наче й не було тривожно.

Перший письмовий іспит. Заходиш до аудиторії. Там – зелений ліс гімнастеров, вільна тільки перша парта. Сідаєш і чекаєш, коли появиться поважний доцент і вивісить на чорній таблиці три теми для творів. Одна з них як завжди дивна і невизначена: “Моє розуміння щастя”. Другої теми про “Енеїду” також не вибереш, бо треба цитувати поезію. А хто напише безпомилково уривки з неї? Про Давидову

Могузку! – якраз те, що тобі подобається. Пишеш епіграф і поеми Миколи Бажана про батьків і синів. Начебто мервтілюєшся в безстрашного сількора, який не мириться з несправедливістю, навіть не згадуєш, що він – комуніст. Нащо? Пишеш, час від часу глипаєш на загадкового інтелігентного шістдесятилітнього викладача, – через два в тридцять дізнаєшся, що цей доцент чудом уник пересій, – переписуєш, перечитуєш, щоби не залишилося жодної помилки.

Тобі чомусь байдуже те, який буде результат. А може тобі лише здається? Та ні! Через день у приймальній комуністичній, куди прийдеш за іспитовою карткою, запитують, чи єма твого номера в довгому переліку. Ні! Ти ж маєш свій номер, а тебе завше підкоряла містика чисел. Літня жінка погляне в твою картку: “Молодець! Відмінно!” Її слова зовсім не впливають. Чи такого сподівався? Ти не слухав, не послухав її тиждень тому, хоч радила подати документи на факультет, де менший конкурс, ніж у твоєму – аж десять на одне місце. Хай буде! – казав. Нащо шукати легкого хліба? Хотів на правду вийти – і тільки! Бачив людей, зневажених і упосліджених; вони не знали своїх прав, з них знущалися зайшлі ідеї, зрушені лайдаки.

Хто допоможе їм? Уявляєш себе їхнім захисником, героєм з Франкового роману, віриш у силу права. Так було в давніх-давен серед галичан: у суперечці вони виступали за справедливості. “Я маю право”, – сказав один з них. Цього було досить! Хто це право дав – Бог, цісар, правда? – тим не переймалися. Право – і все! Після звинувачення злочинів Сталіна ти свято вірив: правда переможе! А що таке вона, правда, не задумувався. Може бути – те, про що пишуть канонізовані поети і драматурги? Не вірив! – ти вірив. Якщо осудили кремлівського божка, тоді карі ніхто не втече.

Ізколи муляло під серцем. Чи доб’єшся правди? Чи вийдеш на півдорозі? За що покладеш своє життя? Чи

не ліпше поступити в політехнічний інститут, а потім з дипломом інженера працювати тихенько-непомітно, забувши про все на світі? Одного разу тебе запитали, чому не навчався далі за технікумівським фахом, – і ти злукавив: не хотів, – ні, не міг перед ними, слугами режиму, – розкривати своє серце, знав, що оправдовувати свій вибір прагненням послужити народові непереконливо. Коли хтось вибирав фах, то розраховував на майбутні зиски. Служіння народові? Та кожен засміє тебе.

Чи не самоомана? Міг би піти на вчителя – працював би на селі, виховував дітей. Хіба не служіння народові? Та й поважали би тебе! “Вчитель? – з глузом запитає твій однокурсник Всеволод. – Ти ще не знаєш, хто такий вчитель на селі. Змушують навіть ходити по хатах і збирати яйця для сільради!” Після педагогічного училища він вчителював у якомусь глухому селі. Завідувач райвідділу освіти послав його туди, де чорт каже “Добраніч”: з одного боку – гори, з другого – також гори, а хати розкидані на кілометри, село довге, як бойків світ.

На четвертому курсі ти підеш на практику в обласну прокуратуру, побачиш пузатих нищпорок, які хвалитимуться своїми здобутками: ось які заплутані справи розв’язуємо! Прокуратура – вартовий законності – на кожне порушення закону прокурор пише протест, а керівник мусить виконувати його вимоги, знає, що нікуди не дінеться. Отак! А хтось з твоїх однокурсників якось сказав: “Прокурор підкоряється райкому і трохи закону”. Ти засміявся, а потім задумався: “Чи так воно?” Чи ти зумієш чимось допомогти людям?

Навіщо перескакувати в майбутнє, коли ти так щасливий? Вже не військовий. Ще десять днів до початку занять. Цілих десять днів! Минули три тижні, як сон. На другому іспиті з української мови і літератури ти ніколи не міг здогадатись, що розділені словами “крізь сльози” інші два “буду” і “сміятись” – присудок, сказав: “Буду”. Екзаменатор посміхнувся: “А сміятись? – і ти второпав”

Що краще було з “Енеїдою”: не пригадав, що таке Енеїда. А скільки разів повторював? Дивина з тими книжками! Падаєш на гладкій дорозі.

Що не кажи – тобі все-таки щастило: скрізь були книжки! Лише через три десятиліття визнаєш, що твою наукову роботу перевіряв доцент, минуле якого не знаєш за тягарем літ. Ніхто не здогадувався, що він писав книжки, підписуючи “Юрко Крук-Мазепинець”. Деяких часів його виженуть з університету, а він через ще чверть століття, на зорі Свободи прийде до тебе і розповідатиме про зустріч з Великим Митрополитом. Ти підійдеш до нього – і подякуєш за вступний лист в університет. Він, інтелігент минулої доби, посміхнеться у тебе і подасть тобі руку, вставши з крісла. Дев’ять десятиліть! Режимні блюдолизи не зламали його волі, а книжки не покинули цей грішний світ. Що залишилося з них? Мабуть, жодного сліду. Про заподіяне шкоду вже забули, а добрих діл за ревними книжками не було: такі собі ремісники, ідейні люди, свійські кури з підрізаними крилами, порпаються в житті на догоду “конторі”, добровільно, не слухаючи про якісь чесноти. Вряди-годи напишеш якусь статтю в університетській багаточисельній газеті, а коли щось публікували в обласній газеті – редактор зазвичай залишав в плюгавих забігайлівках, а читачі в прагму кололітературні плебеї, шукаючи

в історії, ніби епізод з пригод вояка Швейка. Деякі люди навколо переживають, запитують – щось трапилося? Не журіться, – заспокоюєш, – я вчора дійшов до Кутузова, що найголовніше перед боєм вийняв книжку і аж вранці пробудився. Ще не вийняв, але запізнівся би”. Дивляться на тебе і думці називають диваком. Один – лише другий – навіть очей не змикав. Коли група підбігає до тебе. “Ну, і як?” –

запитують. Ти безтурботно відповідаєш: “Не знаю. Подивіться”. “Ого! Три п’ятірки! Ти – вже в університеті”, – майже хором кажуть тобі. Дехто ніяк не втямить: навчив, а оцінка відмінна! Не розуміють бідолахи, що напускаєш туману, бо історію знаєш ще зі школи: про кожний період зможеш розповісти.

На іспиті з англійської мови екзаменатори промовили: “Ви справили на нас гарне враження. Таких треба в правових органах. Зберігаємо оцінку”. На питання майже нічого не відповідав. Треба було розказувати пролюбимий вид спорту, а тобі загадали тему “Май лайф”. “О, то ви не зі східних областей?” – поцікавилася екзаменаторка. “Ні, я – чистий галичанин!” “Та галичани чорняві, а ви – блондин”. “Може, я належу до вищого раси галичан?” Вони зареготали, зрозумівши, що першими гуморист, який не хоче падати духом у складніших життєвих перипетіях.

Університет! Чи існувало для тебе ще щось, окрім навчання? Однокурсники захоплювалися танцями, а ти поринув у вир книг. Читав все, що тільки можна. Був ходив з бібліотеки – земля коливалася перед очима. Тебе ти знаєш, скільки втратив. Життя не в бібліотеці, а за вікнами. Там готувалися до боротьби, присягаючи:

“Буду нести прапор національно-визвольної боротьби, ніколи не сплямлю його ганебним вчинком.

Не заплямую своєї людської гідності відступництвом чи зрадою великої справи, а якщо похитнуся, відступлюся, зраджу – хай впаде на мою голову кара меч моїх друзів і пам’ять про мене, скаляна перед вами стане ганьбою для мого роду та нащадків. У випадку коли зрадить товариш, друг, брат, – першим обов’язком вважатиму священну помсту.

Буду вірно і повсякденно нести між своїх кровних братів визвольні ідеї і лозунги, проголошені Українським Національним Фронтом, зобов’язую солідаризуватися з його проводом, змагати бу-

зростає монолітності УНФ, удосконалення його організаційної структури і тактики, всілякі дискусійні питання виноситиму на розгляд Товариства, дбатиму, щоб Український Національний Фронт завжди був організацією народною і виражав інтереси найширшого народу, щоб до його проводу і в його ідеї не закріпилися реакційні тенденції”.

Важку м'я цих слів опалило тобі серце аж через сто років, коли побачив їх автора, сивобородого старого мислителя з фотокамерою в руках. Він хотів зберегти мить історії довжиною майже півстоліття. У місті перезахоронювали жертви кагебістської жорстокості. Цілий майдан коло ратуші як цвинтар з тисячами тих, кого закатували невинно. Що вони хотіли жити? Хотіли жити, як усі люди? Їх таємно закатували. Водночас десь далеко, за межами імперії, в Москві, в Кремлі, кремлівські верховоди підтримували революційно-визвольну боротьбу, називали тамтешній рух прогресивним. Боже, яке лицемірство! Один з верховодів запрошував до Москви темношкірих індійців, цілувався з ними, обіцяв гори-мости, гроші і своїми друзями. Здавалося, ще десять-двадцять років – і весь світ стане під червоний прапор, історія історії, такі закономірності суспільного розвитку, за зміну одній формації неодмінно прийде інша.

Ваша праця не для тебе. Її зразу виявлять, а інші будуть перекривати шлях до ширшої праці; інша праця буде вивувати легальні важелі. Ось Дмитро Павличко кричить: “Ти зрікся мови рідної!” Скільки блудних слів витирає до материнської мови! А ще його “Два слова”. А що ти знав про Український Національний Фронт? Згадай те, що він існує, бо про нього згадав у своїй книжці. Чи не викликав шквалу в людських серцях? Дуже кілька рядками:

*Ми – українські горобці,
Як оселедці, в нас чуби,
Український усміх на лиці,
Українські писки і лоби.
Що нам сипнуть, те ми клюєм,
Чолом за ласку віддаєм.*

Студенти зачаровувалися поетами, шукали між буквами якоїсь таємниці. Іван Драч і Микола Вінграновський заповнили серця молоді. Про Василя Симоненка згадували з божественним трепетом. Хто ще наважився наказати Америці й Росії мовчати, бо син України розмовляє з матір'ю, рідною землею, рідним народом? Рукописні збірки перевидавалися з рук у руки. Читаєш – і поринаєш у новий світ, сприймаєш його інакше: через корів, що моляться до сонця, через тополи, що тоншає і тоншає, доки не злетить як птаха. А ось в Києва дівчина з радістю в очах привезла кілька зошитів. Чого там лише нема? Балада про кукурудзяний качал повертає в дитячі часи, коли в колгоспах судили за три колоски.

Поезія – свято, а навчання – напружена праця. І бібліотеки повертаєш пізно, до гуртожитку йдеш пішки – хочеш обдумати прочитане. Ленін написав: “При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови”. І тепер, через піввіку, їх втокмачують українцям. А зрештою, чому ми, українці, не можемо бути вільні без російської прив'язі? Твій однокурсник розповідає про свого земляка; ще до Леніна він прирівнював федерацію до ланцюга, довжина якого залежить від примх господаря: може – відпустити, а не захоче – нічого не зробиш, бо ти автономний пес, а не вільний собака. Гавкай, як пан скаже! Задумуєшся: чи справді тільки українці могли визволитися лише при допомозі російських пролетарів? А як поляки? Їх було набагато менше, ніж українців. Проти поляків жодного слова: хочуть – х

...ються. Чому ж російські пролетарі не допомогли
...ням визволитися? Чи така московська воля?
...ся в енциклопедію. Та в Європі лише Німеччина
...а за населенням від України. Ото чудасія.

Чи то нас за дурнів мають? Чи ми дурні-таки, які
...а Ленінській нісенітниці? Коли ти висловив свої
...а однокурсникові, він задекламував:

*За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списками
Московські ребра??.*

Чи не ясно? А в книжках, виданих за советів, цього
...а з диньому разі писали не *московські*, а *татарські*.
...а збудови пояснювали: “За що скородили списками
...а ребра??” – Йдеться про участь українських
...а селян в антифеодальних селянсько-козацьких
...а під проводом І. Болотникова, С. Разіна,
...а О. Пугачова, коли вони спільно з російськими
...а боролися проти кріпосницького гноблення,
...а поміщиків”. З москалями воювали проти
...а із український козак міг попасти аж на Урал,
...а під проводом Пугачова? Та бійтеся Бога?
...а не згадав у “Капітанській доньці” жодного
...а, а в своїй поемі Мазепу ганьбив, таврував як
...а зрадив? Кріпосника Петра І? Чому його
...а не осуджують у російській історії, а про
...а Січі не згадують зовсім?

...а під советським пануванням також
...а гльбу. Расул Гамзатов сповідався:

...а серйозно, я був тінню часу. Адже
...а, така й тінь від неї. Було офіційно
...а Шаміль англійський і турецький агент
...а мета – розпалювати ворожнечу між
...а тому домові, в якому це було утверд-
...а нові того дому. Саме тоді я й написав
...а викривальні вірші.

Тепер мені кажуть іноді, щоб утішити:

– Ми чули, ніби ти написав ці вірші на спеціальне замовлення, що тебе примусили їх написати.

Неправда! Мене ніхто не силував, не змушував сам, добровільно, написав вірші про Шаміля і сам відніс їх до редакції. Просто я скидався тоді на деяких горців, які гортають Коран, не знаючи жодної арабської літери, і, отже, анічогісінько не розуміючи, і все-таки відчували солодкий захват”.

Що можна аварцеві, того не дозволять українці, хоч ганитель Мазепи не міг йти проти правди:

*Встает с одра
Мазепа, сей страдалец хилый,
Сей труп живой, еще вчера
Стонавший слабо над могилой.
Теперь он мощный враг Петра
Теперь он бодрый пред полками
Сверкает гордыми очами
И саблей машет – и к Десне
Проворно мчится на коне.*

Трухлявий труп з ласкою північного царя стоїть над могилою, але не думає про свої останні дні. Чому не перегортаєш вже прочитану сторінку.

*Без милой вольности и славы
Склоняли долго мы главы
Под подкровительством Варшавы.
Под самовластием Москвы.
Но независимой державой
Украине быть уже пора:
И знамя вольности кровавой
Я поднимаю на Петра.*

Гетьман діждався жаданого часу: Україну можна скинути самовладдя Москви. Як Лазар український гетьман відштовхує від себе смерть, окрилений коні. Близька воля! Воля України! Треба боротися за права, за незалежність!

Чому українці такі нещасні? Хто відповідь? Здивуєшся... Єдина розрада – лекції доцента, якого називають гетьманом. Він увіходить до аудиторії, стає за кафедру, плечистий і шляхетний, підносить ясний погляд на студентів. Мить! Тільки мить! – і над кафедрою засяє сонце. Говорить чітко і логічно! Шляхтич з рідного села Сагайдачного, а ще трьох гетьманів. Його бояться, бо він каже, що на іспиті не прощає нікому, а в тебе від його слова легше на серці. Слухаєш – і розумієш, що ми, українці, мали велику імперію Київську Русь; про москалів каже стримано і сучасно, а в Переяславській раді показує величезні здобутки – виявляється, з нею пов'язані і певні частини України. Хто ще наважиться хоч заїкнутися про уцербність українського народу?

Середнярські заняття проводить сухоребрый викладач української школи Леонтьєв, але з твоєї легкої руки починають називати Сусловим. Зразу відчуваєш, що всі його твердженнями і думками лектора помітні слабкості. Ти посилаєшся на матеріали лекції про Україну як споконвічну нашу землю, а для Сулового земля – з діда-прадіда земля московська і лише після вступу російського царя на ній поселилися українці. Суловий гетьмана – він посміхається якимось іскристо: "Суловий гетьман має право на свою думку".

Знову раз підходиш до лектора, цікавишся про Україну. Ще не вмерла Україна". Через кілька днів Суловий тобі довідку: "Чубинський Павло Платонович (1839, хутір тепер у складі м. Борисполя – 1884, Київ) – укр. і рос. етнограф ліберально-бурж. напрямку. Закін. Петерб. університету. Займався етногр.-статистичні експедиції в Україні, Білорусії та Молдавії. Матеріали його було видано за його редакцією". Про Сулового викладача не знаєш нічого. Дякуєш, а він до тебе: "Суловий гетьман звертатися".

На іспиті ти щось забудеш – і він посміхнеться виведе в заліковій книжці *відмінно*: зайва десятка зашкодить, мовляв. Та чи все вже так треба знати російського права? Переконаєшся, що свої люди є скрізь. Чи не так у суді, прокуратурі чи адвокатурі? Ще від чого користь людям буде.

Ректор як символ слави університету, начебто навіть його голови німб. Якраз його ювілей! Три томи мінералогії видав українською мовою. Поступив би на геологічний факультет – навчався б з його книг. У правових науках такого велета нема. Ректор показує зразок не тільки в науці; коли входить за масивні університетські двері, знімає капелюха. Великим ректором назве його в столичній письменницькій газеті. Такого тут не було триста літ! А чи буде ще?

Студенти горнутья до ректора, викладачі називають його між собою Євгеном Костевичем, бо від Костянтиновича віє якоюсь казенщиною. Незалежно від університетського керівника дратує партійні влади. Шукає справедливості і прагне дисципліни, а цього функціонер не прощає.

Початок другого курсу розпочався з фарсу. Значить, це *Лєвилький* крайовий сейм. Значить, це обкомівському ідеологові Валентині Маланчуку. Значить, дисертації про соціалістичні перетворення на західноукраїнських землях глузували історики не лише місцеві. Про неї ходили анекдоти. Хтось зібрав йому статистику про число тракторів, комбайнів, жаток у колгоспах. Дисертант ніяк не міг впоратися з цими матеріалами. Викликали на повторний захист до Москви. Та ніщо не завадило його кар'єрі. Через десять літ дізналися, що проштовхував його на драбину влади. Так співець новогорького життя на західноукраїнських землях добрався аж до столичний компартійний Олімп і почувався всесильним цезарем. На його зловживання дивилися кризь патріархи.

...боки він не зачепив інтересів тих, хто мав підтримку
...Москві: заслужив – на цілий Союз опаплюжив
...та, бо той написав книжку “Україна наша Радян-
...”, що цекістські сексоти перетворили в абрєвіатуру
...а це вже гріх, якого не прощають.

...і Москви надійшла директива: *звільнити!* Останній
...бачив Маланчука на науковій конференції в
...ському. Йшов – хитався, казав товарищ, що похмілля
...ся й тоді, коли він виступав з доповіддю. Не переніс
...ної ганьби – запив, що зведе його в домовину.
...Бачи кара! Її меч скопив його, кривдника української
...після чергової п'ятики. Та ніхто не скаже, скільки
...людей у його *послужному* списку. І не тільки
...в усе українське, розчищав дорогу для нового
...вщення. Захист української мови – вже в його
...ключин, за нього висилали в мордовські табори,
...іатричні лікарні, таврували...

...ще дійде, а нині він радий, що познущався
...любленця студентів і викладачів. Перед Новим
...Костевич зустрів свої п'ятдесят. Його вітали,
...ували промови, обдаровували. Ввечері на
...ректора прийшли три юнаки і подарували
...Шевченків “Кобзар” 1911 року, а через два
...зачебто арештували. “Треба знати з ким
...” – дорікав екс-ректорові Маланчук. Найбільше
...що подарунок зворушив найтонші струни
...ах, аж той просльозився.

...напевне, не забув ніхто, кому довелось
...ком. Євген Костевич сидів у третьому ряді,
...один за одним, вихлюпували йому
...Доцент з кафедри філософії вийшов на
...ствраючись на милиці, і разом зі слиною
...ректорові в очі: “Ти – жулік, хапуга і вор!”
...хоч незадоволення залу не міг не
...американці зборів пом'якшив зухвальство
...стійця: “Дехто дозволяв собі з трибуни

такі слова, яких не має права вживати навіть прокурор і все. Як завше на Євгена Костевича нападав завідувач кафедри історії КПРС, відомий агресивний ортодокс. Свого постать давала чимало поживи для насмішок: товстий бригадир степового колгоспу з грубим селянським обличчям, вицвілими очима, а ніс як велика барабанна палиця. Він вийняв з кишені штанів поймаканий, зашкарутий носовик і перед початком виступу голосно висякав на трибуналі. “Коли був ювілей скиненого ректора здавалося, що дехто цілував його не лише в обличчя, а й розпочав цей гейбивчений, якому, до речі, колишній керівник університету допоміг ще кілька місяців тому захистити докторську дисертацію.

Українофоби відчули новий приплив сил. Вони їм вимагали, щоби викрити всіх “прихвосні” ректора. Брудна повінь виходила з обкомівських бюлетенів і Маланчук застеріг: “Не будемо тепер копіювати брудній білизні. Час усе поставити на свої місця”. Брудна повінь можна було зрозуміти безпомилково: не розпочали вони того, що вже давно розпочали кагебісти. Хто ж такі прихвосні? Хіба хтось сумнівається? Це ті, що підтримували патріотичні починання в Франковому університеті. Чи випадково компартійні ортодокси так нападли на экс-ректора за витрачені кошти на оформлення портретів Шевченка і Франка?

Нерідко ти запитував сам себе: навіщо вони нападали з великого ректора? Згодом дізнаєшся, що сам писав непересічні вірші, хоч і ніколи не друкував. Коли до нього зверталися твої однокурсники, вони впадали за конкурсом на правничий факультет і просили перевести їх з філологічного після першої іспитної сесії. Ректор відповідав: “Нам треба таких, як Ви, на факультет філології”. Через кілька днів задовольняєшся, хоч і з болем у серці: “Ви не передумали”.

Не все під силу й ректорові. Після блискучого захисту дипломної роботи про психологічні засади

Богдан Горинь отримав *задовільно* на державному іспиті з української літератури, а скерування на роботу – аж у Кіровоградську область, хоч там був педагогічний інститут. Ні, Євген Костевич не був всесильний, влади йому не заперечиш. Через п'ятнадцять років після такого остракізму в Франковому університеті до нас вернулися молоді патріоти, але він не погодився вступити в Українську Гельсинкську групу. Але й така опозиційна позиція не врятує, бо чекісти мають іншу тактику – значить визнають тебе за свого, більше тобі не треба. Цькований і знеславлений партійними керівниками, він не витримав знуцань – через кілька років з сивий Новий рік, покине цей світ, перенесеться в інше життя – блаженство, хоч нема ні радості, ні печалі.

Дзюриняк – така собі посередність. Його “знацься” вважали всі – від студента до міністерського чиновника. Розпочнеться кагебістська нагінка на університетського Дзюриняка з іскрою поетичного дару в душі – він їде на роботу в найглухіший район, бо наважився ввечері свого вірша про Леніна, який начебто хотів його вечеряти і дуже засмутився, що при ньому не так багато розвелось бюрократів.

Декан деканатів звиряв усі свої дії з кагебістським начальником, а директорка парткому, а вона, постійно опухла від роботи, звинувачуватиме всіх у безідейності, а в кабінеті намаганні триматися осторонь від політичних розмов. Якщо той час назвали застоєм, то Дзюриняк давав для цього переконливі докази. За її плечима виплескувала на гребінь хвилі поетичні вірші за те, що вона туповіддано служила владі. Дзюриняк намагався викорінити, дещо котилося за його плечима, але в очах серця звеселяв ансамбль “Черемош”. Дзюриняк читали Шевченкову поезію. Кабінетів не закривали. А далі...

Дзюриняк вступили перші приморозки, а за ними – Дзюриняк: напише тобі про арешти в Києві.

Університет як пекло, в якому бігали клишоногі чорти з науковими титулами, галасуючи: “Розіпни! Розіпни! Розіпни!” Цькування всього українського не знало милості. Тлумили, топтали, знищували беззахисні паростки національного духа. Якщо хтось виділявся, його зганяли розтирала підбором кованого чобота. Найбільше пощастило молодому вченому, який ще в часи відомо писав:

“Еволюція програми радикальної партії проходить по-перше, по лінії відмовлення від наукового соціалізму; по-друге, робилось потурання приватновласницьким інтересам сільської буржуазії, по-третє, по шляху викристалізування вимог, спрямованих на ліквідацію залишків кріпосництва. На початку ХХ ст. радикальна партія повністю відмовилася від ідеї соціалізму, називаючи соціалістичними такі заходи, які найбільше були в інтересах капіталістичному розвитку, при цьому економічна програма цієї партії щораз яскравіше починала виступати як прагнення заможної частини галицького села”*.

“Як можна таке писати про партію, яку створив Іван Франко?” – обурювалися компартійні ортодокси. Тоді вони не могли пояснити вченому, чому Ленін у своїй праці подає ті самі таблиці, що й український вчений Дмитро Димир Левинський, а він написав свою працю на декілька років раніше від лідера більшовиків; ще підозріліше інша частина статті нашого земляка, переслана з-за кордону, де ось дець загубилася і не побачила світу.

Даремно шукати правди серед ошуканців. Замість цього закидали те, що він виступив у Москві, на міжнародній конференції, домагаючись реабілітації Української Січових Стрільців. Хіба не відомо, що сини українського народу мали йти не до цього куркульського вінця, а воювало проти Росії, а до Червоної армії, лише в останню українці змогли зберегтися як нація, під австрійським

*С. Злупко. Економічна думка на Україні.

нім, угорським, румунським, німецьким поне-
м'яч вони були приречені?

Твер в університеті не дозволяли думати, а лише
судити компартійні догмати. В інших республіках
вже глася якась свобода, а в Україні плодили
З.

Манкурт не знав, хто він, з якого роду-племені, не
знав імені, не пам'ятав дитинства, батька й матері,
не пам'яючи, манкурт не почувався людською істотою.
Манкурт розуміння власного "я", манкурт під оглядом
манкурт мав чимало переваг. Він упобіднився до
манкурт і тому беззастережно покірний і безпечний.
Манкурт не помишляв про втечу. Для будь-якого
манкурта найстрашніше – повстання раба. Кожен раб
манкурт бунтар. Манкурт був єдиним серед цього роду
манкурт – йому в зародку були чужі спонуки до бунту,
манкурт. Манкурт не знав таких пристрастей. А тому не було
манкурт притягувати його, утримувати варту і тим паче
манкурт в тайних замислах. Манкурт, як собака,
манкурт своїх хазяїв. З іншими не спілкувався. Всі
манкурт обмежувалися утамуванням черева. Інших
манкурт не знав. Зате доручення виконував сліпо,
манкурт беззастережно. Манкуртів, як правило, змушу-
манкурт за найбруднішу, тяжку роботу або при-
манкурт найнудотніших, обтяжливих занять, що
манкурт терпеливості. Лише манкурт міг перенести
манкурт глушину і безлюдність пустель, не
манкурт верблюдоного стада на відгоні. На такому
манкурт замінював безліч робітників. Достатньо
манкурт його харчами – і тоді він постійно, влітку
манкурт працював роботу, не відчуваючи здичавіння і не
манкурт вигідні. Манкурт не знав нічого вищого
манкурт. Для себе ж, окрім їжі і лахміття, щоби
манкурт втечу, він не мав жодної потреби...

Манкурт хотів стати полоненому голову чи завдати
манкурт! для залякування духу, аніж вибити

людині пам'ять, зруйнувати її розум, викоринити те невіддільне від людини до останнього подиху як єдиного набутку, який з нею до останку і недоступний для інших. Але кочові жуаньжуани, які винесли зі своєї просвітньої історії найжорстокіше варварство, зазіхали й на цю потаємну сутність людини. Вони знайшли спосіб відбирати в рабів їх живу пам'ять, завдаючи людині в природній натурі найтяжчого з усіх ймовірних і неймовірних дійств”.

Манкурт... А може це яничар? О ні! Яничар відрізняється від хижака, за помахом государевого шашки він накидається на жертву, стинає сотнями-тисячами невинних жертв, спалює домівки в материнському болю, бо також не знає власного роду-племені, забирає в

Манкурт втратив найвідмітнішу властивість людини – волю. Порівнювати його хіба з уярмленим конем. Ні! Віл не обеззброєний: його роги лякають господаря – і він утримує худобину, доглядає, годувати її сила орала безмежні облоги, а на них буяла і щедра пшениця і з неї випікали пахучий хліб. А на вола – шкіра й м'ясо! Голодний віл згадає про себе, порожні ясла.

Манкурт позбавлений не лише свого “я” в людському роді, а й звичайного тваринного інстинкту боротьби за своє існування. Віл реве, собака гавкає і навіть котятко нявкає, просячи поживи. Кожне промовець мовою, домагається плати за працю в господарстві, дорожить своєю тваринною гідністю: без цих гідностей обійтися, адже собачий гавкіт відлякує злодія, а кіт відганяє лакомих мишей – і жодна пастухівка не конкурувати з нею. Майстерність виробу не означає хоч який вправний ремісник. Кіт радо слухає себе. Який він мудрий! Діти ласкаво гладять його по голівці, пригортають до себе.

Знетямлені манкурти не мають і не будуть ніколи добиватися такого раювання. Працюють за

в'яються мізерією, хоч, якщо вірити письмен-
ні, вони не досягли смаку задоволення: покора
вареві обмежує всі їхні потреби. Начебто якісь дво-
чезвяки із затуманеними очима, а серце як двигун –
одиною, накрути і їдь куди хочеш. Манкурт ще
– не треба тримати в руках керма і регулювати
– не треба. Накручена бездумність! Безмовна покора!

Що один письменник задрив Чингізові Айтматові:
вмістив і суть системи, і її витвір, і людську
і пересторгу для світу. Син киргизьких степів
свій світ, світ певного (жорстокого) часу, світ
знівечений чужою волею, – сковородинська
„істинна людина”, яку мислитель ототожню-
в з досконалішою Істотою, Творцем, конала в

навколо себе! О Боже! Скільки манкуртів!
нічого, але все пливло їм у руки.
госоди, почесі!

Як юнак з гірського села потрапити на високу
прокуратуру? А ти вважав Григорія
поставний, солідність у кожному
ятник ліпи. Читав мало, переважно детек-
виробу, на науку не налягав – найбільше
віддавав картярству, та природного
кмітливостю від нього не відібрати.

розумітися з ним на патріотичному ґрунті
в чарність. Мовчав! Якщо його старший брат
Скільки їм допомагали, а вони он що
– прагнення до волі треба оцінювати
Григорій не давав жодних характеристик,
випитив дуже скоро, уникав висловлювати
вміло. Нічого йому не закинеш: прямо
проти чогось і не підтримував, але по-
виграшу. Вже в університеті він
де знав лише ти: коли декан тряс шта-
більший ворог стане партсекретарем

факультету, Григорій, як заступник секретаря факультетського партбюро, сказав тобі, що мусить терміново їти до парткому інверситету, а з'явився на саме голосування і підніс руку так, як хотів декан. Мабуть, гадав, що всі проголосували, коли прибіг. Потім він звинувачував студентів: "Я мусив, а ви?" Прикро слухати, адже ти знав, як все сталося.

З четвертого курсу Григорій вже працював у прокуратурі рідного району, а університет закінчував заочно. Ти ще не знав, що його тесть за кордоном, а повернеться через кілька років, на різних прес-конференціях розвінчуватиме борців за волю України, які не зі своєї волі опинилися за кордоном. Ти побачив політичного повертня: приїхавши до зятя, він вийде на берег Дністра, потім зразу повернеться до хати, ніби відчув чужий принишкливий погляд. Чи не твій? Від світу ховатиметься за скельцями чорних окулярів. Ввечері покине місто.

У підшивці столичних газет знайдеш виклад пресконференції. На фото він. Де він перебував, не знав ніхто. Дружина ще до його повернення відповідала на запитання про чоловіка щось таке, чого не втямиш зразу: "Чоловік є, і нема" Як так? А потім казала, що працює в Києві в міністерстві закордонних справ. Не вірив ніхто, бо хоча дивовижні розповіді про її поїздки за кордон кілька разів підряд на зустрічі з чоловіком, про навідини до покійного і після них кагебістського офіцера. Їхні розмови стимували нову лавину здогадів.

Ти допускав, що тесть не сприятиме кар'єрі за тебе, вийшло – навпаки. Дуже скоро Григорій став прокурором району, що біля самого обласного центру. Не нагріє місця і опиниться в столиці, а потім, як дізнаєшся, очолює прокуратуру на сонячному півострові. І все за заслуги і свою покірну безпринципність А може...? Якось він запропонував тебе до батьків на Щедрий Вечір. Аж до самого ранку батьком і молодшим братом він грав у карти. Мати поставила на стіл вареники – тільки й свята. Про кутю жодного слова

Уба не манкуртизм? Чомусь ти тоді подумав, що
зуряються його родини.

Пливуть роки. Знайомий актор, однокласник Григо-
рія, розповідатиме про його життя після проголошення
незалежності. Тобі стало моторошно, мучило ночами. У
вечірній безсоння вималювалася якась дивна картина.

На Аскольдовій могилі

У освітленій бані собору з'явилася яскрава
сонячна пляма. Григорій встав з колін. Щось відірвало його
від землі – він відчув невтолиму жагу полетіти до верши-
ни, до блакитної півсфери, до неба, до сонячної
пояси, до земного житті поцілувати очі. А синові очі
вже не бачили травневе небо в сонячних променях повік.
Він запам'ятався ще з дитячих років, коли
вперше вивчив літери абетки і маленьким вказівним
пальцем вказував їх на іграшкових кубиках.

Він радив успіхам сина не менше, як своїм влас-
ним. У житті було чого! Цілих п'ятнадцять літ його
життя були схожі на сходження вгору, кожна сходинка – крок
до встановлення в студентські роки мети. Нерідко сам
вважав це гупці, що влада подібна до морської води:
якщо не втримаєшся, вона не нап'єшся...

Він, очманілий спрагою кар'єри, що не
можливо втримати його? Напевне такого не було, бо все
було в порядку. Переїхавши за неповних п'ять літ з
маленького містечка до столиці. Там дуже скоро відчув,
що в столиці поділяють його радість. Тестева
влада вогнем; промені зятевих службових зв'язків
пролетіли мимо сталевих зіниць,
пролетіли мимо окулярів, яких він не знімає ніколи.
Григорій розраджував сам собі. Така
радість в житті не буває? Чого хотіти від
життя, який незадовго до смерті покинув
життя? Може він переоцінює пережите? Чи вже

такий його щоденний ритм? Прокинувшись тесть бачив гуцульський топірець і, зігнувшись на нього, йшов до Аскольдову могилу.

Григорій дивився на тестеву звичку, як на яскраву старечу причуду доти, доки Казимир Іванович не вийшов з землі, скуту січневими морозами. Лише через кілька місяців між документами сина він знайшов вірше "До Аскольдовій могилі" і дуже здивувався, бо ніколи не вгадував, що Тичина, якого уявляв через шкільну програму, писав щось подібне. Поетів плач звучав пересторожно, і Григорій не міг збагнути, чому юних героїв не поховали тут, а нинішні бонзи домагаються місця Байковому кладовищі, аби знайти вічний спочинок для безсмертних.

Тестя похоронили скромно. Від вчорашніх скарбачиків не було жодного співчуття в газеті, жодної стрічки перед труною і навіть жодного вінка. Принесли дрова на цвинтар, під траурні мелодії духового оркестру поклали в могилу – і розійшлися.

"Розпочався рік похоронів", – скаже на 1 грудня Григорій про цей день на кладовищі. До ранку ніхто не підходив, щоби передати чиесь співчуття, висловити своє. Взимку поховали тестя, навесні – батька, помре син, влітку до них приєднається теща, а восени донька принесла на світ мертво дитятко. "Зрадник!" – скрикнув, дивлячись на маленьке тільце внучки. "Зрадник!" – прошепотіла дружина Марта і перехрестилася. "Зрадник!" – хрестилася, бо розум не міг опиратися шалові. "Зрадник!" – така тиха і покірна, вибігла з кімнати і вмить вийшла з довгим ножем. З кінця леза капала кров. "Зрадник!" – відчувала болю. Ніхто не запитав, для чого вийшла з ножа: всіх пригнічувало горе. Ніхто не бачив, як він полетів у батьків портрет. Скляний прямокутник впався на ліжко. "Зрадник!" – пролунав у кімнаті надлюдський голос. "Зрадник!" – повторився знову. "Зрадник", – з шепотом зсунулася непритомна.

– Покинув нас, – взяв за руку внука. Не йшов – чорному.
На виході із собору до нього звернулася жінка в чорному,
чорному, ніби монахиня:

– Візьміть газету.

Григорій не піднімав голови, та вона всунула газету в кишеню плаща.

Осіньне листя стелиться на тротуарах – і він ішов, випускаючи руки внука. Ішов далі, втупивши на асфальтову доріжку, підніс лише на кладовищі старенька жінка в гуцульському одязі запитала Сашу як дійти до могили Стуса.

– Хлопець не говорить, – відповів дід.

На могилі лежав букетик квітів, як завжди, і жовтих. Та Григорія вразило інше. Чоловік у чорному плащі сидів на тестевій могилі і плакав, його слези капали на мрамур, де сліпучо-білі літери сплелися у слово “зрадник”.

– Чого ви плачете? – звернувся Григорій. – Такий час. Пишуть все, що заманеться.

Чоловік у чорному мовчав і плакав далі. Григорій нахилився і жахнувся: на тестевій могилі сидів Казимир.

– Казимире Івановичу, – вже голосніше запитав до тестя, але відповіді не було.

Захопившись чоловіком у чорному, Григорій тепер побачив у вечірніх сутінках тещу. Сиділа біля пам’ятника. На його “мамо” поглянула бездумно.

Внук пригорнувся до дідуса. Його трясло – побіг до кладовищних воріт.

Вдома розгорнув газету і побачив на другій сторінці жирний заголовок “Кому вони служать? Прес-реліз після повернення на батьківщину Казимира Івановича”. Жінка біля виходу із собору дала йому фотознімок газети. На знімку тесть сидів коло чоловіка у чорному. Нижче якась рука вивела єдине слово “зрадник”. Вислів сумніву: так каліграфічно писав його син.

Якщо хтось хоче відтворити двадцятиліття суспільного життя за часів після відлиги, то напевне, треба звертати не про застій, а про чорний застій, який все-таки пронизували далекі промені сонця. У глухе прикарпатське містечко до тебе доходили деякі новини – тоді було свято: за тиждень поглинав передану книжку. На цигарковому папері вийшла Дзюбину трактат “Інтернаціоналізм чи русифікація”. Вигав – і тривожився за долю нації. Тут, у Підгір’ї, вживають українська мова, а в столиці її виганяють на заміну. Письменники звертаються до Петра Шелеста, якого колись називали гетьманом України і Криму, щоби партія звернулася про українську книгу. Чому не виходять українські світової класики високої проби? А бюрократи відповідають: “Хіба вам не доступні російські переклади?” Це не є жах. Два перекладачі так малоросіянізували українську мову, що соромно читати. Чи то мова, чи то суржик – це вирішувати? Отаких видають на глум!

Вийшла книжечка “Українські юристи під судом”. Це розповідає те, про що дізнався в університеті. Україна хоче вийти з СРСР, навіть зберігаючи компартійний курс. Чого їм домагатися? Конституції і СРСР, і УРСР не вийде, а найдемократичніший радянський суд за таке рішення карає на смерть, хоч нема доказів, окрім свідчення. Ти прагнеш служити *Правді*, а влада не визнає *Правди*. Е, ні, деколи змушені зважати і на закон! Закон не можуть ігнорувати: бачать, що халтури не вийде. Шелестів з посади радгоспівський партсекретар, який вбив людей, – ти зібрав пояснення скривджених, і він не соромиться. Непереливки було ще одному голові партії, якого догана за зловживання – наука іншим.

Якщо хочеш переводити хліб. Та чи працюєш на повну? Це не більше. Читаєш-перечитуєш останню книгу Шелеста в суді Ніни Строкатої.

Український патріотизм – почуття високе і таке ж високе, як російський патріотизм, патріотизм узбека, патріотизм італійця.

І в державі, яка справді вболіває за національний розвиток усіх своїх націй, український патріотизм і запоруку національного поступу саме української нації треба підтримувати, а не таврувати чи засуджувати. Якщо заходить розмова про український патріотизм, то не лякає, а чи не скінчиться ця розмова роздумами про стійність.

Обминаючи історичні аспекти цього питання, не місце про це говорити, хочу навести один такий випадок.

“Якщо Фінляндія, якщо Польща, якщо Україна відокремляться від Росії, в цьому нічого поганого немає. Що тут погано? Хто це скаже – той шовініст. Треба мати воліти, щоб продовжувати політику царя Миколи II”.

Це – Ленін, твори, т.24, с.262.

Хто хоче, може перевірити вірогідність наведеної цитати.

Так поставив питання Ленін.

Слідчі органи КДБ з такого ставлення висловили кримінал, а суд тоді сумлінно досліджує, чи вигосліджений підсудний тости за вільну Україну та чи не кваліфікується про її самостійність. А у Львові в цей час редакція виходить газета “Вільна Україна”.

... Чорна тінь КГБ постійно переслідувала мовчання не могло бути схваленням безглуздох Кримінального керівництва. Його лицемірство на міжнародній арені викривали закордонні радіостанції. Кочувала преса постійно викривала “внутрішніх емігрантів”, вони заявляли про свою незгоду з підступним режимом. Збирали різні збори трудящих з осудом таких режимів, вимагали кари для “ворогів радянського народу”. Пали ті, хто не читав жодного рядка з питань націоналізму. Не читали, але знали, що мають казати: оскільки заздалегідь написані тексти, інші – проголосили загальні фрази, дякували партії за щасливе життя.

У глухому районі ти міг зійти з глузду й стати жертвою несправності першого секретаря, який не зважає на націоналізм.

останніми словами. Ще один компартійний їздив по району і повертався п'яним, як чіп, він нападав на церкву, бо вона розповсюджує народ". З нього сміялися, але й боялися. Шеф пропаганди тряс колінами, зважуючи кожне слово. Через двадцять років після того, коли ти залишив село, він приїде до тебе, як керівника обласного комітету, і попросить допомогти придбати Біблію. Тоді або сидітиме здеморалізований шістдесятирічний чоловік – і ти не насміхатимешся з нього, а попросиши вчителів, чи їдять учні яйця, начебто була заборона споживати їх.

Чим далі від великого міста, тим більша сваволя, що дозволяла відданість режимові. Одна дама хвалилася, як вона нищила в селах каплички і кам'яні хрести, бо вони нікому не заважали. Райкомівський комітет заборонені книжки й хизуватиметься забороненою, що створена так нечесно і лицемірно: заборонено, йому дозволено.

Великою розрадою тобі були книги. По кілька разів ти заходив до книгарні, знайомився з новими надходженнями їх на свою мізерну платню, шукаючи цікавих. Іноді попадаються книжки від знайомих. "Україно-Матина" відкрила перед тобою іншу Україну. Микола Березовський, Артем Ведель... Що це за люди? Та нічого! Від нас відібрали власну культуру, можна було судити лише з поезії Шевченка, яку ти не дістав. А тут читаєш про квітку неопалимою купиною, бо над нею не можна горіти, а вона не згорала.

Україно-Мати, Ти, Україно-Мати? У скількох огнях горіла впродовж тисячоліть, вогнем голодоморами, геноцидами, знищували тебе. Бо Ти, як неопалима купина, оживала і давала життя дітям своїм, на зло ворогам".

Книжку заборонили. За що? Хіба далекі часи тієї Батьківщини загрожували світовій імперії, яка навіть гімні підкреслювала свою непорушність і незламність? Чи гімн лише приховує суть, а вона інша? Найбільша армія світі, повсюдне сексотство, нищівна ядерна зброя і книжка як загроза для держави. Та ні! Тут було інше. Вороги вбивали нашу душу. Яка аналогія з минулими століттям.

“Шевченко їздив просторами Лівобережної України і всім еством відчував ніч своєї вітчизни – без сонця і грізну, як море. Ніч стояла навіть тоді, коли сонце і степ мінився червоним, ніби кров, будяком була в душах, у сумлінні і вчинках людей, задавлюючи розпадлючених неволею. Ніч залягла скрізь – ніч українського народу, повна відьом, і гадів, і снів про майбутнє без надії на світанок”.

Поляк Єжи Єнджиєвич міг так написати – і книжка про родовід українського генія потрапила в бібліотеку, а українець не міг. Знову запитання: чому? Бредні бредні. Читаєш:

“На основі економічної і соціально-політичної спільності соціалістичних націй і народностей відбувається духовна спільність, відбувається далі зближення національних культур. Посилення інтернаціоналізму у національній культурі і характері говорить про те, що національне начебто приноситься в жертву інтернаціональному, а про те, що змінюється, збагачується поняття національного. Величезним результатом революційної перебудови суспільства є народження нового духовного і психологічного обліку радянських націй, котрі, зберігаючи свої національні особливості, одночасно мають інтернаціоналістські риси. Національна спільнота перебуває в органічній єдності з загальною національною спільнотою, і представники національностей і народності СРСР визнають себе насамперед радянськими людьми, що проявилось у виникненні почуття радянськості”.

...альної гордості радянської людини. Радянський
... як нова соціальна й інтернаціональна спільнота
... вкљивішим фактором подальшого прогресу роз-
...ого соціалізму в СРСР і прообразом майбутніх
...их інтернаціональних спільнот людей”.

...уть цілком серйозно титуловані московські
... і малоросійські блюдолизи повторюють за ними,
...кчесь і змагаючись у паплюженні історії свого
... плазуванні перед поневолювачами. Поляк такого
... неволить. Парадокс: українського генія звеличує
...ський письменник, а польський! Свої ж лише
...ють йому вічну дружбу з Чернишевським
...бовим, для них – на першому місці Росія, а на
...дцятому – Україна. Виходить багатотомне
... Шевченкових творів – і аж десяток віршів не
... в нього, ті, в яких поет виступає як націо-
...історик, співець її великих синів. Чи знає ще
... серед таку ганьбу?

...ий письменник вкладає у уста свого шлях-
...окору нам, українцям:

...азивались тому, що не зрозуміли того, що я
...виступуючи хлопів, я не засуджую і не принижую
...хочу цим самим схарактеризувати ступінь
...і стан політичних понять у русинів. Ви весь
...на струні ненависті, або на струні заздрості,
...і ще не дійшли до якихось самостійних
...рстремлінь. Щоби зрозуміти, що ви тільки з
...сь становити і щось значити, треба бути
...країни, а ви, всупереч досвідові, замість
...до згоди, шукаєте приводів до сварки”.

... картає українське панство і Тарас
... “Посланіє” звучить як вирок, програма,
...вітогляд відродження держави. Казав
...: “На його положеннях можна творити
...ся, як риба о кригу, одностумці бояться,
...ють, інші нікому не довіряють, утікаючи

від себе. Замість боротьби, донкіхотство, яке називають готуванням до боротьби. Твої лекції не стандартні. помічають слухачі. Ти намагаєшся застрахувати висновками, прив'язаними штучно до попередніх фактів.

Коли приїжджаєш до Львова, неодмінно зустрічаєш з колишнім університетським викладачем. Він підбадьорює тебе: "Всі імперії розвалюються. Мусимо почекати". Це шокує, що кожна ваша зустріч закінчується частуваннями. Не обходиться доцент без горілки, а ти не хочеш мовлятися – ще образяться. У часи цькування викладачів ти, вже аспірант, намагатимешся підтримати його. Тепер над ним висить дамоклів меч, а серце глибоко підступна зневіра.

Цькування, цькування, цькування... Серце не камене. Начебто після чорнобильської пожежі засіяли досі не вогні Великого Відродження: треба радіти, а твій вчитель не витримав...

Вінок з кетягами калини

Чоловікове схлипування в другій кімнаті відібрало Марію від шиття. Маленька і сутулена, вона підійшла до його ліжка, поклала ручку в широку долоню, ледь заглянула в очі.

– Тобі тяжко, Федю?

А він мовчав, дивився на неї темними очима. Ніч, – подумала дружина. – Як земля". І сама жахнулася від свого відкриття. Вже кілька тижнів на всі її запитання Федір відповідає лише "так" або "ні", обмежуючись кивком голови.

– Відпочинь і не тривожся... Може принести чогось? Липового чаю?

Ковтнувши *цільнощого* липового напою, Федір полегшу і задрімав... А сон – як заячий скік: зімкнув очі і знову прокидається. Прокинувся облитий потом. Шибки стугоніли. За вікном шаленіла зима. Ще такої зими не пам'ятає: прийшла з початком

попускає чотири місяці, показує силу, крутить вершиною, не крутить – вивертає, наближають до самого вікна.

Це це смерека? Хворий напружив зір. Смерека бо її не було: дерево зрізали ще до першого снігу. Смереки – і в кімнаті повіяло пусткою.

Він уповільнився. Федір не вірив очам: за вікном Чугайстер у зеленому капелюсі, виблискував очима, з них розліталися іскри, ніби смерекові. Він ганець завмер, з Чугайстрових зіниць полетіли краплі, пробивали скло, падали на ковдру, проникали в пліт, обпікали електричним струмом, випаровували жовтуватому чолі.

Чугайстер ліз через вікно до кімнати через пробиті дірки. Ліз частинами: спочатку просунулися ніс, потім – ніс, далі – рот. Ось він став перед Федором над головою гуцульський топірець і зареготав.

Такого був такий регіт? Ага! Так реготав Сташко, коли вони сиділи за пляшкою. Ще був історик Демид – історик Демид з вічно заспаним. На його скарги про утиски в інституті Федір

Демидку. Маєш посвідку про червоне. Ще роздобудь одну. Колись пригодиться, казав в УПА”.

Сташко зареготав на Федорів жарт. І той дивився дикий, а ще підсилювався оплесками.

Демидку, ще молодий. А все так не буде, – вів Демидку – Демидку до України і треба буде урядувати в уряд? Хто ким хотів би бути?

Звільняк, тому мусиш сповістити своїх краян про це. Не зможеш? А хто в моєму селі в уряді проголошував Україну? Звичайний хлопець пам’ятаю, стояв на ганку читальні

– І стіни мають вуха, Федоре Степановичу.

– Вовка боятися – в ліс не ходити. Ти, Демидку зразу похнюпився, як всі волиняки. Всі такі будуть України не бачити й за сто років. Бери приклад з галичан. Наші хлопці билися до останку. Закінчились патрони, гранатами підривались.

– Та що з того? – заперечливо видихнув Демидку.

– Не тепер – то в четвер. Доб'ємося! Вип'ємо. Ідемо за Україну, – і підняв чарку.

Історик не відповів. Вчорашнє страхіття з арештантів палахкотіло червоною плахтою, але він не втік на неї, а втікав: червоний колір завше асоціювався з його з кров'ю.

– Боїшся, Демидку, боїшся. А от Сташко – не боїшся, страхополох. Бойківська кров! Щось не до тебе і кріса в руки. Отак!

Федір почекав, поки Демидку пригубить чарку і заспівав:

*Гей, у лузі червона калина
Похилилася.*

Підтримував Сташко, а Демидку сидів і далі вважав у полоні страху. Не знав, що його чекає завтра. Демидку оминатимуть чоловіче тіло на тротуарі, казатимуть “Допився”. Осуд, черствість, байдужість зіллються в вирок. До нього підійде міліціонер і копне в спину. Сам охоронець порядку знітиться, побачивши, як Демидку тіло не рухається.

Поховає померлого дружина. На похорон не поїдуть ні колеги, ні студенти, ні друзі. “Таким людям не оправдовуватиметься не один. Арешти зачеплять людей із заячим серцем. Федір Степанович принесе смерековий вінок з кетягами червоної калини. На минках скаже: “Аби всі такі були”. Ніхто не встане. Вузьке коло родини і сусідів встане, принесе вінок тому, чий останній подих злився з поцітуванням бруку.

дерев'яними шаблями. А на вершині співали “Черкаліну”, співали, ковтаючи слова. Ану, хтось почує. Важний гість з великого міста мав для Сташка не стільки емоційну, як чисто прагматичну мету – хай знає провінційні друзі, з ким він на коротку ногу!

Федір Степанович тягнувся до Сташка біля підсвідомо, відчуваючи духовну близькість. Він ніколи міг втямити, чому колишній учень перекладає на себе свого професора, провини за негарзди у власному місті. Чи ж він шукав Сташкові третю дружину? Не шукав і перших двох. Сташко приїхав до нього і запровадив Іриних батьків. Різниця віку подружжя впадала на кожного. Незнайомі вважали Ірину за Сташкову дружину.

Сташкове третє розлучення ошелешило не тільки Федора Степановича. Такі часи настали! Інші руйнували державну твердиню, виходили з прапорами на тисячні мітинги, проголошували патріотичні проклами. Сташко руйнував власну родину, ділив з дружиною квартиру, борючись за кожен п'яць. Вчитель більше не відвідував.

Федір Степанович ніколи не схвалював розлучень. Чи хтось когось змушує одружуватись? “Козаки одружувались”, казав у таких випадках. Як одружувались, терпи, не признавайся, що не можеш дати собі Адамовим ребром.

У Сташка для розлучення була інша причина. Підстаркуватому дідуганові припала до серця молоденька офіціантка з ресторану – і він лише з нею знаходився серед одноманітного провінційного життя, хоч і починало нуртувати, розбрикувало вчорашній день, стукало до людських сердець. Політика проходила його пори, а Сташко не уявляв життя без політики. Ночі брав транзистор і слухав у туалеті про свіжості. Наближення великих перемін надавало йому сили. Вже скоро можна буде явно-славно співати “Черкаліну”, співати без мугикання.

Для професора звинувачення впало як сніг серед ясного неба. "Через вас він одружився з тією негідницею. Через вас він мав для нього таку дівчину тут. У місті!" – кинув Федорі Степановичу Сташків брат. Кинув, неначе вже давно тримав камінь за пазухою. Оправдань не слухав – тільки брязкав гарячою слиною в обличчя. Чи й Сташко не був там само? Кого запитати – ніхто не знає, а сам він не повернувся до нього, напевне, правується з колишньою жінкою. Не приїжджає вже більше року. І, мабуть, не буде. На посаду міністра – надій жодних, та й не Федір Степанович, змучений тяжкою хворобою, роздає урядові

Завороба не давала встати, але Федір Степанович відчував приплив сил. Він не міг лежати, щось було в вікна, звідки видно міську ратушу з великим шпилем на шпилі. Чи ще там наш прапор? Вчепився за поручок і, притримуючись стіни, пересувався крок за кроком, аж сперся головою в шибу.

У квартирі дихала весна, а на вулиці лежали великі снігові брили. Білому обрусі червоніли купками краплі крові, чорніли чорні кусочки стрічки з яскраво-золотистими крапками. Чоловік у зеленому капелюсі ще раз зловив поглядом у вікно на п'ятому поверсі, де стояв прапор біля снігів з великими смерековим вінком, і тільки тоді відвернувся червоні краплі.

Вона не знала, що Федір після схлипування встав і пішов до вікна і дивиться у вікно. На дзвінок вона відкриває двері. Перед нею стояв Сташко в зеленому капелюсі з великими смерековими перами.

У місті Федора Степановича в рідному селі називали Федором. Федор назве його добрим самарянином: добрим тому, хто лише приходив до нього.

Він хотів провести його в останню дорогу? Зібрали великий автобус з викладачами. Про нього студенти назвали гетьманом, проголосив

щире слово прощання. Не було ні чоловіків, яким так допомагав, неначе ціле село – це літні жінки потурбувалися навколишні села. Ні вчителів, ні учнів. Всі шукали в нього розради, помер – забули, похоронили в глухому куточку цвинтаря.

Він прийшов до тебе уві сні. Ви довго розмовляли аж дружина потермосила тебе сонного за плече. Він ти розповів їй. Добре чи погано, що мертва людина приходить вночі? А може залежить, яка це людина? Чи він хотів від тебе? Попрощатися на порозі нового життя, що не знає тягаря земних турбот? Попрощатися вже за свого похорону? Сказати щось сокровенне, яке відоме тільки до останнього дня, а він настав так раптово?

Коли ти за життя не мав інших слів для роздумів, запитав його: “А чи думали ви за свого життя про спасіння на ратуші наш прапор?” Він посміхнувся, показавши полегшення на душі. Не став борцем – оставався Самарянином, бо в часи лихоліття не залишав нікого в біді.

ГОРТКА П'ЯТА

ЯЛІВЕЦЬ

Зимова ніч. Редактор. Лукавство.

Охоронець ідейної чистоти.

Антирадянщина Шекспіра. Поет Василь Ко

Обласний зліт. Мрії. Згадка про перше спалення

Крах ілюзій. Рецензія. Поява двійника.

Поетичний виступ.

Лапатий сніг падає на обличчя і зразу тане. Берези хоч і початок, а весна бере своє. Погода для вас – не перший вдих ви перейшли все місто – з кінця в кінець. Цілу зиму співали твою пісню про сільське дитинство з журбою в крилицях, що готується злетіти в небо. Воно, як сніг на коні, летить запошеними шляхами-гостинями, помічаючи часу, аж поки на висках не засріблиться спекітне літо змінила зима, нема вже зеленого літа, накрилася білим обрусом. А може то не святочезі? Ні, згиньте, сумні думи – ще не скрізь білий саван.

Хоч вже північ, життя буяло на міських вулицях, коло ресторанів стояли гуртки підпилих молодих людей, супутницями життя чи випадковими спокусами вони в царстві диму й горілчаного перегару так і жили, що здається, ніби вперше бачиш досконалість життя. Володя хотів пристати до котроїсь з них, але так і не пристав. Його. Далі ви просто теревенили про поезію, про поезію кривляв вірші товариша:

*Білий дим і чорний дим,
В нім Володя невидим,
Добре бути молодим
Ще й в кишені з золотим.
То ж іди тоді в буфет
І в диму від сигарет
Напиши якийсь куплет,
А як вдасться, то й сонет.*

Володя реготав. Вперше ти прочитав ці слова, коли вони вилетіли в кав'ярні. Бородатий поет, якого постійно називали за кпини літературна братія, обурювався, сприймаючи твою пародію за образу свого земляка, а Володя реагував інакше: хміль вже проник у його кров і так швидко влипли, від них блаженне тепло оповивало все тіло. Це, бачте, занадто серйозний слуга Музи. Якщо на тебе пишуть пародію, то вона чогось варта", – заперечувався підпилий, був радий, що й нині чарка хмільного вина залихне його на творення нових шедеврів. Чого ж ти хочеш? За питво він не платив, зате всім хвалився, за який отримувє аж вісімдесят п'ять рублів на місяць. І ще, як кажучи, видавав свою мізерію за якусь чесноту: гроші, братове, гроші для мене – це якесь таке десятикратне, головне – творчість.

Володя по перу нерідко глузували з Володі: занадто примітивізував своїми поемами. Одну написав про Олександра Довженка в своєму селі після радянської окупації Галичини. В другій – глорифікував знаменитого римувальника-революціонера, цілу епопею вимірявав, – на епопею тягне, як на сміхався примітивістичний метр, – а обласний партійний ідеолог вимагав, щоби вона попала за кордон на зло радянським, звичайно, "українським буржуазним", бо в Радянській Україні не знали; російських ідеологів не могло бути, адже москалі від народження не мали душу ("нараспашку"), всім простягають руки, а може й... для задушення.

Володя балачав за коньяком творців духовної культури, примітивізм і водночас претензійність. Але серед них ніколи не з'являвся, неначе Зевс, який не спускався в ці низи, що вже з перших років перебував у авгієві стайні. Невже в цьому задимленому місці знаходить натхнення? Ні, тут не було нічого, крім звичайнісінького мочемордія, пошуки натхнення. Тепер стає соромно, що попав у таку

компанію і приніс дружині огірчення вже після першої гостини.

Як господиня, вона застелила стола білосніжним обрусом. Поклала на стіл серветки, а гості не надто зважали на етикет. Поет витер масні руки в обрус, а ти уперто погляду дружини, бо такого не міг допустити.

Скоро ти збагнув: у цих колах якась дрібка глуму глумлює і прославляється, якщо віршомаз має гроші. Рецензент надрукує кілька куплетів у газеті чи журналі, а вже наступного дня доїть римувальника як колгоспну корову. Мусиш ставити і жодних заперечень: щоби увійти в коло міської бюрократії, обряд обмивання доконечний, а ще більше коли ти будеш бо в їхніх очах ти гребеш гроші шуфлею, вони ж не платять гонорарів за якісь публікації в часописах, виїде з міста це вже раювання не на день і не на два. Про борги ти не пам'ятає, плачів дружини не слухає – непробудна людина. Від кав'ярні до кав'ярні – такі походи називають виходами на кози. Як вони творять – ні, пишуть! – було таємницею, а дещо відслонювало завісу.

Найлегше Несторові – працює у видавництві, де він працює широко відчинені: написав роман – і вже несе до друку. Пише між тижневими запоями, прийде в п'ятницю до квартири, виганяє дружину на комірство чи до батьків у село, зачиняє двері на два ключі, на телефоні не реагує, стає за високий стіл і пише сторінку за сторінкою, скидаючи на підлогу. В понеділок вранці виходить сорок сторінок! Пропрацює ще так три тижні – вийде сто шістдесят сторінок, а це вже цілий роман. Несторові не шукає. Нащо? Пише, що взбреше в голову. Несторові сторінці головний герой ще артист, а на двадцять років спортсмен. Виправляти не буде, для цього він не писав. Якщо редактори доводять до друку таку книжку відомого гумориста як "Корчма "Раки для всіх", то порівняно з ним він майже геній.

Читаєш Несторову книжку – і дивишся на неї з цікавістю: тільки нема? У глухій Бойківщині затягують...

...опують советську республіку. Хто заперечуватиме? Советську владу треба пропагувати, бо вона мала бути і всі її хотіли, а бідні бойки – і поготів! А хто навчав керівника цієї республіки? Нема сумніву: тільки Франко, який в молодості ходив по горах і готувався писати про боротьбу верховинців проти монгольської... Від нього бідні горяни почули про Маркса, інколи навіть привозив більшовицьку газету, а вже її за... до дір. Майбутній керівник *республіки* дуже... коли Франко дав йому читати грубезний... Ніхто й не питав, як могли неписьменні бойки в гірських місцевостях зрозуміти російську мову: вони мають розуміти всі, навіть негри похилого віку. Горяни тільки й марили, щоби причаститися до... жити без якої не могли.

...для себе Нестор склав дуже жорстокий, може... жорсткий: щороку видавати по одному роману. Половина гонорару йшла на виплату аліментів... а ще половину розтринькував у кав'ярнях. З дружиною покинув маленьку донечку і сина... Так само і друга його дружина позбавила двох... ветеринської ласки, пішла за письменником. Друге подружжя вдвох у великому дев'ятиповерховому... наприкінці міста, недалеко від тракту; коли... вантажівка, шибки дрижали, неначе від... Квартира без вишуканості: саморобні полиці... допотопний стіл, кілька табуреток, ліжко... шафа.

...дружина навчалася одночасно з тобою в... за географічному факультеті; ви мешкали... студентському гуртожитку, в якому панував... заселі пісні. Чому вона пішла до письменника... інколи не вивітрювався від алкогольного... А може вони й познайомилися в якомусь з... де повногруда шинкарка накапувала в... іржею сльози чужих дружин, дітей

і матерів, бо змушені купувати на позичені гроші на хліб? Хто збагне жіночі почуття, в яких переважає пристрасть самиці над материнською любов'ю?

Якби Несторова дружина була красунею, ще могло би збагнути вибір письменника, а так: диво з опецькувата поліщучка з ластовинням на широкій обличчі і якимись різнобарвними очима. Про це можна говорити годі: селючкою народилася – селючкою, навіть і помре, та тут ніхто й не вимагав якогось етикету. Важливіше – дурманне пійло, а чим загризати, як і добровільні наймити Музи, не було проблемою: що маєш. Якщо попадеться шматок засоленого соленого сала з цибулиною чи часником, а ще зачерствілого чорного хліба, похвалам не буде краю – козацька закуска!

Невже без дурманного напою творець не може схопити Музу за хвоста? Чому шанований автор бродить разом з безталанними початківцями, приймає чисть за їх кошт? Хіба натхнення не приходить в самій праці, заглибленості в образи, перевтіленні героїв? Ніяк не збагнеш праці романіста після до півночі “кози” з кав'ярні до кав'ярні? Памололо його *нанашком*, навипередки лізе з чарками: свою чарку о чарку живого класика – і честь, і і гейби пророцтво. Через десятки років літературна мова вдахи писатимуть про своє чаркування з метрикою старого письменства. Хіба нині поет-графоман не каже тим, що розпив у міській їдальні аж півлітра горілки з вісімдесятилітнім класиком, пише, як облизує: я, мовляв, купив і приніс під плащем в їдальні замовили по шклянці компоту, шість рожній посуд для аквавіти. Отак молодим класиком літературу, прославляв натхненну працю бригадира з трудовими буднями як святами і підтримував під руку старенького письменника, разом з ним міг втиснутися в літературу: коли

не вступалися, а літератор-початківець чимчикував за
— ану, юрба зімкнеться — і він залишиться поза нею.

Як ти розчарувався, увійшовши в квартиру
Нестора! Гадав, що там збереться літературний цвіт цілого
але не прийшов ніхто: тільки ти, господар і госпо-
ше її син. Хлопець у чистій вишиванці, доглянутий,
матері. Що вона думає в такі хвилини? Мати
розпитує Дмитрика — і враз біля стола на підлозі
бризки горілки і уламки скла, а ти діставав
"Українську з перцем", через знайомства, щоби зробити
Несторові на день народження, хоч, як лише
його роковини були три тижні тому і, мабуть,
їх, як звично, в забігайлівці коло видавництва,
частині збираються ті, яких зачисляють до
еліти, а внизу сходиться різний підозрілий
суспільне дно; там навіть при вході неприємні
зазирнули ніздрі, неначе тут не лише пили
водою з-під крану, а й заходили в потайні
хто вже не міг утримати в череві вилитої

— Дмитрик син — і вже нікого не хоче знати! — гримас
на столу Нестор.

Дмитрик знітився: ніяк не збагне, за що така нагінка,
чого не робив, навідав маму і сів у куточку,
у хаті, де його мати господинею. Сором
емоції розгніваного Нестора;
а попав у сварку з плачем, бо дружина
в виправдовується ("То що ж я такого
ніяк не втямить, як їй діяти.

— Як ти попав? Хіба не міг разом з дружиною
день, відпочити чи походити засніженим
спадують промені усміхненого сонця?

— Знову Нестор, тепер до тебе, і наливає
Не противишся — може так вгамується.
Дмитрика: чому в будень він має багато друзів-
з нині не навідався ніхто? Може він

нікого й не запрошував? Чи його так сприймають: потрібен тоді, коли редагує книжку, а закінчив роботу – вже не потрібен і до часу ніхто з тих авторів не хоче його знати!

Сам Нестор також після чарки забуває про все, обіцяв. Хочеш видати книжку, йди до головного редактора, домовляйся, скажи, що погоджується редагувати. Нестор до цього часу начебто тебе не знає, адже інакше йому не дадуть редагування, скажуть, що друг не має бути об'єктивним редактором і пропустить до друку слабенькі вірші.

Головний редактор навчився лукавити: посміхається до тебе, як давнього знайомого (разом працювали в університеті), подавайте, мовляв у канцелярію, зареєструйте – і все піде, як треба. При згадці про Нестора зауважив: “Редагування розподіляє завідувачка відділу, а між ними взаємини, самі знаєте, не дуже...” Говорить натяками, але занадто прозорими. Нестор – звичайний виконавець, працює годину-дві, далі – перманентне пияцтво, яким ні видавництво, ні автори не можуть бути задоволені.

Незабаром ти переконався, що від Нестора добра не буде. Твій рукопис віддали на поталу офіційному редактору-графоманові, що завше був до послуг видавництва як гробар: на першому місці – партійність поезії. Він більше він не любив коломийців, а до них зараховував усіх, хто мав якийсь талант і не хотів опускати прапора пропагандистського примітивізму.

Потім рецензент оправдовуватиметься перед тебе за чаркою, хоч ці оправдання нічого не допомогли. Через десятиліття відчуєш задоволення, що після його клепницького висновку не посадили: офіційний охоронець ідейної чистоти в літературі зачислив тебе до поетів шістдесятництва, а це вже гріх проти партійного духа. До художнього рівня не було жодних претензій. Чи вже він не такий низький? Чи просто не мав завдання після ідейного розгрому?

Твою душу просвітили рентгеновими променями. Рецензент звинувачував в езопівстві. Як ти наважився писати про жовтневу сльоту? Хіба не зрозуміло, що сльота це інше, як жовтнева революція? А ще подільський езопагається зберегти предковічні традиції, а вони не сумісні із соціалістичними перетвореннями і суперечать цим самим традиції? Націоналізм! Гальмо прогресу! Преп'яда для комуністичного виховання трудящих. А що ти пишеш про Антуана де Сент-Екзюпері реакційний відносно до кінця: *в ньому нема ні грана соціалізму!* Як ти можеш скоїти такий злочин?

Рецензент розлютився настільки, що погрожував віддати твій рукопис в обком партії: хай подивляться там деякі радянських студентів і чи має право виступити в інституті!

"Візьмі мерзотна!" – такий висновок Нестора. А що ти зробив, щоби не допустити до цього? Пальцем показуєш. Дудлив гарячу каву, запиваючи терпкий коньяк, сприяти, а далі... забув. Знайомий критик каже: "Хлюпни йому гарячою кавою в писок!"

Виявлялося заливати коньяком пристрасті рецензента. Він заспокоював він після третьої чарки. – "Завтра ви знову стояли в гурті. Ти за що?" – "З ким я зв'язався?" Нащо тобі ідейний критик від літератури з кількома збірками поезій? Чому дозвиги радянського солдата в роки війни писати про боротьбу проти українського ("буржуазно-націоналістичного") та унітарського духовенства?

Виявлялося, ви з рецензентом проживали на одній вулиці. Щодня ти проходив коло його будинку. Однажды він побачив тебе і висунув голову з вікна. Він смалив самокрутку з найдешевшим українським тютюном. Цигарок не визнавав, не відчував. **Визнався** своїми подвигами в Сталінграді, де він загинув і тамтешньому музеї бойової слави його ім'я записане серед полеглих. Перед

тобою нападав на Брежнєва, насміхався з його “Моя земля”; коли ж помер маразматичний генсек, він написав посмертну оду.

Чому так поведився рецензент, ти взнав згодом. Дід і батько були священиками, дід додав до свого прізвища дві літери і вийшло Паляницин, батько писався Паланіцин, а письменник, як сам казав, повернувся до прадідівського прізвища Паляниця. Згодом глузували: “Паляниця не пише віршів, а пече палицю”. А він не брав нічого до серця: за трилогію українських (“буржуазних”) націоналістів отримав гроші, що іншим навіть не снилося, її переклали в Москві і розіслали по всіх республіках. Ще одне джерело побутку з’явилося неждано-негадано, коли в другій половині шістдесятих почали арештовувати підозрілих націоналістів: тоді він, як експерт, добре прислужився державній безпеці, не знав жодних пересторог, на мораль як на буржуазний пережиток. Якось розповсюдив і осквернив прах рідного батька так, як робить це в побіжних вибігнях з міської квартири на вулицю.

У квартирі не мав якихось вишуканих речей. Рукописи (двадцять папок!) тримав у повоєнному креслі, що пофарбований грубим шаром синьої фарби, і мав дверей. На підлозі повно окурків і ще кілька штук незастеленої канапи з пожмаканою білизною. Якби нечаче на ній спав давно невмиваний шофер, який на тривалому рейсі не скидав одягу, а, приїхавши додому шляху, видудлив через горло пляшку пекучої рідкої їжі, як підкошений.

У вирі національно-духовного відродження він не знайде (і не міг знайти) для себе місця. Нова влада їх не сприймав, – вимагали нових ідей, а він виступав борючись ціле життя: провід взяли ті, кого він вважав своїми ворогами, тепер вже на арену вийшли інші сили, щоб протестувати марно, бо в столиці те саме, переможна спілка організувала Товариство українців.

рух, “Меморіал”, а ще мала своїх представників у парламенті. Обком партії існував, функціонери працювали, наче щось робили, критикували демократів, але нічого не було ясно кожному: назрівають зміни.

Що писати? Ніхто до нього ні за чим не звертався, бо його вже не було на світі. Лиш один коломиєць з своїх мемуарах, назвавши графоманом-сексотом, який Паляниця не лише нічого не писав, а й не читав. Заму не мстили, а цього він найбільше боявся. Ночами причувалося, що хтось лізе до його квартири, рабівзе пікою шибки і приміряється до його очей, щоб зняти. Десь він бачив такого вояка в залізних рукавицях. Ага, на іконі в соборі святого Юра. Греко-католицьке духовенство не осуджувало, хоч він стільки років сидів на церкву-страдницю, звинувативши в національному гріху – співпраці з нацистськими окупантами. Чому люди стали такими добрими?

Він зобразив гекачепістської хунти він стояв на вулиці недалеко від свого будинку, коли ти проходив повз нього. Він мав воскове обличчя, померклі порожні очі, довгу чорно-сива борода, та найбільше тебе вразили його вуси. “Святославе, – хрипло і ледь чутньо він промовляв з чужого світу, – пробач мені, але я скривдив тебе, дуже скривдив”. “Минулого не повернути”, – відповів, хоч весь його одяг брудного кольору, і від нього повіки очей і неприємний запах, як від гидотного створіння. Скоріше, відійди від нього. “Ти ще не знаєш, що тебе скривдив”, – “Знаю!” – ти перервав розмову, тепер для тебе це не важливо.

Він і своєю богомєю часто з’являвся Клим Паляниця, а рівно ж і сексот, без горілчаного запаху якого не могла вийти жодна книжка. Пив він, але в наливати йому старався не один. Він хотів побачити антирадянські настрої в творі.

Якось він прочитав рядки:

*Мій труд тавром ліг на мою істоту,
Як знак ганьби на чоло байстрюка.
Я ремеслом позначений достоту,
Як чорна сажотрусова рука.
Допоможи мені позбутись бруду,
Гіркотою зцілитись від хвороб.
Гірке гірким вважати я не буду,
Яке вже покарання не було б.*

“Антирадянщина!” – короткий вирок, як ніж у серце. “Це ж Вільям Шекспір”, – сказав хтось з присутніх. Так, – відповів Пащенко, – але як воно сузвучило дисидентством. Тепер до перекладацтва вдаються незгодні. А які твори вибирають? Ті, що проти радянської влади. Читач бачить у них протест. Що такі твори написані чотириста чи п’ятсот років тому, йому байдуже. Гадаєте, що випадково перекладати Шекспіра перекладав Павличко. Ми його добре знаємо. Ще в школі перекладав “Бандерівщину”.

Останні слова для тебе були відкриттям. Твоя позиція поета не в’язалася з такою позицією в юнацькій організації. Його ставилися неоднозначно: одні проклинали за “Відповідь батькам”, а інші хвалили за кіносценарій збірки “Правда кличе” і “Гранослов”. Вже на виборах до республіканської Верховної Ради він виступив Драчем як кандидатом у народні депутати (ти був другою особою його) і надихав народ, знеславляючи режим. Він покинув партійні лави, мав досить гумору і сміливості. Його оправдання: “Не я зрадив комуністичну партію, а партія зрадила мене, тому не хочу надалі залишатися в ній”.

А Павличкові переклади справді надихали. Ти запам’ятав його тлумачення Райнісових “Заморожених сосон”: ворожа навала зламала їх, але не могла їх знищити. Линеш у повоєнні роки, коли повстанці перед наскоком дулом енкаведистського автомата, не покорилися, а йшли на явну смерть.

Пащенко шаленів, прочитавши сонет словацького Павола Орсага-Гнездослава:

*Хто спричинив спустошення і крах,
це здичавіння і моральність хвору?
Хто людство звів з ясного крутогору
є трясовину? Хто плодить смерть і страх?
Хто смокче кров, як той упир? Хто враг
життя й дороги, що простує вгору?*

“Як можна таке друкувати?” – наче запитував, але відповіді вже була партійна позиція. І де друкували? Виступили. “Климе Григоровичу, та ж у сонеті йдеться про злобство”, – лагідно втихомирювали його друзі. “Ну, і що?” – стояв непохитно на своєму. “Та це перебудова”, – додав ще й своїх п’ять копійок з божемного світу. “Ну, і що? Перебудова мине, а життя вічні”.

Більшого задоволення давало йому знущання з письменників. Як тільки він не гримав на Вітауста Бубніса? Не дозволяв друкувати його роману “Спрагла земля”. Автор посилався, їздив в Москву, але на Пащенка не подіяло: видавати в Москві, те не завжди підходить, особливо західних областей. Хочеш не кусити, кидай викинути те, що вкаже він, цензор.

Пащенко також пробував писати, видав книжку російською мовою, дещо друкував у поважному журнальному часописі. Головний редактор не брав силу цензора: будь-який з надрукованих віршів може піддати сумніву. Ліпше злукавити, ніж не видавати видання, відоме і шановане в цілому світі.

Цензор побачив у когось книжку Троцького, але не знало би відповідне відомство. У себе в редакції різні вилучені енкаведистами видання, в журналі, в якому надрукований вірш про революцію про Леніна.

У компанії з Пащенком часто бував поет Василь Колісник, відомий мучитель молодих авторів. “Після смерті, Василю, – не витерпів один з п’яних писемців цілих дев’ять днів до собору святого Юра носити свічки вдячні письменники”. “Вже хочеш моєї смерті?” – голосом Зевса гримнув поет. “Ні, – відповів той, – краще ти би пішов на пенсію, не мучив молоді таланти”.

На день свого народження Колісник почастивав самогоном з рідного села, налив гранчак на двісті грамів. Відмова на нього не діяла. “Випий! Випий за Україну!” – кричав п’яним голосом, ніби від цього залежала доля народу. Як пити таку гидоту? Ти попробував смачне питво і поставив шклянку: “Не можу”. Він обравався.

Чого тільки не розповідали про його мистецтво, ніхто не знав достеменно? Вже після смерті поета стало відомо, що Поля – шоста його дружина. Для неї він навіть романс. Чи то справді була любов? Натомість п’яту дружину, росіянку, з нею залишилися два сини, які вчилися на офіцерів.

Нерідко згадували про епізод на поетичному вечорі, коли знайомий критик запитав Колісника: “Вірши ти що будеш читати?” “Вірша про сина”. “А про сина? Чи то соціалістичний реалізм?” Обурений критик вилив свої почуття перед велелюдною аудиторією. Критиків куві було непереливки, врятувало заступництво одного червоного партизанського командира, який був чекіста в самій столиці, бо критик за часів війни працював на Волині.

Колісник плакав перед тобою: “Зі сном, Василю, – те, що з Івасюком. Ти не знаєш, що я сидів?” – плакав тільки того, за що сидів. Його затримали на фронті через тестя: перед поверненням більшовики заарештували німцями. Колісник зметикував зразу, як його заарештували, мовився від дружини і пішов добровільно на фронт.

У повоєнний час він писав, як на фронті, і мріяв про дівчину з хліборобського роду.

...зас, неначе з пшеничного колосся. Ще дуже заздрив
...поетові, який здобув чималих успіхів і вже
...до столиці. “Я його в люди вивів! – повторяв,
...збряче хильнув. – А він про мене забув”. Постійні
...настільки підірвали здоров'я, що останніми
...хворів, лежав всіма забутий і на всіх ображений.
...молодикам дав путівку в літературний світ! А
...Нашо їм старий і немічний?” – говорив наче сам
...двигими безсонними ночами, коли за вікном
...хуртовина.

...похорон прийшло кілька представників від
...ницької спілки, функціонерів від письменства,
...прислало делегацію з кількох осіб, рідні
...дружини... Слово священника і літератора-
...ера перед відкритою могилою, стереотипний
...у газеті та ще співчуття дружині підсумувати
...шлях Василя Колісника. Похоронили і за-
...спроможуться поставити колісь на могилі

...на цвинтар і стаєш у задумі. Хіба він не
...кри, яка інколи спалахувала вогнищем
...Пам'ятаєш його вірша про сільську жінку,
...трамваї розмальованими дівицями? Вкарбу-
...рядки про солдатські дні Тараса Шевченка
...пустелі. В ті часи вони торкалися струн
...– вже не пам'ятають.

...дерев'яний хрест з таблицею, біля нього
...напевне, посадила дружина. Стоїш
...Чому така марна пам'ять людська? Уявляєш
...часах. Чи так прожив би своє життя? А
...де його втеча від жорстокої дійсності, від
...дання? Може? Але чим оправдати його
...Хіба не міг підтримувати молоді
...карпатська ватра?

...порівнювати його із сучасниками. Не
...так, як Ліна Костенко;

*Мільйони слів звучать!.. І змінюють подоб
Проступить гіркота, як сіль на Сиваші.
Роки собі ідуть. Мовчання ставить пробу.
Неказані слова... Незримий скарб душі...*

Чи хто повірить, що Павло Тичина переклав сатанинську суть Леніна, а потім писав пісню про Сталіна:
*Ленін-антихрист явився, мій сину,
а ти проти мене.*

Треба боротись: ворог явився.

Не витримав поет з кришталевою душею. Завжди під ударів і заспівав: “Партія веде”. Дехто вважає, що підспудно він глумився. Чи так насправді?

... Стаєш на місце його, Василя Колісника, який в далекому карпатському містечку разом з товаришами мрієте про славу поетів, бачите себе змужнілими людьми, летите над зеленими верховинами, де стоять люди і задрять. Гадаєте, що досить записати куплет – і ти вже утверджуєшся як поет. Так вас в школі з першого класу, змушуючи вивчати не тільки про Сталіна, партію, перемогу над німцями, радянські колгоспних полів... Як смішно згадувати куплет Пашу, “гордість нашу”, відому на весь СРСР.

Щонеділі їдете в редакцію районної газети. Зовнішні ознаки поетичної форми, а не її сутність. Два брати-школярі принесли начебто перші спроби: один читає народну пісню про косарів, а другий як потім дізнаєшся, вірша з підручника з першого класу. Газета друкує, але ніхто з вчителів ніби не помітив плагіату. Русист також опублікував під своїм іменем чужу гумореску – і став посміховищем на цілий день. Вже в іншому літературному об’єднанні демонструє моряк читає два чи три десятки власних віршів, жодному з них ані іскри поезії.

На обласному злеті письменницької організації добровольців готові стати в чергу, лише

...дуть кожному з них Пегаса, такого норовистого, але
...им все під силу – жодних перешкод! Ветхий гуцул з
...ню на останньому ряді уминає шматок чорного хліба
...ком. “То хто такий?” – запитуєш русиста. “Поет
... Скавуляк”, – відповідає. На сцені огрядна поетеса:
...милосвучності зукраїнізувала чоловікове прізвище:
... вона не Портнова, а Кравець. Русист звертається до
... “Такий символ молодой поезії, а ми хотіли побачити
...теу мавку в квітчастому одязі”.

...звичайно, виступають насамперед метри.
...вений з тюрми письменник відмовляється від своєї
...ності, признається в її ідейній фальші, підносить у
... невеличку збілочку: “У цій книжці нема жодної
... дукавства. Я пишаюся, що подарував її рідному
...ві, і дякую рідній комуністичній партії за надану
... розкрити свій талант”. Колишній член КПЗУ
... червоний партизан) нападає з трибуни на тих, хто
...ється реабілітувати галицьких письменників
...ного періоду: “Я з Волині, червоної Волині, як
...али її польські буржуазні окупанти. Ми, комуністи
...тимо, щоби в радянських видавництвах випускали
... писанину українських буржуазних націоналістів.
...жна видавати повісті фашиста Андрія Чайков-
...? Я трупом ляжу, а не пропущу!”

...ловний редактор поважного літературного часо-
...визує плечима: це удар проти нього, адже твори
...ського вийшли з його післямовою, але не за-
... тільки слухає. Нащо даремно витратити сили,
...ме має дозвіл на друкування від усіх органів, навіть
...шньої контори. “Кричи, кричи, а нічого не ви-
...”, – наче промовляє його відсутній погляд.

...ет Кантик аналізує художній рівень віршів по-
...а, та його перебиває з місця чоловік у військовому
...ю: “Не ганьбійть учасника великої вітчизняної війни!”
... що його участь у війні, а про вірші, що надруковані
... газеті”, – кидає оратор. “Це – все одно!”

У готельному помешканні ви сидите до пізньої ночі з пляшкою дешевої горілки. Найбільше говорить русист: “Сумно, дуже сумно. Якась дріб’язковість”. Після третьої чарки розкриває карти: напевне, відмовиться від поезії і перекинеться на критику. “Тридцять сім років не так мало, хоч і не дуже багато”, – розмірковує. “Тридцять сім років кажеш ніби для себе, – вік Белінського”. “Та починає ніколи не пізно”, – не то розмірковує, не то заперечує русист.

Другого дня на злеті те саме. “Знову дріб’язковість” – обурено буркає русист. Слава Богу, засідання триває лише до півдня. Надворі сіяє весняне сонце, хоч у міському парку під деревами не зійшли латки снігу. Біля театру оголошення про вистави: одна – “Не оглядайся, синку”, друга – “Поки не пізно”. Русист сміється: “Переставте місця! Поки не пізно, не оглядайся, синку”. А далі повертає до вчорашніх розмірковувань: “Якщо не вийде з критика, буду писати статті на педагогічні теми”.

Марні сподівання! Не вийшло з нього ні поета, ні критика, ні педагога-теоретика. Слід його загубивши в буднях вчительської праці, хоч міг перейти на партійну роботу в колгоспі, – скільки таких невдач дуже змінювали місце праці! Львівський письменник вирішив повернутися до народу і поїхав у далекий степовий район на батьківщину, влаштувався парторгом. Щоранку до будинку – нова данина: спочатку півмашини картоплі, потім – тонна картоплі, відтак – цукрові буряки. Маєш все, що треба, – м’ясо привозили в суботу пізніми машинами, – пиши, товаришу письменнику, про щасливе життя трудівників радгоспних полів. Будемо вдячні.

... Перед твоїм вікном – цілий гай. Молодецький волоський горіх вітає ранок лапатим листям, а в дев’ять години нахилиється до шибки, виливаючи на підвіконні сльози зажуреного неба; вони капають і відлунюють по твого стола.

А ти, красуне вічнозеленого лісового царства, нагадуєш про далекі Карпати, над тобою не має владати

... осінь, ні біла зима, проти них – твоя весняно-
... краса!

Розлогий явір полонить своїми чарами, закликає
... частитися ними для поетичного натхнення.

Ввечері ходиш притишеною вулицею; інколи на
... продріботить автомобіль, протягне смик трамвай,
... їх не помічаєш, утримуючи в пам'яті асоціації часів
... сторів. Ходиш – повторюєш:

*Стирають день небесні жорна.
Криваве сонце – збитий птах.
Крадеться ніч – ряднина чорна,
Холодна втома на вустах.*

*В ярах сідає п'яний морок,
Лихі розв'язує думки.
... Та місяць, сонячний осколок,
Шукує збуджені зірки.*

А може доречніше: “Вже інквізитор п'яний морок”?
... вдаряється наголос. Поринаєш серцем дитини в таїну
... вечора. “Один у небі місяць, один – у кожному
...”. Та тут, у двох рядках, – моє дитинство”, – вигукне
... поет. А ти йому: “Вслухаються коні, як в тиші
... росте трава”; “Закричали гуси – і перед очима
... був маленький острівець зими”; “Шугонула стріла
... : тільки мить – три віки на землі”. Це – мініатюри
...”, “Осінні мотиви”, “Зламаний дуб”. Твій
... льський колега скаже: “Я довго задумувався, чому на
... від блискавиці впали три віки. Досить прозоро.
...”, – посміхається. Ти також посміхаєшся у відповідь.

... Заєш, старий, у твоїх мініатюрах є поетичний
... – це вже твій ровесник, поет, але він видав кілька
... . Скаржитися, що в останній збірці слова
... свято” переінакшили на “Зелене літо”. Як вони
... ! Інший поет з борідкою нарікає на редактора, бо
... жився одним словом зіпсувати цілу його збірку.
... де слово найкраще в книжці?

У кнайпах не творчий дух, а теревені!

Двадцять років тому ти так само стояв, але з гальбою пива. З журналістом з районної газети, пам'яті про нього вже давно канула в Лету. Ти приніс йому свій вірш. Він прочитав, а потім: "Надрукуємо". Кивнув і вийти на балкон. "Ти маєш щось у кишенях?" – запитав. Тебе ошелешило: мабуть, він думає, що ти не все й сказав, щось заховав, таке антирадянське. "Ну, гроші маю", – уточнив писака. "Маю". Такого ще ні від кого ти не бачив. Журналісти уявлялися тобі, як люди з непорочними сумлінням; вони ніколи і ні за що не продаються. А ти –

"Гонорар получиш", – сказав на прощання журналіст. І ти пішов, не радий тому, що твої вірші будуть надруковані. Якщо вірші друкують за гальбу пива в кімнаті гуртожитку ти запалив газ і спалив всі свої віршовані спроби. "Як Гоголь "Мертві душі", – заспівав сам себе.

Спалив – і відчув на серці якусь пустоту. Поет він не вдався. Що робити далі? Спалив вірші, а тепер спалюватимеш дні? Сидітимеш разом з такою ж сіркою в пивних барах, вдихатимеш цигарковий дим і переживатимеш дрібницями життя.

...Не пиво, а коньяк і кава. Навколо високого стовпа слуги Музи. Вони завше збігаються, почувши твоє ім'я. Поживитися за чужий кошт.

Чому ти так прагнеш увійти в їхнє коло? Вони – поети, володарі духа, а ти – старший викладач інституту. Лише згодом здивуєшся, що вони не знали: ти – кандидат наук, а цей титул серед письменників звучить так само, як для простолюддя поет.

Ага, марнославець! Їхні віршики вивчають тільки в школах. А хто читає твої статті? Кому їх треба? Тільки тобі, бо титули мають "хвости", задля яких так каторжно працюють інститутські викладачі. Кандидат наук – це вже вершина мрій: Говерла, ні, ліпше кандидатки науки. Доцент – напівбог як давньогрецький ідол.

з нього ще насміхаються: “український буржуазно-націоналіст – тримає тризубця”.

Будьто ти доцент, чи треба ще працювати, коптити лекціями? “Науку розвиваєш? – насміхається колега, який ще з часів аспірантури. – Кинь, живи, як інші. Дав лекцію – іди в кав’ярню: стільки твого, що хоч на старість буде що згадати”. Дивишся на старші не віриш: чи справді аж до такого рівня впали старші молоді? А чого сумніватися! Пияцтво в науках і університетах – річ буденна. Сідають за стіл старші викладачі разом з асистентами на лекції, ставлять пляшку горілки, розрізане кільце цибулини і подрібнений шмат чорного хліба – коло неї, а асистенти доповнюють їх дольками цибулини чи зубцями хліба – і розпочинають забаву. Приходять студенти, а викладачів уважників очі посоловіли чи, як насміхаються студенти, “вчитані, начитані, аж інтелект випирає”. На кафедрах радість: час врожаю! А викладачі. Одному досить пляшки, щоби в заліковій книжці написати “зарах” чи “задов”, іншому треба ще і лисим. Хай знає вождь світового пролетаріату, на якій дорогі знання радянської молоді!

Про науку майже не чути, бо найголовніше – диплом державних наук (“шляхетська грамота”, жартує твій колега з точних наук – байдуже: основне – значно підняти планку). Чи знайдеться багато таких, які готові писати дисертаційну тему? Та й чи варто боротися, щоб отримати відомий? Не науковість, а дисертабельність – це вже давно засвоїли аспіранти. Хтось з істориків хотів писати про державу час Київської Русі, не допустили. Хтось хотів написати, що “Слово про похід Ігорів” – це не слово одного народу, як розпочався рейвах: навіть на Бєлінського не допомогло. Мусили писати про “колиски трьох братніх народів”, а писати її українцям, хоч для росіян – таких небезпечно. Врешті-решт, нащо мудрувати? Кафедри

розробляють приблизний перелік дисертаційних тем і не вигадуй!

Може тобі не дає спокою заздрість? Може хочеш щоби на твої вірші хтось писав музику і їх, як пісні, співали на весіллі? Може тоді згадають твоє ім'я – і залишишся в людській пам'яті?

Читаєш Антоничів “Ранній вітер”:

*Піднявся день, мов олень з кручі,
ніч відпливла, мов корабель.
Крилатий вітер і пахучий,
мов дзенькіт сріблених шабель.*

Як все точно! На кручу виходить білий олень – і з початковується день. Кілька слів, а все немов на долом

Чому з тими словами тебе не познайомили в школі? Вони перевернули твоє уявлення про поезію, за яв видавали примітивні вірші про партію і Сталіна. Здавалося, досить заримувати куплет – і ти вже поет. Хіба мало таких римувальників друкують свої недолугі віршики на сторінці районної газети з поетичною назвою “Дністрові зорі”? Ти друкуєш свої творіння поряд з віршиками школярів, а до поважних часописів шлях перекритий. Чому так? А може тобі не вистачає духу написати так, як Іван Драч?

*Одягни мене в ніч, одягни в хмари сичі
І дихни наді мною легким лебединим крилом.
Пахнуть роси і руки. Пахнуть думи твої дитинні
В серці плавають лебеді. Сонно пахне весло.*

“Чи в твоєму серці також плавають лебеді?” – глухий двійник. Ні, тобі не до лебедів. Ти бачиш гладіатора – герць не на життя, а на смерть. Один з предовгими виламорського бога, а проти нього інший з коротенького списом, не хоче здаватися: на карб поставлене життя бореться. Ще крок, ще крок, ще крок! Юрба шаленіє як цей одчайдух наважився вийти проти такого велетня. А він вийшов і пішов у наступ, не падає ниць, не благословення за зухвальство. “Рокований на смерть – щ

груп!" – лейтмотив чотирьох куплетів. Чи тільки таку гру має гладіатор? І хто такий цей гладіатор?

Едуардас Межелайтіс йде далі:

Пада Троя.

Содом і Гомора. Руїна.

Вавілон – на пісок...

Розсипається порох століть.

Рим вмирає.

Стоїть непохитно

людина,

Вся понівечена,

але вічна,

стоїть.

А тебе на уроках літератури частували якимись віршами. Вони нагадували звуки барабана: нуль – а – одиниця, одиниця – нуль, чогось варта вона в партії. Як на такому виховувати Людину? Ти знаєш "Робінзона Крузо" – і знаєш ціну тієї людини, що в тяжких обставинах не хоче перетворитися в нуля.

Чи знайдеш таку силу духа, власну, а не вижебрану? Чи знаходи сонця побачиш майбутній день? Чи в чорному знайдеться тобі надія?

Чорний колір, як спів оранини,

Чорний колір, як плач домовини,

Забуяла зелена пшениця,

Затужила змарніла вдовиця.

Чорний колір один-одинокий,

Цілий світ різнабарвний, широкий.

Чуєш гул? Трактори – не гармати.

Шепне колос – наспівує мати.

– Не журися, старий, – каже Володя. – Я маю рецензента в Києві, що, дасть Бог, і Паляницю. Ввечері зателефоную і все полагоджу.

– Взагублюєш келишок коньяку:

– Не треба. Не буду більше писати.

– Ти що? Занепає духом? – дивується співрозмовник. –
Хіба не знаєш: нині – поразка, завтра – перемога?

– Нищівна перемога, – гірко посміхаєшся.

Постійне ходіння по кнайпах тобі вже набридає.
Жодного задоволення! Ліпше скопати грядку і, як діє з
відомої казки, посадити ріпку – хоч зайчики матимуть
взимку поживу! Чи походити навколо озера, вдихаючи
свіжий ранішній нектар з водяного плеса? Не хочеш
увімкнути телевізор і з дивана спостерігати далекий заокеан-
ський світ. Наче сам стаєш учасником кіноподорожей.

– Не журися, старий, – знову повторює Володя.

Ти не журися, а начебто аналізуєш, кидаєш на терези
pro et contra. Так ти робив завжди перед тим, як треба
йти на щось вирішальне. Навіть у разі поразки
засмучувався, бо вже був готовий до неї.

Чого тобі журитися тепер, коли захистив кандидат-
ську дисертацію і можеш нормально працювати, тіша-
чись пошаною серед людей? Та все щось гризе під серцем.
Неповна віддача? Можеш більше? А де докласти
сили? Буровик Данило наставляв тебе: станеш генералом
і в потрібний час поведеш цілу армію на знищення
окупантів? Посміхаєшся, згадуючи його повчання? Про
москалів? А з кого складатиметься ця армія? Хіба
з них? Чи підуть вони проти своїх? Смішно. А як
галичанин, дійдеш до генеральської ранги? Таких
від майора не впускають.

Чи не тому ти хотів вести на бій не як генерал, а
поет? Колись тебе запалював Петефі. Слова його били
саме серце:

*Чуєш, угре, голос грізний?
Вибирай, бо ще не пізно,
Чи тобі в ярмі конати,
Чи на волі розквітати?*

Де Петефі, не знає достеменно ніхто, неначе ан-
гели взяли його попід руки і занесли в небо. Запитуєш
себе, але згодом: “Чи відступники від свого на-
...”

завжди, на жаль, автор вмiє їх художньо реалiзувати: часто вiн тiльки надкусиє яблуко теми... Ось, наприклад, вiрш “Безлюдний острiв”. Автор цiкаво починає його “Маленький острiв серед океанiв. Мабуть, про нього не знають люди”. I далi згадує про Робiнзонiв, якi “може тут бували”. I далi – “Маленький острiв. Випнулися вгору до хмар шпилi камiннi, як багнети, Землi осколки чужому морi”. Отут би якраз i сказати про долю цього острова нинi. Адже на такi острови готовi накинути iмпералiстичнi хижаки, щоб знаходити там рiзні корисні копалини, зокрема уран тощо. Мiг би вийти цiкавий i дуже сучасний вiрш.

Чи от, скажiмо, iсторичний вiрш “Заздристь загонника” – про те, як Наполеон зажадав перенести до Парижа шедевр архiтектури – вiдомий храм Анни у Вильнюсi. I в вiршi є рядок – “Од висоти костьолу аж змалiв”. Саме цей рядок – цей образ – варто було розгорнути, розвинути.

Цiкаво задуманий i що важливо – непогано художньо реалiзований (за винятком окремих рядкiв – див. помiтки) вiрш “Легенда про дружину”: це скорiше притча, а не легенда). Саме цей вiрш засвiдчує, що автор, коли пише з “повною вiддачею”, творчо зосереджується, може створити непоганi вiршi. I це обнадiює. Iз рукопису вiдiбрав бiльше двадцяти вiршiв, якi, на мою думку, певної доробки їх (згiдно помiток на полях рукопису) могли б становити основу майбутньої невеликої збiрки автора”.

Далi йшов перелiк двадцяти шести вiршiв з окремими зауваженнями. Найбiльше тебе вразило

“Комiтас” (над вiршем радив би ще попрацювати) – тема гiдна цього. Варто розвинути саме оте, про що й говориться наприкинцi – про зв'язок слова Комiтас з Першою свiтовою вiйною, з тодiшнiми виступами Ленiна

Чи чув бiдний Комiтас з паризької психiатричної лiкарнi про Ленiна? Нащо питати рецензента? Вiн може й не знати, бо вчити – це ще не знати самому.

На закінчення – висновок:

“Перелічених віршів, звичайно, ще мало для книжки, після роботи над деякими з них (у світлі зауважень рецензії) вони, як я сказав, можуть бути основою другої книжки автора, яку, очевидно, варто писати за увазі в перспективному плані. Можна сподіватися, що за цей час автор напише ще з десяток нових віршів на рівні своїх кращих можливостей – і вони будуть книжку.

Бажаю йому успіхів!”

Соломонова рецензія! Закрутив, як циган сонцем: не оганьбив і збірки до видання не допустив. Вчися, як треба писати. А може, поки не пізно, не повертайся, не так, як у твоєму “Журавлиному реквіємі”:

*Журавлям на серці тяжко –
Залишають рідний край.
Зупинися, наш ватажку,
Ще у вирій не збирай.*

*Скоро, скоро клин покине
Біль натомлених полів.
Засумує сиротинно
Батьківщина журавлів.*

*Ой, поквартесь, побратими,
Перед нами – довгий шлях.
Як настануть люті зими,
То не витримає птах.*

*Затамуймо всі тривогу,
Ще присядьмо на землі,
Щоб до отчого порогу
Повернулись журавлі.*

Через п'ятнадцять років згадуєш цього вірша з другої збірки “Ялівець”. Хто збере їх, розсіяних вітром і весняним леготом? Ти виніс на берег озера всі

папки, облив бензином і черкнув сірником. Що спалював? Спогади минулого чи ілюзії майбутнього? Згоріло – роздмухав плащем попіл, став на почорнілі пятачок, надяг плаща, поправив шалик, зацепив гудзики, лівою рукою зняв беретку і тричі перехрестився. Пішов не оглядаючись.

Вдома перехилив гранчак коньяку з непочатої пляшки, роздягнувся і шубовснув під ковдру. Прокинувся коли на дворі вже потемніло: проспав цілий день. Довго згадував, що снилося. Не міг. Випив шклянку мінеральної води і знову заснув. Перерваний сон повернувся до забутого епізоду. Хто тобі снився? Володя, Нестор, цензор, рецензент?.. Достеменно знаєш, що жоден з них.

Ти прийшов на місце, таке чорне і тепле. На ньому сидів. Хто? Та це твій двійник! Плакав ревними сльозами. “Ти мене хотів спалити?” “Я спалював не тебе, а рукопис.” “Рукопис? – запитав він. – А чому моє тіло в пухирях?” “Не знаю. Я тебе не бачив. Ти якась мара, чорна мара...”

Перехрестився – двійника як не було. Доки він переслідуватиме? Хто він – доля чи недоля? З’являється як тінь, хоч ти його не кличеш і не хочеш бачити. Витираєш закраплене гарячими росинками чоло. Ви тут, як тут: присів у куті кімнати. “Згинь!” – хапає подушку і кидаєш...

П’ятнадцять літ! Стоїш на дощаному підвищенні біля будинку, перед золотистим портретом на стіні. Молодий композитор! Скільки ще міг прожити і створити! Судилося! Відомий співак виходить і починає “Червону руту”. Сотні людей як зацікавилися: не просто пісня – початок і кінець нашого пробудження. Що ти скажеш їм? Розбудиш їх, зачарованих магією пісні? Промовляючи наказує тобі якийсь внутрішній голос. Мусиш – такий твій обов’язок! Стаєш – і звертаєшся до людей:

“Тоді в Україні замовкали солов’ї і зозулі. Солов’ї пісню глушили бравурні марші переможців соціалістичного змагання. Зозулі не лічили літ українським...”

родові, який ступив на поріг смерті. Такий вирок виніс йому засновник більшовизму, обгрунтовуючи лукаво щастя націй.

Тоді поети, композитори, мислителі оволодівали важкими професіями кочегарів, вагарів, двірників. Завант вважався злочином, сумлінна праця – дивацтвом, невиподданість і підлабузництво – найвищими чеснотами.

Тоді спадала глуха ніч, і її освітила “Червона рута”. Українці співали “Червону руту”, а бачили блаватне небо білі зорі, споконвічні кольори своєї батьківщини. “Червона рута” скоротила нам шлях до “Червоної України”, будила сумління, проникала в його потайні маркі, в яких дрімала мелодія національного гімну “Ще не вмерла Україна”.

“Червона рута” облетіла весь світ як посланець великого генія української нації.

Блюдолизи анемічного кремлівського диктатора репертуариста за сумісництвом не змогли змиритися з тим, що українська пісня літає в небі як волелюбний беркут. Володимира Івасюка не вписувалися в заідеологізований репертуар гейш з компартійних гаремів.

За десятки років більшовицькі шовіністи склали тисячі іспитів у розстрілюванні, топтанні, придушенні українського духа, талантів нації. Скільки десятиліть розкривають таємниць вбивства великого композитора Миколи Леонтовича? Де ж їм видати винуватців вбивства Володимира Івасюка? Такі “пошуки” нічого не дають, бо злочинець відомий. Це – антигуманна більшовицька система з її ідеалами сірої пересічності, егалітарної несправедливості, тотальної одноманітності, духовного тоталітаризму. Спочатку вона стріляла в серце, розбивала душу, а пізніше цивілізувалася, списавши свої злочини на випадковості або кинувши непокірних у психіатричні лікарні. Так легше дискредитувати людей не лише за життя, а й після смерті. Дискредитувати одних і залякати

Тепер вони змінили тактику боротьби проти української культури, розпочавши війни музеїв, війни пам'ятників, цькування діячів національно-культурного відродження у компартійних засобах масової інформації. Упродовж півстоліття більшовики знищували здобуту духовної культури на галицькій землі, перетворюючи храми в склади хімікатів, розбиваючи молотком шедеври української скульптури, спалюючи картини, душаючи в тюрмах і психіатричних лікарнях митців.

Тепер вони вдаються до вибухівки. А правоохоронні органи мовчать, затакують розслідування. Виникає запитання: чи варварське руйнування пам'ятників є репетицією до варварських дій над людьми? Чи не будуть використані проти українських митців знову кулі і удавки?

Не потішаймо себе, що композитор Володимир Івасюк не пішов у небуття, бо його пісні живуть у народі. Не заспокоюймося, бо заспокоєння – це також опрацювання злочину і власної бездушності.

Без Володимира Івасюка наша культура чимось втратила. Душителі української пісні замулюють джерела, з яких вона може черпати натхнення. Вони вбивали національний дух нашої пісні, який окрилює творця “Червоної руги”. Хто з нас не відчуває, якої шкоди завдають епігони Івасюкової форми без його духу? Примітивізована спекуляція на національних почуттях народу, відсутність естетичного смаку? Нам не вистачить синтези традицій і новаторства, яка була властива творцеві “Червоної руги”.

Ми ще не збагнули величі його музики. Дві тисячі пісень, які написав композитор, ще ніколи не виконалися. Вони мають увійти в духовну скарбницю нашого народу, що допоможе утвердити у фестивалях “Червоної руги” його дух. Адже пісні Володимира Івасюка образно висловився відомий журналіст, витримавши “колосальну конкуренцію світової естрадної індустрії”.

Наприкінці свого короткого життя композитор написав пісню на вірш Степана Пушика “Я ще не все тобі сказав”. Чого не сказав Володимир Івасюк, мають сказати інші наші сучасники, ставши під його прапор.

Мине якийсь час – і про творчість молодого композитора напишуть не одну монографію поважні вчені. В наших книгах відчують потребу не лише фахівці. Цього вкрай широка громадськість, мільйони шанувальників творчості Володимира Івасюка як одкровення таїни української душі.

Відкриття меморіальної таблиці композиторові – невідокремне свідчення того, що Володимир Івасюк з нами. Його пісні живуть і житимуть вічно. Вони безсмертні, як безсмертна Україна”.

... Потім тобі скажуть: “Твій виступ – поезія!” Може так? Поезія в суті, а не за формою. А що було би, якби ти тоді пішов за нашіптуваннями свого двійника і дошався за будь-яку мету видати віршовану збірку? Чи ганебно було би тобі? Чи не душив би сором за таке захогубство?

Якось у журналі ти прочитав, як відповів Довженко на запитання про скривдженого віршувальника, якого не хотіли визнати поетом: “Головне в житті – бути людиною, а поетом можеш й не бути”. Ці слова так вразили тебе, що ти захопився до віршування. Хіба тільки поезія єдина форма вияву людського духа? Треба працювати і вдосконалюватись. Нехай діти і внуки понесуть у майбутнє те, чого ти доніс кожен з нас. Впади росинкою на спрагли вуста людського духа, не дай людині зневіритись. Подаруй ближню усмішку зустрічному незнайомцеві – і він підлітає в небо з такими біленькими хмаринками, забуде про буденні турботи, зрадіє сонцю.

ЗГОРТКА ШОСТА

СВІЧКА

*Танки проти волі. Шевченків дүх. Собор.
Сусід. Випроби. Роз'ятрене серце.
Дорога як скло. Роковини пам'яті.*

Переступило за північ, коли затрявся двоповерховий будинок на околиці містечка; танковий гул перервав та смачні сні в кімнатах, напоєних травневими пахощами квітів і смерекових гірських верховіть. Що снилося – згадати, бо зловіщий шум на головній (і єдиній) вулиці містечка притлумив і пригасив химери сновидінь, огірчіні солодощі.

Танк у міській тиші – подія не пересічна. А що казати про цілу колону? Скільки залізних потів повернуло дуло на захід, наганяючи переляк на мирні і зледащилих людей? Невже дочекалися найгіршого? Волання про мир не могли одурити: про нього найбільше згадують тоді, коли в очі невидимо починає дихати війна. Чи просить хтось тепла при погідному сонячному дні? Чи просить молодості юнак або дівчина? Про тепло найчастіше згадують взимі, а про молодість на схилі життя.

З чотирьох тисяч мешканців містечка зразу з'явився військоматівський майор Шереметенко. Він, нащадок кубанських козаків, хвалився, що вже давно склав списки тисяч бандерівців. Хай тільки гримне перший постачання війни – усіх пошле на передову лінію фронту: спокутує вороги народу, свої злочини кров'ю. А для нього батьківщина не знала кордонів, як для цигана; материнську мову забув давно, бо дотримувався правила: говори як можеш, щоби тільки було зрозуміло. Майор прибіг до робочого кабінету і чекав на команду, та вона не приходила.

А західний напрям танків спонукав до різних версій. Ще з початку реку газети повідомляли якісь дивні новини

в Словаччині. Начебто тамтешні комуністи хотіли "соціалізму з людським обличчям". Не всі, звичайно.

Затяті номенклатурники вимагали "забезпечити ефективне керівництво суспільством з боку комуністичної партії і ефективно відбити всі спроби дискредитації партії і соціалізму, спроби викликати недовір'я до партії і забезпечити їй моральне і політичне право вести суспільство, бути вирішальною політичною силою соціалістичної держави".

Яке право має компартія керувати суспільством? Чи може населення може виявити їй довір'я або відмовити йому? Знову (вже вкотре!) відчувся весняний легіт. Як даремно в газетах писали про "празьку весну"? Як закінчується весна, а літо вривається шаленим гулом танків смородом танків, націлюючи дула проти "соціалізму з людським обличчям".

Спокій сонячного дня віджене тривогу. Життя як у провінції. Міщанство милувалося свічками каштанів, повертаючись до домівок після натрудження. Хоч про натрудження мова у містечку, де кожен третій (крім школярів і пенсіонерів) цілих вісім годин протерте від набридливого сидіння крісло? На вулиці, дерева, сади і городи, майданчик у центрі та єдину вулицю спускалася сіра пелена, а зі сходу знову насунули тумани, наче квапилися ще до півночі переїхати через Карпати і вже за гірським хребтом, на розлогих лугах, встановити намети.

На тротуарах зупинялися групки людей, розпитували один одного. Хтось сказав: "Напевне, маневри". Може й так. Але чому вони, сталеві напасники, не дають мирним людям додивитися приємних снів, а вони тут як маневрини, що двічі на тиждень крутили в місцевому кінотеатрі "Перемога", а між ними лазневі дні – два для чоловіків і два для жінок, понеділок як день тяжкий, а вівторого відпочинку був чимось таким, як для чоловіків особистий час.

Танки навівали страх, але не для дітей. Твій сестра стояв на маленькому містку і махав ручкою солдатам, вони сміялися і неначе вітали, а хлопчик радів, бо його помітили. Де дворічній дитині зрозуміти страх старших?

Через два місяці ви повертатиметесь потягом Ужгорода, після відпочинку в далекому закарпатському містечку, і побачите з вікна вагону ціле наметове селення. “Тату, тату”, – покаже син. “Там живуть солдати”, – скаже дружина. Ти перебував в далеких часах. Таким був біля Волги Сарай-Бату, столиця Золотої Орди. Відчайдушні чехи сім століть тому зупинили напад кочовиків. Чому ж вони, нові номади, знову готують напасти на них? Помститися за поразку своїх пращурів? Чи може починають новий похід до “останнього моря”, щоби на його березі поставити прапор своєї імперії? Ти знаєш? Та очевидно інше: імперія бореться за свою цілість, а кожен порух за національне визволення оцінює як поразку невдячного улусу.

“Чехословаччина підштовхує Україну, в якій постане незадоволення”, – слухаєш у забороненій радіостанції. Чехи повстали! Недалеко, за Карпатами. Читаєш “Дві тисячі слів” – творці маніфесту закликають створювати паразити посередки влади до державних, щоби підірвати компартійну монополію. Газета “Млада Фронта” виносить вирок:

“Закон, який ми приймемо, повинен заборонити будь-яку комуністичну діяльність у Чехословаччині. Ми заборонимо діяльність КПЧ і розпустимо її... Ми спалюємо книги комуністичних ідеологів – Маркса, Енгельса, Леніна...”.

Компартійна номенклатура змушена миритися з такими подібними закликами. Де ж її авторитет? Конституційне затвердження керівної ролі партії – це ще не все; фюрер Іван Світак звинувачує партійно-державне керівництво в

“Тепер стало очевидним, що нашою країною керують ідейні і політичні інваліди і що більша половина з

ються на своїх місцях у парламенті, Національному в центральних органах партійного і державного. Останнім часом відкрилися нові перспективи... Потрібно висунути в кандидати людей нового типу, від усього серця проголосують і безпартійні”.

А ось його тактична настанова в маніфесті “Клубу безпартійних активістів”:

“Клуб безпартійних активістів” повинен діяти так, як це мангуста у боротьбі з великою гадюкою, вдвоє за неї. Мангуста безперервно маневрує, часто атакує, знову повертається до оборони. Вона такої ситуації, при якій створюється можливість гадюку за найвразливіше місце і завдати їй смертельного удару”.

В літературі вимальовується боротьба бунтівної гадюки з червоною зіркою на голові. У часи знева витягла будьонівку з великим п'ятилапим трабом. Згадуєш зневіру поневолених, не лише вольовців, які все сприймають безпосередньо і не вдаються до абстракції, відземлитися і побачити зернятку майбутній дзвінкий колосок; серед вчених, поетів з Божим даром, але безбожного вогню; вони живуть за гаслом “Таке життя не зробиш”. Перед очима – картини бою вогниої зими, мамин брат (“Але будуть ще такі бої, бо Україна не постане й через сто років”), серце не знає спокою, запалює інших вірою, енергією, сміливістю.

Від його вбивства до чехословацьких подій – двадцять чотири роки, а від них – до *перестройки* – ще менше. Коли читаєш Світака, але вже стосовно нових подій, глибокої “відлиги” в СРСР. Говорить не чех, а московський професор Юрій Афанасьєв:

“КПРС не спроможна до діалогу в принципі. Не лише це, що сектантство – це суть КПРС, КПРС до жодного діалогу не готова. Претензія на єдино правильне вчення –

це відмітна особливість КПРС. Хто завадив представникам КПРС бути на конференції партійних клубів? Хто їм завадив коли-небудь бути на установчих конференціях демократичних рухів?”

Завирувала Балтія, вибухнув гнівом Кавказ, заперечували московські інтелектуали, а Україна не могла кидатися з летаргійного сну, неначе не могла відіспати. Покірний український віл втратив вогненний дух вільності, не опирався тому, хто закидав йому на шию ярмо і змушував орати на рідній, не своїй землі, а орачем був не чужинець, його земляк мучив бідну худобу. Чужинець вимагав хліба для правителів-дармоїдів у чорних рясах, незчисленних військ безумного завойовування нових земель, різних соціальних покидьків використовував у власних інтересах, від в'язнів п'яних ледацюг і таких самих повій з каправими очима.

Київське керівництво цупко тримало колоніальну віжі. Населення мовчало. Чому так? Тоді львівський письменник видав книгу про яничарів; влада побачила назви якийсь натяк – і з'явилися “Мальви” з чашечками серед мовчазного людського моря.

“Мальва перестала співати, допитливо глянула в матір.

– Чому ти завжди цю пісню співаєш, мамо?

– Це пісня твоєї колиски, доню. З нею ти вродилася... З нею і померати повинна.

Мальва не розуміла загадкових материних слів, погано розуміла й ту мову, якою мама іноді розмовляла.

– По-якому ти говориш, мамо, зі мною, коли серед чужих людей?

– По-українськи, дитино... По-твоєму.

– Тут так ніхто не говорить.

Марія з болю похитала головою. Боже, Боже, як цінною вона купує дочці життя... “Чей не пізно ще сказати, що ми у ворожому краю, що ненавидіти мусимо всіх тут суїде. Пригадати їй власне ім'я, переконати, що

ми прийняли, погана віра". І дитина повірить матері, все життя ненавидітиме тих, що вбили її батька, забили братів. І разом з тим житимемо серед них. На неї будуть кидати камінням і обзиватимуть гяуркою. У серці її завжди закипатиме жаль і в горі клястиме матір: "Чому мене породила іншою, ніж ці люди? Навіщо це мені? Чому маю за це? Погорду, сиві дівочі коси, непосильну працю за шматок хліба і ту Україну, якої не бачила і про яку й не знала". І ніякої надії на повернення. А так... І ні. хай росте мусульманкою, то хоч право матиме на життя. А потім зрозуміє... і рідний край, і мою жертву. Думала Марія про синів-близнят. Де вони, чи живі? Якщо живі, то, певно, не пам'ятають ні матері, ні своєї мови. Чи вже давно їх на світі немає? А що краще? Що робити? Та на якій вазі важити сумління і материнську любов?"

Вжити, вжити будь-якою ціною; спочатку турбота про хліб насущний, а потім – вже про душу; вічно приймати життя з самотніми бунтарями і силою-силенною жертв, яких зустрінеш скрізь: і в чужих країнах, і в своїй землі забули рідну мову, і в столиці. Чи ти хоч знаєш, що в Києві, на головному дворі, на запитання українською мовою почувеш російськомовну відповідь: "Відвізці обслуговують в іншій залі"? Як опшарений сльозами окропом відходиш від розмальованої матрони. Що сказати їй?

Упродовж цілих днів, коли дружина проходить практику в Інституті кібернетики, ти ходиш по вулицях міста. фотографуєш пам'ятки. Одного разу в тролейбусі зустріє селянка: "Як доїхати до пам'ятника Черчілю?" "До пам'ятника Щорсу?" – уточняєш. "Так-так, тому так, але мені тяжко вимовити?" Хитруватий сільський чоловік чи простакувате лукавство? Та річ не в цьому, бо це готовий анекдот.

У музеї Тараса Шевченка – якась закордонна організація. Де чужинцеві зрозуміти відмінності писанки

від крашанки? Провідниця пояснює англійською: “Материнське яйце”. Спрощення очевидне. Зачаровує остав музейна кімната, лунає “Заповіт”. Щоби послухати його приходиш сюди через кілька днів. Нема чужинців – і чути пісні! Сумно.

Мине п’ятнадцять років. 8 березня – Шевченківський вечір у столичному театрі опери й балету. Як глум на сцені: Поетом: на сцені лише відомий декламатор і кобзар, перше озвучує уривки з Шевченкових російськомовних повістей, другий – співає пісні, хоч і на Тарасові слова, але не переважно лірика, а не пророчі заклинання. Чекаєш, чекаєш, врешті-решт, вечір (святковий!) завершується, на думку тягар незадоволення, болю і протесту. Ще добре, що не приходило з тобою товариш із Вірменії, а то довелось би очі в Стамбулі позичати за таке вшанування національного генія.

Змінилися часи. Дружина розповідала тобі про святкування річниці перезахоронення Поета в Києві десятих. Біля пам’ятника з’являвся хор “Жайворонки”, хоч лютувала міліція.

І вже виклик! Валувці пішли в наступ. Спалено безцінні скарби в університетській бібліотеці, суцільно знайшов антиукраїнського підтексту в діях злочинця, виставив його за божевільного. А що хотіти від такої Звихневу психіку треба лікувати, а не кидати нещастя в тюрму. У Львівському університеті оголошують про святкового вечора після сіренької доповіді доцентів викривленими ногами: “Тарас Шевченко – співець дружби російського та українського народів”. Про казахський народ чомусь не згадали, а треба було би. Слухаєш вірші Шевченка, але жодного натяку, що він – українського народу. “Громадою обух сталить!” – вагає заклик Чернишевського “К топору зовите Русь!” – слідовник російських революційних демократів, а його високо оцінюють: критик Добролюбов прирівнює нашого геніального поета до третьорозрядного російського народного співця Кольцова. Яка честь! Кольцов і Шевченко

А українські (звісно, “буржуазні”) націоналісти вважали відірвати Кобзаря від російських революційно-просвітників – і зазнали нищівної поразки. Отак на “зорогам українського народу”, і треба!

Компартноменклатура дійшла до безглуздя. Заборону заборонили на Шевченківських вечорах співати “Кобзаря”, а потім дійшла до нехтування роковин Поета. Застають, що студенти розклеїли у центрі Львова цитату, що заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість, щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації знайти собі не можна... Після цього заходу мільйони мільйони “обивателів” почали перетворюватися в переконаних громадян і переконуватися в правильності того висновку, що Росія є “тюрмою народів”.

Найгірше для властей те, що цитата належала Державі, а він начебто підготував її більшовикові Петровському для виголошення з трибуни Державної Думи. Застають навіть на обкомівському домі, а це ще більше розлючувало самовпевнених партовладців, чия першого довело до шаленства.

Безглуздя не мало меж. У націоналізмі почали вважувати навіть керівника республіканської компартійної організації. Студенти написали в стіннівці: “Моя Росія”. – а поруч: “Моя Україна”. Нібито логічно, рівнозначно, а сексот із студентським квитком під рентгеном виявив зливість в двох останніх словах знайшов “націоналізм”, бо треба писати: “Радянська Україна”. Не вистачило! А при кожній нагоді в книжках згадували спомини українського поета Церетелі:

“Шевченко зітхнув і говорив про Україну... Говорив не журеним тоном, але жваво, і я не впізнав у ньому стару людину... Перша і остання зустріч лише мені світлим спомином на все життя. Признаюся, я ніколи не зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину і свій народ”.

Групу студентів заарештували. Казали, що знайшли в них заборонену літературу. А водночас ходив поголо начебто самі нишпорки підклали ці книжки під подушки сонним студентам у гуртожитку. Хто знає, достеменно, але приключка записана в протоколі. На зборах осудували ідейних “збоченців”. Чого лише не вигадували? Унирнув в атмосферу тридцятих, уявляв осатанілу юрбо ж тут, у храмі науки на початку сімдесятих студентів викладачі, професори, партійні і комсомольські активісти здирали із вчорашніх товаришів, учнів, однопартійців одягу, не залишаючи жодного прикриття, бігли найбрудніших нужників, зачерпували відрами смердючу рідину і з печерним задоволенням бризкали в обличчя звинувачених.

“Ми не таким, як ви, хребет зламали”, – проголосив молодий партієць, працюючи для майбутнього. Закінчив університет – і зразу опиниться в будинку партійної освіти. З його настанов сміятимуться, хоч і поза очі. У присутності все схвалюватимуть, що лише не скажуть. Приїде в сільський район – і горілка полетиться рікою, накаркає – директора школи, як не було. Сам доживе й до п’ятдесятьох: почервоніння, обрунате окоричнення – етапи кольорового знищення тіла вчорашнього сільського хлопця. Починав з кривди...

Обкомівський верховода розкидатиме гроші блискавки на підлеглих апаратників. Не один полетить посади; служи вірно, як Бровко, а через якусь приклячку так беркицьнеш з крісла, що найменший чиряк на чолі лякатиме: ростуть роги, ідеологічні роги, бо інших боялися. Протести марні, спроби оправдатися недоречні. *першому не заперечиш, першого не вблагаєш.* Казали, що він самого *генерального* в приватних телефонних розмовах називає дядею. Звір на прізвище Добрик! Треба ще додаткової характеристики? Нікого не хвилює, боїться, заборонив у своїх володіннях показувати кінострічку “Білий птах з чорною ознакою” – і на

ам Києва не піддався. Зацікавлені люди переглядали фільм у сусідніх областях. Дивувалися: навіщо вивчати? За його прикладом номенклатура перейде на російську. Якийсь чиновник з тобою розмовляє по-російському, а з дружиною, дебелою галицькою дівкою, по-українському. Дехто нашвидкоруч розлучався, бо вважав “помилку” молодості, і знаходив нову супутницю з номенклатурної родини. Так можна почуватися ще гірше.

Бла ницість на тлі малих народів! Ти їздив до Литви, де партбюрократи не цураються своєї мови. Серед українців передавався анекдот, що з Тбілісі відходив поїзд “Україна – Радянський Союз”. Аварець Расул Гамзатов сказав:

*Хай інша мова іншим гоїть рани,
Я буду тільки рідною співать,
І, якщо завтра в нас її не стане,
То я сьогодні смерть ладен прийнять.*

Твої земляки також співали рідною мовою пісні про Україну чи розповідали нею анекдоти для гумористичного зв'язування, а розмови – тільки російською; боялися, якщо хтось дізнається про селянське походження, а ще більше, коли звинуватять у націоналізмі. Ти казав: “Ніколи не відмитися від усякого бруду, окрім ідеологічного”. Розмовляєш по-українському – і вже попадаєш підозрілих. Боже!

Рідна моя мово! – проголошував аварець. – Не знаю, чи задоволена мною, але я тобою пишаюсь. Як світла вода рине з темних глибин до серця, де зелень, так мова рідної мови ринуть із серця до моєї гортані. Вони шепочуть. Вслухаюсь у свій власний шепіт, і чуваюсь у тебе, моя мово, і здається мені, що рокоче в мене, як дужа гірська річка, пробиває собі шлях. Люблю шуміння води. Люблю я брязкіт булата, коли два камені, видобуті з піхов, б'ються один об одного. І все це – моєю мовою. А ще я люблю шепіт кохання.

Важко мені, моя рідна мово, зробити так, щоб знали тебе. Яка ти багата на звуки, яка сила-силенна в тебе, як важко неаварцеві навчитися вимовляти їх, а яка насолода їх вимовляти, коли вмієш!”

Чому сини малих народів мають право пишати своєю мовою, своїм корінням, а нам, українцям, – зась? У жорстокі години кривавої війни наш поет відкрився в своїй любові до батьківщини і наказав землякам: “Любите Україну!” Надрукували вірша в московській газеті, а через кілька років поставили перед синедріоном: хто під кулями втамовував спрагу з однієї баклажки і хвалив його любов до рідної землі, з переляку перебіг на бік поетових противників. У школі, на уроках рідної літератури викривали “націоналізм” поета, який оспівував “Червону зиму”, а до узаконених свят-дат друкував на перших сторінках газет патріотичні вірші; замовляли – писав, але не міг викресати вогню, наснажити почуттям любові читачів, не промовляв серцем, а говорив кризь зуби.

Любити Україну, її землю і народ, за компартійною оцінкою, злочин. Чого не дозволяють українцеві, того забороняють аварцеві.

*Ти гордий вдачею, і горде
Ти маєш слово, як гордій.
О, як люблю тебе, народе,
Аварський мій, маленький мій!*

Аварцеві легше. Імперія намагається показати себе перед світом захисницею культури маленьких народів. Українці в протилежному становищі. Без винятку. Раніше знищували, а тепер цькують. А кого? Учасник війни, його роман неодмінно входив у число творів, що визнавалися окрасою випускних іспитів. Письменника не кидали до в'язниці, не піддавали остракізмові, не осуджували відверто в партійних постановках. Якось нелогічно таврувати героя соціалістичної праці. Що скажуть ті, хто зачитувався його творами? Не той час! Не тридцяті і не сорокові роки.

Вступали лукаво, ховаючись за спинами гейбілітера-
ми і дрібноти.

Ти вчитувався в Гончарів “Собор” і погоджувався з
думками про доконечність духовного оздоровлення
нашого, хто зневірився в цих жорстоких умовах, при
визнанні тотальної брехні.

Потреба собору, потреба краси, так само як і огида до
будівництва, видно, завжди жевріла в цих людях, будів-
ництва за покликанням, тільки жевріла вона досі непомітно,
в надрах душ десь глибоко й пригамовно, її навряд
хто помічав в собі, як не особливо помічає Зачіплянка
своїх літніх ночей, доки вона нічим не порушена,
доки доменних заграє, доки палають. Звикаєш, не надаєш
значення, доки це є, вважаєш, що це завжди повинно бути,
якщо плив часу, як невмируща краса світу, коли набігає
загроза, приходить розуміння, що є речі, без
яких душа озлидніла б. Сьогодні люди помітили свій собор.
Він не підлягає знесенню, бо він прийнятий ними у
життя так само, як від народження синява Дніпра,
як велич нічного неба над заводами, і постать
революційного Титана, що для юних поколінь
є десь уже ніби з вічності”.

Ержен сприймав “Собор” по-своєму. Найбільше
вважає у вічі картини сваволі колгоспного бригадира,
який владу більшу, ніж римський цезар. До розуміння
потреба собору такі читачі не доходили; їх захоплювало
влада безглуздя партійного керівництва: залили водою
п'ять гектарів найродючішого чорнозему, а тепер над
водою навіть не літають птахи – смердить! А сусід,
який лікар, захоплювався іншим: письменник
хотів відродити національну пам'ять. За це потім
визнав, по-партійному, покарають республіканського
губернатора: написав книжку “Україна наша
історична”. Хіба вона, українці, ваша?

Після зруйнування Січі, в потьомкінські часи,
на місці запорожці заснували монастир у цих місцях,

у плавнях, що належали раніше одній з окраїнних запорозьких паланок. Отам у плавнях постриглися ченці, брали до рук, замість шабель, книги Святого Письма. Перевдягались, як оточенці, в буденну сіру одяг гречкосіїв. Чорною жалобою ряс прикривали буйні червоні шаровари лицарі Запорожжя. І вирішено було тоді на їхній сумовитій раді: збудуємо собор. Воздвигнемо, щоб піднісся в небо над цими плавнями, що рибки кишать, над степами, де наші коні випасались, і бунд незломлений наш дух жити у святій цій споруді, на воля сяятиме в небі блиском недосяжних бань. Шабель вибито з рук, але з серця не вибито дух волі й жаде краси! Наша непокора в цім витворі стане серед століть на віки, окрасою Великого Лугу вгору сягне...

А хто ж збудує? Хто сотворити зуміє? Підійшов місцевий викликався, тямковитий хлоп'як з очима великими, як натхнення. "Благословіть!" І зник у плавнях. Три доби його не було, потім повернувся з товариства й на долоні тримав собор готовісінький. Зроблений із стеблин комишу. Розповідав, ніби зморозив приліг у плавнях, задрімав, і собор сам уві сні й наснився. Дано знак у тулумбаси, скликаючи козаки (відомо, що на раду навіть у Січі козаки йшли без зброї, покладаючись на силу розуму). Рада козацька, оглявши пробу комишеву схвалила: воздвигнем!

І засяяли тоді блакиттю кулясті бані собору над плавнями, над цим білим світом дніпровським..."

Не раз лікар перечитував цей уривок. Перечитував у невеличкому гуртку товаришів-однодумців, а в його квартирі завше хтось був. Люди приходили, ділилися своїми бідами, шукали слова надії – і він його давав, лякаючи і перебільшуючи стану хворого родича. Коли ви йшли містом, ти відчував з якою шанною ставленням до нього люди. Казали, що сам Бог дав йому дар хирати.

Ваші квартири – одна над одною. Тоді в тебе в кімнаті було навіть телевізора. У вечірній час ви переглядали

злилися думками, будували якісь власні прог-

Куди доктор переїхав у велике місто, тебе охопило самотності. У містечку чотири тисячі мешканців, як Робінзон на безлюдному острові; розрада в візках по району для читання лекцій. Що буде з книжками на номенклатурників з рожевими чи й чорними знаками і стає моторошно. В будинку – ще шість кімнат між вами неначе китайські мури; витягаєш із книжки, читаєш і читаєш, бо ще до півночі стільки часу до Львова можна заїхати. Нудьга, що не легшає з часом. Дні як нескінченна сльотава осінь. Інколи в пам'ятника Шевченкові, милуєшся високою мовою, повертаєшся – береш ручку, потримаєш її: не знаходиш жодного слова.

Суботи. Попаде вільний час – виїдеш з містечка в самотності забутого Богом і людьми містечка. Так не можеш! Перегортаєш сторінки майбутнього, відкриваєш очі, але не засинаєш. Знову неначе в дзеркало – ти чи не ти? Ніби сам себе пізнаєш, хоч ні піддавався напоянням райкомівського секретаря і не пив шампанського наприкінці вечері. Ви повертаєшся з віддаленого селища і він повторював: “Ваш доктор – націоналіст. Я ще виведу його на чисту воду. Думає, що заховався у Львові”. Відповідаєш на його белькотання жартами. Та які жарти для п'яного ортодокса? Ага! Скажи, хто твій друг, – і я скажу, хто ти. Чи не до того хилить. “Мені нічого не треба, – чеканить з впертістю старшини роти. – А знаєш – чому? Жінка моя росіянка!”

Дружина не допомогла – терпіти п'яниці далі не могла. До доктора звернувся скоцюрблений дідок з скаргою, поскаржився на цироз печінки. Де вчорашня гордість? Нема, бо допікає біль. А скільки за ним людських доль? Замкнених церков? В районі його китайським чортиком за азіатські очі. Як

побачив хреста – не мав спокою. В усьому бачив релігійні обряди. Коли прогнала районна футбольна команда, він став і голосно звинувачував. Виявляється, причина дуже проста, бо футболісти їли паску, цвिकльові бурячки, свячені яйця, а ще запивали самогоном. “Чи ви не перелічуєте своє нинішнє меню?” – поглузував сімдесятирічний чоловік. Секретар-безбожник замовк і з натовпом пошкандибаб додому.

Перед тобою двійник – лише очі тернового кольору, глузує, дихає горілчаним перегаром в обличчя. Ні! Він старший за тебе. Ще раз переконаєшся, почувши: “Це ти через десять років! Ге-ге-ге!” Ніяк не втямиш, чи тобі приснилося, чи до тебе хтось приходив. “Чи я вже не марю?” – запитуєш сам себе. Дружина штовхає ліктем: “Тобі щось приснилося?” “Не знаю”, – більше не скажеш нічого.

Вранці пригадуєш дивний сон: лише задрімав – і вже полізло тобі до очей лихе створіння. Створіння? Хіба не себе самого бачив? Боже, тебе щось переслідує, ходить за тобою, хоч відкривається лише уві сні. Сів за робочий стіл, відсуваєш крісло: якщо воно за тобою впаде, не впаде... не було. Протираєш чоло, виски, брови. Що зі мною?

“Я все знаю, – кричить п’яний секретар райкому. – Не було конкурсу в аспірантуру. Ви – один на місце. Було знаю”. Ти стоїш перед ним, вичікуєш кінця розмови. Він з гранчаком горілки. Біля нього райкомівський керівник пропаганди, посміхається заздрісно, але й не витримує: “Ми – дуже раді, вітаємо вас. Щиро вітаємо”. Вгомонився й секретар: “То я так! Звичайно для нас висока честь. Пишаємось!” – і підносить вказівний палець своєю головою. – Вперед!” Випиваєш з ним, дякуєш. І завтра на навчання. “Пам’ятайте про тих, хто вас визнає у люди. Ми знаємо деяких професорів. Проти радянської влади... Чимось незадоволені. Я вас перший розтоплю. Я – я – я – я!” Б’ється в груди, аж відлунує глухий звук.

вдихаєш свіже повітря, поспішаєш додому. На
заявляючи дружини витискаєш одне-однісіньке слово:
"Так!"

Двійник з терновими очима приходитиме до тебе не
через два. Хто він такий? Тепер ти знаєш пояснення
одного мислителя: "Уявіть собі на хвилину таке
світло. коли великі цілі, які ще вчора надавали якісну
тоніку нашому життєвому просторові, втратили
цілісність, привабливу силу і владу над нами, хоча
немає великане їх замінити, ще не набуло очевидності
і переконливості. В таку епоху здається, що
світ який нас оточує, розпадається, коливається
на межі існування, кроки його теж робляться непевне-
ними. Тому що похитнулися і стали розмитими точки
на шляху. Сам шлях начебто вислизає з-під ніг, набуває
неповноти".

Тоді ти візаві інший. Він – *сумнів*. Де ти читав про
Франковому "Мойсеї". Злий дух пустелі, а сумнів –
як жало в саму душу. Чи може до тебе при-
йти? Таке вже з тобою траплялося. Ти повертався
одного вечора зі Львова до села і зійшов з
шляху за оранину. Не помітив, як опинився між
двома. Над головою – осіннє небо з тьмяними зорями.
Поглядав, прийшов до хати забрьоханий. Мати
спитала: "Де ти був?" "Не питайте", – впав знесилений

Тоді сумнів супроводжував тебе, завдавав
ти неприємностей – і ти завше запитував сам себе:
"Довго, довго долав підступи злого духа,
який в своїй перспективі, вже не відступав.
Якщо зневіра – тоді мусив з кимось поговорити,
який сказав: "Я не переконаний, що ти щось зробиш", –
Тоді добувач кафедри через кілька днів після
закінчення в аспірантурі. Він уявляв себе в ролі
молодих вчених, поглядав на них зверхньо,
якщо вже кожен історик партії, не розумів

елементарних основ науки. З таких сміялися. А боялися. А ще він, син степового хліборобського плем'я, не хотів працювати, лінувався. За півроку до закінчення аспірантури ти приніс йому дисертацію – він три дні читав, читаючи, повернув з кількома підкресленнями та одним і стереотипним висновком: “Треба переробити”. Найбільш улюбленим його заняттям було мандрування по кав'ярнях. Щоби не сваритися з дружиною, тягав її з собою. Про якийсь етичний нюанс навіть не думав. Про його походеньки розповідали анекдоти, а про його молодшу дружину згадували з хихиканням. Вона колекціонувала коханців.

Зрозуміло, що науковий керівник не дуже любив дисертантами. “Головне, – казав він, – дати дисертанту повну волю. Хай плаває!” Не один рік минуло, як він тобі за чаркою скаже: “Ти будеш доктором на чужині, мені так високо!” – начебто заперечиш. “Бувай, докторе, кажу!”

Доцент! – хіба не досить? “Е, ні, – настоює на тому. Докторська дисертація потрібна не тільки для тебе, вона змінюється, сам розумієш”. Так-так, все переміняється. Дихавичний геронтоарх закінчив епоху правління компартійних фараонів, вдаваного мудрого керівника з читанням чужих текстів. Новий генсек, який як для кремлівського лідера, через місяць після вступу в трухляву імперію врятує науково-технічний прогрес, основна ланка ланцюга радикальних змін, який писали партійну програму і видали її за основу, хоч вже при побіжному ознайомленні з її змістом перешкодилася. Незабаром на перешкоді виступила компартійна бюрократична номенклатура, яка не могла відремонтувати фасад нічого не давали.

Гумористи перестали кепкувати. Вони хотіли змінити *переписка*, а потім дійде до розліталося – і Михайло Позначений, який був генсеком, не міг дати ради: доводиться грати на чужині.

років безглуздої диктатури. Трішки демократичні вибори вдарили в саме осердя номенклатури: депутатами обрали тих, кого ще не так давно виводили від Кремля до найвіддаленіших околиць. Радіо, газети повідомляли про загострення під час обговорення питань на засіданнях гейбипарламенту. Директор доктором наук, – переконували тебе колеги, – не повинен ставитись інакше до дисидентів”. А дисидентів було чимало, таких, про яких би ще не так давно ніхто не подумав. Поїздки до столиці таки давали певні результати. Як альпініст, крок за кроком, ти йшов і нові частини дороги і наближався до вершини. Після вченої ради в столичному інституті твій товариш і товариш вигукнув: “Блискуче!” Попередній директор врятував пряму дорогу до офіційного захисту. Коли ти виступив на ньому ти відчув шакалячий вищір. Він сказав, що має аж дванадцять запитань. Чи сподіватися? Запитання і тон засвідчували невпевненість. Не раз ти поривався зійти з трибуни і врятуватись від такої принизливої процедури. Та переміг себе: *їду до кінця!*

Врятувати присутніх членів лише один промовив за тебе. Перемога! Але ще треба підготувати доповідь для Москви. Голова ради змінив свою тактику, він вчинив необачно, підписавши заяву проти вільного руху за перебудову, а тепер відчував певні невпевнені погляди колег: титул заступника інституту не рятував його. Прочитавши підготовлені аргументи, він промовив коротко: “Добро!” Після цього він взяв пляшку коньяку. Ви втрійох – третій був твій товариш і товариш, – гостювали, як завжди, вісні білогвардійських емігрантів, такі як і ти. Крім їх очі, але господар розхвалював ці твори своєї творчості, розповідав, що його син був вихованим Максимом. Сам він колись працював в центральній адміністрації середнім керівництвом горезвісного

Маланчука, у письменницьких часописах вже поча-
скувати.

Все котилося як по колії. Документи – в Мико-
хай тепер діється Божа воля! Сумління чисте –
що міг. Починалося нове життя; воно незабаром
тебе і закрутить у круговерті, витіснить недавні
живання і тривоги.

У міське буття з піввіковою смердючою
увірвалося призабуте слово *віче*, а ще – незвичне
громадо: не товариші, не громадяни, бо першим
рабів у великій зоні, а другим – борців у малій зс-
була змушена миритися, – вважала, що лише
часу, – з такими непередбаченими діями нової
Потуги марні, бо віча завжди організовані, а
надійних руках. Спроби освістати промовців

Віче – дивина, тому захоплювало всіх –
патріотичних міркувань, інших – із цікавості.
Йшли би на прибулий з якогось міста цирк.
зобов'язували йти, щоби дезорієнтувати чи
шкодити, а вдасться – то й зірвати. Перше
спонтанно: компартійна влада міста не дозво-
установчі збори Товариства рідної мови. Коли
їх учасники, на дверях висів замок. Обу-
стримання: від зачиненого будинку л-
пам'ятника Іванові Франку. Їх було не-
десятків, але перший крок – найголовніший.

Що могла зробити влада? На друге
кликали делегатів всесоюзної партійної
Звітуйте, представники компартійного
говоритимете в *белокаменній*; прийшли не-
побоялася: це ж не звіт у зачиненому
добірною публікою, а виступ перед не-
Лише один вже літній академік призна-
не виступав перед стількома тисячами
вслухати мою позицію, а потім відпов-
Говорив щиро – і це привабило людей.

кого в принизливе становище? Його знають за
м. Академік, а не якийсь партійний функціонер,
має стати на ще одну сходинку кар'єри.

Скоро, дуже скоро мітинги відійшли від таких
питань. Згодом компартійний керівник
завнавав:

Національні питання завжди були гострими,
особливо в нашій області. Об'єктивна оцінка
соціалізму, реабілітація несправедливо репре-
зентованих імен дасть
відновлення безпідставно забутих імен дасть
націоналістичні настрої, політичний
в міжнаціональних стосунках від дійсного
відродження.

Платформу партії з національної по-
зиції в республіці практично вирішувати
питання, які активно впливають на національну
інтернаціональні почуття, на політичне життя

Символами національної символіки, державності
Української мови, становища Української греко-
католицької церкви. Вони висувалися на перший план
роботи в західних областях України. Не-
вдачі, а врешті-решт і помилкові тактичні
з боку обкому партії, так і ЦК зтягнуть
ідеологічної обстановки. Вирішення цих
питань далі не можна.

Українській мові статусу державної, роз-
повсюдження і офіційного вживання в практиці роботи
державних органів – невідкладне завдання вже
сьогодні, яке зніме цілий ряд гострих проблем,
всього регіону. При цьому і російська мова,
більшість населення східних областей, має
вживання як офіційна мова.

Це питання, яке зараз лихоманить
західний регіон – Українська греко-

І справа в першу чергу у віруючих людях. Загальна неясність, що робити з самою церквою, нервує віруючих (а їх у Західних областях чимало), впливає на міжцерковні стосунки, вносить напруження в релігійне становище. В основній масі підтримує перебудову. Висновок: тут потрібна реалістична об'єктивна оцінка”*.

З його реалістичної оцінки в Києві поглумували, в Львові не захочуть слухати. Гумористи скажуть: Львові – двобеззладдя: одні проводять мітинги, а інші обкомівські пленуми. Перші – ще не можуть виконання своїх резолюцій, а другі – вже не виконують. Згадають бородатого більшовицького лідера: “Розв’язати ситуація!”

Потуги компартійних функціонерів лише налякували людей. Після одного з віч до мікрофону підійшов метровий чиновник і крикнув з обуренням: “Позовіть мене на компартійну номенклатуру”. Кілька тижнів тому зареготало, бо пискливий обкомівський кур’єр втік з базарня при королівському дворі. Емоційний мітинг провалився, а претендент на рятівника режиму зрозумів, що йому непереливки і треба перевернути на викладацьку роботу. Всесильний чиновник погодився: перед ним він мав чималі заслуги. На початку сімдесятих років як секретар студентів-істориків, які виявили бажання брати участь в семінарі “Запорізька Січ і її прогресивне значення для українського народу”. Студентів заарештували, але незабаром випустили, з університету вивести не могли.

Інше віче також не було на користь режиму. Коли до мікрофону підійшов професор і сказав: “Громадяни!” – пролунало багатоголосе “Так!” – вже до виступу? Кілька десятків партійних членів пробували перекричати вчорашню ситуацію.

*Я. Погребняк. Не продам професійного партійного робітника

та довелося перестати – боялися розлюченої
їхнє коло, а що може бути – здогадатися не

Один професор, якому наказали виступати,
дар мови: керівник віча оголосив, що ви-
особа, яка свідчила проти Чорновола. Він мав
підписати акт експертизи про твори молодого
в деяких алегоріях побачив антидержавні ідеї.
очевидна, але таке було завдання. Його ще в
заарештували за участь у підпільній студент-
і приневолили до співпраці.

За розсварити противників режиму? Спецслужби
академічні сили – і з'явився лиховісний план
“За яку віру боролися козаки?” – під-
питання. “За православну!” – відповідали з
гумором. “До якої церкви належав Тарас
” “До православної”. І вже висновок: “То чому
” “Тягнете нас у польське ярмо?” Села
: не було згоди між батьками і дітьми,
і сестрами, між сусідами. Доходило до
Акатами, дрючками, сокирами, коли обидві
ської громади під однаковими прапорами
арювання в церкві, спорудженій на гроші
дзвків. Чи так багато минуло часу, коли її
сирити в склад хімікатів, як в романі Олесея
відвернули від себе удари, перенесли
своїх вчорашніх противників.

після смерті? Воно – біля храмів, під
Бога на вустах. Партноменклатура
вдалася! А де її творці? На видноті! Дехто
магати організаторам мітингів, а потім,
демократичних виборах здобув мандат
Життя, як кажуть французи. “І нема
галичани.

були всім: зборами, храмами, судами,
Зневажені і скривджені відчули: настав

їх час. Начебто заграли сурми в “Апоксаліпсисі” та “Інтернаціоналі” – з цим вже не розбиралися і не хотіли докопуватися до коріння. Все поділили на частини: “славу” і “ганьбу”. Як закодовані, бачили інших кольорів. Для них досить було і чорного, а до останнього належало все, що наближалося до червоного. “Що буде далі?” – тебе студенти. “Революція!” – така відповідь не заперечень.

Партійні оратори не могли дискутувати людно з вчорашніми політв’язнями. А якщо сили? Але тоді треба застерегти своїх посланців виганяли на віча. Викладачі інститутів йшли з великими значками із силуетом Леніна на “Який гарний значок!” – ти начебто радів, доцента, приземкуватого бойка зі Сколівщини інакше: “Чекай, чекай, зараз тобі поразує”. Поруч з ним колега, тому не дивуєшся: ще тому витирав штани на обкомівських фотелях гнали за пияцтво. А ти, горянине, з великим Обидва нагадували корейських студентів, казали, що навіть на майках носять значеньням свого вождя.

Обійшлося без пригод. Віче як віче. кілька на місяць. Учасники поважно пагорба, дехто поквапливо відшпилює значок, домовляється із супутником про в найближчій кнайпі. Організатори обмізковують нові заходи. Статечні громадськості на трамвайних зупинках, щоби додому.

Доктор запрошує на квартиру: “Посиди а через хвилину-дві: – Дуже втомлююсь”. помітні, при кожній зустрічі порівнює тим, що був ще тиждень тому, – здається гриб під розпеченим сонцем. Переходить

вну вулицю міста, підходите до клумби, де камінь
“Тут буде стояти пам’ятник Тарасові Шевчен-
вор наш! – у центрі міста. Якось напали вночі,
сорожів, а через день міліцейський керівник
громадянства вибачення. Більше не нападають,
востійна.

плімяною кавою повертаєтесь до нинішнього
Знаєто вже в ньому буденності, нема душевного
Лише тепер помічаєш, що доктор схопився
“Біжить?” – запитуєш. “Минеться”, – відповідає
Звпокоюєшся – доктор знає ліпше.

В як скло

*каяття – це чистота, в якій душа
з Богом.*

Оноре де Бальзак.

Віктор намацав у темноті слухавки й
фон. Мажорний спів Ірини Білик вирвав
ширих роздумів. Та через мить боротьба
ду і пекельних чвар у душі завершилася.
Голова розліталася від якихось ударів,
знову зліталась мов на намагнічені

зліталася, щоби все розпочалося знову.
признався, сказав про співавторство?” –
Віктор. Слова вилетіли – і вже не завернеш
похвалитися, що підготував до друку
Спочатку не міг второпати, чому професор
на нього і неначе блискавка пронизала
він впав і відсахнувся, лише почув, що
промовив кілька речень. Одне з них
звуківком:

Олексійовича чиста як скло”.

встику покійного тестя Віктор випив
коньяку.

– Чого ти так вирячився? – запитав Віктор, схаменувшись після блискавичного удару професорського погляду. Запитав без слів, але відповідь почув зразу.

– Ніяк не можу добратися до твого сумління!

– Не всі такі, як ти, працьовиті воли, – додувався зять покійного Миколи Олексійовича.

– Не всі, але Микола серед них. Він відмовлявся від авторства під власними статтями на користь імені, сам не підписався під жодним чужим рядком.

– Ну, і що, – вів своє співрозмовник, – тестя асистентом, хоч написав більше двох сотень статей, не маю й десятиох – і вже доцент.

Спрага змусила встати з ліжка. Дорога до кімнати пролягала через кімнату, в якій на книжковій полиці освітленим портретом з чорною нейлоною рамкою стояла неторкана чарка горілки і шматок житнього хліба. Віктор простяг ножиці до свічки, намірившись розчирити почорнілий гніт, по якому скапував віск. Рука стиснена холодними кліщами. На портреті з портрета спливала сльоза, а верхня повіка правого ока. Зятеве чоло омив рясний піт – і рука беззастережно. Ножиці дзенькнули на скло паркету.

– Хіба ж то злочин поставити під портретом прізвище? Хіба не я витяг її з тестевих архівів? Чи би про неї? Вона могла би піти на запалення, могла би чимало інших паперів з тестевої інтелектуальної спадщини. Або вона лежала би так само в шухляді, як і твоє тіло в домовині, – розраджував сам собі зять. Віктор, що тестя дуже рано покинув цей світ. Не жаль дисертації для доньки, а може і внучки. Підписав лише йому, Вікторові.

Усе полетіло шкереберть однієї грудні, Віктор занепадав вже кілька місяців. Люди грали, так змарнів. А що міг відповісти Віктор? Відповідала до нього теща, зять обурилася:

– Що я можу зробити? Хіба я онколог?

Він не хотілось, хоч надворі не було морозу. Через кілька хвилин знову телефонний дзвінок. Тепер Віктор не міг не згадати причин – вилетів з дев'ятого поверху сходами і впав саме таксі.

Він не почув тестя нашої розмови? – дорікав собі Віктор. – Чи не чув так, як професор Куркевич його казав?

Він здолатала, коли почало розвиднюватись, але Віктор перервав сон. Що йому снилося? Ага! Микола Олександрович підходив до нього, тягнув за руку, наказував: Віктор! ледарю!

Він такого ніколи не було. Хто сказав, що сон Віктор не чує?

Він вийшов із шафи, як і вчора, стояв портрет з Микола Олександровичем. Свічка догоряла. Пушкою вказівного пальця Віктор торкнувся лівого ока на портреті. Підніс портрет до світла. Солоне!

Він знав тестя? Чи ж не похоронив його з усіма почестями? Віктор варта дорога труна з випаленим великим портретом? А як втомився за ті два дні до похорону? Віктор не пам'ятує про поминки, коли вже всі помолилися за покійного і пом'янули його першою чаркою, зять Віктор не тримав на лаву.

Він не чує, ані ніг не чує. Сам як труп, – видихнув Віктор на людей. Перед ним сидів професор Куркевич. Його холодний погляд вжалив у саме серце.

Він пам'ятає п'ять років тому. За вчорашній день також Віктор пам'ятає. Надворі холоднеча – добрий господар Віктор пам'ятає, а теща захотіла їхати аж до села. Віктор пам'ятає! Миколу Олександровича в такій глуші! Віктор пам'ятає, де місце для могили в самого дідька! Віктор пам'ятає, де поховали би.

Він пам'ятає зустрічатись з професором Куркевичем. Віктор зіткнувся з ним біля дверей. Віктор пам'ятає, як він вийшов на кафедру за годину до початку лекції. Віктор пам'ятає вітання відповів крижаним

поглядом з кивком голови... Питати його Віктор не наважився. А потім собі дорікнув:

– Чи не з'ясувати, що робити зі співавтором?

Коли з кафедри набрав телефонний номер. У трубку пролунав спокійний голос:

– Слухаю.

– Пане професоре, я підготував до друку статтю. Ви тестя й подав до збірника за двома прізвищами. Я не знав, що має казати. Професор мовчав. У трубку з труби не пролунали короткі гудки. Знову набрав номер. Тепер відповіді жодної.

Редактор збірника на Вікторове прохання про прізвище з-під статті відповів якимось флегматично:

– Воля ваша, але я не розумію, .. не розумію, чому раніше поставив своє прізвище?

– Я теж вніс якусь частку, бо статтю треба було підготувати до друку.

– Так-так... – промимрив редактор, а Віктор повторив:

– Так-так.

– Я підготував.

– Що ж! Так і напишіть: “підготував з Віктором Вівчар... доцент”.

– Відчуження, як і від спроби погодитися з редактором Куркевичем. У телефонній слухавці пік – пік; від редактора – ті ж самі штучні паузи, жалять саме серце.

За чим він прийшов на кафедру, на зустріч з тестем, Віктор не міг відповісти. Щось його привело на перекотиполе на оголеному осінньому полі Миколи Олексійовича висів на стіні з чорною тасьмою. Такий самий, як і вдома.

– Вже п'ять років, як нема... Яка-то думка. Вчора ми їздили на його могилу. Там був завідувач кафедри запитував чи створювати статтю, мовчав. Знову відчуження. Як крига.

Професор Гелецький і доцент Вівчар: перший був
Миколою Олексійовичу, а другий – зятем...
боржником!” – промовисто поглянув професор,
як і всі в інституті, знав, хто справжній автор
її дисертації.

Звідки він дізнався, що я не був вчора на могилі?
– Ініс, – зніяковів доцент.

Автор глипнув за вікно. Його “Волга” стояла ще
біля входу до будинку. Не попрощавшись, він
вернувся до дверей. Надворі прискорив ходу і побіг
біля. Без пальта і шапки, незважаючи на мороз.
Козелиця розбивалася на передньому склі авто-
біля. В місті ще їхалось, а за містом дорога виблискувала
біля. Довелося зупинитись – задрімав. Ніхто не бачив,
як вона наїхала на придорожний стовп і покотилася

Вона поховали біля могили тестя. Через кілька
днів у науковому збірнику вийшла стаття. Під за-
головком були два прізвища в чорних прямокутниках.
В одному прямокутнику, розділеному лінією між

Він відійшов у світ, де нема ні радості, ні
жаль. Він лежить на сільському кладовищі – і тільки
вони. Е, ні! Скільки людей згадують його
жаль. Скільки людей зберігають тепло його
жаль. Від їх дотику хворому ставало
жаль. Усмішка, усмішка хірурга? Підійде до
жаль і запитає: “Ну, як почуваетесь?”
жаль. Жаль надія опанувала серце.

Він, на його іменини, збирається у вузькому колі –
жаль. Зайти він пішов у небуття. Ще й досі на
жаль. Дванадцята година і двадцять
жаль. переходу в інший стан. На полиці
жаль. портрет покійника: ласкавий, мудрий
жаль. досвідом життя, від нього елімінується

духовна наснага і окрилює присутніх. “Як живий!” – один повторює задавлену фразу, але тут вона очікує від присмаку банальності.

У пам’ятні дні перед портретом запалюють свічки і здалеку він нагадує ікону, бо голова неначе в срібній. Свічка скапує, скапує, скапує, спочатку повільно, потім частіше, аж поки не потече тоненьким струменем біленьку тарілочку, на якій стоїть свічник. Розмір крапель дивні, не в’яжуться, неначе кожен перебуває за бар’єром. Згадуєте доктора. “Нема тебе між нами – і нема розуму” – снується в голові.

“Мабуть, пора додому”, – звертаєшся до дружини. Господиня затримує: “Ще підете”. “Завтра мусять рано встати”, – оправдовуєшся, хоч добре знаєш, що завтра заснеш, бо кожен роковини виводять тебе з ритму біологічного ритму.

На трамвай вже пізно. Йдете вгору тротуаром, ногами порипує сніг. Машин не чути. Життя замирає на тому годиннику після дванадцятої години. Йдете мовчки, задумуючись над марно витраченою. Коли приходиш додому, вмикаєш настільну лампу.

“Краще добре ім’я від оливи хорошої. Краще хворіти, ніж жалоби, ніж ходити до дому бенкету, бо то – краще для людини, і живий те до серця свого бере! Краще плакати від сміху, бо при обличчі сумнім добре виглядає мудрих – у домі жалоби, а серце безглуздо веселоців. Краще слухати докір розумного, ніж співати пісні безумних, бо як тріскіт тернини – такий сміх нерозумного. Теж марнота й сльоза.”

Докторе, ти менше говорив, а давав поради, як працювати. Задумуєшся, чи так складно життя, коли би в забутому Богом і людським зустрів його, доктора.

Довго лежиш, перевертаєшся – не можеш заснути. Докторе, докторе, до тебе всі ходили з проблемами.

... а ти нікому не відмовляв. “Якби я народився в
... то, напевне, став би священиком”, – не раз
... вивав. Хотів лікувати душу, а довелось лікувати тіло.

... споглади чи уявлення. Ви йдете з докто-
... високу гору; вона, як зелена тареля, а внизу
... цілий світ – поглянь на південь, північ,
... схід. “Подивися, – показав доктор лівицею, рукою
... – там містечко, в якому ми зустрілися і провели
... років”. “Воно”, – відповідаєш і повертаєш
... і доктора вже нема.

... швидко одягаєшся; зима, тому ще так
... ти біжиш до собору святого Юра. Заходиш у
... вклякаєш, а вставши, йдеш до коробки зі
... береш одну – і ставиш. Ти – перший засвітив
... йдеш до ікони, на якій Юрій Змієборець
... дракона, в куточку, під верхньою рамою,
... жертва, якої домагається напасник. Ні, ще не
... лохи. Святий Юр у лицарських обладунках
... мника; примружуєш очі – і чуєш, як з-під
... вибухає темночервона кров.

... змінюються якимось хаотично. Йдете з докто-
... міста. Сорок років окупації, яку самі лиходії
... везенням. Люди, ставши в ланцюг, охоплю-
... у руках запалені свічки, а міліціонери
... збоку. Зміни очевидні. Хто знає, що буде
... навколо центра як пам’ять про загато-
... заморених, замерзлих у сибірських снігах,
... прапори, національні прапори зі стрічками

... нижні обласні газети друкують матеріали
... : три вчені обговорюють далекі дні сім-
... двини. Всі районні газети передрукуюють
... Читачі розберуться! Ти досить виважено
... про офіційну газету із стотисячним
... позицію більшовицької Росії, яка
... союз Західноукраїнській Народній

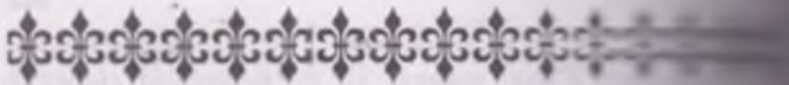
Республіці. Історик-ортодокс відверто не погоджується з тобою. Що з ним дискутувати? Сам знаєш: його слово – це відтворення компартійних поглядів. Третій учасник розмови говорить – ніяк не збагнеш, неначе в його словах немає жодної думки.

На міському стадіоні велелюдно святкують День ЗУНР – вперше за час більшовицької окупації. Піднялися самодіяльні артисти: “Ми зараз покажемо вам картину возз’єднання”. Основну ідею втілює колючий дрот, який “визволитель” перев’язує всіх учасників. Завдяки цьому стадіону артисти-аматори поведуть сотні людей, а вона накинеться на людей. Поллється кров. Другого дня місто забушує.

Осінь, зима, весна після мітингового літа – це час подій. Настало життя, справжнє життя. Його не бояються ні штрафи, ні кийки, ні собаки. День возз’єднання з’єднає десятки тисяч людей. За Збручем щодня щастя, не всі) простягнути руку відчайдушним. Знову лиховісне: хто знає, що буде завтра?

Ви стоїте з прапорами серед тих, хто везе тепло передаючи тепло сердець з міста короля до найнижчої верхньої столиці, а там, біля пам’ятника ведучим нові, збираються його нащадки.

...Падає лапятий сніг. Навколо білі протоптаними ченими візерунками. Ні, то стіни собору

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

ОПТКА СВОМА

БРАТЧИНА

*Зоря Полин. Пролог. У поїзді. За руки.
Віддайте мову! Виклик. Запорізький марш.
Перед партійним синадріоном. Похід до храму.
Поразка диктатора.*

Хто міг подумати, що Україна стала на переломі історії? Аварія! Чи мало було їх на нашому віку? Генерали і маршали, в розпачі застрелювалися їхні заступники, а про чиновників нижчої ранги – навіть не згадувати годі! Так було колись, а тепер на весь світ слово *гласність*, тому люди мають знати про те, що діється на широкому просторі, шостій частині земної поверхні. Та ба! Про Чорнобиль більше говорять, ніж про кордонні радіостанції, ніж кийвська з катанською брехунця.

У суботу, вранці, ти відчув якесь запаморочення в голові. Подібне траплялося не рідко. “Мати в кімнаті квітникарній. Чи буде серед такого царства нормальний сон?” – запитував сам себе. Сьогодні має бути інакше? І ти пішов на прогулянку. Нарешті, приїхав орач. Кінець квітня! Доки ще кілька днів Великдень.

Втома звалювала на оранину, але ти не відпочивав. Що таке? Лише в понеділок дізнався, що трапилося надзвичайне. Повідомив професор, сусід, зі свого факультету. Чогось достеменного не знав ніхто. Життя йшло як завжди. Що діялось у Києві? Через день ти послухав нову радіостанцію. Чорний вітер долетів аж до Львова. Навії. Диктор не радив пити молока – тільки чаю добу. Доктор пояснював, – а він слухав “голоси” постійно, – що з Чорнобиля вилетіли активні речовини, а не тільки йод з першого періодом піврозпаду. “На десятки тисяч років...”

притищено. Коли тобі потрапили на очі книжка
на распадінну активність, довелось проштудіювати.
Чи майже невідомі хімічні первні пробивали
чоло.

Чи одне (чи тільки одне!) лихо на бідну Україну.
Голодомори, виселення люду, колгоспи, штучні
Ті їх ще замало?

Чутки, чутки... В серцях людей зануртувало
Як завше, воно не виливалося на вулицю. Влада
вела киян. Першотравнева демонстрація, а
народні велосипедні змагання. Хіба партбоси
за трибуні під смертельним дощем з чорнобиль-
? Пізніше подейкували, що трибунні урядовці
перехиляли за трибуною, в тимчасовому буфеті,
ковитої... для профілактики. А ще казали,
кранці, після аварії, вони вивезли своїх дітей
далеко від Києва, аж у Крим. То чужі діти
демонстрацію під пекельний пил!

Гуляли незадоволення. Нічого, мовляв, нема.
Академік з *белокаменной* вчив, що реактор
в Москві, коло самого мавзолею. Шкоди
всім'ятам слова київського професора. Якщо
всі заплановані реактори, то клімат зазнає
змін: уявіть собі круг з радіусом двісті
зоставте гостру ніжку циркуля в Чорнобилі
навколо нього!

Відчував подиху небезпеки з поліського
не хотів знати. Нащо? Карпати далеко –

Київська письменницька газета спричинила
Київо, київський поет у кепочці скаржився
в інших союзних республіках на здирства
столиці. “А, ти з Києва? – запитав
істоток, плати, бо вже не довго залишилося
світі...” Співець партійного квитка
шофера, але шукати винуватців самої

аварії не хотів. Нащо? Він, полтавець, мислив глобально, найбільше пишався тим, що п'ятдесят років тому односелець у будьонівці впав у комуністичному інтеграції аж у Іспанії. Кого він захищав за тисячі кілометрів рідної землі, де ще три роки тому кістлява смерть за горло і душила всіх – від столітніх дідів з розкошними козацькими вусами до немовлят? З будьонівки вийшла ться батьківщина, бо козацька кучма з мажорантним шликком – це щось таке архаїчне, майже як поведінка давніх євреїв з Єгипту в Землю Обіцяну. Ні Чайніков, ні Кащенко для таких не треба – досить Острівського Корчагіним на невпинному коні та пісні про *Правду* з розмахуванням шаблі.

Тепер ти дивуєшся, чому твої країни такі різні? Чи так би поводитися інші народи? Біля Києва була сила, нищівна сила в сто разів більша, ніж та, якою мирних мешканців японського міста. А ми мовчимо, некерований, тому чекати від нього можна тільки винуватити когось? Якщо атомну станцію будували, то хіба не знали, яка небезпека причаїлася в Україні для тих Марій з полином у кінці століття? Звичайно, нічицьке чуття змусить Володимира Яворського занурюватися в глибину *Українського Апокаліпсису* і запитати на цілий світ: "Що ж ми за народ?" Він вже згодом, а після трагедії він спробує зрозуміти неї, сфокусувати погляди великої родини на себе і проектувальника реактора академіка Курчатова і оператора на цьому реакторі Миколи. Він спробує вибуху, і безстрашного покорювача вогню Григорія зі смертельною дозою опромінення, і Дарки, рятівниці чужих дітей, і наймудрішого Федора, бо для нього не миле власне здання, а вмерти брат. Берегиня роду Марія, стара, але з надією:

"Світла Марія не вмикала – чергують, щоб побачать і вивезуть. З'їла холодної картоплі."

янок у казані й почорніла. Дістала з холодильника ковбаси і нагодувала Пушка, він ковтав, не змотузочками, давився і скимлів. У хаті до неї поверталася певність. Тут усе було рідне, занавало, наvertsало думки на те, доаварійне життя. що ці стіни знають про неї все, пам'ятають її і дужою, як весняна вода, хворою, як болото, як баранячий ріг, доброю і всепрощаючою”.

Читаєш книжку – і ніяк не втямиш: чому мовчить найбільших європейських народів? Чи таке значення нам, українцям, Всевишнього, щоби в світі лише страждати? Боже! Який парадокс: про Чорнобиль, та не знає, де Україна? Світ знає про Лозанну, та не відає про вдвічі більший Геноцид. Читають Солженіцина, та не зацікавилися. Нас не чують, не слухають. А може тому, що про Геноцид в Україні не хочуть говорити! Чомусь не потряс душі людства сорока днями героїв на фронті, а про героїв Маківки, Базару, Крут на чужині навпаки, європейські письменники у рік Геноциду писали фальш – те, що показали Верховного Людожера. А може то й ми винні, що в боротьбі знесилювали і знекровлювали націю перед іншими народами? Чому Бенеш назвав прадідівські наші землі за територією без імені”, начебто ми якісь

немає серце, коли ти ходив Перемишлем, а до Львова. Подібність неймовірна, та між кордон. Окрім того, поляк міг назвати державою – ти ж дотуляв до неї держава, ні се, ні те. Польський прикордонник з того, що Україну захищають азійці з чужини. Українців більше від поляків, та гоноровий: москалі його не знищили,

німці не задушили, австрійці мирилися з його державними амбіціями на землях короля Данила. Польща знають в цілому світі. А українців? Щось начебто знали про них, коли заходило про Чорнобиль.

На Страсну П'ятницю ти увімкнув телевізор столичному музею під відкритим небом божевільних шабаш: з різних сіл попривозили молодичок у народних вбранні – і вони веселилися в диких танцях, ніби з племен'я з джунглів Чорної Африки, що процвітали в цивілізації. Чи знали вони, бідні колгоспні рабів, над їхніми головами чатувала смерть, невидима і підступна?

Чорнобильську катастрофу приглушили. Вони заспокоїли плльгами, хоч не скрізь могли їх задовольнити.

Раб рабом: йому досить пообіцяти – можна й не дати. Хто міг, втікав з Києва. Львів, під зеленими Карпатами уявлявся тихим раєм, якого боронив сам Бог. Твій товариш привіз до Львова синів-школярів і розповідав про неймовірні проекти компартійної влади після аварії на атомній електростанції. Москва мала намір виселити цілий Київ, бо там радіація така висока, що не для життя. Що залишилось би на тих берегах, яким пророкував таку славу святий апостол? Чи літатимуть над водами Дніпра білі голуби, провісники миру й любові?

Доходило навіть до того, що розробляли план переселити людинність всієї України в казахські степи. Коли наступного року з дружиною і донькою ви поїхали на два тижні до Вірменії, Сергій, твій товариш з часів навчання в інституті підвищення кваліфікації в Києві, казав, що готувався прийняти твою родину в своєму місті. Гостинний вірменин возив тебе по рідній землі. Як тільки люди виживають на цьому камінні і не занепадають духом, зберігаючи традиційну гостинність? На веселі співали бойових пісень – і тобі пояснили, що твої

...вляють свого полководця; після більшовицької
... він виїхав до Парижа – там навіть пам'ятник
...ти.

...пам'ятники полководцям твого народу? Нема!
...Богдана – і то лише як возз'єднувача з Росією –
...! На одній з гостин господар сприйняв тебе за
... і поцікавився Мінськом. Ви сиділи на веранді, а
...а прощалося з вершинами Арарату: він вже в
...ві. Через державний кордон вірмени показують
...влях намальований білими крижинами силует
...Орал! “Наш герб! – хваляться. – Сам Бог подару-
... Але чому подарунок у чужій державі?”

...на тому боці, там озеро Ван, а тут – Севан,
...ководий Севан: поглянеш на плесо – і видно
...го. В Єревані стоїте мовчки перед жертвами
...рмен у Османській імперії. Півтора мільйона
... Турки гнали їх, знесилених спрагою і випеклих
...густелю, люди падали на розпечений пісок. Хоч
...води! Не подали – добивали камінням, щоби
...не просили допомоги. Десять років славний
...Комітас мучився в паризькій божевільні.

...трагедій, а люди прагнули зберегти злети
...У самій столиці створили велику книгозбірню.
...червоні окупанти спалили чимало найцінніших
...роду! І що? Палія оголосили божевільним.
...щоє візьмеш?

...підходить молода жінка, зупиняє на
...Сергія. “Інструктор міському партії”, –
...до тебе, коли вони розпрощалися. Студент
...підписав листа до Горбачова: як може
...край Нагірний Карабах належати до
...? “Правильно зробив!” – каже Сергій, під-
...рметата. Розтягли вірменські землі захланні
...вдете в Богданівку, – це вже в Грузії, –
...брат Акоп. На тридцять років старший
...розповідає про давні часи. “Коли сюди

прийшли більшовики...”, – перекладає то:
“Прийшли чи визволили?” – запитуєш іронічно. Вони
перекидаються словами, а потім вже товариш від
“Ні, таки *прийшли* – в нього чітка ідеологічна п
Смієтесь, Акоп підтримує вас, хоч і не розуміє
йому політика? Сам, без допомоги двадцять років
з каміння цей будинок для своєї родини, хотів
шумливим потоком.

Чому вірменське місто в Грузії? Бачиш, по
такий багатий район не може належати до Вірменії,
віддали сусідам. Ще в шістдесятих роках у Богдан
вірменське педагогічне училище, а тепер нема. Чи
один шмат Сергієвої батьківщини відірвали? Та
вань! – звідси азербайджанці зовсім витіснили його
Турки захопили більшу частину вірменських
на тому боці озера вже стоїть турецький прик
береш камінець, кидаєш далеко у воду: “На тур

Мине лише півроку – і вірменські міста
нового лиха! Тепер – землетрус! Сергієве місто
його дружина кілька годин лежала під плитами.
жає Горбачов з Раїсою – телевізор вперше
висть людей до компартійного вождя.

Вирує шоста частина Землі. Українці
виплескують обурення. Чому? Юрій Щербач

“Спалах над Чорнобильською атоме
сяйвом висвітлив добро і зло, розум і ду
і фарисейство, спочутливість і злорадство,
безкорисливість і захланність – усі лю
пороки, що причаїлися у душах як наших
так і тих, хто перебував далеко за межами

Намагання через два роки провест
вшанувати пам’ять загиблих під час лік
Чорнобильській АЕС, зустріло прот
Столичне міліцейське керівництво оправ
звинувачувало Український культур
провокації безпорядків:

Використовуючи як привід другу річницю аварії на Чорнобильській АЕС, учасники збіговиська прагнули викликати емоційними вигуками і написами на транспарантах викликати перехожих до протиправних дій, свідомо порушуючи на їхніх почуттях”.

Чорнобильська аварія поставила під знак запитання про майбутнє нації. Доки будемо терпіти? Від нас залежить все. Хіба не маємо права на рідну мову? Мусимо

Заступник міністра не приховує своєї знервованості – це йому зараз падатимуть жорстокі звинувачення. Дружина його розмовляє лише українською. Чоловіка всі присутні на гостині міністерські змушені були підпорядковуватися чи то її вимогам, чи то її примсі. Це вже друга дружина, а перша жила в південне зрусифіковане місто. Через вікно колоночної оправи поглядає на присутніх: вісім років тому ще недавно вони мовчали би, слухали її розмовою, погоджувались. Тепер не ті часи: більше залежить від підлеглого, ніж навпаки. Він може вийти з довшими полковницькими погонами. Найбільше непевний, з шевченківського запорізького запряження, еманацию, як кажуть, запалить своїм натхненням будь-яку справу. Він підуть у вогонь і воду. “Батько”, – промовив чиновника.

Він думати самі себе. Навчаємо російською, бо немає підручників. Так? Ні, нема українських підручників. Чи не так, Леоніде? – Хіба я винен? – не витримує заступник міністра. Він пише писемників, які посилають дітей до російських шкіл. А ми про українську школу! Він промовив про Сектор Статуту Товариства рідної мови. На наступній конференції воно стане Товариством української мови. Він не знає якихось принципових заперечень, але не хоче вступати в дискусію. “Якщо підемо так далі, як було

на зборах письменників, то можемо дійти до гротескної війни. Можливо, хтось хоче створити альтернативну партію. На обговорення мусимо йти з гарним серцем, але холодною головою”.

“Нащо так далеко заходити?” – запитуєш сам. Від нас відібрали рідну мову, а тепер лякають війною. Ми не хочуть поступитися, стоять непорушно, мов скелі. На початку зустрічі сам заступник міністра освіти каже: “Українську мову треба спасати. Вона перебуває в великій небезпеці. Сумління українця і посада малороса – роздвоєння особистості, хвороба малороса, гнітить невизначеність. Якби тільки не було згори... Та де там? Всі поховалися в купці. Ви не можете допомогти Леоніде Олексійовичу, як можеш. Письменники в Україні працюють в міністерстві найбільшим русифікатором в Україні. Вони працюємо з тим матеріалом, який виробив дитячий садок і підготувала школа. “А кадри? – запитує чи кадри? – Кадри в нас вусань. – Кадри”. Так-так, але серед викладачів в школі переважають росіяни. Оправдання не знайшли, відчуває. Ти стискаєш вусаневі руку. Підбальмує, наступає знову.

Леонід Олексійович вибирає іншу тактику. Він каже, що наполеонівською атакою далеко не завжди можна перемогти товариші, хочете, коли навіть з Львівського університету просять надсилати підручники російською мовою. Чверть студентів у Харкові, в університеті, вимагає бажання навчатися українською. “Е, ні!” – каже він. Це його біль. Йому. Вибір мови навчання – справа не особиста. Це справа нація. Діти не хочуть йти в школи з українською мовою навчання, бо у вищій школі панує російська мова. Висловилися ви, керівники міністерства, що там? Чому? Чому школа в Україні? Тільки деякі предмети в школі викладаються по-українському! Карикатура!

“Якщо студент не навидить української мови, він може поїхати на навчання в Ростов!” – каже він. Це каже січеславець. Заступник міністра тепер начебто каже: “Я нерідко думав про право батьків вибирати мову навчання своїх дітей”.

для своїх дітей. Біда – в нас не та атмосфера. Треба братися всім. Покладемося на силу – йти до крайнощів. Всі питання треба розв'язувати спокійно”. Просить надіслати до міністерства На його думку, державний статус української мови багатий: спілкування в органах управління буде державною, до ректорів міністерство посилить і вже в традиційному бюрократичному стилі Олексійович підсумовує, що спілкування було корисним. “Працуйте – і нехай ніщо вас не зупинить. Україна повинна бути українською щодо мови” – це його виступ.

Другого дня розпочинається конференція. Красивий, шестидесятилетний Олесь Гончар дивиться з низької лави в переповнений зал, а думками летить далеко – до кінця шістдесятих, коли він, обласканий селами і нагородами, наважився скинути мілітаризм про безглуздя штучних морів, колгоспів, рабства, злочинне знищення храмів, бо ж чому жодні собори людських душ? Тоді на нього навалилася та він не занепав духом, хоч хрипливий і фізичний упадок сил після тяжкої хвороби. А чи радієш? На серці тривога: якась катастрофа! Письменник викриває брежньєвсько-сталинську імперію, бо вона насаджувала антинаукову імперію націй. Отож, маємо мовний Чорнобиль! Як це сказати своїм учням: “Діти, ваша мовна катастрофа”? Ні, зразу приклеювали ярлик націоналізму з трибуни. За зневагу української мови вивчали в школах. А українську мову вимітали з вулиць, кіно, театрів, театрів! Скільки браконьєрів! Що нам робити? Треба працювати серед народу хоч ледь-ледь національна свідомість, виховувати збайдужілих. Багато людей не знають жодного уявлення про героїчну історію української мови. Мусимо відродити пам'ять народу!

Тебе найбільше вразили слова, що історія має шанс і треба скористатися ним сповна. Не всі сповна наше Товариство. “Я, – каже Гончар, – також такі листи”. Та відкиньмо гучні фрази, бо життя праці тяжкої, буденної, але доконечної.

Письменник знімає окуляри. Він виконав свій найбільший обов’язок у житті: проголосив напутні слова. Всі встають, вшановують того, хто потряс сумління йонів людей у години глухої ночі. Оплесками не лише його слова, а й діла. Згадуєш сказавши: Драчем:

“Найголовніший герой, найкарколомніший, найдовершеніший контрапункт, зіграність з ранішого оркестру симфонічного романного жанру – все поступається тоді перед силою сил, перед мовою перед звабою манливою і магічною – перед чістотою Словом. Саме так – магія Гончарової мови може, передовсім в широкоплинності і авторитетності могутнього мовного плину, умінні наповнити сюжетної, композиційної, логічної забудови органікою слова”.

Сідаєте – і ти вдивляєшся в погляд Валентина з-під острішкуватих брів. Він звертається до тебе і водночас принижує серце кожного в залі. Вкупі на землі єдиномисліє подай і брати!

Представниця від найвищої влади в країні виступає повноцінно увійти в життя, перенести компартійні верховоди підтримують його. Вони тримують, а раніше не здогадалися, чому народ розмовляти з ним чужою мовою.

На трибуні запальний Павличко: “Сімдесят років тому на теренах України було 196 мов, а нині – лише 39! “Ось що таке політика Сталіна, Хрущова і Брежньова” проголошує вирок. Треба доказів? Голоси розстріли... Хіба мало? А яка мова

Українська мова – нерідна донька в рідному домі”. Доки українця його мова буде мовою молитви і пісні? Вибір мови навчання аморальна. Російська мова давати, а не відбирати свободу!

Далі, найбільше ошелешені учасники конференції – китайка Світлана Лі промовляє не мовою автора, а материнською мовою присутніх: “Демократичний принцип вибору мови навчання – це замаскована мета. Де, коли і яка держава ставила собі за мету: знищити безкультур’я свого народу? Треба розірвати ланку рабства! Не знаю, щоби хтось був прихильником шовінізму. Жодна людина не може залишатися глухим, коли зневажають її мову, топчуть могили її предків, зничать культуру”.

Далі тебе з цікавістю слухає київський товариш. Він з тебе вкрав (разом з вами Ірина, господиня) – і ти йому показуєш свої записи. Микола, товариш, коментує. Один з них настійливий у своїх вимогах: “Народ без права на вибір мови приречений на загибель, тому мовою навчання в Україні має бути лише мова українська”.

Далі ж ухвалили постанову про українську мову навчання у вищій школі. Так було перед війною, а після війни повернули в протилежний бік. “Ми хочемо зробити мову в діло – і тому створюємо Товариство” – каже один з ораторів.

Далі промовляє Анатолій Мокренко: “Устами Дмитра Павличка говорить народна совість. Мова – це обов’язок не лише письменників. Ніхто не повинен продавати свою душу дияволу прагматизму у вік глобалізації і не переходить на есперанто”. Врятуємо душу народу. Бідні українські матері, діти, які втрачають свою мову. І ти згадуєш одеську жінку, яка насміхалася з матері, бо та уболівала, що її дитина навчилася на чужу мову. А нащо їм розмовляти з пастухів? Артист невгамовний! “Нам потрібно національне відродження нашого народу”.

цілком можливе! До революції окупаційна російська влада намагалася витіснити з ужитку польську мову з польських земель. Всі написи в польських містах були російськими, а відроджена Польща звільнилася від асиміляторського зашморгу”. Над нами висить тягар рабської схильності до саморуйнування. Дай нам сил і мудрості!

“На мові нашій кривавиться знак біди”, – казав Іван Дзюба. Доля української мови залежить від села, але звідси її також витісняють. Не пропадає надмірного пуризму: в суржитку ще є українська мова, де нав’язали мову російську, там нема й суржика. Держим стримано промовець торкається Народного руху. Цілісність корисна, коли вона конструктивна, а не руйнівна таційна”.

Єврей, росіянин, українці з Москви, Кубані. Вони всі за підтримку Товариства. Львівський російський культурний центр а ля Дзержинський закінчує свій виступ. “Інтелігенція всіх народів СРСР, об’єднується”. Делегати плещуть, письменники дякують, націоналістичні козачки. Незабаром промовця приймуть до місцевої спілки – і лише тоді він виявить своє справжнє обличчя. Російського культурного центру в самому центрі міста. Міська влада погодиться, а ти опинишся доки бородань не загрожуватиме пікетом. Міська влада лише чекає. Бачите, мовляв, галицькі націоналісти утискають права бідних росіян, які не мають можливостей для свого національно-культурного розвитку. Хоч стільки докладали зусиль для того, щоб вивести місцеве населення з буржуазної темряви. Ти не можеш мусиш погодитись і віддати для центру гроші. Така розплата за безглуздя неофітів у влади. Мине тиждень – і захисник російської мови стане шовіністичні зуби: його товариство геть не прийме твої ввічливі ввічливі, тому відмовляється від участі. Ти не знав, що іншого виходу нема. А наст...

Другий день конференції розпочався якось мляво. Початку вшанували хвилиною скорботи пам'ять тих, хто постраждав за українську мову і культуру, недожив кілька днів. Хіба не варто було зробити цього ще вчора? Розмова тільки про це мова. Перший оратор тоном університетського викладача почав з'ясовувати спірні питання українського правопису. Українець з берегів Неви похитався, що деградація української мови позначається мові російській, згадав слова Валентина Распутіна, росіяни – не нація, не народ, а населення. Хахол – це хахол: на першому місці турбота про росіян, а українці – хай самі рятуються!

Малослівним був робітник з Тернополя: поклав на стіл папку з десятьма тисячами підписів за надання українській мові статусу державної. Втер носа балакунам з Кадіївки: “Нам потрібна не могутня спілка республік, а спілка могутніх республік”. Пастор з Балтії похитався з малоросійських і всесоюзних керівників: “Державні мудреці – це не поховані мерці. Вони залишили слідами блудного сина”. Чи повернеться цей син за Дніпровського порогу? Українські емоції з малоросійськими плачами за нашу долю.

Нарешті оголосили, що виступає секретар партійного бюро. В залі піднесли плакат зі словами: “Віддайте мову!” Оратор похитав головою: “Віддамо, віддамо... Ви розумієте, українці, наскільки мені не просто виступати в цій ситуації”. Згодом, через роки, ти дізнався, що цей оратор мав одну леву, сивою-сивою, і його рідня розмовляють українською. Дружина – кубанська патріотка, знала про своє козацьке коріння, пишалася родом, традиціями, а вже в українських героїчних піснях її не чула.

Партійний секретар наголосив на складностях, які доводилося переборювати на шляху до створення Товариства, і далі: “Мое сприйняття цієї події перш за все особисте. Вважаю, що багато чого слід глибоко, ретельно

осмислити, бо на наших засіданнях підтверджується цей підхід – підхід соціалістичного плюралізму думок. Ми хочемо, щоб усі ми стали на цю позицію. Товариство корисне тому, що воно в перший день свого існування має конкретну ділову програму. Це – намір зайнятися конкретними, корисними справами: відродити українську мову”.

Якби партійний секретар так виступав і в майбутньому, міг би навіть заробити оплески. Не так сталося – і почало проявлятися друге Я: “Заявляю з відповістю: ЦК КПУ не раз поверталось до порушених питань про “білі плями” в історії, виховання і Упродовж тривалого часу ми помилялися і прорарунки, а змінити хочемо за одну мить-реалістами. Мусимо почекати (Зал: “Досить чекати”) повинні виходити з нинішніх умов. Олесь Гончар про складність і тривалість праці. Я впевнений, республіка зважить всі пропозиції і зробить це, залежить від нього”.

І знову завихрення, тепер ще гірше – секретар починає викладати партійну позицію, але не має конкретної програми (Викрики: “Очікуємо програму!”). А наше Товариство... Хіба це не добре організований, з конкретною програмою? Партія може запитати, чи нам потрібна ще Народний рух тягне до опозиційної структури. Якщо так виступає, то треба так сказати одразу”.

Майже весь зал встав – не для аплодисментів сотень грудей вперше в золотоверхій стелі. “Ганьба Щербицькому! Ганьба Щербицькому! Щербицькому!” Через кілька місяців російський сатрап піде на відпочинок: часи неспокійні. На пропозицію рухівської області ти приготуєш відозву, закінчивши її: “Хай Володимир Щербицький стане переможцем тяжкі злочини проти свого народу і Перебільшень тут не було, а злочини –

Щербицький – це слухняний виконавець волі керівного центра, колонізаторської політики всесоюзних властей, наслідки якої проявилися в аварії на Чорнобильській АЕС, що принесла Україні, Білорусії та Росії “Хіросим”.

Щербицький – це організатор застою в Україні. Він винен у тому, що наша республіка опинилася в глибокій економічній кризі.

Щербицький – це головний провідник русифікації українського народу і денаціоналізації національних інтересів, організатор геноциду, який осуджується міжнародним правом цивілізованого світу”.

... Після ще кількох безбарвних виступів на трибуну Народного обурений Драч. Здавалося, що Павличко вже вийшов з пристрасті: “Я б не хотів, щоби в документах Товариства ми торкалися Народного руху України. Коли виходить цинкований матеріал обговорюється на телебаченні, це не так ефективно”. Це вже був закид партійному секретарю Драчу звинуватив його в спробі покласти ніж між Товариством української мови імені Тараса Шевченка і Народним рухом України за перебудову. Щоби якось згладити полум’я, президія заявила, що Рух – не партійна партія, а форма єднання партії і народу. Це звучало досить смішно. Хіба до створення Руху не була зв’язана з народом? Ти подумав: “Чи не існує між ними мур” стояв між ними?”

Товариство загрожувало компартійній монополії. Коли Товариство схарапудились, а, мабуть, найбільше міський голова Микола Мартинюк. Коли Товариство провело наукову конференцію, він висловив позицію свого начальства:

... За жаль, гору взяли емоційні перехлести, чулось багато чужого тлумачення тих чи інших положень, пряме ігнорування фактів, відхід від історизму, однобокість, тенденційність, замовчування відповідних директивних вимог. Відступали на задній план творчий, науковий підхід, незалежний, виважений підхід, опора на теоретичну

думку партії, колективно вироблену на ХІХ Всесоюз- партконференції.

Відзначимо найхарактерніше, з нашої точки зору, що викликає заперечення або сумніви, з чим важко погодитися. Прочитуємо уривки з промов: “Наш лад ознаки всіх формацій, у тому числі і рабовласницької. Партійне керівництво не користується мовою народною. Багатьом українцям керівники установ пропонують розмовляти рідною мовою виключно вдома. Зводять щелепи нашим чиновникам, коли чують словосполучення “національна економіка”. Зміна мови ніколи не відбувається добровільно, а під пресом. Модель “автономізації” сформульована Сталіним, – ще нині існуюча модель. Бездіяльність і підставність цих тлумачень настільки очевидна, що вони не потребують коментарів”.

Чи міг щось протиставити таким звинуваченням волинського села, який став на партійно-бюрократичній щабель і хотів лізти вище, а не падати вниз? Ти знаєш ще з аспірантури. Тоді він нічим не відрізнявся від інших – звичайна пересіч – і тільки. Коли ж опинився в обкладинці посаді лектора, змінився до невпізнання. Його писання мали голос із плаксивим забарвленням нагадував про себе на засіданнях, різних урочистостях, партійних шаблях, яких вистачало. Вчорашніх колег намагався не помічати, а вони насміхалися з його російської мови з відтінком *полісько-тамбовським* акцентом, як глузували.

В іншій газеті критикували ухвалу наукової практичної конференції, бо в ній порушувалося питання про правові гарантії для утвердження української мови як мови державної. Журналіст не міг спростувати її засад – обмежився зубоскальством. Лише кілька людей знало, що остаточний текст ухвали готував молодий доцент, який завше хотів залишатися в тіні, а це було вигідно іншим – і вони користали плодами твого існування сповна. Упередженість журналіста очевидна. Деякі обурювалися, вимагали опротестування, інші – мовчали.

байдужими, а гуцул з довгими вусами вже почав вати оскомину впливу. “Не треба нічого робити, – мрив він. – Добре, що про нас хоч щось написали. Недавно замовчували”.

Противник діяв інакше. Адам Мартинюк проголошував на різних зібраннях, що з тисячі шістсот рублів, отриманих учасниками конференції для потерпілих під час пожеги в селі Петрусу вірмен, начебто відіслано тільки шістсот. Залишилися інші гроші, ніхто не знає. Розрахунок очевидний: Товаристві задають тон злодії і шахраї, тому не варто йти за ними, добрі люди, десятою дорогою.

“Ми маємо оправдувальні документи на кожен рубль цих коштів”, – так заявив ти на серпневій нараді одного з міських районів. На ній був Мартинюк, і перш ніж він підійшов до тебе і усміхаючись начебто сказав: “Ти добре виступав”. Деякі учасники зібрання говорили тобі. Чимало підтримувало, але боялися: хто з нас чекає завтра? Так завжди ми, українці, чогось боїмося, бо не хочемо взяти відповідальності на себе – іноді це так, потім страждаємо, адже інші, наші сусіди,

якщо бачили здавалося, що Мартинюка висувують ті ж боги, котрі хочуть сидіти в куточку і перечекати; вони не можуть зорієнтуватися, списати все на самовпевненого чоловіка, адже для нього нема жодних табу: ковтнувши трохи горілки, він охмелів і не міг стриматися. Найбільш бурення спричинила його протидія спорудженню пам’ятника Тарасові Шевченку. І ти вирішив вийти з нього.

Тарасові боги не забувається

Хто найпопулярніший у нинішньому Львові? Хто першого-ліпшого львів’янина – і він вас питає: “Ти за, добродію, часом не з Місяця звалилися?”

Відповідь: “Так”. У цілому місті відомо, що в популярності

з Адамом Івановичем Мартинюком ніхто не наважиться змагатись. Якби у славному городі Лева був титул кшталт “Міс Львова” або щось подібне до цього для чоловіків, то пальма першості належала би, безумовно, ідейному натхненникові нашої міської перебудови, першому товаришеві Адамові Івановичу Мартинюку.

Ім'я вельмишановного добродія Мартинюка творять усі – від пенсіонерів до піонерів, а може і дітей. Він – жива історія перебудови на другому її етапі. Адам Іванович Мартинюк – типовий керівник нової доби. Людина непересічного, багатогранного таланту. Лише при кермі, а які вже здобутки! Зажмуріть очі та уявіть собі цьогорічний Львів без товариша Мартинюка. Страх подумати!

Без дорогого Адама Івановича ніхто з львівського начальства не додумався би перебудувувати парки і сквери. Скажіть, прошу я вас, чи могли б хитрої Львівські пани ходити щодня до майбутнього пам'ятника Шевченкові, коли б для цього не “перебудували” культурний центр? Чи мали б ми камінь з написом? Чи могли би любити національною символікою? Мовчите, мудрагелі. Такими непростовними доказами перебудови. Не жалуйтеся, а дякуйте за її ідеологічне забезпечення секретарем міському партії.

Лише цього досить, щоби Адам Іванович увійшов в історію нашого міста і став поруч з королем Данилом Данилом побудував місто, а Мартинюк його перебудував духовно. Геть галицьку скромність! Станьте всі на коліна перед натхненником львівських мітингів!

Товариш Адам Іванович Мартинюк залишиться в нас почесний член не однієї “неформальної” організації. Це прийде з часом, бо тепер ще не зважили його заслуги, не усвідомили його вагомому внеску. Дивує невдячність Товариства української мови імені Тараса Шевченка, яке забуло про свого справжнього зачинателя товариша Мартинюка. Невже ж воно б так зміцніло, якби

Мартинюк не прославив його на цілу Україну – від Львівського міста Хуста до слобожанського хутора Івано-Франківського? Шанувальники рідного слова відчували під крилами крила і так почали літати з усіх міст і сіл, що аж до самого Києва на установчу конференцію згадали товариша Мартинюка лише один раз. Чи заслужив А.І. від шанувальників рідного слова? Шанують, а люди – ні!

Дмитро Павличко не міг написати на честь міському партії такого полум'яного вірша, як ректора Львівського університету? Перші слова вийшли б на згадку: “Засів за тридцять і вісімсот нової секретар в міському”. Початок непоганий, рядок за рядком, куплет за куплетом, рима за римою, епитет за епитетом, метафора за метафорою... як

шанувальники рідного слова? Шанувальники рідного слова, не тільки ваш! Рівно через місяць після мітингу 7 липня, – завше, як не в липні, а в місяць пізніше, – народився у Львові дух України за перебудову. Адам Іванович його ще 19 квітня, коли так демократично обирали найдемократичніших окружних виборчих комітетів Івана Драча. І добре зробив! За що? Хіба за те, що одягнув Місяць у батькові сукердяга! Пожаль грошей на джинси.

А.І. ці окружні виборчі похорони демократії вийшли з нього, що припав на Страсну П'ятницю, і в міському містечку. Ні! Брешу, не хрестився, бо ж це було добре, якби не Великодній Понеділок. “Секретарі” з НРУ так обхитрили рідну міліцію Івано-Франківська, що дійшли аж до першотравневої демонстрації прапорами. Хто не вірив своїм очам, провів неділю. Як апостол Тома. Рух

Створення НРУ – це результат нового мислення міських компартійних ідеологів на чолі з товаришем А. І. Мартинюком. Їм вже давно нашептали, що це не що інше, як перелицьоване ЦРУ. А ЦРУ має дати кури не дзьобають. От і до Львова попливуть конвертованої валюти. Пам'ятайте, невдячні люди, що Народний рух України за перебудову неможливий без підготовленої А. І. постанови міському партії, в якій дана глибока, всебічна аналітика цієї ідеологічної авантюри письменників з державними нагородами. Бігме, такого об'єктивного в ідейному та емоційному розумінні документу не жоден партійний комітет від Балтійського моря до океану, від Північного полюсу до підафганської півночі. Знай наших львів'ян, хоч і некорінних! З того часу повірили не лише доценти з кандидатами, а й членкорами.

Інформація про Рух розповзлася по місту як боронений плід завше спокусливий, викликаючи Адам Іванович розуміється на цьому грішному далекого-предалекого прапрапра... родича. Сва спокусила на яблуко.

Низько кланяються товаришеві Мартинюку “неформали” – з Української Гельсинкської Комісії знав про них колись? Інколи на сторінках газети то як УГС, то як УХС. Спробуй зрозуміти тонкощі. Нині наші люди твердо засвоїли не Г, а Х, бо в братній російській мові розпочинається багато милозвучних слів. Візьміть словники, а послухайте на вулиці. Там завжди доволеньня.

Ще рік тому так звані “угаєсєві” рослини (тоді ще не знали, як треба їх називати) росли на траві. Може б так тривало й досі, коли б не познайомив широких мас трудящих Принципів Української Гельсинкської Комісії.

...вий на місці Левка Лук'яненка – неодмінно
...би товариша Мартинюка в почесні члени УГС.
... Григорович вперся. Йому лише одне в голові:
...самостійну Україну!” Що вже тільки не дали?
...комісаріат на чолі з болгариним, румуном чи
...Рижовським дали, Ризький договір дали, колекти-
...для. Великий Голодомор дали, найближчого
...сортатника Кагановича дали, величезні
...в Сибіру і на Далекому Сході дали, працю
...на Біломорканалі дали, табори праці і від-
...в Мордовії для дисидентів дали, Чорнобиль дали,
...входів атомних станцій дали, цинкові гроби
...вних “афганців” дали, “ковбасну теорію”
...вця Ляшка дали, патріотичний заклик
...Родина! Коммунизм!” колишнього майора
...дали... Ще вам чогось давай? А самі
...Литовці, латиші та естонці самі беруть
...Та й Львів не пасе задніх. Ви, лояльні
...Борисоолійниківці, можете так проспати
...УГС. НРУ і навіть Товариством імені Шолом-

...малороси, самостійної держави? Маєте
...трапор, державний герб, державний гімн.
...борються хіба афганці. У цивілізованій
...переконалися, що інтеграція – магістраль-
...світового процесу. Вже заговорили
...для Об'єднаної Європи. А вам, україн-
...держави захотілося? Маєте хліб, маєте
...шешеву ковбасу, а ще гоните самогонку,
...синьо горить... Дякуйте Богові після
...вбивайте про Чернівці! Всі чесні україн-
...самостійної України не хочуть, бо знають,
...і братнім російським народом вони
...А хто з розумних людей квапиться
...самостійну Україну, той проти Росії,
...ки нас давно навчили, що кожен,

хто проти Росії і за Україну, той зрадник українського народу.

Не будемо стверджувати достеменно, але А. І. Мартинюк заперечить, що пропагуючи в трудових колективах принципи УГС, він керувався відомим положенням Маркса. А ми добре запам'ятали! Основоположницею наукової теорії, яка поставила мільярд людей на голову і ніяк не може перевернути на ноги, трішки у стані застою, батько дитини своєї наймицької ідеї стають матеріальною силою, якщо вони об'єднуються масами. Доведені до широких народних мас "ідеї Мартинюк-мальні" ідеї так оволоділи ними, що стали матеріальною силою: маси закупили стільки синього і жовтого кольорів на диво "батьківщини області", стільки понашивали національних прапорців, тепер під ними стоять керівники міста й області, хто ходить на мітинги, той не дасть збрехати.

Цілком слушно запропонувати, щоб на наступних виборах у майбутньому виносити гасла з написом "Мартинюк-мартинюкові!" Та традиційна заздрість застійної системи не дає жити іншим нашим наставникам. Вони виступають з екстремістами різних мастей в антимартинюківській агітації. Даремно! Народ – за Мартинюка і його міському. Його можна послати на зміну в будь-яку важливу ділянку ідеологічної роботи чи в будь-яку іншу, як кожен знає, занедбаних ділянок виступає.

Якщо ж номенклатура скривдить Мартинюка, то "неформали" піднімуть такий *хай*, стільки стіною, якої не проб'ють навіть шибаетівські ідеологічні гумовими кийками.

Що тільки не кажуть про А. І. Мартинюка? Це ж людина? Тим пліткам люди вірять, але їм ніхто не знає, що діється за важкими міськими дверима під пильною охороною міліції? Вона не дає пройти. Що в нашому суспільстві найдорожче? Це ж людина як А. І. Мартинюк в ясний день в якому-небудь місті.

Він часу не гайнує. Нікчемних віршів про Одісея
наскрізь і виявляв у нього схильність до...
буржуазного націоналізму. Адам Іванович –
він так вивчив проблеми колгоспного моло-
що літри молока переводить у кілограми без
терної техніки, а ще збільшує вагу... водою,
Спец, але не буржуазний!

В'язок усіх львівських “неформалів” допомогти
А. І., захистити його від усього лихого в
так, як він натхненно і по-більшовицькому
вмогає їм більше року. Насамперед піднесімо
як він підносив нам.

Журіться, товаришу Мартинюче. Квартиру на
Миршинській маєте гарну. Про пенсію вам ще
але, безперечно, тягнете на персональну
рівня. Роботу вам друзі знайдуть. Ні! Самі
ж – науковець і не гірший від... добре знаєте,
такого. У нашому місці науковці працюють
Робота легка, поплатна і тепла: запалив газ –
всіх ві праці. Ви, Адаме Івановичу, такої посади
бо на них конкурс, як на перший курс
економічного інституту.

Адаме Івановичу, не вірте пліткам, що начебто
як ідеологи парткомів і райкомів розбили-
змент написані вами тези доповіді на пленум
мірґії. на якому вам дякуватимуть за само-
Звідки про це знати смертному людові?
єнні ідеологи не такі язикаті, як у застійні
нає навчилися тримати язика за зубами.
єнги – переконливий доказ. Якби не ви та
секретар Ленінського партрайкому, то
і народна інтелігенція давно б забули
логічну службу в нашому місті.

зздрісникам! Не журіться – померти з
дамо. Лише прийдіть до клумби в центрі

міста, сядьте в тіні під крону якогось столітнього дерева, покладіть свій ширококрилий капелюх – і ста мільйонером. Екстремісти вам допоможуть, бо постійно інформували трудові колективи про ті долари, які течуть з-за океану в кишені “неформальних провідників”. А ми, справжні львів’яни, вам повіримо.

Не турбуйтеся і про громадські справи. Тези доповіді на пленум напишуть і... без вас. Унікальну постанову про Народний рух України скасують також без Мітинги проводитимуть і в майбутньому... без вас. Вони породили, але їх не вб’єте. Тарас Бульба в історії – як і Гоголь! Та не біда! Львів не обділений талантами. Зверніться до відомого барда – і він вас зуміє оспівати. Слимака оспівав!

Фейлетона ти прочитав кільком товаришам. Вони посміялися, а дехто брався за живота. “Ну, й дав Адамцюг аж сльози іскрилися. Сподівався, що надрукує в журналі рухівському часописі, напівлегальному: його готували кустарним способом, а тиражували в Балтії, перевезли через Білорусь, з півночі на південь, а ще через українські області.

Не надрукували. Чому? Боялися чи може цензурував за владним перстом і все погоджував та хтось скаже? А ти вже давно виробив звичку: написати і легше на душі, міг навіть забути.

... В інституті події насувалися навально. З Шкільської виставки викрали “Кобзаря”, книжку, яку ще наприкінці дев’ятнадцятого століття. Кому скажеш? Ректор не задоволений Товариством – сам з його спроби приручити тебе нічого не дали. Тебе зрозумів, що ти був не з тих, на кого він може розраховувати. А вже твій виступ на інститутських зборах для всіх, як грім серед ясного неба.

Ти розпочав російською:

“Союз республик расценивается значительной частью советских чиновников в центре и на местах не как

равных государственных единиц, призванный
свободное развитие национальных республик,
к ликвидации этих республик, как начало
так называемого "единого-неделимого".

перших слів у залі відчувся шум, але скоро він
вся, бо ти дав зрозуміти свій тактичний хід:

товариші! Згадані слова з резолюції XII
відстоював Ленін, актуальні і сьогодні, коли
ребудівним маніфестом ідеолога-хіміка з
Ніни Андрєєвої об'єдналися противники
національної політики: одномовні ультра-
лісти-валуєвці, бездуховні колбасолюбітелі-
демагоги-червонописьківці, "обрусілі
Володимир Ілліч ототожнював з "грубими
держимордами" (Повне зібрання творів.
Том 341 і 343).

з цими антиленінськими екстремістськими
лушителями істинного інтернаціоналізму
Товариство української мови імені Тараса
інститутська організація за кількістю
перше місце серед вищих навчальних

торік інтелектуальний потенціал
використовувався дуже слабо. Ми могли би
більше, причому без жодної допомоги
з боку адміністрації чи інших
організацій. В чому причина? Насамперед
ставленні до самого Товариства,
наших працівників міському і райкому
фальсифікували і фальсифікували його Статут
у нецільовому використанні
для потерпілих у Вірменії.

інституті також не створені належні умови
Товариства. Зривають наші оголошення.
гетьського партбюро вимагав списку
організації, хоч такої зацікавленості не

проявив щодо Товариства книголюбів, Товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Товариства боротьби за тверезість, Товариства порятунку потопельників на водах та інших. В інститутській багатотомній книжці повідомлення про нашу роботу надруковано на титлі, де розміщуються некрологи, і в символічній виставки до Шевченківських свят вночі викрадено видання “Кобзаря”.

Ти звернувся до присутніх членів Товариства: “Забудьмо ці прикрі випадки з надією, що їх не буде повторення!” Відтак ти виклав цілу програму Товариства в інституті, вимагав забезпечити української мови як державної всіма співробітниками інституту і користуватися нею на робочих місцях. *товарищ бабушка, садиться за букварь*, як у Маяковський.

“Ми – за перехід на українську мову в державну мову. Де ж дітям бойків і гуцулів рідною мовою? Може в Омську чи Томську, Ростові чи Рязані чи Казані про мову викладання не може розв’язуватись голосуванням чи волею самого викладача? Це інтереси суверенної Української Радянської Республіки, і тут дискусії зайві. Якщо хтось не любить української мови, то хай вчиться в мовній групі і після закінчення інституту розподіл у межах України”.

Чому іноземці мають навчатися в Україні мовою, адже такого нема в інших багатонаціональних соціалістичних державах? Чому в Україні створена кафедра російської мови, за інтересами її перетворення в кафедру української культури та історії.

І вже несподіваним для ректора стало користь того, щоби в інституті відкрито Української мови. “Трудящі маси перебріду”

...ють, бо історичні закони й так віддають трудящим
... – сказав відомий західноукраїнський поет
... Гаврилук”. Ректора бісило, але мусив стриму-
... До чого дійшов? Навіть знайшов слова його батька
... їх в обличчя йому, синові. Такого за двадцять
... раторства він ще не знав.

... На трибуні ти увімкнув плеєр і тепер неодноразово
... ковував текст. Кілька разів його переривали
... хоч на твою підтримку... не виступив ніхто, а
... дання було повністю проти тебе.

... вище не виступав? Здавалося, всі інститутські
... бля насунули проти тебе, як чорна сотня. Вони
... заєднати тебе, називали блискучим оратором,
... звинувачували, що хочеш встромити в спину
... Яку? – запитуєш себе. Тому, хто в повоєнний час
... від твоїх односельців хліб? Тому, хто посягнув
... того народу? Який вибір мови у школі, коли
... користується російською мовою? Чи треба
... му?

... інститутські заходи російськомовні. Крикне один
... торії, що не розуміє української, – і вже
... юнаків і дівчат мусять слухати лекцію
... А деякі викладачі грають роль демократів:
... – українською мовою чи *на русском языке?*”
... Українською”. Тоді такий демократ підходив до
... латиноамериканця і запитував: “*Вы*
... *русский язык?*” Української мови чужинці
... і було ясно заздалегідь, якої відповіді слід
... вступав для ефекту, начебто для того, щоби
... юнки і дівчата розуміли *безглуздя* своїх
... на навчання рідною мовою, а діяли так,
... ? В його сім’ї лише російська мова. На-
... вграді, галицький хлопець закохався в
... Тамбовщини і підкорявся її примхам.
... така дружина прихилилась до материн-
... га.

Якось ти перегортатимеш часопис “Жовтень” і трапиш на інтерв’ю з ректором. Розповідатиме про батька, пролетарського письменника, як він працював у Львова і зразу поринув у революційну боротьбу за права трудящих, писав вірші, більшовицькі за змістом і від літератури, нападав на українських письменників, бо сам навіть листи до рідної сестри писав російською мовою. Дивацтво чи лицемірство? Вірші українською мовою – російською, чому? Напевно, пояснюють

*Дарма панки з Варшави хочуть
на себе звести наші очі:
чужий і злобний є їх світ.
Ми зачаровані на схід.*

Останні слова червоні “визволителі” на своїх транспарантах, а нам випалювали на стінах хоч і незачарованим.

Згадалися дні давніші, коли ректор сидів на обкомівському кріслі. На зустрічі з виборцями, якими виборцями, адже в аудиторію зігнали їх, вони мали голосувати в іншому районі міста. Ректор повадився доволі скромно. Щоправда, в листку підкреслював, що закінчив інститут з відзнакою. Коли ж його молодого, десь у 35 років, посадили в найбільшій у місті інститутом, він зразу взяв у силу. Про педагогіку не могло бути мови: за порушення виганяв з інституту. Не терпів українського духу. Сексотство охопило факультети, кафедри; в кожній студентській групі свої *нишпорки*. Син робив те саме, що робив батько за окупаційної Польщі:

*Голово ти моя нелегальна
конфіскує тебе прокурор.
твоя пам’ять така нелегальна,
що конечний над нею дозор.*

Кагебістський дозор просяк усі пори життя, тому йому трималося його життя. Ректор

найменшого заперечення, але тобі ніколи не подобався, хоч і тримав на повідку. Не долюблював. Вже серйозно ти поведився в його присутності, не так, як завжди, а ще ніколи не підлещувався. Його підкуповувала твоя акуратність і зразкова відповідальність, та він здогадувався, що зовнішня оболонка якась фальшива. Недооцінив він тебе, сподівався взяти в шори, а найгірше: ті, кого він хотів усунути від Товариства, були такі небезпечні, як ти, на перший погляд, безневинний.

Після закінчення зібрання ректор повторив штамповані слова проти так званого Товариства української мови ім. Тараса Шевченка. Ці “неформальні організації” не можна контролювати. А хто буде працювати?

Після цього виступ заговорили всі, особливо інститутські, а також з колишніх офіцерів, а вони, як правило, були з особливих відділів. А ще через тиждень тебе викликали на екрані телевізора як делегата установчого з'їзду Народного руху України. Це вже занадто! Викликали тебе як делегата для звіту! Зібрали секретарів факультетських організацій. Розповідай, що було, а в парткомі, – мали повідомлення з Києва. Нащо тебе викликали! – не було сумнівів. Ти стояв за столом перед тобою тридцять осіб: не всі вороги, але всі хотіли солідаризуватися з тобою, найбільше при цьому хотіли бути вірними, щоб, не дай Боже, хтось не почув.

Вони всі знали всі, що ти тримався стоїчно; на твоїх словах і зони були викривальними для тебе і підтримували тебе. Відповідав коротко і логічно. Не спровокував нікого. Вони зисівнювали в плині часу: минуло більше півроку. Заступник секретаря парткому, ти сидів за столом, а він яким стоїш сьогодні; тоді тебе сприймали як друга, хоч не було чогось закинути, між вами була барикада. Ніхто не сподівався на такий розвиток подій! Та чи хтось бачив у тобі колись слабкість? Все виконував, але жартував аж занадто.

Жартун – і не більше! А тут – делегат рухівського... пізніше довідалися, що ти – член Великої Рад... “Чому ж ви не призналися?” – запитували. “Скромність! Чи ж не так вчила нас партія?” – відповіли. І знову неначе в тобі знову пробудився вчорашній жартун. Ні! Тепер розуміли, що ти скинув маску: не до сміху!

Твої метаморфози очевидні. Одні дивилися на тебе з ненавистю, інші – з острахом, а були й такі, які ховували свої почуття, бо треба жити тихіше водночас з трави. Київ надав тобі сили, хоч і зустрів тебе з похмурністю. Ви, делегати, йшли групами з жовтими прапорами – і ніхто вас не зупиняв. Один пороносець дійшов до столичного міліціонера: “Герої України!” “Героям слава!” – не розгубився в порядку. І сміх, і радість! Тут міліціонери в Україні! Київ, золотоверхий Київ – НАШ!

У великій залі політехнічного інституту зібрані ті, хто не сходив зі сторінок поважних часописів, славлені вчені і громадські діячі, й ті, ім'я яких так давно вимовляли пошепки, а ще сотні тисяч, які позірно мирився з режимом, а тепер промовили відкрито своє ставлення до нього. Легендарний Лук'яненко цілувався з Михайлом Горинем. Чи мріяли побачити його, багаторічного в'язня ГУЛАГ-таборів? Читав брошуру “Українські юристи в КГБ” і проникав у душу сина Чернігівської землі, повністю змосковщеної, де не могли вирости жодні травинки національної свідомості... Ні. Так і була українська душа, вона нуртувала, очікувала. Тут, на одному з'їзді з тобою, в першому, другому, четвертому, рукою подати.

Десять на останньому ряді цекістських... йому сидиться? Коли після виступу схотів... нього підбігла дівчина в національному... колола на вилогу синьо-жовтий прапор... дійшов до свого місця і повісив піджаку...

що звинуватять у визнанні націоналістичної
ки? Чи ще не хотів виявити приховане Я перед
? Що його мучило сором чи страх? А може
ек малим хлопцем ходив колядувати в рідному
ькому селі? Все, що наколядували, віддали
ням. Люди знали, що насправді колядники
допомогу тим, хто змушений переховуватися в
станці не втратили віри в перемогу над ворогом,
ожний дух давав наснагу всім навколишнім
Ш він, цекістський секретар, зберігав – посаду
роду? Чи він боявся втратити посаду, якщо
свою чесність? Страшно і дивно! Як у тієї бабусі
співомовки Степана Руданського: ставить дві
святому, і нечистому. Хто знає, де опиниться
? А де опиниться він після рухівського з'їзду?
непевне: делегати дивляться на нього, як на
але й симпатизують: що не кажи, один-єдиний
який погодився сісти з рухівцями перед
А як хитрував, щоби не впасти обличчям у
Ізба нема національних кольорів на прапорі
ся – синя смуга знизу, а серп з молотом на
ній, частині – жовтий. Глядачі сміялися:
розуміє глупоти такої позиції?
ий з надмірно емоційним поетом досвідчений
мів викручуватися. Тяжче було змагатися
- раціоналістом. Той не роздмухував емоцій,
в стіл факти з історії, доводив безглуздість
спартійної позиції, спроби не допустити
Руху. Тут протидія марна: скільки б не
весна настане, раніше чи пізніше, але
Цей філософ сидів не в президії, а в
себе. Чи й тут діють за прислів'ям про
ббив свою справу і вже не потрібний?
а більше... Перший присмак гіркоти.
вання розпочиналося "Запорізьким
хапала за живе – і ти не знав, чи легше

дихати, чи дихання зупиняється, а серце не б'ється. Буддисти прагнуть стану нірвани, ти був у такій нірвані, справжній нірвані, якомусь містичному екстазі; філософ Плотин відчув його чотири рази за все життя, а ти ще не знав такого блаженства: тілом опанувала легкість, а душа тебе несе на крилах янгол, наближаєшся душею до Бога. На сцені – не прапори, а чиста небесна блакить, її освітлює золоте сонце; відриваєшся від землі – і летиш, а в повітрі зустрінеш материного брата Івана, побачишся з батьком. “Що ти приніс нам?” – запитають. “Україна визволена!” – відповідаєш, долаючи хвилювання. Цього до тебе не було.

Мрія чи марення? Що з тобою? Чуєш запитання: “Чому не впустили на з'їзд космонавта?” Обурення і пояснення відпружує тиск. Нащо він прийшов з першим товаришем? Так! Інакше не вдієш. Якщо справа не оскверняй її! Не заперечує ніхто. За тобою стоїть письменник із сивою бородою, як у святого Миколая. “Вийду, – каже, а після повернення: – На вулицю вийде і вітер, а наші прапороносці стоять”. “Скільки їх? Де? Менше п'ятнадцятьох”. Мабуть, міліція вже змиралася. Столична міліція! Що взяло гору – порядність, виховання, дисципліна, національна свідомість чи все разом? І це все забудуться...

То Україну

За всі роки неслави благословив хрестом

Опроміненій,

Ласкою Божою в серце зранив

Андрій Первозванний.

І засміялись гори,

Зазеленіли...

Сусіди не зрозуміли, чому ти засміявся, ні, тільки посміхнувся, та ще й пролепетав: “І голуби, і голуби”. “Згадали Тичину?” – запитав письменник. А ти не розумів, кого він питає. Для чого?

Якийсь шум... На сцену виходить журналіст з шийним шарфом і кладе на стіл карточку. “Не

... – оправдовується, але його ніхто не слухає. Знають, що телебачення під партійним контролем, слово аналізують? Об'єктивне висвітлення з'їзду? Не гнівить Бога, панове. Нащо напали на історика? Він подав усе! Не слухають. Довелось залу засідань. Жорстоко! Можна запитати секретаря – не запитали. З балкону звисають прапори, а з мікрофону лунає не лише польська і російська: не тільки росіяни, а й гості з інших країн. У широкому євроазійському просторі вітають нашу молоду Україну.

... в столиці, в тій великій залі, і пігмеї в великому парткомі. Сміх у душі, але не голос. На з'їзді був секретар ЦК", – відметаєш спроби переконати. Таке вже переконує. Був! Знають, що був, чому прийшов? Цього ти не знаєш? Чому маєш стати? Становище не зрозуміле: столичне керівництво видає директиви про боротьбу проти Руху, а на рухівський з'їзд найвищого партійного керівника. Дивина! – спробуй зорієнтуватися. Не знаєш, але життя навчило: ліпше перестрахуватися, ніж відстрахуватися. Чи не батьки їх вчили, що Бог береже, але про Бога не згадують. Значить, що хоч думати не забороняють.

... Зверхники партійного синадріону йому додали все, додавши свої враження. Найбільше зверхній проректор, показує, що відповідає на твоє запитання: "Якщо ви знаєте, що це за історик? Вибачте, але я спираюсь на факти". Також проректор, хоче загнати тебе в кут: "То Рух за вихід України із Союзу?" "Про що ви говорите?" "Але ви маєте таку мету?" "Я ґрунтуюсь на фактах, а не на висловах окремих членів". "Чи не кричав "ганьба!", коли Берладяну зачитували партійні документи?" "Не пригадую". "От цього не слухають. Хіба не ясно, що робив з'їзд?"

Твоя впевненість похитнула самовпевненість владноносців. Та вона привернула до Руху тих, хто так давно коливався. “Мусимо створити інститут об’єднання Руху”, – таке завдання ти поставив у колі. Кожен розумів, що треба, та до Руху примкнуло на основному, інститутські інженерно-технічні працівники, а вони не могли впливати на студентів так, як ви хотіли. Ти роздумував: “Якщо в Рух вступить десять чи вісім професорів, тоді він утвердить свій авторитет”. Довелося ходити самому до професорів, бо інші не зробили би. Ти розмовляв з кожним професором, щоб міг довіряти.

Мучило безсоння. Цілими годинами обдумував дії, шукав відповіді. Інколи тебе осяявала і відповідь приходила, наче падала з неба: “Бери і не зупиняйся. Тут зупинка, як смерть”. Вже інститутське керівництво не давало чіткої відповіді, аудиторію для установчої конференції. На вулиці прізвища інженерів, бо ти ще до певного часу сидів в тіні: не варто виставлятися скрізь. Проректор виявилось згодом, передав заяву в партком, щоб не бачав заздальгідь.

Установча конференція могла не відбутися, щоб запобігти, ніж опинитися перед доконаним фактом. Один з твоїх соратників знав про аудиторію, знав за межами інституту: одна – в Товаристві пам’яток історії і культури, а друга – в школі, де жила твоя дружина. Не дозволять провести конференції в інституті – делегації зберуться в певному місці, вони будуть знати лише керівники делегацій, а ти поведеш їх у зал засідань. Це провокацій, до залу будуть допускатися тільки вони там.

За день до конференції потелефонував до парткому. Через двадцять хвилин ти опинився там семи. Не було сумніву, що на роль

здував проректор з виховної роботи. Він по-
спішився і запитав, видаючи себе за простачка: “Свято-
Романовичу, ми хотіли би знати, що має завтра
відбутися”. Ти зібрався із силами, бо знав, що треба
відповісти: “На факультетах і у відділах інституту
зосередки Народного руху України за перебудову,
завтра проведемо установчу конференцію, щоби вони
були єдиним”. “Проведете?” “Так, проведемо”, –
відповів на його запитання, навмисне, з притиском. Твоя
відповідь заколивала їхню позицію. “А чому про це не
сповістив? Адже він стурбований”. “Ми подали заявку
на конференцію. Чому не доповіли ректорові, справа не наша”.
“Так, правильно”, – промимрив проректор. А ти
знову вступ: “Турбуватися не треба. Охорона буде
підсилена – ніхто з вулиці не зайде. Ми проводимо
установчу конференцію, діловий захід, а не мітинг. Будуть
лише його запросить організаційний комітет – лише.
На конференцію прийде перший секретар райкому
Народного руху. Я йому вручив запрошення”. “А ми отримаємо
запрошення?” “Такі питання розглядає оргкомітет. Рух –
демократична. Вибачте, але я не можу
відповісти. Ідея настільки очевидна, що всі, окрім тебе
знаємо, мовляв, від кого залежить.”

Твої опоненти прийшли з готовим рішенням.
Першим виступив проректор, який не мав тут голосу, сказав:
“Ми отримаємо запрошення, – підсунув
запрошення на виділення аудиторії. – Підпишіть ще й
проректор, це було якесь намагання надати логіки
всьому запитанню: треба було вам прийти, тоді б усе
було ясно”. Після твого підпису він написав
на записці ім'я керівника відповідної інститутської
аудиторії: “Відділу виділити”.

Проректор – і ти вирішив легенько насміятися
на його адресу: “То тепер можна сподіватися, що
наши запитання не заберуть?” “Так”, – ствердив про-
рєктор. “Тоді можемо відмовлятися від приміщень, які

замовлені поза межами інституту і вже оплачені. Чи навіть так зробили?" Проректор ошелешено поглянув на тебе, але ти сказав спокійно: "Так, ви нас вчили, що завжди шукаємо варіантів".

До конференції залишилося менше доби. Люди знімалися з місць, зірвали! Тривога мине тоді, коли ти вийдеш на сцену і а час тягнеться і тягнеться, хвилини стають годинами.

Нарешті, зал повний. Реєстратори подають перелік учасників – і ти звертаєшся до них:

"Шановне товариство! Закінчується дев'ятий рік двадцятого століття, століття складного, напруженого, динамічного. Для українського народу це століття злетів і падінь, слави і ганьби, перемог і зради, сподівань і розчарувань.

У нинішньому столітті кілька разів у нашому народі надія на відродження власної держави. Але вона не сповнилася ні в формі Української Республіки, ні в формі Західноукраїнської Республіки на землях Східної Галичини, Буковини, Закарпаття і Лемківщини.

Проголошена в грудні 1917 року Українська Соціалістична Радянська Республіка так само не сподівань народу на власну державу. Об'єднані з іншими суверенними державами в Союз Радянських Соціалістичних Республік, Україна через війну була перетворена в звичайнісіньку провінцію в волі "великого керманіча" сатрапи-намісника, завойовану в тяжких боях незалежність. Вона була з нашого народу, розчавлюючи брудним чобітьком тоталітет України. Майже повністю була знищена і репресована національна наукова і художня діяльність. Поневолювачі плюндрували національні і культурні цінності українського народу. Село як основний носій національних традицій опинилося на межі занепаду. Українську мову прирекли на знищення.

областях України проводилася “негласна”, але політика протиставлення східних українців. Сталінська і неосталінська, брежневсько-камарилья нацьковувала одну частину нашого існування, щоби ми перестали бути великою слов'янською європейською нацією, щоби ми і наші діти стали вничарами і манкуртами.

Двадцяте століття розділило нашу історію на дві частини: між ними віха – 26 квітня 1986 року, коли народне республіканське керівництво на чолі з намісником Щербицьким “подарувало” народові, а рівно ж білоруському і російському “Хиросим”. Замість оголошення національного страйку організувало демонстрацію 1 травня і “народні страйки” в Страсну П'ятницю. Сподіваємось, що новий парламент України ще напише свій вирок усім винуватцям за Чорнобильську трагедію.

Висновок: Чорнобильська трагедія і злочинна діяльність республіканського керівництва породили Рух України за перебудову. Він виник з числа інтелектуальної та наукової і художньої інтелігенції, яка виступила проти “жорсткого” керівництва одурює приречений народ. Отже, народ мусить врятуватися сам! Народ, який є розстрілюваний, цькований і переконаний і опльовуваний, заявив про свою незалежність, свої природні права!

Висновок: Збіг: у триріччя Чорнобильської трагедії відбувся Рух у Львові вперше за десятки років над тисяч людей затріпотав стяг великого князя Данила Галицького. Відтак народ виступив у тому місці, де хоче бачити пам'ятник своєму вождеві і месії – Тарасові Шевченку. Народ виступив в муках. Хто не цькував Рух! Хто не паплюженні ганебні срібняки! Хто не виступив! Та Рух “рушив”!

Висновок: Рух народився 7 травня 1989 року.

Напередодні був створений первинний рухівський осередок у нашому інституті. Його організували, в основному, інженерно-технічні працівники. Чому цієї ролі не виконали професори і викладачі? Зрозуміло, чому! Авторитетний метод управління в нашому інституті давався в основному професорам.

Та минуло літо – і цей метод збанкрутував. Осередки Руху почали виникати, як гриби після дощу.

Люди побачили, що перебудова не має альтернативи.

Люди повірили в торжество справедливості.

Люди перестали бути гвинтиками і починали рухатися.

Люди стали ЛЮДЬМИ!”

... Називаєш запрошених гостей. Академік, доктор, кандидати наук, а десь в останніх рядах сидять секретар райкому. Він переживає, бо не думав, що випав на його долю: мусить відповідати за ситуацію безглуздя “кухарчиних дітей”. Науправляється до Чорнобильської аварії. Лише кілька місяців тому читав у книжці Юрія Щербака:

“Чорнобиль – надто грізне і ще не пізно з’явище, щоб можна було легко переступити віддати усе забуттю, як хочеться декому владній жалюгідній і тимчасовій владі вих осіб. Нема жодного сумніву, що ще імена всіх тих, хто приймав рішення інформації, хто намагався приховати слідки, хто відповідає перед народом на ми дітьми. Коли не судом людським, (тобто вищим судом історії) будуть мерзенні прислужники брехні”.

“Перехитрив... – бовкне ректор почнуть розповідати про рухівську його недооцінили. Не такий він першого погляду”.

Непомітний доцент підкопував таризм, вигадував нові підступи, проректорів – вісім) і партком нічого

обганяв, на кожну дію реагував моментально. Я призначити його проректором, а тепер – Не погодиться”, – картав себе ректор. Він ще й до через п’ять місяців доведеться розпрощатися кріслом. Невгамовний доцент викличе з Києва мистра.

Зведений керівник інституту почав занепадати духом. Його поведінці помічав кожен, хто заходив до нього. Здається, хоч двадцять років йшло, як по маслу: і водних заперечень. Чого дочекався? Рядовий впрожується, каже: “Ми цього робити не будемо... конституції”. Ще рік тому ніщо не суперечило. Закон – закон, вище від закону. Які гіркі часи доволі звернешся до Бога. Ні, він не занепаде. Удар за ударом! Два тижні тому обрали нового ректору – свого, а не його, бо провалили з тріском. Сиди в парткомі: “Це – ваша справа. Ваша!” Як делегатом конференції”. “Знаємо, знаємо. Не робите так, що комар носа не підгострить”. Не роби за тобою, повертатися марно. Ні підступи, не допомогли. Ректор порівнював тебе з молодиками: “Хлопчаки... Мамця розуму зростає”. Насміхається, бо добре вивчив комбінації. Насміхається з усіх: з парткому, з нього... Оминає так, що позаздриш. Йому проректора! А може він претендує на місце? Ні, на його місце зазіхає інший: колись виступав, а тепер мстить. Навіть хотів бути ректору Руху! Сміх! Де тобі, впертюху, останнім часом навіть він, ректор, почав змінювати елемент. Не любив, але поважав, бо той йому п’ят, тримався гідно, виходив з мовища.

У найфантастичнішому сні ректор не інституті прапора, якого називав. А зчора принесли в аудиторію, на

рухівську конференцію, і поставили за пер-
секретарем райкому. Яка ганьба! Комуніст сидить
націоналістичним прапором.

І ще одного не міг перенести ректор: з
насміхаються керівники інших навчальних закл
кажуть, що не може дати собі ради з рухівцями. А
би робили, якби *такого* вам? того... доцента. Ще
Ректор прокидається, бо з плеера лунає пісня, пісн
того доцента. Так закінчили рухівську конфере
його інституті.

Україно, вставай!

Україно, вставай!

Так Чорнобиль наказує грізно.

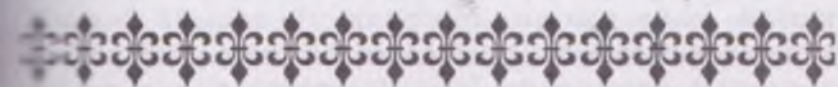
Україно, вставай!

Україно, вставай!

Може завтра вже буде запізно!

ЗГОРТКА ВОСЬМА

ЯРМАРОК

*Смолоскип у темряві. Торги. Чварли з підста
У вирі безумства. Після похмілля.
Захмарене свято. Візаві на пожарищах.
Спочатку було слово.*

Полефонував гуцул з довгими тонкими вусами. У Червонограді страйкують шахтарі, відшліфувати їхні вимоги до влади. Ти з'являєшся головніше, а через дві години ви зустрілися на зупинці трамваю. Дві сторінки машинопису настрій гуцулові – і він почав читати. “Ви – так для нас!” – вигукнув на закінчення. Що, робили би без вас? Потім скаржився на свою Стільки роботи, стільки роботи!

Через два дні на засіданні крайового проводу хтось з революційних романтиків гуцула обрати заступником голови проводу. На його реакцію – мовчить, хоч мав би встати, що відмовляється, бо переобтяжений іншими справами. Ні! Для чорнової роботи – часу обмислити не тягар. Сидить начебто скромно і вичікує, чого вання не принесло йому радості. Ще не встигав глазду. Хоч від порад кравця для шевця всі претендують на роль суддів у політиці. Він винесла на суспільну поверхню те, що раніше літтями лежало на землі; цурпалка уявився міцним стовпом державотворчої будови. Він сміявся в душі. Далеко куцому до зайняти лева, та зрозуміти таку просту істину. Як легко. “Кухарчині діти” прагнули почестей, хотіли, щоби про них говорили. На з'являлися доморощені оратори, а слухачі з трепетом вимовляли їхні прізвиська.

дені ціцерони плели нісенітниці, приправлені різними спеціями.

Не смішно! Повторюється те, що було сім десятиліттями тому. коли озвіріла маса претендувала на почесні права колективного божества. Здавалося, що досить та натуги – і зруйнуєш все, а як побудувати це те думати не хотіли. Без досвіду і знань юрмакувати майбутнє за своїми побутовими уявленнями не хотіла вчитися і навіть не задумувалася про закони, які ще з давнини тривожили людство, а тільки тоді, коли шляхетність топтала розлючена

як писав іспанський філософ Х. Ортега-і-Кассет – це кожний, хто сам не дає собі обгрунтованої відповіді чи злої, а натомість почуває, що він “такий, що” тим не переймається і навіть задоволений тим, що таке теж саме з іншими. Уявімо собі скромну людину, що хотіла оцінити себе на певних підставах – чи має такий чи інший хист, чи відзначається чимось надзвичайним – і збагнула, що не має жодної видатної якості. Та людина буде почуватися обмеженою і простою, але вона не почуватиметься “масою”...

У суспільстві на маси та на добірні меншини не на суспільні класи, а на класи людей, які покриті з ієрархізацією на вищі класи. Ясно, що серед вищих класів, коли вони скорше можна знайти людей, що вибрали кваліфікацію”, тоді як нижчі класи звичайно складаються з людей з низькою кваліфікацією і зовсім недоякісних. Але, в істоті, в межах кожного класу є маса і правдива меншина. Наш час характеризується перевагою маси, навіть у групах із традицією добору. Отак у нашій культурній житті, що самою своєю істотою вимагає високої кваліфікації, помічається поступове зростання інтелектуалів некваліфікованих, не тільки в області кваліфікування і самою своєю психікою

дискваліфікованих. Подібно в рештках чоловічої та жіночої “шляхти”. Натомість нерідко зустрічаємо серед робітників, що раніше могли правити за найкращий приклад так званої “маси”, шляхетно здисципліновані душі”*.

Напевне, протилежністю таким робітникам була робітфаківська інтелігенція, без родинних традицій і належних знань, бо навчалася, як правило, на вечірніх факультетах, але з непомірними претензіями. Іншим можна, а хіба я гірший від них? Переконана винесла на поверхню весняна повінь, хмеліла і недовольнялася нинішнім становищем.

Маса не вникала в закамарки лукавства і не вступності. Для неї існував спрощений підхід до моральними крайнощами “добро-зло”. Перше, що висіло над нею як неспростовна і вічна істина. Якщо хтось подобався їй, то вона вважала, що він правий до всього. Вчорашні дисиденти, за деякими з них претендували на монополію влади, на державну владу. Ти нерідко задумувався, чому поет так цінить депутатського мандата, хоч він не додасть йому листочка до його лаврового вінка, а може – і не додасть. Якось довелося розмовляти з претензійним дисидентом, прославив у саморобній пісні хробачка, бо той не перепон і вільно перелазить державні кордони. Згодом він іронічно заримував приїзд до державного генсека, висміяв приготування до зустрічі узбіччі доріг у замерзлу землю висаджування ялинки. Така популярність розкрила йому шлях до депутатства.

Ти глузував, що маса хоче бачити в державі мудрих державних мужів, а мурових хробачок, щоб побити кожного, хто не погоджується з її претензіями про державотворення. Спочатку переважала маса.

*Х.Ортега-і-Гасет. Бунт мас.

скоро навколо неї згрупувалася тьма-тьменна
на режим. Скільки героїв! Кожен описував
подвиги, переписував автобіографію, відкидав
сторінки з неї. Вчорашні комсорги одягали виши-
ривалися до булави, чи хоч би до пернача. Власну
надолужували пошуками відьом.

Враховані боротьбою люди, – писав Лев Толстой, –
позбавитися від тих, хто змусив їх вийти
Громадяни досить швидко починають
що насилля одних над іншими, окрім того, що
їх мукою, ще й нерозумне само по собі. Через
проміжок часу ті ж самі люди, що спокійно
закликаєм вдаватися до агресії і взяли за
зброю, обурюються і злостиво мстять тим, хто
за грубі дії”.

Тільки те, про що писав яснополянський
було би ще пів біди. Гірше, що масою можна
Як у Святому Письмі, вона вітає Христа
словом “Осанна!”, кидає під ноги пальмові
і через кілька днів вимагає від чужого владці
побачила, що не відповідає її химерним
про лідера. Претензійні висуванці показали
у владному фотелі, перекидали вину
виходилися скривджені, їм не пощастило
свої амбітні плани, – і тепер вони під-
проти вчорашніх кумирів, таврували їх,
зниклими.

визувала хворого, який хоче другого дня
операції бігати. Вона не знала, що люди
десятиліттями більшовицького пану-
не втолювала спраги; ставши на першу
від успіху вже піднімав ногу,
ище і вище. Вчорашніх протестантів
у Русі тримають ті, хто не належав
вони мучилися на каторзі, нинішні
кар’єру. На засіданні проводу

агресивний висуванець з робітничих лав назвав міків, професорів, письменників “рухівським політ. Влада скрізь і всюди має належати таким, як він. Його мучила жадоба руйнувати, топтати, розбивати. Що не збігалось з його побутовими уявленнями.

Потім ти прочитаєш горьківські “Невчасні і порівнюєш з пережитим. Душу охопить жах. Відчув себе паном, прагне помінятися місцем з тим, що ще вчора стояв над ним. Вулиця виплескувала щастя. А в той час далеко від вуличного шуму не втихала туалетна праця.

У парках цвіла липа і наповнювала міські вулиці своїми медами, а ти жив в іншому світі, навіть під крилатими деревами, не дивився на них: не бачив, але такими переповненими очима, що не сприймав. Щодругий день ви збиралися на кафедрі, піднімали голови і причащалися причетністю до чогось, що створювало його, таке реальне і нереальне, справді існувало у промінні сонячного ранку, хоч сонце ще не вийшло з обрію, та, здавалося, мить чи дві – і воно вже вийшло за виноколі. Яка радість першим зустрітись з ним, яка радість! Сонце зійде, але дійти до нього, побачити його, розчервоніле, надмірно сором'язливе личко – це буде йти і йти. “Ви чекали мене! Ось і я!” – це буде жаданий гість.

Такі почуття опанували не лише вас, але й інших. Ваги безсумнівні: ви прискорюєте появу нового світу, що підвоювалася. Кожен хотів вкинути в цей світ свій часточку національного духа й свій окраєць.

Говорили всі, дехто подавав аркуші паперу. Найтяжча робота лягала на тебе: після роботи сидів за друкарську машинку, ділився своїми думками з заповітними мріями, переносив на папір свої фантастичні, трансцендентне життя свого серця. Робота була важкою, гнітила тебе цілі десятиліття, але тепер ти знаходиш собі каменярську працю: крізь кам'яні скелі ти будувати новий світ.

кроком виборюєш сантиметри нового гостинця.
Якщо ти й не думав, пам'ятав слова В'ячеслава
Чорновола: "Ніхто нам не збудує держави, коли ми її
не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми
її не хочемо бути." Усіх ти рівняв по собі:
Тільки розбудила свідомість і волю, перед загрозою
виродження нації її сини пішли на самопожертву.

Тоді в дивовижний час. Княже місто очищалося від
московського хамства, піднімало голову. Хто не пишався
Колиска української демократії, столиця
державності! Звідси повіє вітер на цілу
Україна. Біда не галицька шляхта дала Україні най-
кращих воїнів – Петра Сагайдачного і Богдана Хмель-
ницького! Зі шкільних років нав'язували думку, що
українці – найлютіші вороги українського народу, але
в історичних рядках: у нас також була шляхта, а біда
України українці не виплекали сильної шляхетської

Думку ти написав десь з півсотні сторінок рухів-
роздумів до виборів. Треба переконати виборців,
що це не ворогу, що виведе з п'ятми. П'ятдесят – за-
вжди читатиме такий довгий текст? Скоротив на
десять, але й цим не був задоволений. Прикладів ви
написав треба творити самим – і дійшли висновку:
передвиборчі завдання коротко. Ти виділив
три розділи: *реальний суверенітет України*,
права людини і радикальне оновлення
України. Серок п'ять пунктів, але на першому місці
завдання про суверенітет України як втілення
волі народу на самовизначення і всенародне
голосування за зову Конституцію, а потім укладення
Українського договору з іншими суверенними

Україна розпочала без причуд. Дивакуватий історик,
який писав про соціалістичне змагання і не
розумів, лише ускладнював роботу, бо не міг

розрізняти головного і другорядного, а формулювання вимагали лаконічності. Всі погодилися з таким положенням: “Обстоювати повну правову рівність усіх громадян перед Законом і забезпечити правові гарантії проти переслідування з політичних, соціальних та інших мотивів, як і практику “негласного” протиставлення західних українців східним”. Історик заперечливо хитав головою, бо треба, як він вважав, більшої чіткості, але сам ніяк не міг висловити своєї пропозиції. Його невдалий текст викликав сміх. Хто поставиться серйозно до емоційних вибриків?

З часом подібні дивацтва попадатимуться щодня. Дипломований стоматолог без жодної тіні гумору претендуватиме на творця оборонної доктрини, хоч жодного дня не перебував на військовій службі. Амбіційна політикanka захоче очолити крайову службу безпеки, аргументуючи тим, що пізнала її на тривалих допитах ще два роки тому. Нерозуміння правових понять заповнює простір слоблодством.

Ти працював без якихось далекосяжних планів, але той, хто приносив кострубаті пропозиції, вже бачив себе в парламенті. Ти просто працював, а інші роздумували ліктями натовп, розштовхували тих, що стояли на першому ряду. Не один уявляв себе Вашингтоном, хоч не знав нічого про державотворення. Звичайно, ти розумів, що за себе треба боротися, але сподівався на інше: твоя праця повинна бути сама за себе. Її справді помічали доти, доки без неї не могли обійтися.

Нарешті, передвиборча платформа готова і виставлена на рухівському проводі; про тебе забули, ніби й не знали, а боротьба загострювалася. Світ перевелися на чужі, як казали в твоєму селі, люди зварювали? Чи так перлися в нардепи? Адже не кожен може працювати в парламенті? Що гнало їх? Прагнення прислужитися народові? Може, хоч таких були одиниці? Боротися з режимом? Так, у декого руки свербіли: били мене.

...дуся, бо настав мій час. Пишатися у парламенті, як
...? Задоволити своє самолюбство? О так! Повінь,
...на повинь підхопила із землі все, що лежало нижче
... і поводилося тихіше води, а тепер ковтнуло свіжого
... і прагнуло пошани. В такій боротьбі перемагають
... мудрі, а настирливі, агресивні. Іван Франко до-
...жувався гетевого погляду, що світом рухають голод
...бов. Чи тільки? А може голод не обмежується по-
...рами шлунку. Та, напевне, тут давалися взнаки причини,
... які писав іспанський мислитель:

“Відсутність “кращих”, або принаймні їх рідкісність
...є на всю нашу історію. Це завадило нам стати
... нормальною нацією, як стали інші, народжені в
... же обставинах. Не дивуйтеся, що я наголошую на
...вості й запереченні. Ніцше мав рацію, стверджуючи,
... наше життя впливає не тільки те, що з нами від-
...ється, а певне, більше те, що з нами не відбувається.

Відсутність “кращих” породила в масі, в “народі”,
...ттю сліпоту. Він не розрізняє кращих і гірших. Тож
... на нашій землі з’являються привілейовані індивіди,
... не вміє зробити їх корисними і часто їх знищує”*.

За сім століть вишколені пасивні раби. У чорногорця
...Джамаса читаємо:

“Громадянин при комунізмі боїться кожного
...” кроку: як би не довелося доказувати, що він не
...соціалізму. Так само в епоху Середньовіччя людина
...изувалася знову і знову підтверджувати свою
...ність церкви.

Все розпочинається зі школи, з панівної в ній
...освіти, такій самій меті підпорядкована будь-
...сфера духовного і суспільного життя. Від народ-
... і до смерті людину оточує турбота керівної партії
...відомість, совість і “зростання”. Журналісти,
...ти, наймані письменники, спецшколи, єдина

*І. Ортега-і-Гасет. *Бунт мас.*

дозволена панівна ідея, величезні матеріальні засоби таке коло дій цієї турботи. Для повної картини додати сюди ще величезний обсяг масової друкованої, радіо-іншої пропаганди”*.

Інакше кажучи, пасивний раб продукується званою “народною державою”, яка, за образним порівнянням Івана Франка, піклується про людину від колі до домовини.

Пасивний раб, розбуджений свіжим весняним вітром, перевтілюється в деструктивного і анархічного хама, для якого немає жодних моральних заборон. Жандарми влади демонізують його: помста не перебірлива в засобах, навпаки, вчорашній раб не задовольняється серйозним вічним “око за око”: якщо йому хтось підбив око, він намагається покарати іншого сліпотою, незалежно від того чи перед ним його боржник.

Передвиборчі дискусії не вщухали і після виборів залишався якийсь гіркий присмак. Як люди не можуть зрозуміти, що вони не народжені для роботи в державних органах, бо не знають абетки управління? Іноді доходило до безглуздя. Колишній журналіст з першої сільської газети, а останнім часом науковий співробітник в жодній науковій статті очолив рухівську кампанію парламентських виборів. Разом з ним до обласного парламенту попав його старший син, а молодший, який ще вчив витирати носа кінцями піонерського галстука, заступив міській раді. Боже! Творяться династії державних чиновників як колись родини партпрацівників.

Обкомівці насміхалися, як може журналіст очолювати депутатську комісію з питань промисловості, транспорту і торгівлі, а вчорашній дипломований спеціаліст керувати контрольною службою області. Перекоси, перекоси, а такі перегини, врешті-решт. Це сліпого кута, з якого немає виходу. Хто не задирав

*М. Джилас. *Новий клас*.

...знач, відомий у місті п'яниця, жертва зеленого змія,
...видавав себе за скривдженого компартійним
...і вимагав сатисфакції.

... – патріот, тому маю право обійняти посаду в
...ому органі”, – до цього зводилися домагання, коли
...аргументів. Згадувалися слова великого Липинського
...нам, людям кінця двадцятого століття:

...патріотизм, на якому будуються держави і нації,
...не спокій душі, а не бізнес з надією на “добрі
...” і не акторство з надією на оплески і дарунки
...Боготичними творцями можуть бути тільки ці,
...ють собою за те правдиве, добре, законне, не-
...з яке вони всею душею вірять. Бо за дійсну
...отрібну для творчості, не в стані винагородити
...ізнання народне”; вона не оцінюється ані
...ані зисками. Тільки в глибокій вірі вона
...своє оправдання і свою внутрішню радість.
...можно можна перемогти змучення од жертв і з
...верпати енергію на нові жертви. Тільки віра
...ою несмаку, рятує од повної нездатности
...дусилля, яке єсть завжди наслідком безвір'я
...ого з нього почуття безцільности та не-
...жертв”*.

...ою вийшов назустріч смерті мамин брат
...торгувався би нині за посади, депутатські
...“добрі проценти” за свою боротьбу. Хіба
...в Німеччині, дочекатися кінця війни
...на рідну землю? Скільки таких нині
...на нас, як на дикунів, бо не втікали
...не залишали батьківської хати, а на
...точ і не своїй землі вирощували хліб,
...вглядали знесилених матерів?

...до себе приходять той, хто далекого Різ-
...вглянув через вікно до хати, а потім

... Листи до братів-хліборобів.

з'явився тобі в дзеркалі! Він сідає на край ліжка і сідати до одних ти не пристав, а інші не приймають; стоїш з ними, як буриданив осел. Так, докори твого чорного двійника разять у саме серце. Згадуєш свого курсника. “Ми – маргінали, – казав він. – Маргінали не проявляли своєї справжньої суті, постійно озирнувшись зважували кожне слово, щоби хтось не побачив крамоли. Чи ж ти не мав вибору? Мав, як і твоїх однолітків. Міг залишитися жити в селі, як порпатися в землі, а ще вивчитися на коваля чи столяра; приносив би людям радість і на душі би спокій, як писав Липинський. Ні, Липинський про інший спокій, спокій не равлика, а спокій задоволення за натхненну працю. Ти не знав, але готувався до неї, з вірою, що настануть. Це – паліативний варіант, з яким би ти змирився. Черв'як нікого не надихає, а подібний і поготів! Міг впасти на суспільне дно, шукаючи в чарці. “Таке життя”, – ось оправдання першого свого падіння.

Тебе мучили занедбані могили повітря крадалися думки, неначе до тебе підповзав. А може виїхати, покинути рідну землю, щоб не бачити горя власного народу, його. Скільки твоїх ровесників опинилося у казках і жили якимось відчуженим життям! Сергій двоюрідний брат. Через чверть віку ви весілля. “Я зберіг рідну мову”, – похвалює інших аргументів, що засвідчували би йому до однієї з тобою спільноти. Його дружина донька називає себе росіяною, до України

Що залишиться, брате, після тебе твоїх і моїх внуків розділятиме не різна мова, а ще більше: ти виплекав пустелі перекотиполе, яке не впустило покоління номадів! Неначе промовляє

*У світ незнаний котишся вітрами,
На рідний ґрунт не вирониш: "Прости".
Нема спочинку! До якої брами
Ти, блудний сину, прагнеш доповзти?*

Блудний син! О ні! Блудний син зрозумів свою помилку і повернувся до отчого дому, неначе за покликом матері-вдвигла, побачив марнотність безпутнього життя – і щиро ожив, покаювся перед батьком:

"Отче, я прогрішився проти неба й проти тебе! Я негідний більше зватися твоїм сином. Прийми мене знову з твоїх наймитів" (Лк., XV, 18 – 20).

Він повернувся до отчої криниці нащадки цілинної землі. Вони живуть в іншому світі, де єдину розраду знають у бражці, у вільний час гасають мотоциклом по селу і збирають яйця радгоспівських курей, а на вільних годинах грають в карти, сидають біля вогнища і забавляються. Вони люблять шахтарська робота і пияцтво, а між ними – тільки шпінки для життя.

Він сидів в автобусі ти чув, як мати звертається до нього своєю мовою: вигодувала молоком своїх грудей, вигодувала йому трепету свого серця. Бабуся соромилася вийти до односельчани, а вона розмовляє з внуком тільки своїми словами; одні наслідують її з старенької, інші – відкидають.

Він міг треба було стати на прю з ворогом, щоби мати право сказати своїй долі:

Ми просто йшли; у нас нема

Зерна неправди за собою.

Він міг стати вічний спокій без докору сумління твоїм. Чи ти приніс якесь полегшення? Хто знав би твою мисленню мистецьку чи наукову особистість? Чи змучений народ наблизився би до свого спасіння? Чи піщинка п'ятдесятимільйонної нації, чи якась одна розраджували собі, що Україна може стати великою державою, а одна претензійна гейби і розчарованим задоволенням писала:

“Можна бути великим народом без держави і, навпаки, можна мати державу і бути зовсім непомітним народом.”

Українці не мали держави упродовж століть. Як вони стали великим народом? Липинський глумився в “самостійницькою” газетою: “Але цей поворот українських “революціонерів” до ідей старого аполітичного “культурництва” (з поминенням тільки його і добрих сторін: культурники дійсно творили в Україні і політиці не шкодили, бо нею зовсім не займалися) врятував “Землі і Волі” від закриття в польській демократичній державі і не дав їй ходу до держави більшовицької. Отже, показалось, що навіть невеликий прояв “великості народу”, як називають без власної держави існувати не може. Де її бачили “великі народи без держави” – це очевидно їх секретом. Бо коли вони як ідеал для України хотіли поставити жидів, то навіть свою “великість” завдячують своїй колишній державі. Крім того, дуже сумнівно виглядала б “великість “українського народу”, який би задовольнявся “культурою автономією” для забезпечення своєї національної і якого вся суть існування полягала б в галушках та “народній” лайці цієї української фільської і полонофільської більшості на Землі, що такою “бездержавною великістю” себе, розуміється, до культури української не прив’язує.”

Невже ж нашу “великість” засвідчили нам вчора до роковин Шевченка, на яких втраченою державністю? Та чи ворог державності совкізованому “Кобзарі” нема багатьох вишуканих вилучені рядки. Не борець, а сільський вій шапці, хоч (о ні!) вже й шапку козака, а ще більше отамана. Хіба українці пам’ятати про козаків?

Пам’ятник Шевченкові у Львові пристрастей. Хто лише не виносив

...ні! Та найбільше було дискусій про місце пам'ятника. Компартийна влада вже не могла заперечувати, але відкидала спорудження пам'ятника в центрі міста. Замована дама, – а вона мала вплив на високе начальство – вимагала, щоби пам'ятник стояв у Шевченківському районі, далеко від центральної частини міста. “Якщо це як землячка Шевченка!” – відкидала вона інші пропозиції. А чому не мають права інші?

...тривалих роздумів ти також послав свого листа до редакції. Таки надрукували: “Не можу змиритися з тим, що пам'ятник Великому Кобзареві в нашому місті стоїть так чи інакше відомі пам'ятники в Києві та Львові. Схвильованість спричинена тим, що в минулі роки пам'ятники, коли насаджувалася посередність, а відступи від стандарту, відмінно ярликувалися, образ великого поета став стандартним.

...з будемо справедливими, то мусимо ствердити, що Галичина бачила Шевченка по-своєму. Він був у нездолені західноукраїнські села не як поет, а як борець за долю свого народу. Таким його пам'ятник в селі Рудниках на Миколаївщині.

...ї висоти ми з тяжким болем згадуємо навіть Тарас Шевченко в шапці був під час “висновків” з боку слухняних і безпринципних функціонерів. В часи оновлення про подібні випадки не може бути мови.

...пам'ятник Шевченкові органічно пов'язується з Галицькою у Львові. Дивно, що дехто вимагає “Кобзаря” в малолюдному місці, віддаленому від народу. Така недолугість, мабуть, характерна для українським світоглядом.

...Галицька для пам'ятника не лише архітектура, а й символічна. Великий Кобзар прийшов на майдан, що має історичну назву краю.

Однак ця площа істотно омолоділа після реконструкції на річницю славного ювілею возз'єднання. З майданом площею асоціюється молодий Тарас. Таким він став на західноукраїнські землі, поневолені цісарською Австрією, з-за кордону, що роз'єднував однієї з братів у сорокові роки минулого століття.

Бачу Шевченка на невисокій горі, бо ж він був у Прикарпаття. Поет звернув свій погляд до сходу, символізує наш завтрашній день. Вдячне юне покоління несе до підніжжя гірлянду вічної слави.

Навколо підніжжя чотири пагорби. На пагорбах стоять жниця, яка серпом підтримує свій урожай за нею галицький селянин з косою, а з другої дівчина з "Кобзарем" і карпатський вівчар з своєю супутницею сопілкою".

Знайомий архітектор тобі сказав: "Взглянь на людина!" Тобі було смішно. Невже нині, в часи криги на дорозі нашого поступу, маємо й виступати і тримати язика за зубами. Та не треба виступати собі: над людьми панував страх, а за ним слідилися тюрми з жорстокими тортурами. Тільки каторжною працею.

У суперечках про місце пам'ятника Шевченку сфокусувалися погляди на майбутнє. Колишній компартійний керівник області був ошелещений, коли поет Богдан Стельмах прочитав у найкращій формі свого вірша. Невже ж на алеї міста, між будівлями Адамові Міцкевичу і Володимирові Леніну, немає місця для тебе, Тарасе? Дискусії зайняли години, запалили серця тисяч людей. Біля міської ради десятки людей. Питання з простором не вимагав часове. Коли розпочнуть будівництво? Коли привезли на місце майбутнього пам'ятника Шевченку не вимагав пояснень.

Як все просто, коли з'являються скарби, вони втікають у кущі! Львівська клумба

но-визвольної боротьби. Хто скине чи забере
тими ночами коло нього чергували люди. Серце
ї Свободи якраз навпроти будинку, на якому,
світі, Свобода подібна до роденівського
сидить після тяжких трудів.

ти приходив сюди. Чи стоїть наш стяг?
бутьне за нами! Розпочинається новий літопис
лишуть ті, кого чверть століття тому називали
жками. Вони діяли, протестували тоді, коли
ляв. турбувалися про себе. Заглиблююсь у
Сверстюка про феномен тих, хто не мирився
в задухою, поставивши вище від власного
мереження духовне:

ятники започаткували свободу іншого
думками про вищу освіту їх не хотіли прий-
ди, перед ними закривалися двері редакції
брами тюремні. Це не був вибір героїчного
бу тільки вибір дороги чесної. Йшлося про
стей, яких не можна здавати ніколи, ні за

десятництво сприймалося як моральний
для борців проти режиму на межі двох
і запівдемократичних виборів 1990 року
лися. Приналежність до Української
салки майже гарантувала перемогу на
жеше в таких випадках до УГС полізло
за владою, з непевним минулим, але
язки не звертали уваги: панував одно-
ва: "своїх" і "чужих". Хто в той час не
походження з родини репресованих?
ми, номенклатурні функціонери за-
після виборів спалювали якісь папери.
ням? "Ніхто не буде звільнений", –
кандидат на обласного керівника.
міси трактуватимуть інакше. Серед
ства не було одностайності. Богдан

Горинь запротестує: “Ми не підемо на спілку з ліберальними компартійцями!” Рух не підтримав на виборів обласного керманіча комуністів. Через роки проникливі обуренням Івана Геля:

“Шістдесятництво сягнуло апогею своєї історичної ролі генератора і творця української революції в кінці 80-х і на початку 90-х і, виконавши її, в силу історичних обставин стало пригасати. Відомо, що революцію задумали філософи-романтики, здійснюють подвижники-ідеалисти. До влади приходять і безсоромно користуються владою негідники, чи, як вони себе делікатно називають, “матинки”. Вже в нових суспільно-політичних умовах початку століття шістдесятництво, як, до речі, і студентський рух 1990 р., не становило самодостатньої сили, спроможної взяти й утримати владу. Воно хоч і продовжувало “борсатись”, намагаючись прищепити “совкові” цінності суспільству свої етично-правові засади, швидко було поглинуте й відкинуте на узбіччя державотворчих процесів бульдозерним тараном номенклатурників – “поступовцями”, котрі блискавично переорієнтувались, змінивши чорні кольори на синьо-жовтий. Однак, аби остаточно перемогти терези перемоги на свою користь й водночас обійти за партійно-комсомольську діяльність перед суспільством слід було урівняти шанси, випукати компромат і “поставити на місце” справжніх творців державності. Так запровадили замовну дегероїзацію шістдесятництва, зокрема першу пропагандистську “качку” про злягання нацистів і комуністів. Трохи згодом – про корумпованість шістдесятника продати себе за депутатство у Верховній Раді чи іншу “прибуткову” посаду”.

Ворог не спав. Де міг, підбурював одурманених виборців, виставляв своїх кандидатів, яких показував як захисників прав громадян, а нерідко залякував чи пробував перемогти можливих переможців на виборах.

Напевне, в кагебістській конторі добре знають тебе як автора рухівських передвиборчих доку

спратники мали інші інтереси: вони поринули в боротьбу за депутатські мандати. Ти зробив свою справу, депутатство, як виявилось, встановився конкурс. Звичайний провід постійно засідав, обговорював кандидатури. Ти сів на останній ряд і спостерігав. Хто тільки претендував на депутатства? Стоматологи, спортсмени, фізики, фізики, але жодного правника. Як вони розуміють закони? Але ти мовчав, хоч розумів надмірність амбіцій деяких претендентів. Ні, про тебе ніхто й не забули: запропонували на виборчий округ у твоєму районі партійці висунути суперником свого вожака. Чи інші кандидати перекинулися у віддалені райони? Чи перемога гарантована, а тут влада чинитиме опір. Через кілька тижнів виявиться, що на виборчий округ призначений столичний кандидат, а тобі випала доля довіреної особи. "Знову козачок", – так сам називав свою участь у парламентських виборах. До чого йому йти не хотів і не турбувався, чим скористався: він просидів на сесіях у міській ратуші кілька років і вів собі бізнес. Та чи тільки він один? Чи не заполягав на депутатстві, хоч мав чітку програму? До тебе звернувся журналіст про інтерв'ю.

Інтерв'ю з Роберто.

Напередвиборчих платформах практично усіх кандидатів у депутати є пункт про суверенітет України. Чи майже ніхто не розшифровує шляхів досягнення цієї мети. Які вони, яка в загальних рисах стратегія підходу України до суверенітету? Чи може

Україна дійти до розуміння суверенітету України пропонують два підходи. Перший підхід трактує суверенітет як незалежну, самостійну державу, а другий – як можливість суверенної України в рамках Союзу. Як це відноситься до будь-якого політичного словника –

побачимо, що правильне перше тлумачення, бо усе суверенітет є не чим іншим, як логічною нісенітницею і політичною пасткою. Суверенітет єдиний і неподільний, тому не може бути суверенітету економічного, правового чи культурного, бо всі сфери суспільного життя взаємопов'язані.

Концепція суверенної України чітко, хоч і нечітко сформульована в передвиборчій платформі Лідерів крайової організації Руху. Які шляхи досягнення цієї мети? Стою на точці зору, що вони мають бути еволюційними. Спочатку треба завоювати більшість у республіканському парламенті, щоб схвалити Закон про суверенітет України, в якому надано правові, економічні, політичні гарантії суверенній державі, Україна мусить бути господарем своєї землі, води, надр і повітря, мати митний контроль, мати власний інститут грошової одиниці, власний банк, валюту, національні збройні сили. Це має бути час доконечний механізм, цебто система, яка зможе досягти поставленої мети.

Після першого туру виборів, – мабуть, не буде сумнівів, – обласна рада буде, так чи інакше, “неформальною”. Але що вона зможе зробити в умовах нинішнього безладдя? Як відповідає на це передвиборча програма?

– Насамперед хочу підкреслити, що перетворення нашої області у вільну територію завдання реальне, і над його розв'язанням працюють вчені. Та в мене не викликає жодних сумнівів, що бюрократичний апарат робитиме все для того, щоб потім звинуватити “неформалів” у неможливості реалізації цього завдання.

Як протистояти цьому? Як нейтралізувати негативний вплив апарату? Тут не обійдеться без залучення спеціалістів різних галузей народного господарства. Щастя, частина з них буде депутатами. Це має бути розв'язання актуальних питань не тільки в області, а й в Україні.

не спиратися на широку громадськість, не слід
визначати її думкою. Депутат мусить підтримувати
всі зв'язки з виборцями, узагальнювати їхні про-
позиції. Надзвичайно важливе значення мають альтер-
нативні проекти рішень на сесії рад чи засідань викон-
комів. Що зараз пересічний житель міста чи області знає
про роботу місцевих органів влади? Скажу відверто:
нічого. Звичайно, про якийсь контроль з боку
населення над органами влади можна стверджувати дуже
важко. Особисто мені невідомий жодний випадок
виступу в місті чи області депутата за ініціативою
населення, а це ж їхнє право.

Ініціативи із заходів проти бюрократичних ухилів могли
бути реалізовані референдуми місцевого значення. Хай кожен
вираховує свою думку з того чи іншого питання!
Важко, боротьбі проти бюрократизму не сприяє
низький рівень правової культури. Як юрист за універ-
ситетської освіти, я міг би принести користь у цій

*Висновки. Для реформної держави потрібні національні кадри.
Потрібно думати, готувати їх?*

Обласна організація Товариства української
мови ім. Тараса Шевченка провела теоретичну
конференцію з питань становлення національної школи.
Учасниками організаторів цієї конференції було обласне
Товариство української мови ім. Тараса Шевченка.
Деякі з доповідей видруковані
в журналі "Просвіта". На жаль, ухвала не дійшла до
всіх читачів.

Обговорюється концепція національної школи
національної школи. Гадаю, що до кінця місяця
буде завершена робота над статутом політех-
нічного інституту, який мав би стати школою націо-
нально-технічних кадрів. Ще кілька років тому про
національно-технічний комплекс СРСР створював можливість для

“висмоктування мозків”. На словах – планова гідність фахівців, а на ділі – нічим не обмежена анархія. деякими щасливими винятками. Чимала вина лягала на керівників вищих навчальних закладів “відчуження” молодих фахівців від рідної землі. неодноразово заявляли студенти на останніх

Раніше Ви вже говорили, що головне завдання демократичних сил республіки – утворення державного суверенітету України. У зв'язку з цим здається Вам, як членові Великої Ради Руху, намагання перетворити Рух у партію перед не позбудеться тоді народ консолідувати до досягнення поставленої мети?

– Питання про перетворення Руху в партію поставлене не випадково. Його піднімали під час останнього перебування у Львові виборчих зборах Івана Драча (мені було надано довіреною особою його, як кандидата в народні депутати України) і Дмитра Павличка.

Як показують минулі два місяці. Боротьба командна система змінила свою тактику. Той хто ще вчора цькував Рух, нині виступає за створення рухівських первинних осередків установах. Де вони лише не створені? Отже, Рух перед дилемою: самоочищення або саморуйнування. Тивники цього шукають різних аргументів. Одні бачать причину їхньої поведінки визначають в неспроможності воротність нинішніх процесів і страх за майбутнє з КПРС. Але процеси суспільного розвитку відбуваються від їхньої волі. Добровільний вихід з КПРС в Україні місті вже започаткований. Перетворення Руху в партію – запорука і передумова його самозбереження.

Намагання створити незалежну українську партію не увінчалися успіхом. Будьмо реалістичніми: партійність стала невід'ємним елементом нашого життя”.

... Звичайно, такої публікації побоювся надрукувати найсміливіший редактор. Відверто говорити про нездатність України, коли ще існувала компартійна цензура? І ти знайшов вихід, подавши інший текст.

Мовчання як злочин.

Що найбільше мене потрясло в житті? Скажу одностайно: Чорнобильська аварія. Відчув подих смерті цілого народу. Коли згадую, стає моторошно. Україна опинилася на межі загибелі. Як врятувати її? Пошуки привели до певного висновку: врятувати народ може лише сам народ. Самому тому беззастережно дотримуюсь передвиборчої форми Народного руху України за перебудову. Виступаю як довірена особа кандидата в народні депутати Івана Драча, голови Народного руху України, і ще виступаю за мандат депутата обласної ради. Головним моїм є особисту перемогу, а інтереси справи. Побоююсь українців: перша – в тому, щоби мандат не попав у руки “бурхливого” бюрократа, який зіграє на нинішніх настроїх народу; друга – в тому, щоб виборці не надали мандат так званим вихідцям з мас. У минулі часи вони виконували декоративну роль, бо найбільше мовчали і ніколи не підносили руку на пропозицію: *хто – за?*

Мовчання – тяжкий злочин. Якщо народний депутат йде за течією, то він фактично гальмує процес реформи, демонтаж адміністративно-командної системи. Мовчання і байдужість завше викликали в мене протест. Мовчання – натура, успадкована з молоком матері.

Якщо буду обраний депутатом, то виступатиму за оновлення суспільства, гарантовані права громадян суверенітет України. У разі необрання працюватиму народними обранцями, розробляючи проекти реформно-законопроекти. Гадаю, що мої університетські знання стануть у пригоді.

У центрі депутатської діяльності я поставив би не масу, а конкретну людину. Лише вона,

конкретна людина, має право бути суддею і прокурором для депутата. Під її контроль доконечно має вийти діяльність Рад народних депутатів і апарату. Є одна можливість переорієнтувати їх діяльність на людину - це постійного зв'язку депутата з виборцями. Якщо депутати радилися зі своїми виборцями, то, напевне, не було б шести захоронень радіоактивних відходів біля Броварів як і нехтування екологічними вимогами на підприємствах.

Практика переконує, що депутат має сильні мотиви розробляти альтернативні проекти і вивчати ефективність прийнятих рішень і домагатися потреби їх скасування. Сподіваюсь, що після виборів ця робота посилиться і дещо полегшається, ми не казали, але цілком ймовірно, що представники самодіяльних організацій, зокрема Руху, будуть впливати на органи державної влади демократії. Ряд питань необхідно виносити на загальне обговорення і голосування. Хай кожен стане активним учасником управління державою і суспільством. Це право відкликати депутата не буде голослівним!

Таким способом ми зможемо забезпечити реальності реальної влади від партійного і державного апарату. Рад як органів державної влади і повноважних органів на своїй території. Саме так можна попередити порушення законності.

Але мусимо оживити економіку. Без цього не буде ніяких реальних змін у соціальній, політичній, культурній сферах. Де ж вихід? Вбачаю його у наданні місцевому статусу вільної економічної зони. Над розв'язанням цього питання вже давно працюють економісти наших країн. Його реальність не викликає сумнівів. Своїми силами ми не зуміємо у стислий термін вийти з кризової ситуації. Сподіваюсь, що поживавити економічне життя України зможемо за допомогою закордонних фірм, їх інвестицій.

...чних досягнень, насамперед потенціалу української
...тори.

Боротимуся за переорієнтацію економіки області на
...би її населення, урівноправлення її взаємин з
...ми областями. Для цього треба подолати диктат
...тральних відомств у економічному житті області, за-
...чити широкий розвиток різних форм власності,
...ючи з конкретних умов. Щоби зважити диференціа-
... інтересів різних груп населення, вимагатиму ство-
... такого ринку, в якому будуть ефективно поєднанні
...жний, кооперативний та індивідуальний сектори.
... державний сектор повинен працювати під дійовим,
... формальним громадським контролем.

Виступаючи за соціальну справедливість, вважаю її
...овою частиною врахування особливостей таких
...льно-демографічних груп населення, як жінки,
... і пенсіонери. На мій погляд, нинішнє ставлення
...ючих сімей далеке від інтересів суспільства. До-
... черги на квартири тягнуть за собою такі наслідки,
... зовою силою заявлять про себе вже завтра. Це –
...першочергових завдань.

Щоби побороти байдужість, треба створити належні
... для національно-культурного відродження україн-
... народу і національних меншин. Повновладдя Рад
... гарантом від розкрадання духовних цінностей, їх
...вання бездушними чиновниками. Свобода совісті,
... діяльності релігійних громад – неодмінний елемент
...ого оновлення, морального оздоровлення людей”.

... не сказав всього. Чи лукавив? Ні, ти лише починав
... про свої дії на політичній арені, розпочинав,
... до великої аудиторії, читачів газети. Чи
...ють вони тебе? Чи повірять. А може підуть за
... найбільше пообіцяв?

... Евітневого дня ти стояв біля міської ратуші і слухав
... сесії міської ради. На душі гіркло, коли

обговорювали кандидата на голову. Чи люди не розуміють, що вони попали випадково до ради і не спроможні керувати нею? Лише одна розрада: на міській ратуші з'явився синьо-жовтий прапор. Багатотисячний натовп радів – чого: на будинку державної влади замайорів національний стяг, розпочинається творення незалежної держави.

Ти стояв і відчував у душі герць двох протилежностей: начебто перед тобою стояв твій двійник і дорікав, не оцінити передвиборчої праці. Ні, це – не двійник!

Візаві на пожарищах

Ти ходиш за мною мов тінь – і я мучусь, шукаю відповіді на запитання: “Хто ти? Ворог, котрому потрібна мною на землі? Виконавець вироку, який винесла ще до народження? Друге ество, якесь прикиркуль і таємниче, але затінене?”

Щокроку відчуваю твою присутність. Тепер здогадуюсь, коли ти з'явився переді мною. Так-так, мною, а не за мною. Це було в сорок четвертому. Батька забрали до війська, а я цілісіньку ніч не знав спокою. Ніби щось відірвалося від серця. Мати кричала “Спи”, – а я не міг зімкнути очей. Задрімав з променем у вікні, але дуже скоро прокинувся від крику: “Не стріляй!” Ми з матір'ю – серед пустелі. Смерть червоне і розжарене, палило босі ноги. Навколо білий як сніг. Мати тримає мене на руках, а переді мною тінь, не наша – чужа: на розпеченому піску чужого солдата з загостреним багнетом.

Я ще довго схлипував, аж поки мати не взяла мене на руки. Коли ж вона хотіла вийти з хати, я закричав: “Не залишай мене!” Жах самотності й передчуття відсутності в хаті без мами заповнили душу.

На кладовищі ми стояли перед могилою дідуся. Каменю запаморочував. Фігура на дідусевій могилі продірявлена. Під серцем Богородиці свіжа рава.

кав, бо на іконах і фігурах Богородиця нагадувала маму. “Вони хотіли тебе вбити?” – захлинаючись, вився до неї. Вона не зрозуміла чи не почула, лише промовила: “Підемо додому”.

Біля цвинтаря на жовтому дубовому пеньку сидів якийсь чоловік з вудками й кури́в. Я знав його, Мішу. Як гижні тому він приїхав до села з нашою сусідкою Бастусею. Я поглянув – й оторопів. Невже ж то він приходив до мене уві сні?

Він! Хоч добре знаю, що другого дня його не стало. На сусідській хаті диміли недогарки. “Де вони будуть?” – запитав матері. Мати не проронила жодного слова.

Через кілька років я дізнався, що хату спалила сама Бастуся. “Ліпше я, ніж люди!” – наказала собі й зі свічкою й руці, а з гранатою в другій пішла до льоху, туди, де злодійкувато іскрилися зіниці Міші. Він накинувся – свічка впала на якесь лахміття, миттєво охопивши лобетами свого полум’я. Так їх двох, почорнілих і обгорілих, винесли серед ночі.

Треба буде цілих тридцять років, аби сільські школярі знали про безстрашного радянського розвідника, про героїв-вільців, які спалили хату, а в ній – двох невинних людей.

Гелена нерозгаданих таємниць захоче правду про ті місяці війни на нашій землі. Шепотом передаватимуть з вуха до вуха різні чутки, дивовижні і неймовірні. Майже піввіку зберігатиме їх у закамарках пам’яті Михайло Хрущ, аби понести в могилу. В районній газеті він розповідатиме про те, як рятував жителів спаленого селом хутора. Мій вісімдесятирічний родич скаже: “Такого не могло бути, як він пише. Коли горів Зозулів, там виходили з криївки”.

У моїй уяві тінь Михайла Хруща зіллється з тінню Бастусі, бо вони щовечора домовлялися перепелиним мовленням про зустріч на кукурудзяному полі від самого краю чужинця.

Перед кореспондентом Михайло назветься ставшим – і лютуватиме на мене. А ми часто сходимось у двох пожарищах.

– Нащо тобі того? – дорікатиме Михайло.

– Хочу знати правду.

– А якщо дізнаються правду про тебе?

– Правду про мене знають усі.

На другому пожарищі питатиму я:

– Нащо ви вбили мого вуйка?

– Хто тобі таке сказав?

– Знайшов у архівах?

– Яких ще архівах?

– Обласних. Вони вже розсекречені.

Михайло Хрущ замовкне. Того ж дня його дружина бідкатиметься: “Рано встав, як звикле. Пішов кочувати. На дорозі впав – і як не було”.

Похорони відбудуться пишні. Бо ж похорони ставшого. Ніхто й не помітить, що Михайло впав біля тієї хати далеко на околиці села, яка згоріла на день раніше від моїх сусідів. Лише через піввіку березовий хрест покаже пам’ять про десяткох вбитих партизанів. Мій вуйко серед них.

Напевне, такі розмови з Михайлом Хрущем в пожарищах ми мали не раз, але про архів я сказав лише на останній. Поза пожарищами він унікав і розмов, опускав голову, ніби не бачив.

Одна зустріч була на Спаса, далеко від нашого села, але на пожарищі. Я стояв коло мікрофона, а на протилежному краю галяви затемнілі обриси Михайла Хруща. “Наш районний керівник”, – втамував мою цікавість організатор віча. – Михайло Жук”.

Мине рік – і Михайло Жук стоятиме біля мікрофона під прапором. Читатиме привітання від влади. Того ж дня нього страху, як не було. А тоді через багатотисячний натиск між нами відбувся діалог.

Він:

– Виступай – виступай, а хто знає, що тебе чекає
годину.

Я.:

– Від кого? Хунти?

Знову через рік:

Я.:

– Тепер тобі нема чого боятися, тому став під наш
ор. Став з обов'язку. Мусиш.

Він:

– Так, як ти торік!

Я.:

– Чому? Я міг не приїхати, як інші, втекти до
мих. Але що було би тоді з людьми? Хто підтримав
них віру?

Він:

– Ти також не чистий.

Я.:

– Нехай чистий кине на мене каменем.

З віча я поїду до міста, але від хунти не буду ховатися.
Віч перебуду в кабінеті. Другого дня скажуть:
"Зачець". Скажуть поза очі. Михайло Жук також
так під час короткої зустрічі, коли він висмикне
і побіжить на третій поверх, до обкому партії.

Цього року він не поспішатиме. Хто зламає ніжку
урядницьким кріслом?

Бачиш, ти кляв хунту – і де ти? Прогнали. А я не
... Тихо їдеш – далі поїдеш.

Тих словах, написаних на його бруднокоричневих
відчувалася перевага життєвої мудрості над
одержимості тих, котрі не задумуються над
часу. А вибрики парадоксальні.

Заві на пощарищах пам'яті з таємницями Михайла
як станичного і Михайла Жука як демократа.
правдою архіву, правдою життя – і печать тіні

... “Ви зі своїми лаборантиками, письменничками та інженериками далеко не заїдете, – пророкує директор підприємства. При владі мають бути такі: він, досвідчені підприємці. Без них ви, мовляв, падете: вас обведуть навколо пальця, покажуть людьми вашу безпорадність. Тепер люди радіють порові, а настане зима, не буде тепла – і в усіх звинувачуватимуть владу.

Ти знав, що він має рацію. Тільки бородатий вівірив, що державою керуватимуть “кухарчині діти” керуватимуть? Підніматимуть руки – і все, бо так народ, а ви – його представники, тому мусите мати саму думку. “Кухарчині діти” довели до занепаду (краще до “застою”) цілу імперію зі світовими багатствами, не мала рівних у світі. А тепер з такими самими “дівчатами” українські патріоти хочуть будувати свою державу.

Історія нас не навчила. Подумки повертаєш до Кулішевої “Чорної ради”. Просякнуті бацилами ривками ми ніяк не збагнемо, що жоден народ у світі не побудує держави без аристократії. Горе тому народові, для якого ідеалом став козак Голота, казав тобі один з шістьох синів. Його слова не давали тобі спокою, на думку ходив інший Голота, селянин по імені Тарас.

“Кузьма. Він селянин з України, бідняк, дивний кулеметник.

Ленін. Дуже добре. *(Подає руку.)* Що на Україні. Якої влади хочуть у вашому селі? Що думають ривки?

Тарас. Погано в нас. А влади в нашому селі такої, щоб війну долой.

Ленін. Правильно.

Тарас. Щоб землю селянам... щоб помилу долой...

Ленін. Значить за більшовиками ваше село.

Тарас. Не може не піти, товаришу Ленін, бо так то краще вмерти.

Летів. З Керенським тут покінчимо, допоможемо й українцям, грузинам, білорусам... Ми переможемо сьогодні, товаришу, неодмінно переможемо”.*

А дід український селянин побоявся, що помре без вченого, просить більшовицького вождя, щоби його взяв до партії; той рекомендує, хоч знає його лише на хвилину.

Вже нащадки селянина Голоти дожили до тієї ночі, коли собі спалахнула Зоря Полин. Скільки впало їх покоління в голодному тридцять третьому? А скільки втратило життя “за Сталіна” в роки війни? Чимало їх не знайшли вічний спокій у Сибіру чи біля Байкалу. Та з нього виплодилася робітфаківська інженерія без родинних традицій; їй здається, що вона має силу – від лікування ротової порожнини до формування оборонної доктрини.

Він вступив до інституту від претензійних “кухарчиних дітей”, вступивши на факультет інженерії. Він вступив до інституту на заочному відділенні. Один з таких вчився майже до кінця життя. Тобі стало жаль вічного студента на заочному відділенні. Він живився, що ти не тероризуєш його. Невже так легко можна скласти іспит? А як він вчився? Він досяг своєї мрії! Матиме диплом інженера. Чи зрозумів він, що просто пощастило: попав на заочне відділення? Якщо не заплаче, то хоч перекривиться. Він вчився інженером, але інженер не мав підстав називати себе інженером? Бачите, майже двадцять років не вчився до диплому. Він створить рухівський рух і намагатиметься депутатства чи посади в державі. Хочє, щоби майбутні історики писали про державотворця.

Він вступив перед ратушею і слухав. Доцент зрозумів, що він не може, жодної справи не може виконати, а претрєся до найвищої посади в державі.

Вірний чук. Правда.

місті. Сумно, панове депутати. Сумно, панове
Прийде зима – і ви можете залишитися голодні в
хаті, клястимете Україну, а самі винні. Хіба не не
що той кандидат депутатом не працюватиме?

З падінням гекачепістської хунти вплив на
верхню ще гірше. Чомусь сесія ради не набере
голосів для того, щоби стали відомі агенти
Це вже був сигнал – і, що ще гірше, тривожний
Щоправда, одного з таких виявлять у перші
боровся з тобою, в одному виборчому окрузі. С
казали, що після закінчення голосування за
не одну сотню голосів; при підрахунку
він набрав на шість голосів більше від тебе. Де
мандату його позбавили, але ти нічого не
був готовий на все.

Лютневої ночі у твоїй квартирі побил
Неначе за командою на підлогу впало шість
Зима була напрочуд тепла. Ти вибіг надвір,
нікого: лише метрів десь зі сто віддаля
напевне мікроавтобус. Мине кілька годін
автобус знову повернеться, освітлить
попередньому напрямі. “Подивилися на
скаже дружина.

Хоч ти звернешся в міліцейський відділ
порядку поставляться з якоюсь бай
наступного дня прийде міліціонер, а ог
чого, бо ж вікна засклені. Запрошен
будинкоуправління йшли упереджені.
справу з таким випадком, з яким довод
на сусідній вулиці, де постійно в
пенсіонерів-кагебістові. Побачили пор
стіні, а ще національний прапор у ку
помилилися.

У виборчому штабі цього випадку
Чому так? Адже про найменше пору
ціле місто. А тут варто було би ви

Мабуть, тепер кожен переймався лише своїми справами, як самому вхопити депутатського мандата. Ти бачив своє, чого не могли зробити інші: рухівська виборча форма готова! Її рекламували, зачитували на зібраннях, начебто сам кандидат створив, а ти залишався в стороні. Про тебе вже й не згадували; на думку налітали як круки слова столичного професора: “Скромність – коротша дорога до безвісти”. Справді так. І ти задумувався над старою істиною, що революцію задумують філософи-романтики, здійснюють подвижники-ідеалісти, а злочинами без жодного сорому користуються ті, котрі називають себе прагматиками, цебто людяні, для яких жодних моральних табу, а все, що веде до мети, є правомірним. Ставало сумно: ти стояв як окрадений серед людного дня на велелюдній вулиці, а свідки мовчали; ти чекав, щоби вони кинулися навздогін злочинцям, марно чекав.

Гнітив сум, до розпачу не доходило. З подібним сумом злучалося зустрічатись не раз і не два. До тебе приходили дисертанти, бо наукові керівники не могли тобі нічого порадити. Ти готував матеріали для якоїсь організації, а вони публікувалися в журналах під різними прізвищами. Хтось намірився захищати кандидатську дисертацію і замовляв в інституті статтю; вони знали, як сумлінного виконавця, і вимагали до певного числа підготувати, не вимагали – просили, але були вибагливі. Та що від цього змінюється? Якось раз найомий пожартував: “Прочитав твою статтю”. “Яку?” “Ту, що була надрукована під псевдонімом”. Так і було того, хто без вагань і нібито з повним правом вживав своє ім’я під твоєю працею.

Життя як життя. Сподівання, що люди можуть змінитись і стануть подвижниками-ідеалістами, розвіялися як серпневі тумани. Ти перебував у людській гушці, але відчував самотнім, серед пустелі чи людського моря. Мабуть, давно спокусила би думка: “Нащо

працювати? Для кого працювати?" Коли після роздумів ти засинав, до тебе приходив твій двійник до очей, випускаючи стріли з насмішливих зіркам і маєш? Хотів справедливості, а зіткнувся з правдам, може навіть ще більшим, як має колись". Сивиривався, навколо панувала темнота і тиша. Він реготав, з кутків кімнати жодного шепоту, а сивир і поготів.

Виборча кампанія не викинула тебе зі сивої Як довірена особа, ти їздив зі столичним казначардепи, закликав голосувати за нього на зібрання в оперному театрі завершилося. Перед тисячною аудиторією ти сказав: "Час звершити Іван Мазепа з козацьким військом, Іван Драч з Народним рухом". Тобі аплодували незалежність уявлялася далекою зіркою, вона послала жодного промінчика. Ранку не було, прагнули мільйони людей, кожен хотів почути тебе, про думав сам, – і ти казав те запевняв людям впевненості.

парадність: приходять делегації, особливо
приносять хліб-сіль, як наслідок витрачається життя вимагає нових підходів. Здавалося, що засідання перетворюються в якийсь вертеп, з православних і греко-католицьких громад. Людей було зрозуміти: нарешті, вони обрали демократію, а не просто привели до корита вчорашні з непомірними апетитами. Та хіба недоцільно розпривітання від ділової частини? Чи не задумувати цим зразу? Чи не хотіли, бо треба зайвий раз перед телекамерою всенародну любов до нового керівництва? Чи невідома рука скеровувала неробоче русло, щоби перетворювати на посміх. Люди не мають пального для посіву, а вони обранці, лише приймають за графіком хліб-сіль

Не тяжчий осад від засідань. Депутати найперейми
встають з місць, щоби їх побачили виборці. Коли ж
йдуть до справи, то останнє слово надавали
ліберали: нерідко його висновок переконував у марності
кількагодинних дискусій, бо їх учасники не
вимагали елементарних вимог права, а тому пробують
прокинути воду в решеті. Ні, вони не читали Сковороди:
чому не дивуватися з дурнів, що вельми зневажали
чистий та безцінний бісер добродійства лише
щоб продертися до чину, зовсім не спорідненого
з тим змії їм нашептав на вухо, що ім'я та одежа
не є буття, а не чесне життя, гідне чинові? Чи
не вистачило Езопові граки, котрі вдягаються в чуже
перо, а чому їхали зодягнені по-людському мавпи, а
не зміла кермувати. Коли хтось має освічене око,
чому бачить він ослів, одягнених у левині шкури! А
чому не дивуватися? Для того, щоб повніше жити рабськими
завданками, турбувати людей та проламуватися
через цивільних законів. І ніхто з достойних
людей не сердиться на тих мавп, ослів та
змію. Ізвня еллінська приказка: "Мавпа мавпою і в
людській формі".

Всіх дров не нарубили в темних нетрах
незнання? Один кандидат на голову комісії
не має поняття, що міг би зробити на
виборчій кампанії, а голосують за нього одностайно. Через
це він, поет, відмовиться від головування,
щоб не дублітитися, знаючи, напевне, повчання
журця:

Вибраний для того, щоби бавитися вічністю,
жиди жити в полях, гаях і садах, ніж містах".
Він не відповів кагебістові, що не писатиме
про нього його запитання, бо не вмів писати прозою.
Чому йому йти в депутати і вникати в буденне
журцтво в бюрократичному лахмітті? Хіба
журцтво крикати? І кому користь від того?

У партійному обкомі хихикали: всі – політики, фахівців як кіт наплакав, може ще менше. Ні міліція, ні прокуратура, ні суд не хотіли підпорядковуватися новій владі. У столиці – кампартійне керівництво. Хто знає, скільки часу протримається обрана влада в області? “Більше ста днів!” – пророкував обкомівський “перший”. Жив надією, а рухівські демократи наступали, збираючи від партії незаконне майно. Розпочали з газети, потім – дійшли до видавництва, ще треба забрати заклад культури. Такий тягар поклали на тебе.

Ти знав, що культура області в кризовому стані занепадає, народна творчість, руйнуються пам'ятки, не виправдано зволікається розв'язання проблем, від чого залежить розвиток національного мистецтва. Відчуження людей від культурно-просвітницької роботи, особливо в селі, не може не викликати тривоги. В чому її корені, причини? У заідеологізовано-декретному керівництві, яке ігнорує інтереси людей, штучно нав'язує чужі, відірвані від життя і народних традицій форми роботи, вигадані чиновниками від культури.

Бурхливе національне відродження, політичне оновлення всього суспільного життя вимагає високого рівня не тільки політичної, а й загальної культури. І тут доконечні перемишлення з традиційними нові підходи, що проявилися останнім часом.

У селах пропадає унікальне народне мистецтво, нерідко закладами культури керують випадкові люди. Не можна залишатися байдужим ще й тому, що керівники колгоспів і радгоспів нехтують роботою закладів культури на території господарств, не хочуть доплачувати за культурно-просвітнім працівникам, як рекомендовано нормативними актами. Фінансова культура посаджена на “лишковий принцип”. Мусимо рятувати народні традиції. Щоби оживити їх, доконечно думати про майбутнє покоління народних майстрів, а виховувати його зможемо тільки при співпраці органів культури і народної освіти.

їм таким чином передати школярам навички майстрів
спадщину від їхніх попередників.

Лише при взаємодії органів культури і самодіяльних
організацій вдасться врятувати ще вчора приречені на
вигин скарби духовної культури нашого народу (пісенну
спадщину часів національно-визвольних змагань, колядки
і щедрівки, веснянки і купальські пісні), як і пам'ятки
історії та культури.

Чимало треба зробити для увічнення пам'яті видат-
них діячів нашого народу в назвах вулиць, майданів,
культурно-просвітницьких закладів, шкіл, щоби під-
креслити національний характер наших населених
пунктів, поставити пам'ятники письменникам, вченим,
історичним діячам.

Ти наголошував, що всі питання культурного роз-
витку вимагають компетентного підходу, опори на широку
соціальність, фахівців, наукового обґрунтування рішень.
Як показала практика, таємні апаратні ігри навколо
створення пам'ятника Шевченкові лише збурюють
соціальність.

“У своєму житті, – завершував ти виступ, – я завше
позивав на перше місце інтереси суспільні, а не особисті,
коли не вважав у таких випадках за трагедію особисту
вдачу. На таких позиціях залишаюся і нині. Незалежно
від наслідків, яким закінчиться обговорення цього
питання, я завжди докладатиму зусиль, щоби внести свою
частку в національно-культурне відродження”.

Як задержувати півники, молодики з депутатськими
знаками вискакували з місць, підбігали до мікрофонів,
наступали тебе перед телекамерою. Ці депутатські
змагання виглядали смішно, але саме такі зухвальці вже
на одному кандидатові перекрили дорогу, виставляючи
важкі його попередньої роботи. Відповідей вони не
давали. Нащо? Адже мали на меті показати себе перед
телевізійною камерою, а не справу державної ваги.
Смисло моторошно, коли чималу, а може й визначальну

роль відігравав горезвісний анкетний принцип, хоч вже з протилежним знаком.

Переглядаючи тасьму недавнього життя задумувався над тодішнім вибором. Хіба не міг й працювати в інституті? Нащо було пересідати в ницьке крісло, від якого тебе нудило? Ні, ти не мав виходу, перейшовши на той бік барикади, який викликав наступальності. В інституті тобі готували удар – і без жодного сумніву, що тебе намагалися не вколоти. Замість цього тебе тільки поранити. Позиція в новому окопі давала захист і водночас відкривала широке поле для відданої праці.

Надію підживляло те, що твоїм безпосереднім начальником затвердили гуцула з тоненькими чорними очима. Щоправда, це вже його друга посада: ще раніше в парламентських виборах він став нардепом – і тільки тому якусь плідну працю на місці не могло бути мовчати. Він вислуховував тебе, але при цьому смачно позіхав, відкривавши рота. “Працюйте, працюйте”, – на біс спромігся. Жаль було людини. Та хто натягнув йому голову золотий убір? Сам взявся, бо хотів пошарити слави, за якою так мучила спрага ціле життя.

Таке сумісництво мав і Найголовніший, хоч його державний мандат служив йому захистом. Цього ніхто не заперечить. Біда в іншому: неждано-негадано біля нього з’явився миршавенький людець Петро Кажан. Вони не знали, начебто він сам запропонував свої послуги нікому невідома особа опинилася біля самого Найголовнішого. Шеф радів з такого помічника: людина давала золото! Ти глузував: “Чапаєв також мав Петьку”. Але в цьому якогось символа? Символа під людським виглядом? Ім’я як позначення професії чи посади найголовнішого? довірника? Мине два роки – і в столичній газеті на першій сторінці розмістять фотокартку, на ній Петя у формі дібних чиновників з гальбою пива. Казатимуть, що це фотокартка обрізана, автор статті про Петра Кажана

ображення. Життя Петі нагадувало детектив, адже довідався, що Найголовнішому “підсунули” вищого офіцера головного розвідувального управління армії, який ще деякий час сидів на високій командирській посаді в Києві, а звідси перебрався до нової держави.

До тебе Петя телефонував двічі: перший раз передавав привітання Найголовнішого, але ти натякнув, що розпізнав його ставство, бо йшлося про грубе порушення законності: вдруге поцікавився, чи можеш вплинути на роботу однієї установи, – і ти знову дав відкоша: сказав, що ця організація тобі не підпорядкована. Лише після цього визнався про залежність Найголовнішого від Петі. Коли ти виступав проти помічника шеф не реагував, просто відмовлявся. Чому так, не знав ніхто. У згаданій статті помітив, як Петя вмів запалити шефа своєю пропозицією, і що він згоді приносив вже готові заходи для її впровадження. Де вони розроблялися, не важко здогадатися. Найголовніше ж неймовірно: помічник зачарував шефа своїми знаннями з філософських і політичних наук, західноєвропейської літератури.

Навряд чи баром ти переконався, що колишні чиновники не могли беззастережно підтримувати нову владу.

А про чиновників-рекрутів – і говорити годі. Колишній Найголовніший перебував у столиці, вони не бралися ні за роботу, ні за воду. Лише наприкінці тижня життя починає рухатися. Чиновнички бігають по коридорах, а в кабінеті сидять за засіданням: хочуть надолужити пробай-ланс. А чим займалися упродовж цілого тижня? Не знали, як витратити? Шукали, чим заповнити день. Це добре, бо в столиці відбували різні імпрези, бо інакше доводилося сидіти на лавці і руками байдики бити. Газет не читали. Нащо? Бо не треба, якщо висока національна свідомість. Найголовніше питання не торкалися, бо Найголовніший не хотів чути іншу думку.

Скільки разів не заходиш до високого чиновника, бачиш ту саму картину: він сидить за столиком і п'є чай, знає, що підпорядковані йому працівники роблять; якщо ж нічого не роблять, також немає потреби виникне потреба – сидітимуть ногами. Ловили (вкотре!) на думці, що владці прагнули посад, а не змін у житті знедоленого народу. Відверто кажучи, більшість неофітів-функціонерів навіть не має уявлення про свої обов'язки, а про правові норми, які їх регулюють, – і поготів. Колись все розв'язували так, як казувала пролетарська свідомість, а тепер їй на зміну прийшла свідомість національна. Згодом переконалися, що чимало цих чиновників виявилось не менш злочинцями, ніж їхні попередники. Компартия також не знала, як повернеться їхнє життя за часів перестройкою в кабінетах вигадували анекдоти про свиней, що труться біля владного корита і ніяк не можуть вийти татися.

А ще притчею во язицех стала некомпетентність нового керівництва. Чи мали рацію компартійні функціонери? Їхній керівник обурювався на екрані телебачення, що на обласному Олімпі політик на політичній арені їде, ще й політиком поганяє. Лише високий політик з довгими чорними вусами чого варт! Просидів цілий день в музеї, а на схилі віку допався до влади і заохочував народ культуру, і освітою, і спортом, і медициною. Завжди разом і в кожній з цих сфер окремо розуміється тільки на звіздах. У місті керівництво такими справами займався колишньому районному журналістові. Отож, як і всі інші, клепки в голові, за тиждень до Шевченківських урочистостей розпорядився оточити місце під пам'ятник Шевченка парканом.

Обурювався не тільки ти! Та удар змушений був прийняти на себе. Довговусий гуцул на твого листа зреагував, як завше роблять бюрократи до шпигу кості. Відправив вчорашньому журналістові, а той вилив тобі на голову

відро помий. Ще добре, що по телефону. Дуже! Міська влада не готувалася до урочистостей, не намагала, мимоволі перешкоджала. Гірко на серці, бо якийсь чиновник притягнув до влади двох синів. Як ти ще не так давно, виховував династію, а йшлося династію професійних політиків. Настали такі часи, в політиці кожен вважав себе професіоналом, бо з цього народився, хоч і не вчився. Про таких наші люди говорили: “Коли не пиріг, то не пирожися; коли не мисл, то не берися!” А вони бралися як ті півні, що навчати співу солов’їв. Де їм зрозуміти житейську мудрість: “Коли не коваль, то кліщів не погань”. Вони ще інше: “Не святі горшки ліплять”. Ти додавав: “Не святі, а гончарі”.

Волею-неволею мусиш податися до керівника будівничої організації, яка опаркувала місце для пам’ятника: живши протести та обурення громадськості, звертаюся з проханням розібрати щити, щоби дати можливість вшанувати в Львові пам’ять Великого Кобзаря. Можна розпочати після 22 травня”. Частково щити – і люди мали можливість дійти до каменя, написав йому запевняв: на цьому місці стоятиме пам’ятник.

На урочистостях безталанного міського владці не було. А може й ліпше? Чого від нього сподіватися? До кінця жодної, а на поради всі мастаки. Біля Оперного театру людей зібралось кілька тисяч. Тривоги позаду. Завтра легше. Підходиш до мікрофону:

Спочатку було Слово. І Слово було “Кобзар”. Воно звучало далеко за межами України. Прозвучало із духом тих козаків-мазепинців, яких скажений цар послав будувати європейську столицю для своєї імперії.

Козаки не знесли каторжних робіт – і їхні білі кості лежали в холодне північне болото, та не вмер їх дух, який був основою Української держави. Вона воскресла через слово, яке вимовив у серці Тараса Шевченка, яке живила кров

героїчних предків – карпатського опришка і наддніпрянського гайдамаки.

З Шевченковим “Кобзарем” ідея незалежності повернулася з берегів Неви на береги Дніпра і навідалася знедоленим кріпакам, чії вони внуки.

Ідеолог національного визволення Дмитро Дорошенко зазначав, що “Шевченко бачив майбутнє країни в народженні і політичній ідеї і сили в козацтві”.

З часу Шевченка ідея незалежної України не вимирає. Її пронесли як естафету великі сини України від підполковника Андрія Красовського до генерала Романа Шумана, від Кирило-Мефодіївського братства до Народного Руху України.

Наші предки не змогли виконати Шевченків заповіту, і великий народ залишився в колоніальній становищі. Воно не дало нам можливості вирватися з крила і зажити “в сім’ї вольній, новій”, цебто в європейському домі як цивілізована нація.

Зоря Полин показала нам, що Україна опинилася на грані національної, соціальної, політичної і екологічної катастрофи. В оспіваній Тарасом дніпровській текла атомна отрута, і Україна відчула біль зони рани Чорнобильської зони.

Незалежна Україна або смерть! – перед такою вибором опинився наш народ. Незалежна Українська держава – єдиний порятунок для нашої нації і тих народів, яких Україна стала батьківщиною, другою рідною. Збудувати незалежну державу, вирватися з колоніального пут і увійти в Європейський Дім – такі найважливіші завдання, що поставила перед нами мирна наддніпрянська демократична революція. Осягнути цієї мету нам допоможуть рідна церква, рідна школа, рідна просвіта, рідна культура.

“Обніміться ж, брати мої”, – закликав Шевченко. Ці слова звучать як пересторога для України, яка наві’язали міжконфесійні чвари. Порушимо заповідь, чому під одним і тими самими прапорами, з однією

Щеєю незалежної України, свято шануючи один
наш великий Шевченків "Кобзар", люди воюють між собою?
Кому вигідні ці чвари? Звичайно, не українському

Чвари роз'єднують нас. Чвари знесилюють нас. Ми
маємо жити між собою, читаючи Тарасові слова:

Борітеся – поборете!

Вам Бог помагає.

Бог ніколи не допоможе тим, хто, спокушений
своєю гордістю, йде на свого брата. Шевченкові слова "обніміться
браті мої" кличуть до єдності всіх українців, незалежно
від конфесійної і партійної приналежності. Ми мусимо
розуміти, що міжконфесійний розбрат ніколи не приведе
до реалізації Шевченкового "Заповіту", який закликає
нас з'єднати і побудувати незалежну Українську

Неможлива незалежність неможлива, якщо ми не
будемо читати в суть Шевченкових слів "учітеся, брати мої".
Якщо ми залишаємося іграшкою в руках демагогів
і ненавистю та самолюбством політичних
демагогів, реалістами, в Європейський Дім можемо
бути як освічений європейський народ, а не як
народ, який каміннями і каменюками на руїнах розвалені
будівельні страйками економіки.

Своєрідні гасла можуть полонити неосвіче-
ний народ, та вони не сприймуться цивілізованим
народом, який за гучними фразами бачить тих, хто
стоїть за ними. Знову задумаймося над запитанням: кому
вигідно, щоб ми не піднялися вище від
рівня примітивного народу, якому закриті ворота
Європейським Домом?

Шевченко знав роль просвіти для народу.
Ми не будемо кращого завтра. Це усвідомлюємо не
лише ми, але й інші народи, які двічі в цьому
столітті читальні "Просвіти", спалювали книги
і знищували просвіту народу.

Просвіта народу – це шлях до піднесення й загальної культури. А без культури народу ми ніколи не збудуємо незалежної України.

Придивіться до тих, хто претендує на роль самозваних лідерів, хто з мікрофонів на мітингах полить брудом борців за права народу, хто розкидає популістські обіцянки. Такі самозвані лідери вже підготували для нас наручніки. Їм треба не нашої волі, а нашої крові, нашої землі, нашого хліба.

Задумаймося, читаючи Шевченкове пророцтво “оживуть степи, озера”. Чи справдиться воно, якщо ми підемо за нинішніми популістськими “вожденятами”?

Просвіта народу, осмислення нашої історії повинні нам дорозуміти дорогу, якою ми повинні йти, щоб не бути й в Україні “рабами, подножками, гряззю Москви”.

Великий Шевченко нагадує нам значення науки для визволення народу.

*І день іде, і ніч іде,
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?*

Проти таких апостолів правди і науки найчастіше виступають новоявлені лжепророки. Одні з них у кабінетах думають про те, як згноїти у Вірменії соборі безцінну колекцію ікон і перетворити нас у народ без роду і племені, а другі – закликають на мітингах руйнувати економіку, закидаючи вудки в душі народу. Невже ж і нині, через сімдесят три роки, після масового одурманення, ми, українці, підемо за нащадками петроградських моряків? Невже ж ми не можемо зрозуміти того, що завойовано останніми роками під керівництвом “апостолів правди і науки”, і підемо за сварами горлодерами, які відробляють срібняки, джерело всього усім відоме відомство?

Сучасна мирна національно-демократична революція приведе нас до незалежної України лише тоді.

...васимо себе як великий європейський народ і водночас
...народ Шевченка. Народ без конфесійних чварів. Народ
...ний. Народ інтелектуальний. Народ, який шанує
...пророків, а власних національних лідерів. Народ
...ї, цебто не маса, а спільнота.

Про такий народ, про таку Україну мріяв геніальний
...саветний художник, Мойсей української нації –
...Шевченко. Він подарував нам “Кобзаря” – священ-
...українського народу.

Відривуючи пам'ять великого сина України в день
...законин його перезахоронення в рідну землю, ми
...виконати його великий заповіт – відбудувати
...Українську державу.

З цією вірою, з цією мрією, з цією присягою ми
...на сьогоднішній мітинг-реквієм.

...На душі полегшало, хоч загороджене місце для
...пам'ятника Шевченкові муляло під серцем.
...будемо людьми без клепки в голові і таких
...латимемо до влади? Доки? Адже ювілей поета,
...аланні чиновники не подумали про наслідки
...Через таких з нас насміхаються чужинці, а
...європейський народ, почуваясь друго-
...Боже, дай нам сил видужати від власного

ЛЕВ'ЯТА ЗГОРТКА

НА МЕЖІ

*Козацький дух. Роздуми з марешням. Жоржам
Невтолима спрага. Жертва страху. Без мор
Харко Бричка. Заповіт.*

У національному гімні українці обіцяють світом віддати душу й тіло за свою незалежність і казати, що походять з козацького роду. Обіцяють у а в будень як покірні воли тягнуть плуга на рідноку і годують власною працею колоніальних зайд.

Такий вже ми народ, народ слави і ганьби. і поразок, лицар і раб, захисник ворожих імперій і на колоніальній батьківщині. Ми пишаємося да предками, прославляємо їх у піснях, мріємо про коли до діла, то забуваємо про нашу матір- і кожен думає про себе, про власний порятунок.

Козаки вважали, що свобода України на кінці У свободі вони бачили сенс свого життя. Для нас негідних нащадків, наша свобода в столицях чуж держав, а сенс життя на кінці серпа.

Ми – великий народ у Європі, але народ пейський. Від інших ми відрізняємося тим, що землі розпочалася третя світова, термоядерна Після 26 квітня 1986 року про нас дізнався Наше обличчя опалило полум'я атомної смерті. щий вплив відчувається в цілому світі. Чорне незгоєна рана на тілі України!

Та ми, славних лицарів великих правники не хочемо захистити себе. Винуватці чорнобильські не засуджені і не сидять по тюрмах. Ні! Вони народними депутатами від імперської більшовицької і засідають у парламенті як “група 239”. Вони нам нове ярмо під назвою Союзного договору. Ми бо не віримо у власні сили, не маємо козацького

Згадаймо, чи так би відповіли на чорнобильську катастрофу сучасники Івана Мазепи і Павла Полуботка, Дмитра Залізняка й Івана Гонта. В їхні часи спалювали вогнем і катували тисячі поодиноких людей, а зараз у смертельне вогнище червоний Сатана кинув цілий народ.

Зробу лихоліть наші волелюбні предки не шукали в чужих землях. Вони згуртувалися за Дніпровими берегами і створили демократичну формацію – Запорозьку Січ, в якій кожен був паном своєї долі, а всі разом – вільними. Такого ще не знали в світі. Колоніальний російський військовик, яке рятувало християнську цивілізацію від набігів азіатських орд, що насувалися з півдня.

Через сто років до нас прийшли більшовицькі революціонери. Муравйова та яничари червоного потурнака вбили тисячі українців чорними круками на козацьку землю з метою її добудувати райське суспільство для синів, вбили тисячі українських дітей і мордували батьків. Україна втрачала тисячі людей за часів більшовицької неволі, скільки втрачала в найбільшій європейській державі.

Через сто років до нас прийшли більшовицькі революціонери. Муравйова та яничари червоного потурнака вбили тисячі українців чорними круками на козацьку землю з метою її добудувати райське суспільство для синів, вбили тисячі українських дітей і мордували батьків. Україна втрачала тисячі людей за часів більшовицької неволі, скільки втрачала в найбільшій європейській державі.

Через сто років до нас прийшли більшовицькі революціонери. Муравйова та яничари червоного потурнака вбили тисячі українців чорними круками на козацьку землю з метою її добудувати райське суспільство для синів, вбили тисячі українських дітей і мордували батьків. Україна втрачала тисячі людей за часів більшовицької неволі, скільки втрачала в найбільшій європейській державі.

Через сто років до нас прийшли більшовицькі революціонери. Муравйова та яничари червоного потурнака вбили тисячі українців чорними круками на козацьку землю з метою її добудувати райське суспільство для синів, вбили тисячі українських дітей і мордували батьків. Україна втрачала тисячі людей за часів більшовицької неволі, скільки втрачала в найбільшій європейській державі.

Через сто років до нас прийшли більшовицькі революціонери. Муравйова та яничари червоного потурнака вбили тисячі українців чорними круками на козацьку землю з метою її добудувати райське суспільство для синів, вбили тисячі українських дітей і мордували батьків. Україна втрачала тисячі людей за часів більшовицької неволі, скільки втрачала в найбільшій європейській державі.

Через сто років до нас прийшли більшовицькі революціонери. Муравйова та яничари червоного потурнака вбили тисячі українців чорними круками на козацьку землю з метою її добудувати райське суспільство для синів, вбили тисячі українських дітей і мордували батьків. Україна втрачала тисячі людей за часів більшовицької неволі, скільки втрачала в найбільшій європейській державі.

Через сто років до нас прийшли більшовицькі революціонери. Муравйова та яничари червоного потурнака вбили тисячі українців чорними круками на козацьку землю з метою її добудувати райське суспільство для синів, вбили тисячі українських дітей і мордували батьків. Україна втрачала тисячі людей за часів більшовицької неволі, скільки втрачала в найбільшій європейській державі.

життя на своїй рідній землі і думав думками всієї людськості?..”

Ми не хочемо крові. Ми не хочемо помсти. Помста залишиться привілеєм компартійних лав з комітету захисту пам'яті Леніна та ініціативного необільшовицьких антифашистів. Вони не гребуть закликаючи в своїх заявах до КГБ повторити репресії борців за державну незалежність України. Нічого тут нема, бо шлях до комуністичного світлого від 1917 року проліг через вбивства, голодомори і психлікарні.

Ми хочемо справедливості, за яку борються в цивілізованих народів. Ми не закликаємо до зброї. Ми скористаємося нинішніми мирної національно-демократичної революції. Було би нерозумно переносити форми визвольної боротьби попередніх десятиріч євразійського п'ятого століття, коли імперія розвалюється і вже ніхто її не врятує!

Імперія розвалюється, і ми мусимо вчора, а про завтра, виходячи з нинішніх більшовики прагнуть реанімувати колоніально подаровану їм лихою історією як спадок Романових, перші вихідці з якої потоптали знехтували “Березневі статті” Богдана Хмельницького.

До чого ведуть союзні договори, ми будьмо самогубцями, не даймось обпасті Козаки передали нам науку, що волі Воля не приходять до боягузів і страх нагорода за самопожертву. Нині, як усвідомити, що лише самостійна Україна лише в незалежній державі ми врятуємо Чорнобилів.

Козаки передали нам науку, що неподільна, від карпатських верхов

Галицьку Армію, Українську Повстанську Армію. національно-визвольний рух на західноукраїнських діяльність демократичних органів влади. Відкиньмо почуття зверхності, бо ми – брати однієї матері, а Україна.

Козацька боротьба подарувала нам, українці витвори національного духа в історичних піснях. З них черпали натхнення наші великі поети і композитори. Цей дух воскрес у піснях Українських Січових Стрільців. У жорстокі часи лихоліття вони врятували нас, вони не дали нам впасти до ніг енкаведистських поборників. Козацькі і стрілецькі пісні – наш духовний скарб, який ми не зубожіємо, а стаємо багатшими.

У добу нинішньої мирної національно-демократичної революції ми не можемо жити без пісень про Берестечка і Крут, без прослави героїв Маківця на полях під Хустом. Без них ми не будемо нацією, ми не побудуємо незалежної Української держави. Ця пісня – це наша національна пам'ять. Чи не будуть більшовицькі сатрапи чинять такі перешкоди до її воскресіння? Брутальні акції коло Могилы, компартійний спектакль під Берестечком, вандалізм у селі Ясеніві – переконливі факти, які вінчують українофобську політику помісної енкаведистського ордену.

Україна не здається! Україна бореться! Вірять компартійним політрукам з автобусами, бо сам бачить, що принесла йому сталінізм. Другій світовій війні. Народ знає, що Дніпрянська Україна в 1946–1947 роках голоду, а Західна Україна – від енкаведистського ордену.

Пам'ять про десять мільйонів українців в Другій світовій війні, стискає нам питання: "За що воювали козацькі напів-...". Кличе нас високо піднести національний прапор і з козацьким запалом стати

Пісня відроджує козацький дух, звільняє нас від
вального рабства.

Ми прагнемо бути вільними людьми, як були козакі,
беремося за право заявити перед світом: “Козацькому
немає переводу!”

Слава незалежній Україні!

Затунали оплески, але тобі було не до того. Біль
ввійшов до серця, неначе якийсь посланець злих сил
ввійшов у твої груди, розпирив їх, бо хотів торжествувати на
власних твоєму тілу. Перед очима заіскрилося – до тебе
ввійшов двійник, тримаючи в правій руці довгу піку.
“Вийми моє тіло. Віддай! Ти заволодів ним, а воно – моє”, –
сказав з обуренням. “А нащо тобі життя? Досить! По-
вернися на небо. Хіба не бачиш, як твоя зірка відривається
від блакиті? Не бачиш?” “Як можна бачити зірку в
темний день? Навіщо глузувати?” “Навіщо? Я прийшов
за твоє тіло. Воно належить мені – і я відберу!” “Як ти
можеш? Хіба сам живеш без тіла?” “Ні, ми маємо одне
тіло. Я влізу в нього, щоби ти мучився на тому світі, а
ми мали спокою твої рідні. Хіба діти підуть у світ з
болем на серці? Вони проклянуть тебе. Я прийшов до
тебе лише за тілом. Того замало! Від тебе залишиться
лише кістка. Як пересторога іншим!”

Знезвучання! Хто прислав примару сюди під мури
замку? Хто? Нащо комусь знищувати тебе? Чи
не твоя доля? Біля твоїх ніг лежав мотузок, а в голові
шарудувалися дивні напливи...

Тряче вино хмелило Свидригайла, обличчя і руки
запали вогонь, язики полум'я лизали рельєфи на кахлях.
Сидиш і перевів погляд від вогню на камін: фігури на
каміні зрушилися, ніби там справді дзвеніли пугарі на
стрілах і грозилися у битвах списи. Свидригайло при-
кинувся: таки десь гомоніли в замку приглушені голоси,
але залишали вони аж із червоного палацу; насторо-
жився князь, бо знав, що сьогодні ніхто, крім нього, не

бенкетуватиме. Та голоси ставали щораз виразнішими. Свидригайло раз у раз пригублювався до кухля і помітив, як повернув до нього голову зображений на щиті лицар чи то князь. Він був без шолома, довге чорне зав'язалося понтиком за великими вухами, маленькі, блискучі, і яріли вони нестримною лавиною приховувала страх".*

Чому з'явився чужий князь? Чи він не Литовські та руські магнати обрали його своїм князем, а українці бачили в ньому свого і захисника державної незалежності; не цьому виборові авантюризм князя. Такі химерні історії. Чи завжди була вона "поемою вольного духу"? Чи справді її не можна читати без бромю?

Він іронічно ти переходив до свого "Чому ж тоді не мають права чубитися твої предки" тільки предки! Українці й нині сваряться за церкви і посади, за клапті землі, за ідеї... Чимало недотрималося депутатських мандатів, хоч дивилися на як баран на нові ворота. Свою необізнаність компенсували агресивністю, намагаючись загнати претендента в урядника в глухий кут. Сесію передають на телебачення і нові обранці підбігали до мікрофонів у залі, шикуючи в довгі черги, аби тільки щось сказати. Інколи самим мікрофоном забували своє запитання і промовляли щось на зразок: "Я підтримую цю пропозицію". Зала пожвавлювалася. Голова зупинив плечима чи посміхався у пшеничний вус.

У парламенті деякі нардепи вже намірялися послати до Лондона фінансистів, щоби забрати тамтешнього банку Полуботкові скарби. Ти глузував.

*Росія має Сибір, Штати – Аляску,
А наша Україна – Скарби Полуботка у Лондоні.*

**Роман Іваничук. Черлене вино.*

Світ, мабуть, сміявся чи навіть реготав з таких істориків. Лише старенький нардеп хвалився, що тепер і цей світ дізнався про наші багатства на далекому острові. Відберемо від британців своє золото – зможемо і гуляти, поки штанів не здамо в борг.

“Хіба з такими диваками побудуєте Україну?” – заступував господарник. Той не дивився на світ через нові окуляри. Битий пес знав, де що лежить.

Що ти міг відповісти йому, прагматикові до шпигу історії? Мовчав – і слухав. Смішно, а ще боліло: після цього літ неволі ніяк не отямимося, не зрозуміємо уроків минулого, знову беремося за розпечену коцюбу, хоч на це не раз і не два попеклися наші предки. У душі – не тільки свинопаси, гречкосії, без прагнень полетіти в небо, відкрити невідомий острів у світовому океані, здивувати світом винаходом, ошелешити чарами музики, переливами фарб на полотні, витонченістю ліній на камені, величною красою у світовій скарбниці духу. Вирок нації в банальній прислів'ї: “Де два українці, там три отамани”, – а не в разгледзя Кайдашевої сім'ї чи сварок баби Параски з баби Палажки. Гіркий вогонь Франкового прологу до “Україна” обпікає серце, а воно стискається і відпружується там, де недоречно. Страждають невинні.

Чи і в інших народів таке саме? Кажуть, що євреї між собою сваряться, але сміття з хати не виносять; треба стати ворогом – стають і не просять проти одновірця підмоги в боротьбі. У нас завжди розсварені князі вели на рідну землю ворогів з інших земель, а ті доводили край до руїни. Чи не в ній суть нашої історії, а ми хапаємося за ворога? Тягнемо в різні боки, сподіваючись на німців, поляків, більшовиків, відновлювачів імперії...

Чи така наша кров? Переповнена сукровицею, що виходиться без спускання. Самі проливаємо братню кров, а вороги випивають її на переможних бенкетах і ганьби. Згода – для нас ідеал поза межами людського розуму.

Ганиш інших, звинувачуєш їх. А хіба сам не ганив? Сьогодні лежиш, відчуваєш подих смерті, то скажи, чи підуть за твоєю труною вірні побратими, чи промовлять на поминках добре слово. Чи нема й твоєї вини в тому, що всі відчужилися від тебе? А може твої вимоги до них зависокі, надмірні? Ти шукав свого дуала, чи знайшов; стоїш сам, навколо тисячі однодумців! Знай друга. Чому? Здавалося, що мало би бути інакше. На гостинах забавляєш усіх, підносиш настрої, переконання, а закінчиться – ідеш самотньо додому. Розрада, коли знаходиш у родинному колі. Готовий допомогти. А тобі?

Між тобою і довкіллям завше стояв мур – міг його розбити: головою не здолаєш, розбирати за цеглиною не хочеш. Нащо гайнувати час, коли робота не до душі. Віра в творче призначення, всі атоми твоєї душі, немов якась незбагненна дружба для чарки не приваблювала. Відпочивати, якщо не підходити до нього, як до зміни роботи. Завжди на природу оберталися в тяжку працю на проєкційній ділянці; з того часу, коли мати залишилася, вони стали доконечністю.

Родинне коло! В ньому ти скидав мур, який ховував свого другого Я, відпочивав душею. З доктором одним міг говорити відверто. З доктором мур було муру, якщо не вважати вікову різницю. Ньоготу не став би тим, ким прагнув. Тільки хвилини приходив до нього – і він легко, як того хірурга полегшував життєву ношу. Радив, ніви, причиняв впевненості.

Відлюдник! Щось було – чому було? – в Сковороди. Мудрець знаходив відряду в родинному колі. Та душевно ти наближався до нього, хоч не міг, як він, порозкладати на столі теми на різні теми, перебігаючи від стола до стола. Останній рік витяг тебе з родинного кола.

зачастку ти зачистив на міську "клумбу", де спрагли
ковтка свіжої джерельної води, а ти приносив
дзбан; згодом – змінилося, бо між тобою і юрбою
мікрофон, ти – на сцені, а слухачі – внизу. Ні,
злата з тебе не вийшло. Він розмовляв з *людьми*, ти
розмовляв до *маси*. Твоє слово відлунювало оплесками
людей. Атенянин брав хитрістю, заганняючи не-
злого з ним у сліпий кут і, змушував визнати свою
провину, а ти виводив юрбу на широку дорогу, застерігав
небезпеки на манівцях лукавства сильного ворога,
брав бряжчав зброєю і загрожував тюремними наруч-
ками.

У людських серцях спалахнула надія. Ти підтримував
їх, бо знав, що з мільйонів надій народиться ватра; тоді
світається земля і небо, чисте полум'я не знищуватиме –
перший весняний легіт огріє замерзлі душі, щоби вони
відкрили красу небесного склепіння, стрепенули крила
випусти прагнення орла, вільного лицаря гір. Під серед-
ньовічним замком, який височів над розлогим обширом
площини, люди причащалися до слави предків,
і чувалося:

"Сурми розкраяли, розбили тишу. Білий кінь стрепе-
нув, у білого коня здибилася грива, кінь підвів голову
вперед, бірюшої смужки обрію і вдарив копитами. Захрустіла
суха трава, посипалися голки з сосон, білий кінь мчав
вперед, вдаряючи хребту, і стужавіла земля.

Пришився світанок, кришила криця на друзки,
з неї дими з гаварецьких печей струмували в небо,
літали мечі й падали долу, щоб потім стати червоним
вогнем. лілася кров, з якої колись зарясніють кетягами
каліни..."*

У сні ти побачив білого коня з незнайомого світу,
погнав на нього і загнуждав: не він мав нести тебе у без-
печу, а ти нав'язував йому свою волю.

* Роман Іваничук. Черлене вино.

... Ти линув у гори, оспівані зелені Карпати. Бойська садиба з пірамідою, від неї пахло живицею, а сонячний промінь, зіткнувшись зі стіною пшеничного колоса, не ковзав по її схилах – відбивався і сліпив очі. Сусіди не могли втямити, для чого біля хати будувати щось непотрібне. Чи не досить батьківської хижі? В її вікнах виднілися гори, то з голими верхами, то в смерекових шапці, то в козацькій сніговій кучмі. До них – рідко подати: спустишся до кладки, що з'єднує два гірського потічка, а вже звідси мусиш здійматися. Для бойка – жодної мороки, тут він як риба у воді. Дитячих літ звик до таких подорожей.

Гори – райський край в усі пори року. Спекою літніми днями втікаєш на верховіття, шукаючи цільних прохолоди. Сядеш під кроною смереки і дивишся в долину з бистрими потоками, принишклими хатними гострі гонтові дахи ніби готичні будівлі храмів, з яких як долоні манять сонце і блимають світлячками. Смереки зими мають іншу привабливість. Коли завивають вогонь, вслухаєшся в їхній стогін, плач, а з далеких повітряних літ долинають пісні:

Кидай, козаче, молоду дівчину,

Вступай в УПА: фінка – жінка твоя!

Не часто в горах запановує спокій. Дітлами і терпінням чекають закінчення уроків. Зимові скапує як свічка, сонце не хоче зігрівати замерзлу його проміння совгаються по крижаній поверхні, та не затримуються на ній. Галаслива дівтора мачує крочками гуськом виходить на гору. “Боже, перехреститься і летить, – хто на саночках, хто на робних нартах, – вниз. До самісінького поточка не втримується і вже котиться, витираючи батькову куфайку.

“Бойко не може жити без гір”, – курсник. Коли тутешні юнаки виїжджають з області і знаходять свою любов, вони не

...ни, не зачаровує їх ні безкрайній золотий лан пшениці
... синім небом, ні різнобарвність просторів, вони губля-
... бо нема відчуття величі на зеленій полонині. Степо-
... покидають малу батьківщину і переселяються
... з молодими чоловіками в гори. “Перемагає бойків-
... любов. Ми – сила!” – ще одна сентенція для тебе,
... риття таїни верховинцевої душі. Миттю порівнюєш
... ківські групи з морем козацьких малинових шликів –
... же стримуєшся. Чи не в горах відчайдушні повстанці
... мали останню оборону? Для кого тут гірські верхо-
... а для кого – могили: орел не має щастя, коли не
... мелодії смерек.

“Ти хто?” – запитує батько старшого сина. “Бойко”.
“Тя?” – до молодшого. І той з гордістю: “Бойко!”.
“Волоці!” – хвалить обох. Позиція чи поза? Вічний зв’язок
... юю землею чи намагання підкреслити свою винят-
...? Не відповіси зразу, бо здається, що всього по-
... але все-таки переважає прагнення похизуватися:
... куди залишуся бойком, де би не був. А ще виплекаю
... покоління бойків”. Чи вже така в цьому біда? Ми –
... ні, але не з інкубатора. Хай кожен збереже свою
... дуальність і з нею прийде до святої золотoverхої
...! Коломийка як плід бистрих потоків не проти-
... вється розлогій пісні степовика. Час зливається з
... тором – і творить нашу соборність. Гори наближають
... ну до Бога, підносять її душу як оселю величі Творця,
... розкриває всемогутність, силу і безмежність ство-
... світу.

... витися на гори з бойківської хатини – екзотика,
... коюсь ущербністю. Їдемо на полонину! Ви сідаєте
... щину і викрутасами гірської дороги переноситеся
... щину. Хочеш помилуватися краєвидами, але чуєш
... “Приготуємо шашлик!” Тільки обідали – і ще мало!

... закарпатському містечку, де влаштувався після
... чення університету твій однокурсник, огортав
... відний спокій. Ні трамваїв, ні тролейбусів; інколи

промайне легковик, а вряди-годи – автобус. Від будинку ошатного і приємного, до Тиси – курка долетить. На починок – хай кримський курорт поступиться: лежати на березі і загаряй. Навколо зелена ковдра трави на річковому березі – верболози, а над головою – від сонячної жари блакить.

“Скоро побудую дачу!” – хвалиться вчорашній однокурсник, а тепер – адвокат. Нащо тобі дачі, за кілька десятків метрів від річки, коли біля самого будинку є сад, рай, врешті-решт, сам будинок як дача! Та не кожен так, як ти, хліборобський син, який звик берегти кошти. Вчорашній однокурсник претендує на розкішне життя, а тебе ці претензії бентежать; ніяковієш, бо дорожиш грошима, а за цими горами люди неначе втратили відчуття грошів і вартості. Адвокатів закарпатці шанують, навіть кримський ватага при зустрічі знімає зім’ятого капелюха і голосно вітається. “Я їх захищав на суді, – хизується спутник, – і ми виграли справу”.

Скільки не роздумуй, такого життя не збагнути. У самому центрі містечка не корчма і не кафе, а щось таке проміжне між ними. Зустрілися, як то кажуть, привітали, стали за стола, перехилили по чарчині дешевої горілки і ще запили мінеральною водою – такий неформальний ритуал тамтешнього люду. Товариш виправдовується: “Адвокат мусить з усіма жити в мирі”. Моторошно в душі: не можеш відмовитися перед однокурсником, а після кожних відвідин відчуваєш якусь відразу. Чому ти чаркуєшся з людьми несимпатичними? Приїхав на починок, а його нема. Чекаєш і чекаєш кінця тижня, щоб подякувати за гостину і разом з дружиною і дітьми повернутися додому, вирватися з багна провінційного обивательства, що має найбільшу проблему – відсутність вільного часу.

Ні, ти не зніс би такого безтурботного життя з пошуками непотрібних пригод і водночас без відповідальності за свої дії. Про спокуту – і говорити годі. Н

Замислюючись, Сташко вже розлучався з дружиною, українською чи білорускою, залишав їй разом найкращого і килкарічного сина. Хлопчик протягав рученята, і казав: “Татку, татку, їдь з нами”. Причина розлучення звалася в якійсь далекій духовній пустелі. Чому син Карпат, якого нібито вигнали з військового училища за “непатріотичні” думки в перехоплених листах, змінився з донькою іншого племені? Чи тут, як завжди, було тимчасове захоплення і понесло його за течією, чи він не вмів протистояти? Син його крові, та не його син! А чия провина? На кого звалити вину? Хіба він не міг наснажити його серця своїм духом? Адже він обидва серед своїх людей, навколо рідна мова, рідні звичаї. Хіба не міг прихилити до них сина і дружини? Чи вона шукала розради серед інших, тих, кого ти, Сташко, так не любив? – дорікання однокурсникові від батька. Він зізнається, якось мить погоджується, а завтра знову ні. Син закінчив університет і покинув батькову землю. Син його крові – і можливий ворог його народу.

Розпочиналася весна національного пробудження. Знову вийшов Тарас, Сташків син? Чи не цілитиме в твоїх синів, Сташко, знову створюючи імперію, трухляву і без надії на одужання. Чи дружина погодилася назвати його іменем українського поета, то, напевне, в її душі зажеврїла іскрина патріотичності з чоловіковим родом, але не було кому, Сташко, її підтримати, щоби двоє сердець билосся в унісон.

Але ти розумів, що легко радити комусь, порпатися в чужі справи, осуджувати, ганьбити. Вірив у добрі задатки твого сина, хоч не сприймав його оправдання при розлученні колишньої дружини. Вірив, але не сказав їй відверто, за що картав себе, бо через рік він поїде на дипломну практику в Закарпаття і покаже після повернення до університету власну метрику зі штампом про одруження. “Тепер моя дружина – русинка”, – з гордою прозвітував перед тобою. Чи не розумів, чи не бажане за дійсне, чи знову оправдувався? Перша

зустріч розчарувала: молоденька красуня з чорними волоссями виявилася мадяркою. Ти ще конався, коли побачив її родину.

Пустотлива лялечка, неначе на картині художника. Її зовнішність не потребувала жодного крашення, лише теренові очі видавали схвальної бездумності: за ними нічого не приховувалося, ніщо у них циганське. Скаржилася, що в їхньому місті нема гідного ресторану. Лялечка для забави, ігрища, ніця і подруга життя!

Напевне, Сташко відчув щастя. Хто це красуню? Відгукніться! Незабаром надіслав фотознімок. Двоє серед розквітлого поля нарцисів у весільній церкві: вона з фатою на смоляному волоссі, а він – у сукні на грудях букет молодого. Щасливе подружжя на їхнє зображення, як на театральну картину, в яскравими костюмами приховує справжню духовну пустоту. Адвокат не знав тих, хто тебе тривожили щоденно тебе, жив, як у Бога в ресторанах розкидався грішми, дякував їм і просив не видавати здачі.

Ти знову не застеріг його, хоч розумів, що він нарцисом, а ти вже бачив його жоржиком перших жовтневих приморозків, які сплять і пригнуті до землі вчорашній цвіт. Парадокси в твоїм житті. Навіть маленьку донечку кликали по-різному: вона називала Ерікою, а батько – Мар'яною. Чи так буде в твоїй присутності? Треба показати, що у молодій панує його дух, хоч картинна краля відверто нехоче чоловіковим родом, його традиціями. Донька йшла за матір'ю. Дитина його крові, та не його духу. Ти вважався – і дорікнув, а Сташко мовчав. Що було казати? "Ти хотів, щоби я мав дружиною філозофа? Знайомся", – такі були його перші слова, коли він прийшов до тебе на село. Відверто кажучи, ти зрадів. Навіщо

Стаско остепенівся, тепер його життя увійде як ріка бурхливої весняної повені в звичне русло. Між ними різниця майже два десятки років, але ти відганяв підступи, вірив попри абсурд вчорашньої поведінки курняка. Сини його виростили – і в них начебто не нічого від батькової натури: старший – не за віком шливий, стриманий, зосереджений, малослівний, а молодший повен енергії, намагався, щоби все було так, як він хоче, не зупинявся ні перед чим, нападав на брата. Стаско стояв осторонь їхніх взаємин: такі, мовляв, сталися.

Коли минуло п'ятдесят років, Стаско відкрив для себе самого: сили почали покидати тіло. До далекого селечка за Карпатами долинули нові вітри, їх не зупинили ні гори; енергійні галичани наснажували українство рідній землі, від пам'ятника Іванові Франку, що перед Львівським університетом, на цілу українську землю вили слова поетового пророцтва з прологу до поеми "Віра в май" ". Настав, настав той час, якого чекали покоління українців. Огрядний адвокат хотів бути з тими, хто ламав ланцюг неволі, та він вже відчув, як вчорашнє багно цупко тримає його за ноги: пробував витягнути – не вдалося.

Не знав, за що взятися, начебто справді несміливому не вистачало місця. Відчув себе зайвим... Організатора з якого не вийде, та й навиків жодних. Адвокатська практика тільки ще більше розхристалася його, навчила хитрувати: не добрий зиск – йшов, а задурно кроку не ступив. На нього говорити – не той талан: ні знань, ні логіки, а емоції не допоможуть, та й на віча не приходив, бо тяжко виставити. Час ніс його у своєму човні; вискочити з нього на чужого коня і загнuzдати – це вже не його стихія.

Нема на велелюдних вічах і Всеволода. Якісь великі клопоти обсіли каторжника бібліотечних префектств. "От Гегель! Ото насолода!" – відкривав кожному сиромовникові, якому цей пруссак здавався насупленим виважуватим, а його мудрагельство – зайвим тягарем.

Нащо забивати голову всякими дурницями? Вчили в алгебру. А навіщо? Хто міряє хліб іксами, масло іграми а горілку – зетами? Ніхто! Хлопець з волинської мріяв інакше. Закінчить університет – і ціле розкладе на полички: аспірантура, одруження, дисертація, народження дитини. Перевернути науку. Енгельс в “Анти-Дюрінга”, а він перегляне бородатого німця: “Анти-Енгельс” – майбутній плід його життя. Все дріб’язки. Дружину вибере без емоцій: головне, щоб квартиру, поза тим – навіть може бути подібна до

Як хліборобський син Всеволод не був циніком народження. Тобі здавалося, що така його маска. Але нею – протилежна суть, добра волинська натура, надягав на неї прусський однострій, навівав собі, що тільки зусиль – і все задумане здійсниться. Не ставалося... Поступити в аспірантуру не вдалося. Де ще донедавна сільському вчителеві, знати, що життя – Гегелева діалектика, а лукавство Макіавеллі, коли одне, а думають зовсім інше. Підспудні русії маються закони, закони тайги: як захоче ведмідь, так і ти. Даремно ви, селянські діти, плекаєте рожеві мрії про справедливість.

Всеволод не занепадав духом, бо ж знав, що життя переходить у якість. Не вийшло – все тому, що докладно зусиль; ще піднатужся – вийде. Коли одружився констатував: “Одне питання розв’язане!” Біз же з догадувався, що тільки заплутав своє життя. Чи справить крамарку, матеріалістку за всіма фібрами зятятий ідеаліст? Він шукає скарби мудрості, а волею жити так, як усі. Яке життя без машини і побічних ідеалізм не витримував: жорстока навала розриває далекосяжні плани – і Гегель не допоміг. У родині діяли свої закони. Не можеш забезпечити матеріальне життя сім’ї – ти нуль, хоч маєш дипломи й грамоти й медалі. З дружиною розлучився, а донька називала батьком не його, бо інший чоловік вихо-

Судова тяганина, переживання затягнули захист Волододової дисертації на цілі роки. Бурхлива діяльність завмерла. Прийшла стриманість. Гегелівська система варті не придалася. На першому курсі юнак звів свої зусилля до навчання, культурного розвитку і спорту. Наприкінці курсу підсумовував і мимрив сам до себе: “Все застаріло, все застаріло... все застаріло”. Одного разу він сказався тобі: “Коли я переглядав конспект праць Гегеля, побачив, що законспектував такі самі положення, як Ленін”. Ти ніяк не спромігся осягнути Гегеля, хоч Ленін написав достеменно. Змушений був вивчити!

Скільки разів не повертаєшся до німецької філософії, коли вваєш, ніби опинився в дрімучому лісі, з якого не вийти жодного дерева, бо нема доріг – попробуй вирватися з хащів. Ти хотів діяти, а мудрагельство в твоєму житті суджували так само, як лінивство чи байдикування. Такі книги – зайва розкіш. Чи вони покажуть вихід з підневільного стану? А таких книжок нема. Наприкінці вісімдесятих їх почнуть витягати зі школи, але не стиратимуть тавра “нац.”, цебто націоналістическая”.

Якось до Всеволода приїхала мати, скаржилася, що ніяк не могла знайти гуртожитку. З серця курсника виринула нова мелодія, як тоді, коли він читував уголос Стефаникові рядки: “Дедя зсукали свічку та й казали, що якби-сьте умирали, аби вам було у руки і засвітити. Коли я не знаю, коли давати?..

Мати подивилася великими, блискучими очима на тебе. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх вилилися разом в очах і разом сплодили дві білі сльози. Вони вкотилися на повіки і замерзли”.

Всеволод замовк, а десь через півхвилини до тебе:
– Відчуваєш трагічність почуттів дитини. Вона не може, коли вмиратиме мати, боїться пропустити. Ще нічого не розуміє, та боїться не сповнити того, що наказав батько.

Напевне, ти вперше відчув велич Стефаніка. У тебе це було в четвертому, а може й у третьому класі, вчителю завдала учням написати переказ “Кленових листочків”. Ти вразив кінець новели:

“У слабім, уриванім голосі виривалася її душа. Сльозитихоньки спадала між діти і цілувала їх по головах. Сльозитихі, невиразні говорили, що кленові листочки не влітають в повітря, а віялися по пустім полю, і ніхто їх позбирати не може, і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагалася вириватися і полетіти в пуге поле за листочками...”

Вчителька запитала тебе – і ти закінчив новелу останніми словами. Вона застерегла, що за такої ситуації можна поставити лише “трійку” – не більше, бо не понувала інше закінчення:

“В оповіданні Василя Стефаніка “Кленові листочки” розповідається про тяжке життя бідних селян в Австрії за часів буржуазної Австрії і панської Польщі. Після війни змінила Радянська влада. Бідняки стали членами колгоспниками. Перед їхніми дітьми широкі відчинилися двері до школи та інститутів”.

Чому не писати так, як уявляєш собі? Це твоє право. Але зрозумів: без партії не обходиться жоден письменник, який хоче щось надрукувати. Ще в першому і другому класі в вірші про Сталіна відкривали читанки, а в старших класах треба вивчати заримовану похвальбу партії. Це була не іншої турботи, як турбота про людей.

Із Всеволодом ви були однодумцями. Всеволод був директором педагогічного училища, він зміцнив твоє переконання, бо вивчав чимало такого, що тобі довелось пережити. Твоєї туги. Об’єднало вас прагнення знань. Всеволод з сільського села мав природні задатки – і ти зрештою з нього вийде великий вчений.

Життя безжально скоректувало юнацькі мрії. Хто винен? Чи так вже було призначено? Чи це було народженням? Передпризначенням. Як казали в старі вірності, можна оправдати все, бо так воно було.

спробувати уникнути) відповідальності за свої дії або
жити за невдале життя. У юнацькі роки Всеволод
вчив жити за власним, заздалегідь написаним планом,
жити за годинником, без жодних зупинок, йти лише
вперед, не йти – летіти. Він не знав, що не все залежить
лише від нього, адже як писав Василь Симоненко, на
вас ходять ще до біса чортів; вони лапають за ноги, за
горло, стискають горло, путають, зв'язують, одурманю-
ють, щоб людина стала їхньою маріонеткою.

У середині шістдесятих закінчився час “відлиги”
першого приморозок, негаданий і нечуваний, притлумив
люди надії. Весняного леготу як не було. Страх перед
незнаним не одного сміливця відсунув у лаву тих, які жили
у фізично-біологічні істоти, хоч намагалися зберегти в душі
чистість ідеалам, успадкованим від батьків і зміцненим
в собі: “аморфна маса середньоарифметичних радянських
інженерів” поглинала вчорашніх мислителів, критиків,
дисидентів взагалі. Суспільство знову костеніло. Нащо йому
незалежні особистості? Досить робітфаківської інтелігенції!
П'ятдесят років тому вона відчула за плечима міцну
руку. Бо молода еліта, вихована в “бункерні роки” в галиць-
ких селах чи окрилена споминами про них з галицьких
журналів, опинилася в мордовських таборах.

Як залишитися елітою і не опуститися до жалюгідного
рівня робітфаківської інтелігенції? Над тим питанням
думав не лише Всеволод. Не давало воно спокою і тобі.
Тобі поспробує назвати таку позицію колаборантством,
але ти не мали іншого вибору, бо не мирилися з диктатурою
парії. Треба хоч свічкою присвічувати в темряві. Врод-
жені професори вмирили з титулами доцентів; журналісти,
намагаючись в серці протест, писали про успіхи соціалістич-
ного управління ланкових, хоч добре знали, як народжують
такі переможці.

“Ні, я мушу зберегти в чистоті мову для нащадків!” –
сказав собі Борис. – Мушу!” Товариші сміялися: “Чого
хвилюєшся з редактором? Чи хтось читає твої газетні

матеріали про конюхів, доярок, трактористів?” “Для мене питання мови принципове”, – наполягав і не хотів відступати. Гірські краєвиди не ласкали його зору. Сорок кілометрів від культурного центру, без зайвої копійки в кишені, нема карбованця на поїзд, щоби причаститися духом міста, вирватися з багна міщанства.

Ви ходите біля річки, вслухаєтесь у дзюрчання води, а вона поспішає, квапиться, щоби поглинути десятки сотні приток і вже плавно і статечно понести їх до Чорне море. Борис розповідає про військову службу, виявляється, ви майже рік коротали дні в одній військовій частині, хоч і різних ротах, – часто повертається до роботи в місті на Неві (вже після війська), а ще хизується своєю дипломною роботою в інституті. Диплом редактор стелив йому дорогу, а він не скористався з цього. Тоді картає сам себе, адже тоді йому пропонували роботу в поважному видавництві. Не послухав, то ж сидів в районній багатотиражці і протирай штани. Ще дивак, коли зустрінеш у школі розумного вчителя і розвієш сумні думи; скрізь панує печерний страх перед майбутнім, воно крутиться як чортове колесо, яке чехи називають *руским колом*, – жодного світла в кінці тунелю.

Інколи збираєтесь утрюх. Ще лірик, але в районі відомий як відповідальний секретар редакції газети. Щодня з дерев'яною лінійкою і виміряє квадрати сантиметри для газетних матеріалів, вряди-годи надрукувавши і свого вірша на останній сторінці першої сторінки початківцями, переважно школярами і дивакуватими пенсіонерами. Як господар, витягаєш пляшку дешевої вина – і так минають короткі літні вечори, коли дружина їде на село. Та найчастіше дискутуєте чи просто розмовляєте серед дня на центральній вулиці міста. Дізнаєшся, що носії транспарантів у Ленінграді на демонстраціях отримували три чи п'ять рублів (залежно від величини транспаранту), що ленінградці показували прибульцям рова, в якому нерідко лежав п'яний м'ясолюб.

“союзний староста”, а ще про взаємну неприязнь росіян до столичних міст, про злочинну поведінку компартійного бомонду в дні блокади.

Читаєш власні вірші чи оповідання – і Борис збиває їх, аж пір’я летить; ніби розмовляєш літературною мовою, а виявляється, що воно не так. Треба читати популярну літературу, письменників двадцятих років, бо сучасні белетристи далекі від чистих джерел рідної мови. Розмовляння з Борисом – розрада для тебе в тому Богом обраній місечку.

Ще більше наснажують зустрічі з Борисом у Києві. Коли їдете до Канева, на Тарасову могилу. Там – цілий клуб канадських українців. Семирічна дівчинка ніяк не може збагнути, навіщо закордонна туристка подарувала їй вишивану хустинку. “Які ці діти духовно знищені”, – каже промовляє супутник, проспівуючи перший куплет пісні як дівчина подала козакові хустину, щоби врятувати мертвому, накрили серед ночі карі очі. Співає тихо шепотом, але ти чуєш слова, хоч і не підтягуєш. Відійдемо від канадців – у кожній делегації кадебісти мають шпіга”, – повчає. Спостерігаєте з боку за групою туристів коло баса, цебто автобуса.

У неділю загаряєте на пляжі. Ти лежиш і вивчаєш історію біленьких хмаринок, Борис готується до іспита з історії партії і на кожній сторінці по кілька разів регоче, показує тобі пальцем у партійні ідеологеми початку століття. “Все-таки Плеханов мав рацію”, – підкреслює якийсь рядок і водночас випускає клубок цигаркового диму. “Не бери дурниць до голови. Закінчуй партійну програму”, – застерігаєш критика більшовицького Талмуду. Він не второпаєш, навіщо шукати мудрість там, де вона не показувала навіть червоного після пиятики носа.

Ваша партійна школа не тільки шліфує журналістів партії – вони творять свій серіал політичних анекдотів. Ваш “школяр” начебто просив своїх товаришів нагадати йому історію, що мусить зустріти на вокзалі Фейербаха,

бо той приїжджає до нього в гості. Коли ж іншого “школяр” за якесь порушення привезли до відділку міліції і дав підписати протокол, він почав виправляти в тексті граматичні помилки.

Борис веде тебе на Десятинну, щоби показати резиденцію “генерал-губернатора”: “Ось де мешкають напханенники, – каже і сміється, гелґекаючи: – Ге-ге-ге”

Ні сіло, ні впало – ви розбили горшки. Чому трапилось? Ти намагався завше допомагати, а Борис залишався в боргу. Жили, як брати, хоч бюрократична посада в обласному центрі давала йому широкі можливості. Не раз хвалився, як “взув” відомого академіка чи директора великого підприємства. Від його перевірки залежить успіх кожного гонорового керівника. При розповідях насолоджувався: як він може комусь завдати болю, прикривати зіпсувати долю. Звичайно, ти не сумнівався в його можливості гіперболізувати, знав, що залежить не від нього, а від безпосереднього керівника.

Борисове намагання захистити кандидатську дисертацію тебе не дуже здивувало, адже ще в роки навчання в далекому гірському містечку він пробував поступити в аспірантуру. Ти навіть знайшов для нього наставника-керівника, та на перешкоді став завідувач кафедри: його оцінка “задовільно” фактично перекривала претекст до подорожування в науковці.

Чого не можна дякові, те дозволено поповнювати. Чиновник пробив шлях у науку. “Переїдеш в івстатус” – запитуєш аспіранта-заочника. Відповідь чванливі нотками зухвальства; “Ні! Нащо?” “Для чого ти хочеш хищити дисертацію?” – не розумієш. “Для гонору” – жодного сорому і з якимось відчуттям зверхності кризь зуби. Тобі, мовляв, довелося все здобувати самостійно (“пахать”), а мені – раз плюнути. Він переоцінює свій вплив, хоч знав, що дехто вважає вас за двох братів, а це вже стелило йому дорогу. Коли щось йому хотіло, проявляв чиновницький норів. Інколи

було зачекати – *не хотів*: не дозволяла чиновницька.

Зрешті, дійшло до захисту – і весь тягар ліг на тебе: писав “риби” для опонентів, розносив дисертації, а гоноровий чиновник гадав, що робить хто працює для нього. Коли настав час здавати Борис приніс тобі текст, передрукований з Ні, так далі не піде! Ти вже не міг мовчати, крім всього іншого, прийшов п’яний до нестями. Забарився – дисертант розірвав папери. Йти не міг, заночував на дивані в твоїй квартирі, а передруковував на кухні розірвані тексти завтра обіцяв принести на підпис, а про тебе “повідальний”. Не викидати слів на вітер.

Борис протер очі від вчорашнього хмелю, і по-чиновницькому вчитав: “Нащо би я працював?” А ще обурювався, що так скоро захист дисертації, начебто забувши свою волю нічого йому не робив.

ти не прийшов, бо дисертант не запрошення для нього стало непотребом відтоді, ком. “Не дай, Боже, з хлопа пана”, – в на серці – жаль. Борис завше знаходив заважав безгрішним. Ні, не завжди – перед стазвся в три погибелі, погоджувався, хоч не було завдання. “Подвійні стандарти”, – тутьський колега.

ідили ви з дружиною до них у гості, не тухлого тону його супутниці; найбільше викладачів і вчителів, сама закінчила давши іспитів (за неї робили все інші), а еаторові бачила хабарника. Презумпція – її засада життя. Послухаєш – нема навколо такі грішники, як у відомому

У часи небезпеки Борис вичікував. Його думки мали перевернути майбутнє всього людства, лежали в папках. На міські віча не ходив. Переляк періоду ніяк не міг вийти з нього, та й сам не хотів вичавити сукровиці. Як би пригодилися знання мови, хизувався колись у далекому райцентрі, навики жу для самвидавських часописів! Ні, мовчав, неначе воду. Без крісла не мислив життя. Ще десять років пенсії! Пенсіонерові легше жити: виїде зі Львова в дністрянське село, буде сидіти днями з вудкою на ріки, дихати цілющим повітрям. Хата своя, нова! З треба пантрувати, а високі ідеї – не для нього.

Номенклатурне багно затягнуло. А може він полюбив його, що не хотів вилізти з нього, стати під боротьби? Влаштувався на тихій чиновницькій і перекладав папери, нудив цілісінькі дні, але тестував, з усім мирився. Чи не мав вибору? Мав! Та його лякав: ліпше пливти за течією, щоби хто штовхував. Мріяв літати орлом, а духу вистачило нячий політ. Дні пролітали мимо нього. Придбані молодості книги із бібліотеки світової літератури такими самими, як і килим на стіні чи шафа. Голі форма, а не зміст. Коли купував книжки, найцікавився палітурками. Чи будуть пасувати до баних, що на полиці?

Він не народився для дії. Ти не раз диву можна так жити. Пересісти з одного місця на нього проблема з проблем, перед найменшими його чоло зрошував піт, – і він годинами вигадувати аргументи, щоби переконати присутніх у шкідливості здоров'я нового місця. “Приховане життя”, яв наші мислителі; треба додати: приховане в купі

...Чекати! – такого Харко не знав. Доля як кіт загнудати і батожити, а вона поїде туди, куди Будь завше вершником тримай носа на вітрі, наповнював твої вітрила в бурхливому морі. Б

...м і не зважай ні на що. Історія виправдає все. Та
... тобі історія, коли прагнеш жити, а не скніти?
...псся – програєш, можеш втратити чимало, а може
... Будь завше переконаним у своїй силі, щоби не
...вати своєї слабини. Якщо хтось ганьбить тебе, давай
... відсіч, а ще ліпше: не обороняйся – наступай.

Він стоїть перед тобою. Мара? Ні, Харко. Хіба не
...и? Волосся закручене так, аби накрити лисину, –
...вселедець. Вишивана сорочка. Курить сигару.

“Тут не дозволено курити”, – промовляєш ослабленим
...м.

“Мені все дозволено!” – не заперечує, а неначе нагадує
... мають знати всі.

Харко Бричка.

“Якийсь той малий Бричка не такий, як усі діти”, –
...лися люди. А Харко не хотів бути подібним до інших.
...ятинства. Захекано гарцював по лузі, пискливо та
...ертаво наказував будьякам: “Здавайтесь! Я – Чапай!”
...и. звісно, не здавалися. Щоби привести їх до ладу,
...ий полководець стинав непокірним голівки.

У п'ятому класі Харка заповнили оповіді про
...ських фараонів. Він навіть почав вірити, що й сам
... буде прославленим фараоном Харлампієм Великим.
...де на золотій колісниці: перед ним – дорога устелена
...и. а з двох боків аж до самої землі кланяються йому
...ки. Яке щастя бути таким всесильним володарем!

Серед Харко переконався, що ліпше бути Зевсом
...ти не по землі, а по небі. З-під коліс його брички
...ються на землю сліпучі іскри, а всі люди бояться
...к вогню. Зевс! Як приємно! Перед такою перспективою
... навіть слава Наполеона. Е, ні! Наполеон не вартий
... болота з-під його черевиків.

Отак повірив Харлампій Бричка у свою велич. Вона
... текає, коли Харко покличе. “Ще прийде час

Харлампія Брички”, – переконував на його екслібрист Нострадамус вказівним пальцем піднятої правиці.

Одне дуже на подобалося Харкові – власне ім'я. Це вже старомодне. Чи не ліпше назватися Гаррі? Знаєш, Гаррі Бріч! Цей винахід відтворив на другому екслібристі “Я буду вічно жити. Гаррі Бріч”. Напис англійською. Рідко. З таким прізвиськом можна стати перед цілим цивілізованим світом. “А ти, Харку, ще стань і перед нецивілізованим. Третій екслібрист з написом “Я пам'ятаю твій виход з воздвиг нерукотворный. Х. Бричкин” теж на заважали глузували колеги. І Харко визнав їм рацію. Що не Харко а Бричкин – то не бричка навіть з великої літери.

Харко завше хотів бути першим. У всьому. З першого комсомольського активіста переріс в активіста комсомольського і дуже пишався. Шкодила йому картавість. Коли виступав перед учнями молодших класів, вони висміювали його мову і перекручували прізвисько, називаючи його Хвальком. Хвалько Бличка – таке прізвисько знав у школі. Та він шукає вигоди з картавості, бо вона дає йому змогу виконувати роль Леніна, коли на сцені показували уривок з п'єси Корнійчука. Хай зазвичай.

Нова роль посадила Харка на бричку триколісний. Всі – черв'яки: він їх може розчавити, розітерти і розмештати. Та виявилось, що не завжди так. Ось у селі Гірському вертеп. Харкові ровесники вирішили, що для нього найбільше підходить роль шинкаря, а він затаївся. Та бути Іродом. Тільки Іродом!” Аякже! Ірод – цар, всади у блиску слави, а не якийсь-то згорблений шинкаря.

Чи не вперше Харко відчув полиновий поразки? Щоправда, директор школи заборонив і всі кивали на Харка: доніс, мовляв. Від нього відвертатися ті, хто ще вчора називав його своїм. Але юний марнославець не брав собі того до гордині. Комсомольського активіста його дуже шанує. А що таке якісь підступи однолітків перед керівника школи?

Широкий простір відкрився в інституті. Харко переважався: корінь успіху – не в сумлінному навчанні, а в комсомольській діяльності. Стоїш на трибуні – і з висока глядаєш на своїх викладачів у залі. Вивищувався вивищувався, тому почав творити рожеву автобіографію. Вперто видавав себе за російськомовного і не вважав за гріх признаватися до свого сільського походження. Хто не боявся селянина, та ще з такого невідомого села? Усі знали, що він – уродженець прославленого міста. Сам гетьман Богдан Хмельницький там воював. А звичайно билися ковпаківці! Йому не заперечували. Навіть не знали про нищівну поразку червоних партизанів у цьому краю, інші мовчали.

Кар'єра перервалася якось миттєво. Пішов поголос, що партбос назвав його базікалом. З часом кар'єристам видаватиме себе за жертву політичних репресій. Які ще там репресії? З посади погнали, а квартиру вилучили з розпорядження того самого боса в центрі міста. Як казали заздрісники, біля Кремля.

З радості Харлампій Хризантович, або простіше Харко, протирав спітнілі руки. Що далі? А далі – в науку. Окандидатитись! Кандидат наук кар'єру зробить простіше. Дисертація? Не святі горшки ліплять. Книжочка не чимало. Та ще таких рідкісних? З-за кордону. Три дисертації – і дисертація в палітурках. “Я вже її наскрізь прочитав”, – хвалився Харко.

Те “наскрізь” розтягнулося аж на п'ятнадцять років. Харко його насміхалися, давши прізвисько Надругийрік. Харко на запитання про захист дисертації Харко мав одну відповідь: “На другий рік”.

На щастя, допомогли зміни. Писати дисертацію про економіко-технічний прогрес чи партійне керівництво такими спілками вже не модно. Досвідчений комсомольський вихованець з головою поринув у патріотичний курс. Скрізь, у всіх “неформальних” організаціях пробивався свій партійний голос. Бігав захищено, недосипав; нерідко

на засіданнях позіхав на повен рот. “Харку, ворона китить, – кпили одні. “Харку, не проковтни нас”, – напросили інші. Харко жив надіями. Треба проявитися, неодмінно проявитися. Він знав, що тільки так проторити шлях до посади, а з посадою пов’язані не тільки почесті. Бричка завше оправдувався, що америкавські багатії не зупинялися ні перед чим. А мораль? Наплювати на неї. Сьогодні хтось мені вигідний – я його поважатиму завтра – не хочу знати. Всі люди ділилися для нього на потрібних і бидло. А дурне бидло, як митка: витер бричку і викидай. Марнославець знову творив автобіографію. Виявляється, він уже двічі став жертвою політичних репресій: з комсомольської роботи вигнали – раз, не захистити дисертації – два. Незнайомі, звичайно, співчували.

Як на зло: що не крок – то невдача. Ким тільки він мріяв стати? Вже всі знали, що Харко авантюрист генерала, а відтак – на козацького гетьмана. Навіть коли пошив таку, як у Богдана Хмельницького. Ленінівську картуз викинув – не мода!

Генерала не вийшло. Тоді всі дізналися, що Харлампій незабаром стане головою, директором, керівником, президентом поважної організації... Та невдача за невдачею сунула як колорадські жуки на картоплю. Посади, які мали принести йому славу й гроші, вислизали з рук. І найприкріше – вислизали в останню мить. Здавалося, що вже навіть сонце нагріло місце для...

Ще великі надії пов’язував Харлампій з докторською одиначкою. “Мудра, як батько”, – думав не раз. Вона також вірила в своє неземне призначення. Наповідаючи, щоби її кликали не Оленою, а Елен. Чоловіка Гречко перелицьовувала на Жоржа, але на його прізвище не переходила. Чи варто міняти Бричку на Кашель? Вона писалася “Бричка-Кашель”. Однокурсники глузували з такого поєднання. Поза очі називали її Брич Кака. Ще а інколи ще простіше – Кака. Коли після її знайомства Грицьком пан Бричка запитав: “До кого він подібний?”

Олена-Елен відповіла: “До Клінтона!”. Після зустрічі Харлампій засумнівався, чи Жорж чимось подібний до американського президента. Але що робити? Мусив миритися.

Нарешті, пан Харлампій розпочав галасливу боротьбу за депутатський мандат і сподівався на повну перемогу. “Змагаємось, позмагаємось”, – досить скептично заявляв претендент у нардепи шанс одного зі своїх суперників. А виявилася – суперників не так вже й мало. Завдякуватий претендент у переможці опинився на другому місця. Аж занедужав. Хто лише не обскакав його?

Та світ не без добрих людей. Тепер Ха-Ха директорує і називає себе генерал-директором, хоч не додає, що перебуває в міському кладовищі. Він справді відчув певну перевагу перед усіма міщанами. В місті його знають і шанують, а кланяються майже так, як фараонові. Хричка ходить, наче плаває ногами по вежі, по кладовищі робить якісь дивні позначки в записнику. Працівники кажуть, що в очах Ха-Ха “зазеленіло”: хочеш гарного міста для могили – “баксуй”.

Калита наповнюється. “Генерал-директор” тепер не шукається, бо не він шукає – шукають його. Часу як вранці. Почесті самі плывуть – встигай ловити. Харлампій Хризантович вже отитулювався. Одна з “колгоспних нагород” назвала його своїм дійсним членом. На дверях кабінету читаємо: “Генеральний директор академік Харлампій Хризантович Бричка”.

...Левко вплив на поверхню якимось випадково: сама жінка винесла – і він не знав, що робити. Спочатку – Товариство рідної мови в інституті. Чому він очолив Товариство, залишалася таємницею. Ти часто згадував слова Левка: “Серед ваших прихильників української мови половина наших агентів”. Чи так було насправді, хто це знає? Але дивувало, що дружини захисників нашої мови самі розмовляють чужою. Отож, супутниці життя не спромігся прищепити любові до своєї мови, а інших не вважав. Коли ти потелефонував одному із засновників

товариства, почув російську. Як дізнався згодом, це і повіла його мати. “Матері не вибирають”, – відповів його симпатика.

Мине кілька місяців – і Левко, який сам розмовляв рідною мовою не вельми досконало, очолить крайнє товариство. А перша дружина його походила з Ізюмщини, син відверто зневажав мову батька. Можливо була трагедія поліського юнака, сина надрайонного керівника підпілля? Та ба! Якщо матерів не вибирають, то дружина – суджена, а суддя не обмежений вимогами якихось приписів, діє вільно. Чи видавати себе за жертву?

Як зуміла явна з першого погляду пересічна дівчина з вершини обласної влади, дивно було кожному, хто трохи знав Левка. Та, напевне, вона не йшла, її не штовхували. Фізик твердих металів почав керувати освітою, культурою, фізичною культурою, а ще медициною цілого краю. Сидів за столом, до нього приходили всі відувачі; вислуховував, погоджувався, киваючи головою, а вже наприкінці розмови запевняв: “Розберемось”. Знав, що людину треба запевнити, – і вона буде задоволена. Зробиш чи не зробиш, – це вже річ другорядна.

В урядовому фотелі Левко нудьгував, не знаходячи роботи, бо ж не був підготований для неї. Нащо ж йому братися? Хто ти – доброволець чи невільник? Щоправда, тоді було чимало таких, котрі гадали, що досить патріотизму – і перевернеш гори. Вийшло інакше. Дуже багато люди побачили ціну свого вибору, жаліли і проклинали нових урядників. Їхня безпорадність нерідко переможувалася на злодійкуватість і хабарництво; попалали в такого коритника, обідре як липку.

Щоби імітувати бурхливу діяльність, Левко розпочав відувати різні третьорозрядні заходи, виступав, хоча попереджав, що не готувався до виступу, та його не надихнули попередні оратори. З нього сміялися. Він глумилася з його некомпетентності. Вчорашні товариші яких він вже тримав на відстані, співчували безталанти.

Чинників, що в газетах називав себе людиною команди. “Я звик працювати в команді”, – почитаєш його “відкриття” в газеті. Що таке команда? Отара, воля якої залежить від важини батога, чи зграя, щоби спільно захопити здобич раз уразу пожерти її? Чому людина хизується тваринною інстацією, а не вольовою, розумною поведінкою?

Навколо Левка створилася пустеля. Мудрі бачили його славаство і не відчували потреби спілкуватися з пересічним чинникам, від якого нічого не залежало. Мистці ще більше розчарувалися в ньому – і шукали інших шляхів, назвали: “Левко-дурко”. Виходу не було, та чиновницький стиль, наче магніт: наблизився – не відпускає В газетах відбулося Левкове звинувачення: “Гнила інтелігенція”. “Це що не стосується”, – відповів дотепний журналіст.

Та місця чиновник-неофіт не нагрів. Газетярі пішли вступ, повідомили про Левкову причетність до продажу землі у заморські країни. “Дітопродавець!” – написали річні газети. Що робити? Йти з посади? Ні, адже він команді, а команда, як родина, не здасть його каральним органам, бо ж всі її члени тримаються однієї мотузки: якщо один – полетять інші.

У житті вже не раз і не два доводилося пережити неприємності. Виплутався! Тоді він боровся один, а команді – команда. Левко відчинив вікно кабінету. Люди влетіли з плакатами, і він чітко прочитав власне прізвище. Що таке? Напасть – зажмурих очі. Сів!

Вовк перед хрестом

Четверте сакраментальне “ганьба” дмухнуло на Левка – і обрй запалав.

Ніби синхронно до кабінету просунулося щось червоне. “Прапор! Натовп лізе з прапором!” – оторопів чиновник. Та він поквапився з висновком: до нього чалапав якийсь. За метри два від столу небажаний відвідувач розсівся на килимі.

- Нарешті!! Я – вдома, – і вітер від поту чола.
- Вдома? Що ти верзеш? Тут кабінет!
- То моя хата! Я прочитав на дверях.
- На дверях написано? “Лев Вовк”. Це – я!

Відвідувач зареготав. Аж тепер чиновник зібрався, що в нього над вухами роги. Ще й до того він кривавлений. Роги, шерсть і що найголовніше – зіниці виблискували червоною циною. Чиновник тестував:

- Яке ви маєте право на мій кабінет?

Відвідувач зареготав ще більше.

- Маю, сину, маю. Я ж твій батько!

- Ви – мій батько? Хіба вовк може народити людину?

Мій батько був не такий.

- Бачу, бачу. На портреті Василь Мороз. Як він не знав?

Коли він загинув, цілий край співав: “Ой Морозенку, ти славний козаче, за тобою Україна плаче”. Співали, оплакували його. Люди були впевнені, що це про нього пісня, хоч і літ вона лунає по нашій землі. Морозівці на півсвіту. Найзапекліший енкаведист про Мороза.

- Василь Мороз – мій батько. Бачиш? Як він розрізнив?

- Бачу, бачу. Але ти забув про друге.

- Я народився один раз; як усі люди. – Але це не було металевого тону.

– Не кажи. Люди не мають двох прізвищ. Один Мороз, а другий – Вовк. Щось не так? Ти і глипнув з нахабністю в людські очі. – Така людина, кажеш. То чому ти Вовк?

- Така була воля моєї матері.

- Воля матері? Надія Вовк – смішна.

Лев. Вовк – ще смішніше. Тебе завжди звали Лев. Два звірі. Завше! Та ти замовчуєш.

мав писати: “Волк”. Від рідних вовків перескочив до
них.

– Треба було вижити. Мусив. Всі знають, що я син...

– Що ти плетеш? Ти відрікся від батька. Тиждень
тому ще цього портрета тут не було. Ти повісив його після
захоронення Петра Берези. Тоді ти назвався сином
Василя Мороза. Думаєш, тобі повірять, люди? Ти – Вовк,
а не Мороз? Я тебе породив вдруге, врятувавши від
енкаведиста. Він мав вивезти тебе разом з матір'ю до
Львова. Я напав на нього і розірвав, бо не міг тебе випустити
з своїх лап.

– Але ж мій батько Василь Мороз, – скривився
чиновник.

– Минули ті часи, що грали на баси. Де його могила?
Я хоч знаєш? А я сорок років сидів перед його хрестом.
Сидів, бо там заритий енкаведистський одяг. Я відганяв
кого, хто наближався до могили. Не для тебе – для

– То ти можеш показати могилу мого батька? –
спитав Левко.

– Можу! Але тепер я – твій батько! Я! Матері ти не
маю. бо вона Вовк, а ти – Волк. Чи не так?

– Не мучте мене. Я перепису документи. Пере-
писую батька, як Марта Береза. Я маю право.

– Я-я-я! Скільки буде тих я. Ти не маєш свого Я! Не
маю! Марта Береза має, бо вона не лізла по трупах до
кабінету, берегла батькову пам'ять, не кривила
справу. А ти? Ти – в моїх лапах! Вийди на вулицю. Чуєш
“Вовк”? Це тобі. Всі стовпи в місті розклеєні написами
про тебе, копіями твоєї розписки. Хто повірить, що
такий батько мав такого сина. Та ще розкопають
могилу, а там мундир енкаведиста. Тоді скажуть: “Який
такий батько”.

– Ти добре все обдумав – схлипнув чиновник.

– Добре, Левку, – вовк заговорив голосом шефа. –

– Чому ти проти мене? Я нічого не робив погано.
Я лише виконував твої накази.

– А я для чого тебе взяв? – лукаво захихикав –
потираючи копитом живіт. – Я взяв тебе через батька.
Поїдь на його могилу. Там плаче твоя мати. Ніхто
підійде до неї. Ще минулої неділі всі готувалися
захоронити Василя Мороза, а нині вже ніхто не хоче
переносити прах батька, коли син оганьблений. Ще
знають про заритий мундир. Всі люди дивуються: “Мороз
а прізвище вовче”. Це вони про тебе.

– Боже, віджени нечисту силу.

– Хе-хе, не послухає тебе. Бог допомагає тільки
хто носить його в серці.

Навпроти Левка сидів шеф і витирав заюшені
копита.

... І ти прокинувся. На дворі день, біля
дружина. О Боже, перед очима розмита картина. М
мить – і син повертав тебе до жорстокого життя.
на межі смерті. А може це кінець. Вчора ти вже
нині – ще є, а завтра – не буде. Хтось ніби читав
такий знайомий текст, який вривався в пам'ять як
цвях.

“І він на міг зрозуміти і силкувався відігнути
думку, як хибну, неправильну, хворобливу, і відтиснути
її іншими, правильними, здоровими думками. Але
ця, не тільки думка, але як начебто дійсність при
знову і ставала перед ним.

І він кликав одну за одною на місце цієї думки
думки, сподіваючись знайти в них опертя. Він
повернути хід думок, які заслонили для нього на
думку про смерть. Та – о дивина! – все те, що
заслоняло, ховало, знищувало усвідомлення смерті,
вже не спромагалося на такі дії. Останні часи Іван
переважно проводив у цих спробах відновити к
пліч почуття, яке заслоняло смерть. То він гові

ду на службу, адже я жив нею". І він йшов у суд, відганяв від себе всякі сумніви; розпочинав розмови з товаришами і сідав, за старою звичкою неухважно, задуманим поглядом обводив юрму і обидвома насвербілими очима, спираючись на бильця дубового крісла, як звично, нахилиючись до товариша, підсуваючи справу, шепітуючись, і потім, раптово підвівши очі та вимовившись, промовляв знайомі слова і брався за справу. Зраз у внутрішній біль у боці, не переймаючись перебігом своєї справи, розпочинав свою власну справу. Іван Ілліч прислухався, відганяв думку про неї, але вона робила крок надалі, і вона наближалася і ставала безпосередньо перед ним, наглядала, і він торопів, вогонь гаснув в очах, і він розпочинав знову запитувати себе: "Невже лише вона така?"

І товариші, і підлеглі дивувалися і засмучувалися тим, що він, такий блискучий, витончений суддя, плутався, помилявся. Він розворушувався, намагався отямитись і закінчував засідання та повертався додому із певним усвідомленням того, що не може як раніше суддівська його справа приховати від нього те, що він хотів сказати; що суддівське зайняття не спроможне відвести від неї. І що найгірше – це те, що вона відвертала від себе не для того, щоби він щось робив, а тільки для того, щоби він дивився на неї, прямо їй в очі, дивився і, неспроможний до дії, невимовно мучився"*.

Ти відчував якесь полегшення, хоч ще не міг встати, зусилля піднести голову були марні. "Може подати прохання?" – запитала дружина. Твої губи зашевелилися, але нічого шепіт не відпурхнув з них. "Невже я онімів?" – питання вразило. Як жити після втрати дару мови? Як говоритися через папірці?

Але ж чуєш? Інші можуть говорити з тобою! Будеш писати, писати, слухати музику, дивитися телебачення.

Та, котру Іван Ілліч називав *вона*, лише випробувала тебе, щоби пам'ятав про вічність душі і коротке життя. А що залишиться після тебе? Як житимуть твої кровинки? Якась невизначеність роздирала груди. Що буде завтра? Що залишиш їм? Що ти нажив? Бачив доцент. Інші доценти їздять на машинах, побудували містом будинки, щороку відпочивають на курортах. А ти й не знаєш, як живуть курортники. Наставало зима, не виходив з бібліотеки, лише інколи навідував кафедру. Кому тепер потрібна твоя дисертація? Кинеш у вогонь згорить і нікого не зігріє. Змарноване життя. Зі своїх статей лише два-три десятки варті уваги. Збірки статей не видав. Слава Богу, бо тепер соромно від виступу аматорства. Хіба тебе згадають, смакуючи плоди в саду у сільському саді? Батько садив, а ти допомагав.

Життя без сліду на землі. Чи ж не ти мріяв виступити, кинувся у вир боротьби, турбувався про майбутнє. Чи пам'ятатимуть тебе? Чого ти добився? Ректора звинуватили в пітні посади, а його наступник залишив усіх професорів. А як вони нападали на тебе після установчого з'їзду? Невже в житті панує тільки несправедливість? Навіть людину знають лише тоді, коли чогось хочуть від неї. Скільки негідників скористалися з твоєї праці? Ти працював як чорний негр, без відпочинку і халтури; інші професори зиск з твоєї праці, видавали її за власні плоди, звали це твоєю працею. Ти не наважишся чинити так, як вони. Чому ж не чини коли в суспільному вирі такі можливості?

О ні! Ти прожив не марно, а самобичування - це наймірніша кара власного сумління. Ні, ти нічого не зробив, але й не скривдив інших. Ціле життя йшов до кінця, до осмислення, а про нього вже написали інші. Читав.

“Людина – істота, яка не тільки є, але і змінюється, вона є. Впевнена в своїх силах, вона досліджує світ і змінює його за визначеним планом. Вона виробляє природного процесу, який завжди залишається незмінним неусвідомленим повторенням незмінного; вона...”

не може бути повністю пізнана як буття, а ще вільно
вишує, що вона є: людина – це дух, ситуація справжньої
жизни – її духовна ситуація. Той, хто хоче з'ясувати
ситуацію як ситуацію сучасну, порушує питання: як
цього часу сприймалася ситуація людини? Як виникла
та ситуація? Що означає взагалі “ситуація”? Якими
чинами вона проявляється? Яка відповідь дається
сьогодні на питання про людське буття. Яке майбутнє
має на людину? Чим зрозуміліше пощастить відповісти
на питання, тим рішучіше знання приведе нас до стану
визнання і ми опинимося біля тієї межі, при зіткненні з
якою людина пробуджується до розуміння себе як
духовної істоти”*

Ти обдумував власне життя. Ні, не обдумував: думки
ставали одна за однією, чи налітали, неначе рій. Не
можливо не два ловив сам себе на думці, бо мучили запитання:
а тепер ти уявляв життя інакшим? чи розпочинав би
життя з чистого аркуша? Здається, легко відповісти, але
не діяв у конкретній ситуації і не перенесеш сьогодення
назуле: Тебе можуть судити інші, бо вони ніколи не
ввійдуть у твоє серце, не приймуть на себе твого болю.

Перед очима дружина. Може й вона сподівалася на
тебе вище, а пішла за тобою, створювала тобі затишок,
не гнала і навіть не ганила за твою безпорадність у цьому
випадку житті, хоч бачила, як тебе визискують, бо не
можеш дати відсічі. “Хлопчик Помагай”, – жартома
говорили з тебе колеги – і це була правда, чиста правда.

Лише хтось звернеться до тебе – ти вже готовий
помогти. Найбільше не любив лукавців; вони водять
за ніс, викручуються, позичають у Сірка очі. Ти
не вважався ніколи за ширму. Одні поважали за таку від-
повідь, а інші – сердилися, бо хотіли від тебе неможливого.

Скільки випробувань випало вам у житті: роз-
ставали сімейне життя з однієї тарілки і двох ложок!

* Карл Ясперс. Духовна ситуація часу.

Після університету ледь вистачало грошей на Позичали в сусідів. Ти не знав, як доводилося витратитися дружині, коли ледь-ледь зводили кінці з кінцями. Кожна копійка на рахунку. Ось ви переходите в крамниці дитячих іграшок, син просить купити танк. “То, синочку, дуже дорогий танк, а нам ще стільки грошей купити. Пальто твоє вже замаленьке. Виріс! Ми не можемо гроші розподілити так, щоби вистачило на все”, – кажеш, а на душі гірко. Економити навіть на іграшках для дитини. Боже! Коли минуть полинові часи? “Доведеться” – повторюєш і неначе насміхаєшся з самого себе. Що за життя? Професор-доцент на терезах суспільства постійних дефіцитів. Професор – пересічна крамарка відчуває свою вищість?

Життя сповнене якихось перешкод. Щокраще – це перешкода, ніби створена для того, щоби люди раділи меншому поліпшенню. Цілий рік доводиться носити сумки з села. Намагався ходити пішки, щоби не платити за трамвай. Чи і в інших державах таке жалюгідне життя? Згадуєш прочитане оповідання про життя письменника. Син приїжджає до батьківського будинку. Батько-мати питають, скільки заробляє університетський доцент. Чи міг би за свою платню побудувати будинок, який має сусідський син? Він без вищого освіти, але на життя не скаржиться.

Не тільки він! Хіба син твого односельця з вищою освітою з сільським дипломом не буде біля села дачі? Професор привозить щось з комбінату. Не за гроші, звичайно. Професор намагається потягти щось з робітні додому. А що привозити? Чорнило? Та ні, тепер вже інші ручки. Платня його на самій кафедрі обмаль. Платня начебто є, але скажи, що живеш з платні, – засміють.

Чи ти знав, звідки що береться в хаті, як професор утримує цілу родину на дві платні? Дорікаєш жінку, що не полегшив тягаря, який звалив на неї. А жінка каже: “Вставай, вставай, вставай”. Лежиш, хоч біль у правому боці вистави. Професор встанеш? Та чи встанеш? І уявляєш власний будинок?

ському кладовищі. Жаль, що твоя могила віддалена від вічного спочинку батька, та ви на одному цвинтарі. Коли надходить Різдвяний Вечір, всією родиною йдете до могили предків, ставите свічку і мовчки промовляєте молитву за кожного. Такий звичай у твоєму рідному селі. Щедрий Вечір також.

Думкою линеш у майбутнє. Нині ще на селі мати, ще до себе і дітей, і внуків. А хто прийде до твоєї могили? Хто поставить свічку? Хто знає, чи приїде на цвинтар внук? А може житейський вітер занесе його далеко від вічного спочинку дідуся – і твоя могила як сирота тиметься серед сотень горбиків зі свічками?

Підходить доня, сідає коло тебе; гладить її по голівці. Тнадцять років – ще не закінчила школи. Боже? Як залишишся без тебе? І ти шукаєш розради для неї: "Тів би ж іще трохи пожити... для вас... для тебе жити". Чи одужаєш? Вона дивиться із співчуттям у твої закучені очі. "Крихітко моя", – думаєш. Що воно буде? Ти мусиш встати – і збираєш, немов у кулак, останні сили. Диво! Напружуєшся – спочатку сідаєш, а потім встаєш ногами з дивану, спираєшся руками і... встаєш. "Мамо, мамо", – радісно кличе доня, забувши, що мати йде до аптеки.

Сили не вистачає – і ти сідаєш на диван. Просиш музику. З кожним ковтком відчуваєш, як по тілу розливається тепло, цілющим нектаром наповнюються груди. Слушаєш, хоч голову схиляєш на подушку. Просиш наспівки – і слухаєш бойові марші січових стрільців, маршиво засинаєш і ніби читаєш:

- "І як це він ввійшов? Адже він лежачий хворий! – кричала сестра.
- Ат, що ви в цьому тямите?
- Але ж де він набрався тієї снаги? У нього ж не пульсу, – говорила друга.
- У нього була воля... Держіть...
- Ви думаєте, він житиме?

– Він житиме більше за нас з вами!! Держіть... Там... Повірте мені, він зробив для свого життя уже в багато разів більше, ніж ми оце тут робимо...”*

Про Івана Кармалюка ти прочитав давно. Приїжджала назва оповідання, а потім так захопився, що не міг відкласти книжки. Великий Довженко звертався до бійців, яким пощастило в бою: “Виймайте тоді з цієї дійсної прадідівської скриньки дорогоцінне зілля. Дихайте життям, і нюхайте його, вбирайте в себе його дух, і гуляйте і живіться ним день і ніч, – Волю!”**

Звичайно, волю до життя, бо волі до України не здобували наші земляки на фронтах, де воювали проти німецького окупанта. Йому на зміну приходив, певно, повертався, інший окупант, такий самий жорстокий і інший. Та зараз ти в своїх думках не заходив так далеко. Кармалюк ожив – і цього досить.

Яке щастя, що завше відчуваєш родинний захист. Діти змалечку пристрастилися до науки. Інші скарадалися на нехіть нащадків до знань, до школи, схильні до байдюкування. Ти цього не знав. А чи не дружили з бабусею? Чи не варто згадати твоїх батьків, які заходили до тебе з внуками казками, а вони так захопилися, що прагнули читати книжки, щоб ровесники слухали про Котигорошка, Івана Побивана чи про летючий корабель.

Таки залишиш на землі слід. Чого не зуміли зробити в жорстоких умовах батьки, постараються довести до кінця діти. Нема чого нарікати на долю. На скільки років ти пережив маминого брата? Та він – герой, впаде в бою. Якби він зберігав власну шкіру, то не повернувся би з німецького полону до рідного села, а залишився на чужині. Таку можливість мав. Вже в часи збройної прозваної перебудовою, на материнську землю не наїжджати колишні невільники, яких гітлерівці

*Олександр Довженко. Воля до життя.

**Там же.

куранти вивозили з українських сіл як дармову силу. Ти й дивізійники. А ще втікачі перед червоною навалою. Вони поспішали на Захід, а мамин брат – на Схід, до свого села. Хіба не розумів, що може чекати його? Розумів і знав, але думав не так про себе, як про Націю. Виявляв життя без боротьби проти поневолювачів. Нащо жити, коли твій народ стогне під чужинецьким чоботом? Як упав, а з ним ціла галузка роду.

Задумуєшся над альтернативою. Якби він, мамин брат, вижив, виховав синів, а вони стали нині в лави борців... Цього не трапилося – і ти, його небіж, мусиш стати подвійний тягар. Його зірка впала, та він і не сказував тобі її. Дивися на свою зірку, щоби вона не згасла, а горіла. Щодня мусиш внести щось до тієї скарбнички, яку залишив тобі вбитий повстанець, бо ти – його крові.

Чи не переоцінюєш свого роду? Батько дружини не сидів у куцах, коли українське підземелля вступало до боротьби за волю рідного краю. Як він співав стрілецькі пісні! Чи не його дух запалив внуків? Як запитаєш? Хто відповість? Де ті струни, які передають нащадкам дух? Не кров, а те незримо, без якого життя перестає бути людиною. Віриш, бо це абсурдно; це не якась нісенітниця, а тайна поза межами розуму; це таємна сила, бо спадковість духу не піддається пізнанню. Де сили? Де причини? Де канали, якими надходить, і живить духівність?

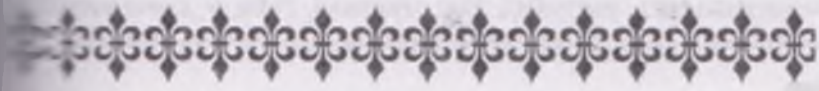
Посміхаєшся – і не збагнеш, чи то сон, чи радість знайденої відповіді на питання, над яким мучилися попередні покоління. Еврика! Ні, ти не вибіжиш, як втікач, на вулицю. Усмішка – лише промінчик приємності, що так трапилося. Могло бути інакше. Це тільки діди переконали, що прапор батьків нести синам. Якби синів ставало під чужі прапори, проти яких вони воювали упродовж цілого життя! Князь Ярема Сімеєвецький зламав клятву, а клявся рідній матері.

Пробуджуєшся – і перед тобою стоїть син, три айстри, золоті айстри від матері, з рідного села, де ти встав на землю. Усміхається, додаючи тобі сил. Приїжди з далекого краю. А найстарша твоя дитина у війську. Повідомляли про хворобу? Нащо мучити невизначено? Напишеш після одужання, а воно через кілька місяців повернеться оmanoю: хвороба тільки притихне, а не зникне. Хто знає таємниці майбутнього, щоби постелити тобі здалегідь?

Ти не падаєш – іще горить твоя зоря. Одужалася Біля тебе сідає сім'я – дружина, діти, а присутність твоя хто далеко, відчутна. Вони тут? А ти вже мав написати заповіт...

ЗГОРТКА ДЕСЯТА

БЕРКУТ

*Каяття. Вождь. Скорбота без похорону.
Пісня з дитячих літ. Виклик. Скинення бовванів.
Перед хрестом звитяги. Відновимо! Червона катанка.*

“Прости нам, пане полковнику”, – повторювала громада. Лише тоді всі встали з колін. Тиша покривала людей. Вони дивилися на тебе, а ти ще хвилину постояв у задумі перед розкиданими уламками чорнілого золотистого металу. Нічний гар пеленав гомон стримував думку, ніби закарбовував її в серці. Пам’ятаєш, люди, і внукам-правнукам розкажіть про злочинні ночі.

Небезпека згуртовувала. Страх перед майбутнім висів дамокловим мечем над кожним, хто прийшов і вивав смуток. Коли ти вкляк і перехрестився, без жодної спонуки повклякали десятки людей; мить тому вони не знали, як поводитися, бо такого ніхто не сподіювався. Пам’ятник в центрі села. Біля нього сільрада й колгоспна управа, неподалік – школа.

Метал на траві, квітах, доріжці, під стіною мав набувати іншого сенсу. Його шматки як розірвані люди. Тут вона побачила світ, дитячими ногами міряти життєву дорогу і відчула потребу чину, нових шляхів. Каменярі не давали спокою. Юнак вперся. Інші лупали гранітну скелю, коли він довбав граніт науки, щоби вивчитися на їхнього захисника. Хто в цей час залишиться жити, коли ти вийдеш з університетських мурів, стискаючи в правиці магістерський диплом? Чи знадобиться він померлим від голоду, чужих зверхній каторжної праці? Чи буде кому йти в нове життя рясним цем поту, сліз і крові, на узбіччі якого довгі аж до неба скінченності могили? Не людські тіла в домовині, а поламаних кісткі під затверділою від жару землею.

мішалось – і ніхто не скаже, скільки не витримало
вона добровільної каторжної праці, з плодів якої вони
скористали та й не прагнули скористати, бо віддали
її сили для добра синів.

Шлях через скалу ще не прокладений, коло могил
і тисячі молотів. Бери і йди за добровольцями,
крок за кроком граніт – нехай на вичовганому
тні промайне сонячне світло ранішнім промінням,
чи хресну дорогу до воскресіння, якого так чекали
покоління. Вже приготована торба із сухарями,
салом і баклагою зимної води з батьківської
кі, куплений новий джаган – завтра в дорогу. Як
перед безхмарного неба ошелешив край новий
ж: *хто живий, вставай!* Зустрілися два леви, обидва
знаються до твоєї землі, а каменярі не проклали
гірські скелі власної дороги: розпочали запізно.
же до роботи, над головою літають круки, а землю
рюють гармати. Кричи, що твоя хата скраю – все
леви не зважають на твою хату, вони знають своє –
протинника і кинути додолу, дихнути в очі пере-
венависницького тунку: “Здавайся!”. Двобій не
ття, а на смерть, коли кожен турбується тільки
е. не слухає плачів дітей, лементу матерів, заклят
ж: вони – беззахисні, а таких нема чого жаліти, їх
зсувати, щоби не заважали вояцьким маршам;
ються – також не біда: ламай хребти зігнутим
кам, бо через них страждає цілий світ. Хто винен,
не вийшли з джунглів, хоч з Волі Творця сіли в
центрі континенту! Падали підкошені кулями
доди, горіли їхні хати під солом’яними стріхами,
на невижатих полях пшениці з повними колос-
валитими дзвінким зерном, з якого в минулі роки
дух’яну паску, різдвяні пампушки чи золото-
жороваї на весільні столи.

А в такі часи думає про будівництво, а ще більше –
дорогу через гранітні скали? Мусиш рятувати

те, що маєш, бо втратиш все. Ти уявляєш двадцять трирічного юнака. Ще вчора виплеканий план розлетівся на тріски. Джаган пригодиться хіба для видовбування шанців у замерзлому ґрунті. Та ще літо – і землю нагріє серпневе сонце, розм'якують ранішні роси і теплі вітри. На розбудженій здичавілим вогнем землі залунала гарна музика. Не будемо чекати на ласку переможців – самі здобуємо перемогу, а з нею жадану волю. Ще рік тому екзальтований наддніпрянець з незвичним для галицького вуха вищом розважливо виклав вірогідний сюжет низки подій. Так і сталося. Тепер знаємо, як діяти в озвірялому світі.

Перед твоїми осліпленими димом очима проплівають такі далекі, наче в небі, картини. Гортаєш книжку – переглядаєш кінотасьму. Ось вона розплітається. Обережний порух – і кінці розірваних двох частин літаються, а потім закручуються. Між ними трагедія орлиного злету на Маківці. Хто міг подумати, що через місяць після крайового стрілецького здвигу у Львові світ поразить громом-блискавицею страшне слово: “Тільки той народ має права, що вміє їх здобувати. Тільки той народ має історію, що вміє її творити рішучими ділами”, – звернулися національні провідники. В серцях відлунувало козацьке завзяття.

Тихими літніми вечорами ти слухав пісень. Дідушко запитує свого батька про стрілецький похід. До чого йде? Може у лавах чеканить крок її суджений? Чому зраділи люди, коли побачили вольове шляхетне обличчя тридцятилітнього лицаря з булавою в руці? З очей поважної людини покотилася сльозина і впала на порожню землю. Заговорила українська воля, доніс козацький дух – і змусить світ згадати витязів. Зупинили скінченну боротьбу на захист свого краю і Європа. Вони стояли грудьми, а у Відні, столиці цісаря, армія танцювала, милувалися мелодією вальсів і попивали духмяні коктейлі, забувши, що наш краєнин приніс її на береги Дунаю.

“Будуть запорожці завзяті, як були колись за Дніпром”, – тільки марить волею, широкими степами, яких він не бачив, та знає, що степ, як море. Так писав Шевченко – не треба жодних доказів!

Степ і гори, а земля єдина! Ворог України буде розбитий – таке бажання надихало юнаків, які мріяли військовим одностроєм. Вишколені австрійські старшини звалилися на них згори. Дозволили створити легіон, але з тисяч добровольців відібрали тільки дві. Перше зачарування! Щирість зіткнулася з чужим інтересом. Це не військо – і воюйте. Вони, українські студенти, націоналисти і сільські хлопці, не знали військового ремесла: вчора тримали в руках не кіса, а чепіги плуга і косу і сиділи в задумі над книгами. Та воля гори перевертає. Чекай, австріяче! Ми скоро тобі втремо носа – не такі ми недотепи наші юнаки.

Під московськими кулями січові стрільці навчилися мудростей війни. Хоч про яку мудрість мова, коли йдеться про людей. Та нема виходу! “Ми не є прихильниками війни, ми разом з цілим культурним світом уважаємо мир найціннішим добром людськості. Але бувають в історії моменти і народів хвилі, коли війна неминуха. І коли ми не можемо війни відвернути, то мусимо старатися, щоб ті жертви, яких вона від нас вимагає, не пішли марно, щоб кров батьків принесла добро дітям”. Маніфестові слова вдали не на оголені гірські скелі, а на розпушений працею наших поколінь ґрунт.

Травнева битва на Маківці – як більшо на оці австрійській старшини. Сподівання знищити українських стрільців у батобивчих боях розсіялися. Наші юнаки гартувалися і не зневірювалися, зіткнувшись з московськими лавами. Стрільцькі сотні зім’яли першу лінію напасника і відібрали захоплену вершину. Ще двічі українське стрілецьтво наступало догори і скочувалося додолу під шквальним вогнем, втретє – атака, а за нею успіх. Ціна – півтора сотні вбитих, пораних і полонених.

Як тяжко коротати довгі дні і ще довші ночі да
від рідної землі, на Волзі, з тавром на чолі. Полонен
Двадцять чотири роки – чи миритися із жалю
існуванням, приниженням бруталних москвичів?
Тужлива пісня переносить на захід. Як там побратим
Вістей про їх звитяги не доносять журавлі з рідного краю.
Надворі осінь. Мине кілька тижнів – і зима забр
розмоклу землю, якій холодні осінні дощі не дають сп

Дехто з галичан споглядає чуже сіре небо. Нема
нашого сонця – і ніщо не зігріє тіла. Не долинають
про Маківку як символ стрілецького Духа і волі. Ут
жується слава народжуваної армії в боях за Болехів і Галич
над Золотою Липою і Стрипою. Вороги і недоброзич
ледь приховують сором, а ще ненависть і злість.

Не зневірені воєнними злигоднями, а окри
бойовими успіхами юнаки; разом з ними в одност
дівчата, личко як мак, душа як кришталь, голос
дзвіночок. Який поет утримається від спокуси порину
магію слова і наснажити його чаром співака?

“Прости нам, пане полковнику”, – сповідається, пер
уламками образу його розпанаханого тіла. Чужина
ставилася холодно, не ogrіла сина української землі.
Народ, хоч і в центрі Європи, забутий Богом і людьми,
не мав пошанівку серед націй, вихідці з яких кля
імперії, приштуковуючи розкидані чужі краї, бо не мож
жити без величі, в їх державах ніколи не заходило сонце.
Наші предки задовольнялися найменшим: масний чор
зем прогодував кожного, хто хоч трохи доклав до
рук; не отруєні цивілізацією ріки, з чистими як ран
роса водами, були раєм для риби; а вже незаймані
самі просили: візьми наші гриби, ягоди, мед. Кожен дум
про себе, іншого згадував тоді, коли зіткнувся з лихом.
Хто висувався, того зразу садили на місце. Якась
релігія звироднілої рівності серед багатой при
оправдовувала успадкований егоїзм, адже тільки ку
порпають від себе, а людина – істота розумна. Чому

чи хочемо поваги від чужинців, які протиставили примітивній егалітарності упродовж віків упорядковану ієрархію?

Прикуті до землі невольники згадують про героїв тільки під час свят. Помоляться, поспівають, поплачуть, а настане будень – і повертаються до сірої дріб'язковості. Коли відкривають пам'ятник, хвалять аж захлинаються. Його славного вояка подарувало наше село Україні! Ми щираємося тобою. І він, як вічний вояк, став на постаменті перед батьківською хатою, повернувся додому, та не наважується переступити порогу. Чи приймуть його? Бо ж люди вшановують його як символ, а не як живого. Та живим він і не міг прийти: підступний ворог не день і не два відшліфовував свої лихі наміри. Вбити – замало: знищити, зтерти, щоби не запам'яталося посмертне обличчя, а так роками вичовгувати його діла на сторінках історії.

Отак ми йдемо без роду-племени, від нас відбирають життя, провідників – штовхають у світи. Сліпий жебрак без проводиря намагає палицею дорогу, звеселяє душу землі, коли пальці торкаються струн бандури. Блукання під немилосердним сонцем знесило і кидає на землю, щоби знівівнілий вітер підхопив висушені кості, вистовхнув з магістралі вселюдського поступу і погнав рослими манівцями. А він був провідником! Ще в трицинському полоні гуртував вояків, відривав від оруденої землі. “Перед нами, побратими, тисячі кілометрів шляху”, – обнадіював полонених. “Чи повернемося?” – не вірили сільські хлопці. У відповідь – світла усмішка, яка не залишала сумніву. Хома невірний бачив перед собою сарпачького беркута високого польоту. Він не зупинявся серед несподіваними перешкодам, бо панував над цілим простором.

Вісті з рідного краю не долітали, а тут, в полоні вирога, діялось щось неймовірне. Нишпорили агітатори, запляли рай на грішній землі. Недовірливі галичани не хотіли їх слухати: короткочасне поневолення оголило всі

вади російського братерства. Окупанти топтали найменше прояви національного духу, а під час відступу тягли те, що тільки могли. Навіть недосвідчений європейський старшина міг побачити той хаос, який панував у військах противника. Від весни до осені тричі змінювалася влада. Імперія розпадалася.

Що робити? Втікати додому? Ні, Україна опинилася перед загрозою нової ординської навали під кривими прапорами. Вона посягала на Україну, руйнувала національний організм метастазами тяжкої хвороби. “Київ!” – скомандували галицькі старшини. З Царства Сибіру, Туркестану виривалися колишні вояки австрійської армії, пересікали хаотичну, збільшовичену Росію, збираючись до Києва. “Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ”, – заклик несли січові стрільці з перших днів вибуху війни. Дивували різні мітинги російських військовиків. Стрільці воює, а не мітингує. Старшина, а не ревком забезпечує лад у військах. Галичанин не міг миритися з дезертирством деморалізованих чужинцями вояків зразу після того, як їх обмундирували. Галицько-буковинський курінь чаровував дисципліною всі інші частини молодшої армії. Тверда рука полковника лякає ворогів. Їх провесають зазнають невдачі. Згодом він напише: “Адже в Січових Стрільцях бачили своїх найбільших ворогів московських – чорна сотня, колишні добровольці та всяка зброя і більшовики різного типу та різних напрямків – всі українці, свідомі й несвідомі, явні й тайні агенти московського більшовицького уряду і, нарешті, “останні всіх відтінків та партій”. Як могли радіти партійні посланці в уряді, коли полковник постійно нагадував про армію, наближення фронту, потреби транспортів, збунтоване запілля. Наддніпрянці закликали зберегти державу, а він вимагав будувати її без галасу, поступово щоденно, цеглина до цеглини. На київських пагорбах зіткнулася розбурхана степова стихія з європейською

колом: *перша* – вірила, що пісня розбудить приспану
лю, а *другий* – ставав за плуга, орав степові перелogi
івав добірним зерном.

Якби їх злутувати! Час вимагав єдності, а провідники
мали сміливості. “Хіба не було сміливців?” – запитав
в однополчанина Романа. Ви сиділи на спортивному
чанчику. Квітень п’янив двох юнаків. Окрім вас, не
жодної душі, неначе військова частина, яку ви
тома називали старою фортецею, заснула. “Був, був
!” – наголосив на останньому слові співрозмовник.
ковник, перед яким схиляли голову генерали.

Романова відповідь вразила тебе. Він знав чимало
ого, про що ти й не здогадувався. “Був це Вождь Богом
ий і правдивий, що добі чорній і похмурій орлом
ряв під облаки і націю, подолану й закуту, вмів
ковувати завзяті когорти до походу і боротьби... В
ту, як Євген Коновалець умів завжди схопити суть
и, знайти її розв’язку і зробити свої рішення, лежить
та його вождівства. Людина надзвичайної чуйності,
ності себе, ініціативи та великого стилю”. Неначе
ав з книжки. На твоє здивування він продовжував,
редивши запитання: “Ольжич, син поета Олесея.
мо тренувати нам’ять, бо енкаведисти не дрімають”.

З поезією Олесея ти ознайомився. Ще кілька років тому
вився новенькою книжкою. Зачитувався ночами, коли
ровав на буровій. Данило, який повернувся з віддалених
ць, тицьнув вірша “Три менти”. Скільки не перечитував,
огодитися: поет закликає нахилятися і пригинатися,
ампіри пройшли мимо, а коли вони заснуть сп’янілі
рові, збройно ставати в лави і напасти на сонних. А як
вип’ють нашу кров і ми загинемо? “Не вип’ють?” – сказав
зстрілив і замовк, а через хвилину випалив залпом:

*До суду тебе не скують ланцюги,
І руки не скрутять ворожі;
Стоять твої вірні сини навкруги
З шаблями в руках на сторожі.*

Де ж ті сини? Від Романа ти дізнався, що в місцях неволі українці мають найбільше волі; не бояться нікого, хто хоче, заспіває “Ще не вмерла Україна” – і карі жодуть. Отам – справжні університети! Бо сидять люди мудрі. Що діяти нам? Готуватися до боротьби! Напевне, так саме, як кубинські бородачі: від самих американців відібрали землю. Ой, який ти наївний? Та там не обійшлося без советів. Хіба ж не знаєш? А звідки знати такі секрети? Лише через рік Москва заголосила на цілий світ про американський напад на “острів Свободи”, а нишком посишала за океан своїх солдатів і ще ракети.

Нащо нам вигадувати велосипеда? Ми знаємо почерк провокаторів і зрадників. Кожен підпільник може знати лише свою трійку, тоді розіб’ється одне кільце, а не ланцюг. Ви поглядали на поле з бойовими літаками; деякі з них нагадували пекельні потвори. “Не журися, – шептав бадьюрював Роман. – На війні перемагає не зброя, а гувояка”. А якщо тобі доведеться зневіритись у боротьбу? Що тоді? Йти служити ворогам? Ні, героїчне самогубство, але перед тим – диверсія, щоби про неї заговорив світ.

“Прости нам, полковнику”, – благаєте як на сповіді. Ти не занепадав духом у найтяжчі хвилини. Зневіра, розпач, плач – не помічники. Чи знали полонені галичани про зятяту боротьбу своїх земляків проти озброєних великими державами поляків? Напевне, знали. Сьогодні магнетували до Дністра, а розум підказував: треба боронити Київ. Без нього на буде держави. До Львова – через Київ, а не навпаки. Галичину втрачено, стрілки косить тиф, нема ліків, не вистачає одностроїв та й хліба обмаль. Україна пробудилася у вогні, окрадена духовно, бо ж одні називали себе українцями, інші – хохлами, а ще були малороси і православні. То не галичани, що не знали коливань, бо хотіли жити для України, а не служити ні москалеві, ні ляхові.

Ти згадував Романові слова про диверсію – і тобглодав черв’як сумніву. І тепер звиряєш своє життя

орієнтацією на полковника. А якби він зневірився, що було би нині? Невдача – ще не підстава для зневіри. Пригадуєш поему Лесі Українки про Роберта Брюса, шотландського короля, на ще одну війну його надихнула мужимість маленького павука:

*Таж шість раз той павук обривався,
І шість раз він на стелю злізав,
Але всьоме таки удержався
Й до стіни свою нитку прип'яв.*

Якось ти почув від журналіста, що маленька книжка, може спричинитися до перемоги більше, ніж відчайдушна боротьба Довбуша. Чи не в цьому маєш шукати розгадки свого мету свого життя? Але не забувалися слова Данила Щоденну копітку працю, непомітну для ока нині, та киточну завтра.

Ось ж шукаєш нафту в рідних горах. А хто скористає неї? Хіба не дашавським газом опалювали Москву й Ленінград, доки не випомпували його запасів? Що робити? Звертатися ти не будеш, але розмахувати кулаком – також жорстоко. Хоч Франко назвав Міцкевича поетом зради, ти роздумував над долею Конрада Валенрода, який пішов служити ворогам, щоби довести їх до знищення.

Чи схвалив би такий вибір полковник? Він – Лицар Землі, а не підземний кріт. Ти хочеш стати кроцом. Стоїш між двома вогнями – нестримним поривом і копіткою обережністю: вона капає, капає, капає – і кам'яна скала не тримає, розлітається, спочатку розколовшись на дві частини, а вони дробляться, дробляться, дробляться. Потім згадуєш про Миколу Костомарова. Нехай, роздумуєш про якийсь з сотень моїх книг і статей залишиться кілька – не змарно прожив на цьому світі! Каторжна праця – виправдана каратами золота, які прикрасять Храм Нації. Якщо тебе підтримував інколи один рядочок з віршованої думки або якась думка, захована під словесну половину великої епіграфії, то вже праця поета і вченого не втрачена. Адже тільки ти освіжився цілющим ковтком води!

Недаремно розпочалося полювання на відьом. У новелі згорьований бойко виплеснув наболіле, що до нас ідуть всі за хлібом, а ніхто із хлібом, – і вже позлітає круки видзьобувати його очі. Хто трясся за своє життя, поспішив за непроханими гостями. Гори розкололи надвоє – і чужинець підскакує до стелі: бийтеся, бийтеся, а я прийду мирити. Так було здавен. На університетському будинку огрядна монархія як добра мати стала між двома народами, які живуть як собака з котом. Неначе береться спокую, вона по-материнському благословляє розсварені народи на працю для неї, імперії, бо йде до покінчення підданих з миром і добром, а для бунтівників трапляється нагайку.

Не прощають не тільки молодому письменникові, але не забувають і про сміливе слово прославленого майстра. Як він наважився скликати людей у занедбаній скарбниці Душа – вигадка клерикалів, а шлунок хоче хліба. Свята предків – склади для хімічної отрути, щоби рятувати врожай від шкідників, а, як сказав генеральний, цмокуючи губами, буде хліб – то буде й пісня. Сотні люди молилися в соборі, задивлялися в небесні склянки, просили благословення у святих – і відчували позитив на душі, виходили з полегшею: а тепер їхні нащадки з'являються сюди без протигазу, не піднімають очей вгору, бо сором перед тими, хто оберігав їхніх предків і прадідів, славних лицарів, які шаблею боронили нашу землю, а будівництвом храмів прагнули очищувати душу народу, щоби вона не шкарубла так, як натруджені ченіг і шаблі долоні.

Коли ти слухав молодого художника, який найбільшував вплив своїх колег на свідомість цілого народу, дивувався, чому люди видають бажане за дійсне. Свята була митець серп і молот так, що вони з відстані виходять хрест, студенти виходять на пагорб і насміхаються з кретинів у фотелях, а що далі? Від скептицизму і боротьби – відстань чимала. Інколи самі власті дозволяють

госміятися з деякого безглуздя чи безладдя. Та що більше – шкода для них чи шкода суржикового глуму, яким жастують заляканих і затурканих людей? Чомусь жсїйськомовний гуморист не перекручує своєї мови.

Тобі ставало соромно за таку політику “малих діл”, коли щипають, а хочуть, щоби після того ворог непричмнів. Ще гірше те, що сміх допомагає видужати тільки людям, які кожен свій вчинок кидають на терези моральності. Так було за часів Гоголя – тільки не нині. Брутальна лайка вже нікого не дивує ні в місті, ні в селі. Розхристаний, п’яний смерд не визнає жодних заборон, а сміху – поготів! З кого смієтесь, панове? Зі своєї немічності перед хвальцем, який визнає лише одне божество – грубу силу?

Де ж вихід? Терпелива кротова робота знесилює, вганяє в темноту, твоїх плодів не видно – і ти зневірюєшся. Сплива, неприхована опозиція – лише проявиться і зникає в тюремних підземеллях, в сибірських таборах чи психіатричних лікарнях. Коло замикається! Запитання без відповіді.

Що робити? Інші боролися, але то були не наші часи – не такі жорстокі: тоді в людини відбирали тіло, а тепер учителі вимагають віддати душу. Чи поводитися безкомпромісно і не поступатися ні перед ким? Чи просто жити? Вирощувати хліб для людей? Але той хліб зашпалють поневолювачі. Піти сторожем? Стерегти майно, яке зміцнює чужу державу? Туга ятрила серце. Хотілося кричати, кричати божевільно. І ти полинув у повоєнний Великдень.

Дві пісні поєдналися сумом у твоїй пам’яті. Як забгнути таку єдність? Чому почорніли гори Карпати, як співали юнаки й дівчата під церквою? Коли зимовими холодними підвечір’ями гірські вершини наближалися до села, підпираючи обважніле сірими хмарами небо, вони блискували сліпучо-блакитним кольором, а від нього встало якимись таємничими чарами. Лише згодом ти загнав силу чорного смутку зелених гір і хлопців-

молодців, які покинули свій рідний край. На чужину вони пішли, бо тут, на батьківщині, щокроку до них наближалася смерть, хоч і в чужих краях від неї не захищаєшся, коли переслідувача, хитрого, лукавого і злиступного, не зупинить ніщо.

*Цього року сумні свята –
Коновальця кров проллята.
Сумна звістка в Україні –
Він загинув на чужині.*

Інколи змінювали одно слово: “він” на “вождь”. Та все прояснювалося в хлоп'ячій душі. Та чому так тужив народ? Лише літа зняли тягар запитання. Співаки просили землю прийняти його біле тіло, щоби воно не темніло вітрами. Таким люди уявляли Вождя. Кривава смерть виливалася в злютованість слів і музики, западала в серце.

Як супутник твого життя мелодія пісні не вгнічувала. Може такий настрій відганяв мажорний кінець? Гордість за рідну землю, що простягається від Карпат до Кавказу, начебто спочатку лякала. Ти ще не прочитав Франкового сакрального пророцтва про великий струсне Кавказ і впережеться Beskidom. Взяв війську почувеш від кубинців рідну мову. Чому ж такий великий народ не має своєї держави? Кажуть, що українці не можуть існувати без росіян. Але менші народи живуть у власних державах і не просяться в прийоми до сусідів. Ось мадяри стали на бій проти австрійських поневолевачів і здобули свободу. Хіба ми, українці, гірші? Чому ти ніколи не чув від односельців про боротьбу за власну державу, а лише про одне: в якій чужій державі жити ліпше. Сивовусі діди згадували небіжку Австрію як-от легко жилося за цісаря! Інші жаліли за Польщу, бо за п'ятигрошову монетку купували смачненьку булочку, хоч забували те, скільки ґрошів платили їй за день праці. Минуле вимальовувалося перед людьми як земний рай на згорьованій галицькій землі, де тепер колгоспне пекло.

Батько розповідав про сільського господаря, який під літнім сонцем просушував австрійські гроші. Коли з нього кепкували, самовпевнено захищався: “Цісарський грош пропасти не може”. Часописів не читав, радіо (а воно було тільки у священика і вчителя) не слухав. Що Франц-Йосиф помер, знали всі, та й цьому не хотів йняти віри. А може цісар не вмирає? Вже за колгоспу малі школярі навідувалися до стодоли і наповнювали цісарською валютою торбини, в яких носили підручники. Віри в небіжку Австрію молоді господарі стодоли, яку забрали за колгоспу, вже позбулися.

Про Польщу після її падіння говорили з відтінком іронії: “Пропала Польща і польські гроші”. Коли хтось згадував про воєнні часи, мудрі господарі зауважували, що теперішня Польща також комуністична. “Та я хотів би такої, як до війни”, – наполягав темний полонофіл. “Марна надія”, – з цим сказано все. Поляки чванилися, що не віддадуть чужинцям жодного гудзика, а втратили все – і повтікали. Галичина підпала під більшовиків, хоч інші українські землі вони вилучили і прирізали комуністичній Польщі.

Через п’ять років після війни сільських господарів викидали з санями в гори, бо, казали, треба вирубувати ліси, щоби менше залишилося полякам. Ще один шмат української землі подарували чужинцям. Бідні виселенці тікали з причорноморських степів, куди завезли їх, вкравши від рідних осель, шукали притулку в Галичині. Мене двадцять років – ти відвідаєш спорожнілі українські села за кордоном і відчуєш жах зупиненого часу. Старенькі, пришиклі під стріхами хати; нових зі свічкою не знайдеш, скільки не шукай. В карпатському селі, де з прапрадіда жили українці, замешкали родини грецьких комуністів, які втекли з Еллади після громадянської війни. Мріють повернутися на батьківщину. Чи будуть здатні? Людська трагедія, та не для можновладців. Не для рідної землі, а для столичного прислужника чужої держави – чергова причина для пиятики. Як

розповідав колишній керівник проданого району. Старий представник високої державної ранги за обід випив з ним піввідра горілки, бо завтра на цій землі буде інший хазяїн.

Ти запам'ятав ті холодні дні, коли з навколишніх сіл посилали людей у далекі карпатські краї. "Вийди з ліси, – казав батько, – бо нашу землю дарують польським Гортаючи згодом старі газети, ти не знаходив у них нічого нового крім батькових гірських сіл. Де вони? Залишилися старого чинівника – і дізнався, що вони тепер за кордоном, цебто у Польщі.

Зустрічі з поляками прикордонних повітів навівали сум, сором, підсилювали протест, бо ще сильніше відчувалася пригнобленість. Чому поляк може сказати: "Наша держава", а ти змушений лукавлячи викручуватися? Адже Україна – колонія в імперії, не більше. Якимсь чином час туристичної поїздки до Угорщини ти ще раз відчув на собі шкіру жалюгідності. У ресторані втали члени делегації їхніми ж національними піснями, а вам, українцям, заспівали "Катюшу". У декого з твоїх земляків блистали від радості очі, а ти витирив куточки очей.

Чому ми не маємо держави? Великий європейський народ у центрі континенту – і поневолений! У старі роки ти захоплювався мужністю тухольців, та не в спокою слова Захара Беркута до боярина: "Не отцем нам ми вважаємо твого князя, але карою Божою, караю на нас за гріхи наші, від якої мусимо відкуповуватися щорічними данинами. Чим менше ми про нього знаємо, тим він про нас, тим ліпше, для нас. І коби вся наша земля могла позбутися сьогодні його з усіма його ватагами, певно, була би ще щаслива і велика!" Проти князів і громади князеві – і якому! – Данилові Галицькому. Наслідки відомі! Чи не тому, як казав мудрець, що опинилися в неволі, що надмірно любили волю? Тоді мудрець звертається з благанням до сонця. Сонце щастя народу: зітерти князівське оточення, бо ж воно

мече жити як самоврядна, не визнаючи над собою жодної
ишої влади. Химера рівності! Скільки довелося пере-
жити, щоби ще один мудрець побачив у сполучених по-
динах ідеал “нерівної рівності” ? Це вже був крок до
знання ієрархічності.

Хіба не ієрархія наводить лад, упорядковує суспіль-
ий хаос? Чому полковник створив найдисциплінованіше
ьсько в молодій Українській державі? Як і поет, він
обачив Київ у бурі й вогні.

То Україну

За всі роки неслави благословляв хрестом

Опромінений

Ласкою Божою о серце зраний

Андрій Первозванний.

Над Україною крякав бездушний чорний птах, а в
ого очі немов пазурі. Як не радіти – українці, неначе
шки, стали на коліна і п’яніють від молитви і пісень? А
ог наступає, як колись печеніги і половці, москвини
онголи, татари і ляхи. Над ним червоне знамено,
амено крові. Доки гаяти час? Мати кличе нас. Не утри-
мо Києва – утратимо державу! Малоросійські соціа-
сти насміхаються з молодого галичанина, бо він не
уміє їхнього ідеалу “загірньої комуни”. Знову, як і про
ранка: *не розуміє.*

Лише два десятиліття – і все полетіло шкереберть.
ви, апостоли людського братерства? У сирій землі, на
орзі, в тюрмах. Скороченням ваших життів вороги
значили ювілей свого перевороту. Ви молилися чужим
м, бородатим ідолам. Полковник не сміється з ваших
глядів, за які так постраждали не тільки ви. Чуже
не приносить радості шляхетним лицарям. Смерть
ела їх, але не зламала. Тиф з червоним полотном над
вами, які впали на рідній, хоч і не своїй землі.

Знову – полон. Зажурилися січові стрільці, але не
ковник. Гуртуватися! – на його поклик лунуть
идухи. Не Ленін, а Мазепа надихає їх. Відбудуємо

державу! Відбудуємо! – відлунює в Україні і поза Україною.
Тож ми згадуємо про тебе, пане полковнику.

Спекотний червневий день. Праворуч від тимчасової сцени пам'ятник тобі, вперше на рідній землі. Велелезне віче слухає натхненні слова про непохитного лицаря.

У сторіччя від народження Євгена Коновальця ми ще і ще раз задумуємося над долею України, шукаємо його діяльності відповіді на питання сьогодення. Аналізуємо причини поразок національно-визвольної боротьби. Не втратили актуальності його думки про те, що тільки соборна Україна може протистояти агресивним домаганням ворогів нашого народу, його державності. Ще в роки національно-визвольних змагань полковник Коновалець бачив згубність провінційного патріотизму. Для нього існувала одна Україна – і він не протистояв їй західної частини Наддніпрянщині чи навпаки. Історія навчила, що наша роз'єднаність – це наша загибелі державної нації.

Як вождь національно-визвольного руху Євген Коновалець ніколи не підпорядковував інтересів окремих інтересам політичної організації. Він дав нам приклад боротьби за єдність народу. Якщо цього не зрозуміють керівники нинішніх партій і організацій, якщо ми не покінчимо з властивим українцям самоїдством, то ми можемо втратити чи не останній шанс, який дає нам історія, і загинути як нація, що не здатна протистояти сильнішому сусідові. Заповіти полковника про державність національної єдності вимагають від нас взаємного порозуміння на міжконфесійному ґрунті, протистояти вороги нашого національно-державного відродження. Тільки згуртована нація доб'ється державної незалежності. Адже в нас один ворог – імперія, одна незалежна Україна. І для роз'єднання нема підстави.

Досвід, набутий борцями за волю України, який передає нам водом полковника Коновальця, вчить нас, що ми не можемо надіятися тільки на власні сили, а міжнародна допомога

має допоміжне значення – і не більше! Орієнтація на зовнішні чинники вже не раз розбивали наші ілюзії про добрих союзників. Союзники лише тоді будуть надійними, коли ми будемо сильними, єдиними. Звідси – неодмінна вимога ставити на перше місце національні інтереси, не підпорядковувати їх інтересам соціальним. Без незалежної України не зможемо розв'язати проблем нашого життя взагалі. Імперія ніколи не дбала про український народ. Її найтяжчий злочин – аварія на Чорнобильській сумній електростанції, що не має прецедентів у світі. Якщо додати Великий Голодомор, масові депортації, каведистські погроми, то ми ще раз переконуємося, що більшовицька імперія – це справді імперія зла, а незалежна Україна – не чиясь примха, вона – єдина умова для збереження української нації.

Звичайно, кожен історичний період унікальний, і ми не можемо переносити досвіду національно-визвольної боротьби двадцятих, тридцятих і сорокових років на станне десятиліття ХХ віку. Можемо не погоджуватися з формами тієї боротьби, тактикою борців-революціонерів, але не маємо права забувати, що справа, за яку вдали своє життя Євген Коновалець і його однодумці – справа свята, як справа національного визволення і будови незалежної Української держави.

Символічно, що Євген Коновалець народився через п'ять років після смерті Тараса Шевченка і загинув у такому самому віці, як наш великий поет. Вбивство Коновальця завдало значного удару борцям за волю України, що позначилося на боротьбі за національне визволення.

Українська держава гідно вшанує своїх борців. Немає сумніву, що вона віддасть данину шани своєму великому герою і його прах буде перевезений в Україну, перевезений у золотоверхому Києві – столиці соборної України. Напевне, в стодесяту річницю уродин Провідника український народ зможе покласти квіти до його могили

в пантеоні борців за волю України, на високому березі Дніпра.

Ти промовив останні слова – і хор заспівав пісню. Коли вона закінчилася, весь майдан вибухнув оплесками і закликами “Слава Україні!” Як не вірити у визволення державне відродження при такій одностайності майдану?

Чи хто допускав тоді, що не мине й місяця – і всі пам’ятники залишаться обгорілі уламки? Ворог приєднався, чекаючи слушного часу – і в одну ніч підірвані три пам’ятники на Прикарпатті. Про випадковість не можна бути якоїсь мови. Ворог прагнув реваншу, бо відступив до останньої межі.

Ще рік тому ти видрукував у газеті звернення львів’ян про перенесення пам’ятника Ленінові з центру міста. Перед тим заручився підтримкою всесоюзного нардепа, видатного митця, відомого письменника, славетного вченого – більше десяти підписів, а це вже не жарт, не якась самодіяльна затія активістів з “клуби”. Статуя мовляв, заслонила оперний театр, а перед ним має бути фонтан.

“Нащо ви таке кажете? – обурився радикал. – Взагалі треба викинути з міста!”. “Добре, що ви думали інакше. А може ідол впаде при демонтуванні чи при везенні?” Твій опонент лише усміхнувся, бо раніше ти підтекст не думав. Через два місяці багатотисячне вітало як героя кранівника, який з’явився в центрі міста. Статуя нагадувала повисельника, та смерть набувала комічного забарвлення. Чому він собі металевий зашморг і скоротив життя на ганку мального крану?

Пам’ятник перед театром демонтували вдень тисячах народу, бо така воля влади. За прикладом розпочалася лавина демонтажів символів старого. На столичні протести не зважали. Ти запам’ятав нардепа з Києва: “Квапитеся, хлопці. Треба тільки чекати”. Доки чекати? Мусить хтось бути першим.

коли не був у Львові. Наші люди переконалися в глупості його ідей. Ще Франко писав, що марксистично створюють державу, яка нагадуватиме народну тюрму: все ламентоване – від колиски до домовини. До більшовицького перевороту залишалося майже півтора десятка років, а наш земляк передбачив наслідки – і перестерігав. Раніше прихильники режиму обілювали бородатих «масиків», очорнюючи нашого письменника, бо він напевно не міг піднятися до рівня марксизму. Е, ні! Франко з'явився вище і дивився на нього згори, навіть глузував з нього: “Кілька формулок – і чоловік кований на всі сари ноги, попросту бери й мудрість ложкою черпай. Цінінніше, так це те, що при помочі сього світогляду будучина відкрита перед тобою, мов на долоні”.

У московських часописах вже стільки написано про Леніна, що такого грішника сам Сатана не прийме – ану б борода захоче і в пеклі підбурювати до перевороту. З'явилися дивовижні факти, які сам Ленін називав «жовтою річчю». Коли його привезли в підмосковні Горки, прислужники почули серед ночі гавкіт. Більшовицький пролетар сидів у кріслі-гойдалці на веранді і лаяв на місяць, а в той час у державі святкували Різдво. Раніше афішували його слова: “Учитись, учитись, учитись!”; а тепер вийшли інше слово, повторене тричі: “Розстрілювати, розстрілювати, розстрілювати!”. А вони стосувалися одного Леніна. Чи не парадокс? Отож, права рука давала олівець, а ліва – карабін.

У архівів витягли ленінські записки, в яких він писав про те, як одурювати *хохлів*. Та хіба без них не було його ставлення до України? У самому центрі колоніальні прислужники написали його “пролетарський” текст: “При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності не може бути й мови”. Хіба нормальна людина не могла за цинізм такого більшовицького “дорогого” писателя? Які нещасні українці! Навіть вільними не можуть

бути. А набагато менші – в кілька раз! – народи Європи створили свої держави без російських пролетарів і живуть!

Доки ми, українці, повторюватимемо всякі нісенітниці тільки тому, що їх виголосив вождь з рудими бородою? Та ж його одна півкуля мозку упродовж цілого життя нагадувала експонат біологічного музею. Мертвий. Без жодних проявів живого. Чого хотіти від такої істоти з напівмозгом? А наївні люди відвідують мавзолей і кланяються засохлій мумії.

Ідоли падали. Під ними приховувалися інші злочинці – більшовиків. В одних пам'ятниках знаходили могили з плити, в інших – розбиті хрести. Коли піднімали ленінські зображення, доходило до гомеричного сміху, бо в порожнині знаходили купи сміття. Советська халтура чи гора з пролетарського вождя?

“Пам'ятник знесли – продуктів більше в магазинах”, – пробувала покепкувати доцентка-більшовичка. Ти не сказав жодного слова. Чи варто переконувати? Вона приїхала з далеких країв, щоби твої земляки пішли з торбами по світу, забули про традиції дідів-прадідів і несли квіти до самовпевненого бронзового маразматика, виходили на демонстрації з портретом ще живого карикатуриста-маразматика з широкими бровами.

Тепер Львівська Опера постала в усій своїй красі. Мій голова порадився з тобою, що робити на місці знесеного пам'ятника. Може посадити квіти? Ти відповів: “Найкраще закласти плити так, щоб знаку не залишилося”.

Червона преса посилила напади. Здавалося, більшовики жадають реваншу. До цього часу вони тільки заступали. Твоя послідовність турбувала їх більше. Твої радикальні мітингові гасла, адже нічого незаконного не вдалося виявити. Вони намагалися провести урочисті збори в оперному театрі, а ти відмовив. Цей лист показав на телебаченні, цитували у московських радіопередачах, і нічого не вийшло. Твоє посягання на музей Леніна

шпелешило їх як грім. Чого захотів? Не дамо. Спішно змінили назву музею, назвавши музеєм історії суспільно-політичних рухів. Мовляв, там буде місце і для січових стрільців, яких вже перестали ярликувати як вояків зачебно буржуазно-націоналістичних формувань. Ще рік тому на “круглому столі” ти охарактеризував січових стрільців як борців за волю України, твої слова вишукували дві обласні газети, передрукували в районних. Їх читали – перечитували. Розпочалося відновлення стрілецьких могил, яких майже п’ятдесят років плюндрували окупанти.

Буря перевертала життя. Серце раділо, а мозок наюганяв його, шпортався і падав. На Личаківському цвинтарі плаксиво стогне високий гуцул з тоненькими кісками. Чогось боїться. Мнеться: “Ми не забудемо вас, хлопці. Ви боролися за державу – і вона постане, хоч не так, як ви сподівалися: відродиться в оновленому Радянському Союзі”. “Яка ницість!” – не приховує свого незадоволення поет; жалобне віче знічене, але ніхто не чує “ганьба” ораторові, а той витискає слова і стежить за своєю тінню, чи, бува, не схоплює його за ноги. “Ганьба!” – святотатство на цвинтарі, де лише тиждень тому впорядкували могили. Ворогам на мітингах прокляту такий вирок – річ інша.

Розряджає передчуття небезпеки інтелектуал з горною борідкою, читаючи вірша про стрілецькі могили. До мікрофону підходить хор і журливо заспіває “Журавлів”. Сум охоплює всіх, так видно обсерваторові, але не тобі, бо знаєш, що безсонна служба прислала не свого свого слугу. На те вона служба! Та доки плазувати? Не тому полягли січові стрільці, що м’якотілі слабодухи ставили свічку святим і приносили коцюбу нечистим, коли червоні ординці посунули на Україну. Триста студентів і гімназистів зустріли їх під Крутами, а державні органи будували не державу, а втягали націю у всевітнє братерство. Тоді – братерство, тепер – оновлена федерація,

а зводиться до одного: натягайте, брати малороси, гармо, а на більше й не сподівайтесь.

Стрілецькі могили! Місця стрілецької слави! Нарешті Іван без роду-племені згадав про своє коріння. Очі йому пам'ять. Як Лазар встає з могили національна історія. Хай знають нащадки, де боролися січові стрільці!

Крок за кроком вервечка сивочолих ветеранів боротьби за волю долає висоту. А як туди зі зброєю підбиралися українські вояки і виганяли москалів? Висота тут постав березовий хрест. З гори видно три області, яких сьогодні поназ'їжджали сотні людей.

Широка полонина. Скільки полягло тут січових стрільців, долаючи зелену полонину зі стрімкими схилами, доки вийшли на відкриту під небом площину, де допомогти не наважувався ніхто – тільки Бог. Чи захватилися до низенькими кущиками ялівцю? Ніби карлики. Вони принишкли до землі і не подають голосу, їхнє смирення не збільшує, а лише відбирає гідність. Чи такі високі кедрі? А може вони вироджені кедрі? Мовчать деревці ялівцю. Прицвяховані до землі, бо вони про небо, не мріяли, не прагнули сягнути своїх вершинами білих хмар. Кедр і ялівець. Напливає козак і козачок. За один вік виродився цілий козацький стан: не стало лицарів, що шаблею прославилися в світу. Лише деякі козачки знову переродяться. Вони соромляться статусу блазнів у чужих палацах. Вони підпорядкують йому тіло.

Вийшовши на кузов вантажівки, ти згадаєш Франка:

*“Невже задарма стільки серць горіли
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?
Задарма край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців?”*

До цього часу кров борців за волю України палає більше семи століть. Перші її гарячі краплі

золи наша земля затремтіла від копит монгольських орд. Наш народ стримав ординців своїми грудьми. Він врятував європейську цивілізацію від азіатського варварства, заплативши власною державністю.

Невдячні сусіди скористалися з нашої ослабленості і посунули як сарана на українські ниви, села й міста. Ніками наш народ не випускав з рук зброї. Відчайдушні козаки, безстрашні гайдамаки, нескорені опришки писали славні сторінки історії рідного народу.

Чому ж ми, велика нація, до цього часу залишаємося найбільшим колоніальним населенням азіатської імперії, що намагається реанімуватися, змінивши назву? Наперед тому, що ми радше воювали за чужі інтереси, ніж за власні. Більше десяткох мільйонів українців злягло за роки Другої світової війни. А що ми дістали вгороду? Голод у сорокових роках і напівголодне живочення нині, масові депортації, тюрми, пограбування нарешті, найтяжчу рану за всю історію людства – порію на Чорнобильській атомній електростанції. Нас від'єднувало самоїдство, нас обезкровлювало братоубивство. Рідні брати могли воювати за московську імперію під триколірним прапором, за таку саму імперію за червоним прапором, в анархістських загонах під чорним прапором, у національних збройних силах під прапором синього неба і золотої пшениці. Чуєш відлуння: Петлюрівське стерво, – сказав Андрій, – мати Росію продаєш галичанам? Ми їх у Карпатах били до смерті, ми не хочемо австрійського ярма”. Оверко засміявся, підкинувся козакам, зупинив хлопчика, що вихопив на Андрія шаблю. Хлопчак став колупати з досади шаблею в стіну, спека дужчала й дужчала, Андрій не опускав шаблю, кров текла в рукав, він стояв перед братом Оверком, готовий до всього. “Що тобі оце згадується? – допитую Андрія. – Переможець. – Одеса чи Очаків?” – “А згадується мені згадується батько Половець і його старі слова...” Оверко перебив, подивився на південний захід. Майстрів

віятиме, – сказав він, – коли б дощу не навіяв...”
“І його старі слова: тому роду не буде переводу, в котрому браття милують згоду”.*

Часи змінилися, а чвари залишилися. Тепер вороги намагаються розділити український народ на міжконфесійній основі, протиставляють галичан дніпряням.

Невже ж і нині не розуміємо, що нам не можна ділити, бо Україна – одна і єдина? Або ми станемо рабами на її захист або впадемо знесилені у братовбивчій боротьбі. Ми знаємо: хто наш ворог, на що він сподіється, яка наша основна мета. Знаємо! Наш ворог – більшовицька імперія, його опора – імперська компарсія з карними службами, а наша основна мета – незалежна соборна Українська держава.

Новий союзний договір не дасть нам нічого нового лиха, нових трагедій, нових Чорнобиль!

Новий союзний договір – вирок винищувати українську націю. Чи може встояти незалежна Україна без національних збройних сил, без золотого, валютного і валютного фондів, без власних митниць і державної безпеки, без самостійної зовнішньої політики? Новий договір про союз суверенних держав – це більшовицька казка, яких чимало нам розповідали з 1917 року. Ми вже могли переконатися, як об’єднає більшовицька партія поневолені народи.

Новий союзний договір – це линва, до якої нас в’яжуть, закувавши в ланцюги; це тюрма, в якій нас нав’язує Москва.

Новий союзний договір – справді новий, але він хомут для нашого народу, щоби ми і наші нащадки не втратили власну ниву і віддавали окупаційним чиновникам.

Твій голос тремтів на вітрі, який пронизував, освіжав. Ти закликав прислухатися до голосу нації.

* Юрій Яновський. Вершини.

звуків, подивитися на їхні підняті в молитві рученята. Вони благають: “Союзному договору – ні!”. Коли попросив замовкнути і прислухатися до голосу з могили героїв – жертв більшовицького терору, які вимагають також: “Союзному договору – ні!”, на якусь мить на полонині знову опанувала тиша – і здавалося, що земля дихає тисячами людей і відчувається єдиний ритм ударів серця; в єдиному шуриві гармонійно злилися земля, люди й небо.

Могильна тиша злилася з людьми. Чи не відлунали вранкові слова про жертви тіла й душі в боротьбі за волю? Слова схилилися в задумів. Ти знайшов мідь і кував з неї слова. Між тобою і громадою вже не було межі. Тепер вона була готова йти за тобою, як загіпнотизована, бо твої слова були її словами. Ні, промовець не шукав захватки, про це він й не думав. Хтось повинен зачинати слово, щоби співав весь майдан? А тут, під високим небом, з вітер легкий, як янголові крила, слова не тільки розлягалися по горах, спадаючи в долини, а летіли вгору, до неба з чистими, як святковий обрус, хмарами.

Поклянімося під чистими березовими хрестами, над могилами мільйонів українців, замордованих у більшовицьких катівнях, перед Богом і Україною, національним жовто-жовтим прапором і червоно-чорним стягом української революції, що не допустимо нового ярма – союзного договору.

“Клянемося!” – вирвалося із сотень грудей. Ти аж здрігнувся, та знову опанував себе. Навколо не безлюдна степа, а зелений храм. Не байдужі відвідувачі, а ревні яничари причащаються твоїм натхненням.

Поклянімося протиставити більшовицьким яничарам нашу масову непокору як підмогу демократичним виступам у парламенті. Знову: “Клянемося!”. Тепер вже краще. Присяга сколихнула верхів'я карпатських гір і полетіла на широкі простори, долинула до обрію і зрунулася не до хреста на вершині, а до сонця – і не світило виринуло з-за білої хмарини. “Я з вами!

Я з вами!” – передавало його проміння божественною ангольською мовою, мовою без слів, мовою духу.

Поклянімось боротися до кінця за незалежну Українську державу, як єдиний порятунок для української та всіх народів на землі наших предків, які разом з нами протестують проти нового союзного договору.

Не промінь, а тоненька павутинка з далекого неба торкнулася долоні: ти потягнув – і сонце обізвалося голосом: “Клянемося, клянемося!”. Чи то планети, чи ангели, чи божителі, чи рахмани зі священної країни повторюють до громадою:

“НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА АБО СМЕРТЬ!”

Ти підійшов до краю кузова вантажівки і згорнув білого плаща, але вони розкрилися на лету. Підскочили і понесли тебе над полониною. Хіба маєте мене за пораненого в бою, де поліг не один січовий стрілець? Тебе несли як тріумфатора. Куди несли і для чого ніхто не знав. Що вело людей? Хотілося звільнити людських рук, піти по землі разом з людьми, а вони тебе вище й вище, аж доки над горою не закружляв спірали спадаючи і спадаючи. Цар птахів наближався до тебе і зупинився майже над головою, мов зачаклований.

Громада стала – і ти зіскочив, махнувши рукою вгору. У відповідь беркут кивнув крилом, повернувшись до сонця, розчинився в його промінні. “Познайомилися”, промайнула думка і випурхнула усмішкою. А ти з’явився з того світу як посланець, який погледів на грішну землю і прагне допомогти нам, а ми не грішні і не приймаємо благодаті?

Священик поклоном подякував тобі і потім, якось раптово приклав до неї вуста, а потім притиснув до грудей. Старенький пан-отець ласкаво поглянув на тебе і зворушливо перехрестив. “Беркут – це знамення Божє. Для тебе!” – розважливо і таємниче шепнув тобі. “Ліпше було би для нас усіх”. “І для нас усіх”, – шепнув, щоби почули ті, хто стояв найближче.

Ви йшли – і він вів тебе до освяченого хреста. Вкляк почав молитися, а за ним – громада. Чи треба було закликів до єдності перед блаватним склепінням, з якого доглядав Творець? Люди зверталися до Нього. Їхнього суголося не порушував вітер, як тоді, коли вони прилягалися за твоїм закликом.

“Бог почує наші слова і допоможе”, – вусатий постанець шукав твого підтвердження. “Допоможе”, – і його уста розплилися, а в очах скупалося сонце.

...Односельці полковника дивляться на тебе. Що сказати їм? Залишити із сумом – це вбити надію в людей, які повірили тобі, коли ти приїжджав до них, прискіпував самотності. Тоді цвіла калина – батьківська хата Коновальця загадувала світлий земний рай. Нічний вибух наповнив повітря гаром, що подразнював очі, носа, горло, наче хотів позбавити людей радощів від того оновленого життя, яке увірвалося в село.

Серед селян снувалися розповіді про двох солдат, які в мить вибуху втікали в придорожні кущі, а потім вилетіли стрімголов на мотоциклі. Цього було досить. Зводівання на кару марні – ти розумів і не хотів нікого покарати. Та й чи карі вимагають ці люди? Може так, але їх мучить інше. Пропала праця, якій вони віддавалися в такому натхненні.

Ти не кажеш ні слова. Підходиш до скульптора, який майже стримує сльози. Пам’ятник можна відновити, бо ж креслення збереглися. А як його ставити? І тут ви незгодні: навпроти зірваного. Залишити сліди злочину! Вони знають вороги, що нащадки полковника не забувають того, як двічі вбивали провідника. Присутні полегшено дихають. Їх вже не ятять перекошені від вибуху двері, збиті шибки у вікнах. “Відновимо!” – одне слово, а в серцях людей полегшало на душі.

“Що подати в пресу?” – запитує журналіст, колишній студент. Хіба не зрозуміло? Війна пам’ятників. У повітрі запахло громадянською війною. Другого дня

столична газета так і напише на першій сторінці. Ви стоїте в задумі біля розшматованого пам'ятника борцеві за волю України, під будинком з вибитими вікнами, де першим музей полковника.

Ще до твого від'їзду розпочинається робота. Почуваючи твоє "відновимо!", сусіди взялися прибирати в музеї. Збирали уламки скла, розбиту черепицю. Тихий вітер розвіює запах диму і приносить чари липневого цвіту.

Пожовтіє й опадє листя, притрусить землю першим сніг – і ти вітатимеш односельців полковника з волею сінням його бронзового образу біля вітцівської хати.

Його вбивали двічі. Вперше – як людину, вдруге – як її художній образ. Вперше – далеко на чужині, вдруге – біля батьківської хати. Вперше – на сорок сьомому році життя, вдруге – на сто першому році уродин.

У твоїй пам'яті назавше вкарбувався похмурий вітряний день 10 липня. Десятки людей стояли в ряд біля садиби, бо не минуло й місяця після того, коли столітній ювілей Полковника урочисто відкрили першим пам'ятник і невеликий, але дорогий, з естетичним обладнаний музей. Уклонитися рідній оселі вождя української революції приїхали люди з різних континентів і б'ється українське серце.

Злочин більшовицьких вандалів не був одиноким. На ж липневої ночі зірвали пам'ятник ще одному провіднику в сусідній області. А до того окупанти по-звірячому вивели на горі Жбир пам'ятник українцям, які поклали свій кров у Другій світовій війні. Конаючий кривавий ведміль виводить війну нашої історичній пам'яті. Нам закидали, що ми мовляв, теж знімає пам'ятники вождям тоталітаризму. Це – правда, але неповна. Пам'ятники найбільшому вождю ХХ ст. справді демонтували, але на законній підставі, а ухвалами органів державної влади, привселюдно. Їхні противники діяли під покровом ночі, як злодії.

Ми переносили образи чужих зайд, а вони знімали пам'ять про наших національних героїв.

Тоді одна червоноберетна журналістка написала, що в горі Жбир повіяло свіжим повітрям. Насправді у по-
вже дихала громадянська війна, наближалася три-
енкаведистська диктатура.

Кого лякав Євген Коновалець через півстоліття після
чної смерті? Не треба мудрувати. Два злочини, але
злочинець, один спосіб, одна мета.

Бороги українського народу мирилися з Декларацією
державний суверенітет України, але чинили пере-
справжній, а не паперовій державі. Пам'ять Євгена
альця бунтувала проти такого нав'язаного сувере-

Якби українську національну революцію 1917-
років очолили не м'якотілі лідери соціалістичної
ації, а молодий вольовий галичанин Коновалець,
результати тогочасних національно-визвольних зма-
могли би бути інші. Як талановитий воєначальник
Коновалець вже тоді творив національну армію, яка
проможна захистити Українську державу, армію, яку
ментували залізна дисципліна і покірність старшині.
Чи не тому січові стрільці перемагали найсильніші біль-
вицькі військові частини, а 15 листопада 1918 року
впрощили втрое чисельніші війська гетьмана Скоропад-
кого, в яких верховодила російська вояччина?

Ідеї вождя української національної революції
внукають до тверезої оцінки становища України після
першого грудневого референдуму. Не даймо осліпитися.
Імперіалістична Москва зухвало ігнорує результати
референдуму, закидаючи нам на шию новий зашморг
озного договору. При владі в Києві залишилися ті, хто
позбувся комплексу національної неповноцінності і ще
став безповоротно на позиції повної незалежності,
тратує суверенітет як російську матрешку.

Наш ідеал – незалежна, соборна, демократична
Україна! Ми мусимо стати цивілізованою європейською
цією, а для цього нам треба ставити інтереси нації вище
інтересів окремих партій, забути про міжконфесійні

конфлікти, відкинути властиві українцям самоїдство і заздрість.

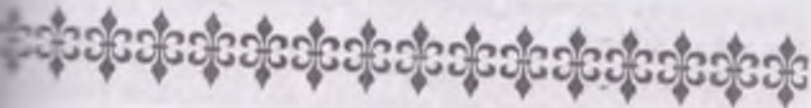
Як державний народ ми повинні вшановувати вояків-борців за волю України. Відновлений пам'ятник Євгена Коновальцю стоятиме як данина його подвигів, а залишки зруйнованого нагадуватимуть про часи мученицької національно-демократичної революції, яка принесла свободу.

Євген Коновалець! Вороги вбивали його двічі. Але зустріте вже не вб'ють!

Пластуни заспівали пісню про червону калину, кетяги якої тримали в руках. Громада підхопила. Зажагурилася наша Україна, не буде напасник топтати пшеницю. Січові стрільці йдуть до бою проти північного червоного дракона. Їх веде Полковник. Природа несправедливість: і легенький вітерець полегшує нашого війська, і червоні грона калини нагадують козацьку славу, а ще вгорі беркут. Кличе в небо!

ЗГОРТКА ОДИНАДЦЯТА

СЕРПЕНЬ

*Буря. Декларація. Ворожі підступи. Переворот.
Спалене село. Незалежність. Зрада.*

Роздуми про майбутнє.

Твій виступ тричі переривав вітер. Підхоплюючи придорожний пісок, свавільний нападник осліплює людей, піднімався до самого неба, ніби бунтував просячи пошанувати хреста на символічній могилі. Сірий день гнічував незбагненним смутком, а примхливий зухвалець передвіщав небезпеку. Та люди не відступали, стояли вкопані, охороняючи долонями від гострих піщинок обличчя, омиті сльозинами. Повстанці в одностроях протиставили вітрові прапори, національний і революційний, їх почерк варта окрилювала воскреслий народ.

Ти перед мікрофонам оголошував вирок минулому, бо воно тримало нас за ноги, било в коліна з хижим розміром повалити на рідну землю; тоді чужинець став на груди і придушить кирзяком, заюшеним кров'ю. Це було завжди.

Ми дивилися в руки загарбникам. Може вони подарують як милостиню свободу? А вони показували і шомполи. Ми, наївний народ, не хотіли розуміти, що загарбники не знають ні моралі, ні милосердя. Вони жають слабих і визнають не чуже право, а силу.

Ми терпіли, як терплять покірні воли. І вони збиткувалися над нами.

Ми стрепенулися в чорнобильському вогні. Над нами нависла чорною радіоактивною хмарою катастрофа. Перед нами зазіяла прірва, навколо нас туман, який пронизують промені ранкової зірничі, Зірничі С. Як дійти до неї?

Щоб відповісти на це запитання, ми звертаємося до нашої історії, до пам'яті предків, які поклали г

вою України на полі брані, які віддали за неї життя в сталінських і гітлерівських катівнях, які загинули в студених снігах Сибіру. Їх мільйони, десятки мільйонів. Жоден народ у світі не зазнав таких страшних жертв у боротьбі за свободу.

Трагедія українців у тому, що ми, втративши державність, були розділені між сусідніми державами. Вони вели нас на братовбивчі війни. Наші предки захищали чужі інтереси, гинули за них і не наважувалися постояти за свої права. Нас роз'єднували, нас нацьковували одних на інших. Ми знесилювалися в міжособній боротьбі за сухарі в жебрацької торби, яку підкидали нам московські штрапи.

Наш порятунок – у єдності нації! Нам не допоможе ніхто. Ні Москва, ні Варшава, ні Берлін, ні Париж, ні Лондон, ні Вашингтон? Свободу ми можемо здобути лише власними силами, власною працею, наполегливою боротьбою.

Вкотре ти полинув у далекі повоєнні часи. На галицькі насилали юнаків з Наддніпрянської України, родини яких знемагали від більшовицького голодомору. Та й між ними галичанами не було згоди. Чвари розчавлювали нас, а ворог радів.

Нині ми, галичани, дихаємо вільно. Але це ще не демога! Пригадаймо, як півтора року тому червоні кушанки цькували мирні демонстрації озвірілими бійками, били міліцейськими кийками невинних жінок, кидали з оскаженілою люття у “чорні воронки” мирних людей. Демократична влада утвердиться лише тоді, коли народ одностайно підтримає її. Скажете: а що нам дала ця влада? Купони? Хіба в тих областях, де всевладно панують більшовицькі верховоди, не такі самі купони? І за тяжке становище лягає не на демократичну владу, а на компартійну номенклатуру, яка довела наше життя до катастрофи. Скажете: до влади знову прийшли коритники. Так, і в нинішніх органах влади є

нечесні, бездушні чиновники. Їх треба вигнати, очиститися від них, бо вони компрометують тих, хто навіть у жалюгідних умовах намагається полегшити життя народу. Запам'ятаймо: хто не хоче нині слухати демократичної влади, той буде завтра слухати накази більшовицько-омонівських опричників.

Перед нами один ворог – деспотична більшовицька імперія. Її прихильники знову розділяють нас. Як згадаймо слова великого пророка Єремії: “Їхній язик смертоносна стріла, він оману говорить: устами своїми говорить із ближнім про мир, а в нутрі своєму каже свою засідку...”. Після підписання союзного договору засідки виповзе гадина і знищуватиме нас отруєною слиною.

Урочистість з якимось смутком. Тебе не здивувало, що на могилі виступив директор школи із сусіднього містечка. Більше року тому він при допомозі райкомпартії виборював депутатський мандат. Не вийшло! Його вчитель історії переповідав більшовицькі злочини XX ст., хоч перед ним стояли не школярі, а літні хлопці, які зазнали немало лиха від поневолювачів. Та Бог буде йому суддею! Кожен повинен увійти в йорданські води, очиститися від вчорашнього бруду і розпочати нове життя. Директор до тебе не підходив, а ти до нього. Між вами завше пролягала смуга взаємного несприйняття. У політехніці ти зіткнувся з його сином, чванькуватим молодиком, для якого не було іншої мети, як висунути його і привернути до себе увагу. Коло інтересів самого директора сконцентрували такі слова: “Я, моя дружина, дитина і машина”.

Додому приїхали пізно. По дорозі накрапав дощ, огортаючи плащем меланхолійного настрою. Під дощем вала втома. Не дивно! Стільки днів без відпочинку! Як закручене колесо, а ти в ньому скачеш білком – не можеш присісти ні на хвилинку. “Вже потім скажеш дружині; тільки притулиш голову до подушки”.

заснеш. Які лише сни не лізтимуть в голову? До тебе приповзе гадюка з червоною п'ятикутною зіркою на голові, сичатиме, а потім кричатиме – і ти побачиш, що вона з головою ректора, який погрожує, як і тоді, коли ти виступив проти нього: “Мені жаль тих хлопців. Скоро їх усіх схоплять!”. Не схопили, а вже два роки минуло. Як летить час! А ти не помічаєш, хоч подія випереджає твою; кажуть, нема коли вгору глянути.

Гадюка втекла, а білка в колесі не знала спочинку: швидко прискорює рух, обертається, обертається, обертається, аж колесо переходить у плавну дорогу. По центральному проспекті міста йде процесія, ти – попереду. Люди несуть хоругви і співають: “Боже, нам єдність подай”. Томусь повторюють ті самі слова – від вулиці Личаківської до Оперного театру.

Цю пісню-благання два роки тому ти чув у Москві, на Старому Арбаті. Літні галичанки в національному вбранні домагалися батьківської церкви, яку потоптали безземні поневолювачі. Син показав того, про кого тільки заговорили у Львові; він стояв у брамі найближчого скринку і курив, біля нього жінка. Коли підходили журналісти, курець зразу підбігав і ставав за голодувальниками. Згодом ти побачив один з таких фотознімків у московському чи київському журналі – і від нього повіяло гучністю: від цього чоловіка не випромінювався той дух, який виблискував у зіницях віруючих жінок; в його погляді – олово ненависті, говорити про якусь шляхетність – годі. Чому він з'явився в імперській столиці, перемагаєшся з часом, бо ще не раз доведеться зустрітись з ним. Для таких не існувало компромісів: або приймаєш його думку, хоч би якою хибною вона не була, або ти – ворог.

Нерідко ти задумувався над парадоксом його популярності. Напевне, суть у тому, що він доводив до безсвідомого прагнення маси і виступав як її трибун, а злість, якою роздирав інакшесудомців, сприймалася за

патріотизм. Ти дивився, як з його олов'яних, вицвіти-
очей летіли стріли і креслили гострі кути блискавки.
Якщо стріли призначалися для опонента, то гострокін-
блискавки мали поразити всіх, хто стояв осторонь
вами, мовляв, також так буде, коли не підете за мене.
Казав йому мудрий колишній дисидент:

“Ти, побратиме, не шукаєш прихильності серед
противників, а відганяєш друзів, підштовхуєш їх до табора
ворогів”.

Колись, у мордовському таборі, вони їли з однієї
тюремної миски, ділилися одним сухарем, а тепер
не могли порозумітися. А може він, борець демонічної
пристрасті, повірив у своє особливе призначення? Чому
на таку місію натякали його вусики? Але вони блискуче
нагадували карикатуру, бо їх пшеничний колір
відрізнявся від чорної латки під носом кумира, як чорна
біла копія від різнобарвного оригіналу.

Сумні роздуми... Над нами гойдаються вчорашні
демони, тягнуть нас за поли. Ми – найнаївніший народ
світі. Ми – вічні раби, які хочуть на сльозах виходити
героїв. Ми відзначаємо власні поразки, забуваючи про
перемоги. Для нас апогеєм героїзму – Берестецька перемога
а не перемога під Конотопом, де козацькі війська гетьмана
Івана Виговського розбили вщент москалів, їхню
тисячну орду. Наш ідеал – анархіст Іван Сірко, що
лягає тінню в образі навіженого Н з олов'яними зімкнутими
руками. Ми читаємо історію народника-соціаліста Михайла
Грушевського – не державників Дмитра Дорошенка,
В'ячеслава Липинського, Стефана Томашівського, Василя
Крип'якевича... В час, коли треба будувати державу,
вишукуємо серед патріотів агентів КГБ лише тих, які
вони не миряться з невіглаством людей вчорашніх,
хочуть слухати їхніх нісенітниць і чимчикувати з минулого
в позаминуле. А ті гейбипровідники партизанства
Грушевського з Грушецьким, опришків з опричниками
дивляться на Україну через задимлені часом окуляри.

проти чого застерігав Юрій Липа з гіркою іронією: "Україна – це поле, де стоять вітряки, де торгують свинячани м'ясарі, а мукою – мельники, де важко ходять санчоганси і легко їздять донкіхоти. Їздять, маючи в собі заряд абсолютного динаміту. Все, що їм до голови приїде, роблять".

На майдані перед Оперним театром донкіхоти видають тобі записки, просять чи вимагають, щоби їхне слово пролунало перед десятитисячним вічем. Один приїхав з Канади, інший з Британії чи Сполучених Штатів, а ще є такі, які начебто репрезентують живих випадків самого Рюрика. Виявляється, десь у далекій країні відгукнувся наш рідний король. Яке щастя знайти цього монарха! Однак його право на київський престол суперечує інший князь, поважний, ще й з подвійним званням, по-українському не вимовить слова, а прагне повернутися до своїх підданих. Через перекладача чи живим європейським суржиком? А нардепи? Тут ще й сумніватися грішно: кожен вважає себе законодавцем, що не гірший від Солона; поспробуй не дати випустити. Високий гуцул з вусами як смоляними шнурочками сам промовив до народу, а тепер каже, що нема чого далі продовжувати віча. О Боже!

Минає більше двох годин. На місто мало-помалу опускається вечірня пелена. Ти змушений припинити виступи. Треба закінчувати, щоби хтось під кінець не облив ложки дьогтю. Напевне, як розпорядник, ти хочеш, маєш право сказати кілька речень. Отож, промови, як і передбачено сценарієм, щоби люди розійшлися з гуртхненням.

... Йдучи на нинішнє народне віче, кожен розумів, що проголошений республіканським парламентом День незалежності ще не дає нам підстав для святкового настрою. Декларація про державний суверенітет України – це закон і не реальність. Вона передає політичними словами наші наміри. І тільки!

Проголосувавши за Декларацію, яничари з групи Гуренка не мають жодного бажання надавати їй конституційної сили. Свої надії вони пов'язують з горбачовським проектом “оновленого союзу”. Фарисейство імпермутації має ще одну мету – зберегти панування компартійних феодалів у дещо європеїзованому необільшовицькому Вавилоні, хоч кожному зрозуміла неминучість його краху і злочинність дальшого існування.

Советський Союз, кажучи словами Святого Писання, став “оселею демонів і сховищем усякому духові нечистому, і сховищем усіх птахів нечистих та ненавидимих, бо лютим вином розпусти своєї він напоїв всі народи”.

Чи можемо ми надалі залишатися у більшовицькому Вавилоні? Звернімося до Книги Вічної Мудрості. Чи не до нас промовляв голос із неба? Чи не нам радить в Об'явленні святого Івана Богослова: “Вийдіть із неї, люди мої, щоб не сталися ви спільниками гріхів її, і щоб не потрапили в карання його. Гріхи бо його досі досягли аж до неба, і Бог згадав про неправди його?”

Щоби не стати спільниками злочинів більшовицьких верховодів, мусимо твердо заявити: “Советській імперії – НІ! Союзному договору – НІ!” Мусимо вийти з більшовицької неволі і побудувати незалежну державу.

Народи Балтії показали нам силу народу, яка є основою нашої ідеї державної незалежності. Доки ми будемо рабами власної покори? Доки ми будемо стояти на розпутьті велелюднім з простягнутою рукою? Доки ми будемо просити в імперських чиновників вирощеного на нашій рідній землі хліба?

Кажуть, що гуртом легше навіть батька бити, а тим більше роблять висновок про недоцільність (і навіть неможливість) виходити з імперії. Справді гуртом легше бити і батька. Кого лише не били одурманені більшовицьким демоном діти поневоленних народів? Корейців били, японців били, афганців били... А за що? За те, що вони не хотіли бути московськими рабами? Хіба вони заважали

Кажуть, що Советський Союз буде стабілізатором світової системи безпеки, а добрі західні капіталісти обляжуть нас. Та задумаймося, чи ті капіталісти зацікавлені в сильній більшовицькій імперії, яка до цього часу не відмовилася від химерних планів побудувати комунізм у цілому світі, щобто прагне панувати на цілій планеті. Нема сумніву! Захід може надати советським рабам якусь допомогу, як чинять добрі люди, кидаючи камені в капелюх гіркою п'яниці. Вони не дадуть нам смерти з голоду. А на більше не сподівайтесь! Уярмлені імперському хомуті народи не дочекаються полегшення, вони подолають відставання від цивілізованого світу. "Совлений" союз голодних народів як злоякісна пухлина розскакатиме ракові метастази за свої кордони. Доки існує імперія з ідеологічними претензіями на світове панування, така думка про мир залишиться утопією.

Ми дійшли до прірви. Мусимо взятися за руки і відвратитися, щоби не полетіти в темні провалля. Нам загрошують зліва і справа демони зла і ненависті. Одні радять зав'язати очі і сміливо йти вперед. Такі ведуть нас на явну смерть... Це – необільшовики, яничари, мутанти, інтелектуальні сексоти типу Баріса Алейнікова. Інші намовляють нас перестрибнути прірву. Це – ультралиберали. Серед них немало людей, які віддали за Україну свої найкращі літа, здоров'я, талант. Дуже прикро, що вони опинилися в одних об'єднаннях з авантюристами, егоїстами і провокаторами.

Ми ще нічого не маємо, а вже починаємо ділитися, закликаючи ворога серед тих, хто думає інакше від нас. Зрозуміло, що ми врятуємося лише тоді, коли виступимо як єдиний народ. Об'єднаний князями народ створив велику Київську державу. Об'єднаний народ здобув великі перемоги під булавою гетьмана Богдана Хмельницького. Об'єднаність за часів Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи служила нашим противникам і не могла нам змоги вирватися з вікової єгипетської неволі.

північного сусіда. Чвари в провідництві викопали могилу під фундаментом соборної України в революції 1917-1920 років.

Задумайтесь, чи не так діє ворог нині, підкладаючи вибухівку під незалежну Україну. Він вже провів перші репетиції на горі Жбир біля Ясенова, в Старому Угринові, в Зашкові. Коли три роки тому нам хотіли нав'язати галицький Карабах, ми протистояли і вистояли. Під гаслом "Єдність!" об'єдналися усі люди доброї волі – українці, росіяни, поляки, євреї, вірмени. Нам підкинули міжконфесійні конфлікти, а тепер задумали протиставити демократичній владі пограбованих більшовицьких імпермутантами людей, кинути підозріння на демократичні органи державної влади і управління, прогресивні національні організації. Чого домагаються імпермутанти – секретарюківці, відомо всім. Вони хочуть і далі жити при комунізмі, щоби їхні дружини щодня сметану з того молока, яке за безцінь відбирали від сиротлих дітей. А чого добиваємося ми нерозумними чварами Нових замарстинівських катівень, нових сибірів, нових чорнобилів!

Імпермутанти стріляють у Галичину, яку Бог врятував від більшовицького знищення, щоби вона не вмерла в Україні. Якщо ми налякаємося вибухівки державно-терористичного відомства, якщо ми полакомимося обіцянки більшовицьких фарисеїв, якщо ми сваримося між собою, тоді можуть бути втрачені демократичні здобутки в Галичині, а Декларація про державний суверенітет України буде спалена на оргіях очмаючих необільшовицьких яничарів.

Поклянімося перед Національним Прапором, світлою пам'яттю героїв національно-визвольної боротьби, перед чистими березовими хрестами, перед нашими німи поколіннями, що не дамо необільшовикам задушити Декларації про державний суверенітет України, що зламаємо імперські кайдани, що створимо мир

демократичну, правову, незалежну Українську державу, що будемо гідними Громадянами цієї Держави.

Будемо, бо Україна ще не вмерла!

Лунає Національний Гімн. До тебе підходять люди, кожен хоче щось сказати. Другого дня радіо відзначить, що такого організованого віча за останні роки місто ще не знало. Та ворог не змирився. Проти тебе щось готували. Твій однокласник навмисне приїхав у село, щоби попередити матір, бо стежать не лише за тобою, а й за сім'єю. Мусиш остерігатися. Через три місяці дізнаєшся, що загроза не перебільшена. Три місяці! А вони вже як подарунок. До міста приїде столичний компартійний вождь. На вечері у вузькому колі зайде мова й про тебе. "З ним треба кінчати?" – проголосить вирок місцевий сатрап, вирок проти тебе, адже ти назвав його головним імпермутантом в області.

Що вони готували тобі? Автомобільну аварію? Кулю? Удар ножем у серце? Каменюку в голову? Хіба не могли вкинути тебе з моста в зав'язаному мішку? Тут правові норми віддали перед вигадками підступників. Тоді ти не думав про власне життя. Не вистачало часу. Лише в лікарні почнеш перегортати сторінки пережитого і дякувати Творцеві. Трепет охопить серце і мозок. Що чекало твоїх дітей? Поглядиш по голівці доньку – і з очей поллються сльози. Батьки подумують, що так звільняєшся від болю, який мучив кілька місяців. Мовчатимеш, аж заридиєш. Донька витре спечені сльози. Не питатиме. Нащо запитувати? – не все можна передати словами. Якби все вербалізувалося, то, напевне, красне письменство охопило би всі наші почуття, вщипувало би душу. Не було би іншої мови, як, приміром, мова барв на папері, мова тіла в камені, мова зрівної скрипки. Та для цих розмірковувань потрібен час розглядання застиглого неба, а воно висить над головою колою стелею лікарняної палати.

"Ми покажемо цей мітинг на цілу Україну. За кошти кожного партії", – почувеш від компартійного імпермутанта

з телевізійного екрану. Що він, Секретарюк, плет- Показати рівень політичної культури нашого міста. Звичайно, можна спекулювати на деяких нотках. Ось оголошував: "Виступає поет Ростислав Братунь, народний депутат Радянського Союзу, який поки що існує". Невинний гумористичний відтінок, а ворог лютує. Як цей Дністренко, товариш, ні, вчора товариш, а нині пан. Дністренко наважується таке казати, коли кремлівське керівництво готується зміцнювати свою "імперію зла". Скільки ще він, вискочень, повторюватиме, що новий союзний договір – зашморг для українського народу? Доки насміхатиметься з більшовицької партії?

Вивчили на свою голову, а тепер... з ним не легко розправитися: знає закони (відмінник юридичного факультету!), якісь звинувачення шукати – марна праця. Провокаторів не допускає до порога кабінету. Який він Набув досвіду, а в тому винні ті, які не побачили безпеки за його легковажним усміхом і начебто не серйозно поведінкою. Так було, але тепер – вже не а ніщівний сарказм. Не емоції, а факти – їх заперечити не легко. Пробували скомпрометувати – не Духом не занепав, наступає далі. Партлідер зі зібрав компартійний актив навчальних закладів робити зі вченими, які стали на антирадянські Хіба не знаєте, товариші? Ради інститутів марно право позбавити їх вчених звань і ступенів. Чи тебе починають ще й звідти наступ?

Хтось вже писав вирок. Настане вересень. рада вчених мужів – і тебе почнуть роздягати колеги, переважно кандидати наук. Смішно, думати Ніби досить мати диплом чи атестат, аби тебе вченим? А мудрець Сковорода був кандидатом доктором? Ні, він дисертації не захистив, бо мандрував Україною: ночами накривався чистим небом, а на вечір мав шматок житняка; запив чистою водою, якої не мав чорнобильський біль, перехрестився, підніс руки до сам-

...правив під головою торбу, розклав витертого жупана – і поринув у сон.

А до тебе у сні приходив динозавр і дихав, аж сичав: “Есесесер”. Імперія конала, а її верховоди, як потопельники, хапалися за кожну соломинку, закликала національні народи не відмовлятися від підлеглості Москві, перебудувати з нею взаємини на нових засадах, хоча бачебто тільки так вдасться забезпечити матеріальний добробут і духовний розвиток підрадянських народів, розумозбагачення національних культур і загальну без...

“Держави, які утворюють Союз, є рівноправними державами міжнародного співтовариства. Вони мають право встановлювати безпосередні дипломатичні, консульські, торговельні та інші зв’язки з іноземними державами, встановлювати з ними повноважними представництвами, укладати міжнародні договори і брати участь у діяльності міжнародних організацій, не ущемляючи інтересів кожної з держав та їх спільних інтересів, не порушуючи міжнародних зобов’язань Союзу”.

Така “суверенна федеративна демократична держава” в столицю в Москві мала офіційну російську мову, герб, прапор і гімн, а ще президента, його заступника, уряд і парламент. Для чого вони, коли республіки мають жити самостійно, без диктату “центра”?

Заклик з “центру”, заклики до України приєднатися до цього договору доповнювалися відвертими провокаціями. У Львові розповсюджували листівки від якогось українського націоналістичного союзу, який закликав створити національну українську армію, бо наближається час хаосу і безладдя”, генералів називав кретинами, бандитами, дармоїдами, бо вони прислужують кретинові владі. “Україна без армії – не Україна!” – ці листівки попадали в ціль, адже біля нашого кордону загорілася сутичка між молдаванами і російськими військами. А ще гірше на Кавказі! Вірмени

вимагали повернути Нагірний Карабах, абхазі унезалежнювалися від Грузії. Дружба народів як розбитий горнець: частини розлетілися – не зібрати.

Притлумлені чвари вилізли з дідівської торби. Дивували світ, який не знав, що в СРСР жили не лише росіяни. Твої земляки на тлі незалежницьких настроїв балтійських народів виглядали покірними овечками. “Українців визволить маленька Естонія”, – з докором промовив твій товариш. Невже ж справді ми такі неповноцінні? Таллінський доцент Клара Халлік у самій Москві запитує: “А хто такі росіяни – одна нація чи може, п’ятнадцять?” Литовці проголошують незалежність і відмовляються приїжджати до “червонозоряної” і “білокам’яної” столиці. Латиші, такі мирні і ліричні люди, не забули натхненних рядків Яна Райніса про сосиски, які підставили груди, коли насувала чужа навала вітра.

Українська депутація діє навпаки. Ніби не росіяни ми, зламані малороси, найбільше прагнемо зберегти “імперію зла”, хоч вона за триста літ принесла нам суцільне лихоліття перед яким тьмяніють лихоліття татарські і турецькі. Наші предки добре знали те, хто такий є східний сусід. Якби зібрати все, що вони казали! “Москаль – не свій брат. Хоч добрий чоловік, та москаль і москалем дружи, а камінь за пазухою держи. Від москаля поли ріж та втікай. Прив’язавсь, як москаль. Мутить, як у селі москаль. Гарцює, як москаль на шнурку. Бачиш москаль право, та й збрехав браво. У ньому тільки як у москаля правди. Москаль ликом чваниться й коханий під ніс з ним пхається. Московські недоломки. Московська злидня збудована, та й злиднями годована. До Москви грішми, а з Москви з вішми”.

Кілька українських депутатів, головно з Галичини, придивляються до балтійців, а твердолобі малороси шукають ласки в москалів, забули предківську мудрість: “Служив Москві, Йване, а вона тебе гане”. Виходить кремлівську трибуну інвалід афганської війни.

обрався на милицях скалічений на чужій землі, та ніяк не отямиться, слиною бризкає в залу: “Родина, партія, комунізм”. (Через таких з нас не тільки європейці злятимуться, а й засмаглі папуаси). Сакральні слова звучать сакраментально – всі встають, як завше, тривалі і веселі. Два українські письменники сидять, але й вони витримують натиску тисяч очей. Герой? Земляк? А чому не вшановуєте?

Інші народи вже не приховують своєї зневаги до революціонерів. На всесоюзній науковій конференції в Москві вперше вимагає уваги до себе сибірський татарин. Він – найупослідженіший народ у цілому Радянському Союзі. Кожен п'яний росіянин ображає нас: “Нема на світі татарська пико, Єрмака”. Століття минули, а вони, найзамовчаний і зневажуваний народ, не піддалися революційному натиску – і, нарешті, заявили про свої права. Після доповіді в залі підскакує літній смуглий татарин і кидає звинувачення оракулові компартійної конференції: “Ви жодним словом не згадали про чотиринадцятий понтійсько-грецький народ. А ви ж не знали?”

Твої земляки, як у рот води набрали, а на твою принесену руку зі сцени не дивилися. Треба самому виступати, не чекати дозволу: часи змінилися, мовчазний протест через схвалення всього, що проголошене з трибуни, вибухав бурею незгоди, осуду, самочинних прокляток “старшому братові”. Ти згадав Плач Єремії: “Ця земля Господня, що ми не погинули, бо не покінчилось його милосердя...”. У поїзді, в одному купе, з тобою сиділи земляки. Чому вони не писнули на науковій конференції? Чому не виступив професор з червоним носом? Чи він згадує лише в “жовто-блакитну бестію”, а про справжніх ворогів свого народу мовчить? Та й чи свого?

Сміливо на трибуну вийшла із зали Клара Халлік. Вона вимагає інтернаціоналізації! Треба зрозуміти, що робітничий клас національний, тому він повинен мати свою

комуністичну партію, а КПРС мала би перетворитися в союз таких партій. Виважено, але безкомпромісно. Чи так вона думає насправді? А може балтійці не висвітлюють зразу всіх своїх карт, доки не настав час? Різчленувавши КПРС, легше йти далі, розбивати “тюрьма народів”. За два тижні до гекачепістського заколоту Михайло Горинь відкрив тобі свій висновок: “Якщо КПРС розколеться до свого з’їзду, імперія не втримається”. Він сидів на лікарняному ліжку, а ти біля нього. Прогноз хоч оптимістичний, але не такий вже неймовірний. У колишньому гранітному моноліті з’являлися одні за одними політичні платформи. Ортодокси не поступали за принципами, а навальний наступ нових потреб розбивав заяложені догми вщент. Без лібералізації імперія приречена. Ні, всі нинішні біди через лібералізацію замкнуті державні кордони на міцні засуви, встановлений жорстокий режим, змусити всіх сумлінно працювати і піде, як по маслу. Чекістський генсек попробував нічого не вийшло, звинувачували не його, великодержавного трупа, а номенклатурне доквілля, начебто воно не тидіяло наведенню дисципліни. Ще гірше – наступали шукали інших доріг; знову провал за провалом, перевертати вітри на новий напрям не вдалося.

Національні питання, які тлумили сім десятиліття, політичним потеплінням вилізли з темниці на світло оголили приховувані лахміттям виразки. Імперія здивувалася: яка була дружба народів – і все це в шкереберть! На московській конференції в герці зібрали вірмени й азербайджанці. Ми добиваємося спротиву національного самовизначення. Чому наші сусіди? Нагірному Карабасі відірвані від нас? Високий партійний функціонер з Єревану став на прою з бакинським партійним товаришем. “Отак однодумці-інтернаціоналісти обмінялися взаємозвинуваченнями в імперіалізмі”. Емоцій, але з усвідомленням своєї зверхності приєднався Аркадій Вольський кавказький поєдинок. Його висновок

туди примирювати гарячих кавказців. Азербайджанці мали свій аргумент: цивілізовані народи дотримуються принципу непорушності державних кордонів, а ви, вірмени, чванитеся давньою культурою і зазіхаєте на нашу землю.

Скривджені вірмени тикали в двадцяті роки: вусатий грузин підкинув сусідам яблуко чвар. Несправедливо! Хоч про трагедію своїх предків у Османській імперії не нагадували, вона висіла над диспутантами.

Коли при кавказькому диспуті Вольський дотримуввся позірною нейтралітету, як начебто об'єктивний суддя з молотком у руці і прагненням правди в голові, до тебе поставився упереджено спочатку. “Хто вам, Святославе Романовичу, забороняє користуватися жовто-блакитним прапором?” Можливо, твої слова прозвучали перше серед такої публіки, яка не знала і не причиняла тобі трудно зрозуміти феномен України. Кожен знав своє, а ти заступався за всіх. Нащо інститут других секретарів республіканських компартій, якими наставляли з росіян. перебуваючи у Вірменії, ти дізнався про високого тамтешнього функціонера, який не вивчив мови місцевого люду навіть у президію сідав разом з перекладачем, а той пермачив слова промовців, бо ж у республіці своя державна мова, хоч прибула номенклатура розмовляє російською. Задля якогось росіянина, хоч і високої партійної партії, на його мову переходити не будуть.

Той, кого називали карабаським диктатором, перечив вдруге: в Україні завжди другими секретарями були українці. Ти відповів, що менше сорока років тому республіканську компартію очолювали не українці, а росіяни, євреї... “Ну, було, – оправдовувався Вольський, – гепер нема”. А скільки лиха нарobili вони Україні?

Принаймні п'ять разів заперечував тобі “земляк”, назвався Вольський. “Я знаю, бо також з України”. Новок з кожної його репліки підводив до одного: ви, росієроси, самі винні, бо не вмієте захищати своїх прав,

розумово слабенька, провінційна”. “Непошана до старини, до свого минулого, до історії народу є ознакою зікчемності правителів, шкідлива і ворожа інтересам народу”.

Та чи тільки до історії, культури? Бездушність правителів тотальна. Після “визволення” спалили українське село, де мирно з діда-прадіда жили хлібороби, а за “розвиненого соціалізму” не зупинилися перед ще більшим злочинством, побудувавши недалеко від золотоверхої столиці загрозу для існування цілої нації.

Наприкінці квітня 1986 року світ з тривогою вимовляв незвичне українське слово *Чорнобиль*. Україна знає не зразу, що за якихось сто тридцять кілометрів від її столиці спалахнула Зоря Полин. Від українського народу приховували найбільшу техногенну катастрофу за всю історію людства. Лакували правду, як і правду про Великий Голодомор, про жертви насильницької колгоспизації, інші тяжкі злочини більшовицької влади проти української нації.

Чорнобиль розірвав завісу з історії України за останніми десятиліття. Перед злочинами більшовизму поблідли злочини найдикіших тиранічних режимів, що колись панували на нашій планеті. “Кожне дерево з плоду свого знається”, – сказано в Євангелії від святого Луки (6; 44). Злочини більшовизму виявилися такими, що не вписуються в межі людського уявлення. Його звірства в Україні показали, що більшовики перетворювали землю в пекло.

Перемога демократичних сил у Галичині винесла на світ Божий енкаведистські злочини у сорокових роках на наших землях. Якщо ще кілька років тому більшовицька пропаганда вважала вершиною злочинної діяльності вбитоє білоруське село Хатинь, то нині ми знаємо десятки таких сіл, які спопелили енкаведистські ординці та їх вистежі яничари.

Задумаймося над запитанням: кому не давали жити в галицьких хлібороби? Вони вирощували хліб і не

мали навіть на думці зазіхати на нечорноземні поля в Тамбовщині чи Рязанщині. Вони не запрошували вологодських юнаків наводити порядок у Галичині. Ці юнаків прислала більшовицька влада, яка претендувала на світове панування.

У серцях галичан не вмер волелюбний дух, і більшовики намагалися притлумити його Сибіром, тюрмами, кулями, пожежами. Спалені ними галицькі села – пам'ятники трагедії, вирок компартійній системі, пересторока нашому і майбутнім поколінням. Щоби цього не повторилося, Україна мусить вирватися з “імперії зла” і стати незалежною державою. Горбачовський союзний договір не врятує нас від нових Пірятинів.

Якщо “оновлена” федерація, що нав'язують кремлівські керівники, забезпечить щасливе життя, чому до неї тягнуть народи? Відповідь одна: союзний договір потрібний для того, щоби зберегти більшовицьку “імперію зла” від розвалу і вийти за допомогою західних держав з катастрофічного становища, а потім продовжити ленінську політику в боротьбі за світове панування.

Українцям не треба світового панування. Ми хочемо жити вільно на рідній землі, користатися плодами своєї праці, як це роблять цивілізовані народи Європи. Для цього необхідне одне – створити незалежну Українську державу. Її нам не дасть ні московський генеральний секретар, ні американський президент, ні британський прем'єр-міністр. Таку державу ми зможемо створити власними силами і мирним способом. Як до неї йдемо, бачимо на прикладі народів Литви, Латвії та Естонії.

Кремлівське керівництво гарячкує. Президент Горбачов заявив, що вже завтра розпочинається підписання союзного договору, а Україна приєднається до нього 10 жовтня. Нащо нам така ласка?

Хоч і не закінчено, але ти знайшов найголовнішу зв'язку злучив логічною ниткою дві трагедії, два більшовицькі

злочини – в Пирятині під Львовом і в Чорнобилі під Києвом. Подібність! Диявольська подібність! Сон зморив тебе серед ночі – і ти заснув за столом. Що снилося тобі? Як завжди, навколо снувалися різні потвори. Лише тепер ти побачив картини цієї ночі, яка так замучила. Над тобою стояв двійник з револьвером і термосив. Вранці почувався як побитий. Здавалося, боліла кожна кісточка, а попереду поїздка, віче і щонайголовніше – виступ.

Виявилось, що чекало гірше: радіо повідомило про переворот “з метою подолання глибокої і всебічної кризи, політичної, міжнаціональної і громадянської конфронтації, хаосу і анархії, які загрожують життю та безпеці громадян Радянського Союзу, суверенітетові, територіальній цілісності, свободі і незалежності нашої Вітчизни”. Червона хунта обіцяла створити за півроку рай для населення.

Повідомлення ошелешило не тільки тебе. Найбільше раділи номенклатурники, хоч сподівалися, що більша радість попереду, коли на центральних площах українських міст будуть вішати вниз головою тих, хто посягнув на їх владу. Компартійні перевертні витягали зі сховків і протирали партійні квитки, а потім бігли в райкоми залачувати внески. Лише тепер виявилось, чому хтось вистав до протилежного табору. Одні каялися, що лихий запутав, але в душі вони ніколи на поривали з комунізмом; інші терміново покидали місто і втікали у віддалені села, бо знали житейську істину, що в непевні часи треба втікувати, а не виставлятися.

В одному будинку панували протилежні настрої: на третьому поверсі обкомівці розробляли сценарій свого віста, а на другому – зібралися демократи, щоби обдумати зв'язку чи, як казали, тактику. Гнітила невизначеність – лише Богдан Горинь елімінував оптимізм на притишену мову, прирікаючи арешт гекачепістів через три-чотири дні. Коли ти підійшов до нього і запитав, як виступати на мітингу, він посміхнувся: “Ми проголосили Декларацію

про державний суверенітет України. Переворот відбувся не в нас, а в чужій державі”. Через чотири роки ти прочитаєш свідчення очевидця, який розповів про ставлення до пророцтва відомого дисидента:

“У це вірили, на це сподівалося дуже мало людей. Навіть ті, хто якось примкнув до нової влади, бігом давали задній хід. Правда, нині їм не нагадуйте, бо в нових історичних умовах вони правдиві щирі українці. Часом зустрічаю поважного респектабельного пана, який жовк напевно, під дуже щасливою зіркою, бо має у цей скрутний час усе, що душа забажає. Посада декілька творча дозволяє. А тоді я спинив його на сходах декілька поверху: не йди туди, на третій, у обком партії, сходи на другий, до демократів, зроби свій вибір у таку важливу хвилину. Він вирвав руку і почимчикував догори...”

Та чи тільки він? У Пирятині ти бачив райкомівських керівників; вони стояли осторонь, на відстані кількох десятків метрів від мікрофона, неначе були готували яку миті заховатися в куці. Все зміниться після 1989. Хто у день перевороту тряс колінами, впевнено вийде на імпровізованій сцені і зачитуватиме листа від обласного керівництва, насміхатиметься з тебе: бачиш, як ти живи. Я далі при владі. А ти? Може й віє. Чи ти журналіст, живе під щасливою зіркою? Ризик – великий ризик – для таких, як ти.

Десь з десять тисяч людей приїхало до Пирятини пам’ять жертв енкаведистських звірств. Там був повстанський курінь розбив їх військовий підрозділ. Розправу послали аж три дивізії. Село зникло, заросло травною, а в навколишніх селах про Пирятин, прославляли повстанського командира. Хто він такий, командир куреня?

Зібрались повстанці. Там під голубим небом

Провідник повстанців Називався Емек

Пісню склав місцевий житель за пам’яті повстанців, щоби його земляки пам’ятали: герб був на прапорі

повстанців проти ворога з гарматами і скорострілами. Чотирикутник смерті! Та повстанці не здавалися, після бою вони перейшли в інше місце. Адже ворог не простить їм своєї ганебної поразки! Перейшли, бо не сподівалися, що енкаведисти відомстяться на мирних жителях села.

Ти підходиш до мікрофону. Без тексту! Люди прагнуть почути слово надії. Вони ще не відають, що їх може чекати. Таке, як сорок сім років тому жителів Пириятина! Хунта не протримається. Якого там півроку? Ми вибрали демократичну владу – і будемо виконувати лише її ухвали. Москва не має права диктувати нам свою волю. “Незалежна Україна буде!”

Мине десять днів. Тобі привезуть районну газету. В ній видрукують твої слова. Журналіст зазначить: “Істинно! Так і сталося. Незалежна Україна є!”. Тепер з’явилося чимало сміливців. А тоді... Біля пам’ятника Іванові Франку прийшло кілька сот людей. Це вже другого дня після перевороту.

Компартійна преса друкувала директиви путчистів з підлабузницькими коментарями і залякувальним тоном. Ні радіо, ні телебачення не допускали керівників області з ефір, зате обкомівський секретар заявив про підтримку хунти. З обкому надходили донесення до столиці про дії державної влади.

Ще до перевороту поет передбачав:

І знову розтануть людських душ мерзлоти,

І знов імперію ошкірить сказ,

І буде так продовжуватись доти.

Доки правда не прийде до нас.

Лише коли воскресне Україна, матері не народжуватимуть рабів, земля звільниться від яничарів, припиняться столітні чвари.

У день перевороту письменники вдарили в дзвони, потрясли совість нації:

“Упродовж багатьох століть український народ виборював свою свободу, заплативши за неї найдорожчу

ціну, – хто може зараз підрахувати ті мільйони загиблих наших предків на полях битв з іноземними загарбниками, починаючи з часів Київської Русі і кінчаючи останньою кровопролитною війною. Проголосивши декларації про державний суверенітет, усі народи СРСР повірили у своє відродження, повірили, що вони нарешті зможуть стати господарями своєї долі.

І ось тривожна вість про антиконституційний акт, який не можна інакше назвати, як переворотом. Запитуємо себе і кожного із громадян України: невже таке можливе у нас наприкінці ХХ століття, перед лицем усього цивілізованого світу?”

Президія Верховної Ради Української РСР в малоросійському закликала діяти так, щоб “уникнути дестабілізації становища, загострення соціально-політичної ситуації в республіці, порушень трудової ритму і громадського порядку”, а “зосередити всі зусилля на вирішенні найважливіших проблем повсякденного життя республіки, успішно провести весь комплекс сільськогосподарських робіт, підготовку до зими, поліпшенні продовольчого забезпечення населення”. Ні страйків, ні мітингів, ні маніфестацій, щоби запобігти конфронтації і протистоянню.

І справді – нащо? Що дозволено московському Юпітерові, те не дозволено малоросійському бикові. На берегах, “каламутної” чи “телячої” ріки політикувати, розігрують на картах нашу долю, а нам, за відомим штампом, “своє робить” : вирощувати пшеницю, щоби голодували поневолювачі; годувати свиней, щоби годували окупантів не дер хліб без українського сала; працювати, щоби хтось не запідозрив нас у нелояльності до хунти. А це вже найтяжчий малоросійський гріх, адже самозреченістю ми повинні дивувати наших гнобителів. Будемо бити поклони перед царицею-блудницею доти, доки можемо, а не доти, доки треба, хоч всі навколо сміятимуться з нашої ницості. Про наслідки писав славетний історик:

“Цариця Катерина, що знищила останки української автономії й поставила собі задачу викурити з України саму пам’ять про її політичну окремішність та привести її до повного “обрусення”, очевидно, мусила дійсно мати високе поняття про “свойственное малороссиянам самоотвержение”. Сто літ чіпляв його українському суспільству московський уряд, кожний прояв опозиції рахуючи за бунт і з найменших причин або з простих підозрінь позбавляючи людей – до самих гетьманів і митрополитів включно – урядів і майна, беручи на тортури, засилаючи завіки в Сибір і т.д., зате всякий прояв “самоотвержения” щедро обдаровувала всяким “жалованием” – коштом України й українського народу, зрештою, віддаючи в зріпацтво вільне українське селянство й землі”.*

Спілка письменників, яка віддала свої кімнати Рухові, вже не мирилася з московською сваволею. Там заголошували не на комплексі сільськогосподарських робіт, а на організації опору самозванцям і заколотникам, за інформації демократичних структур про майбутні активні дії, цебто мітинги, збори, демонстрації аж до страйків. “Або незалежні Україна і Росія як частини великої і демократичної Європи, або єдина велика держава, яка триматиме Європу в тому стані, який був тепер, – у стані війни та вічного озброєння. Ми зараз боремося не лише за незалежну Україну, ми боремося за цивілізованість усього світу”.

Як сімсот п’ятдесят років тому українці виставили шит своїх грудей перед дикими ордами, які втрачали слезу у загарбницьких війнах, так тепер ставали проти звітніх ординців, червоних.

Три тривожні ночі ти перебув вдома. Не спав, брав книжку – і не міг зосередитися. Чекав, що заграмають у двері – і звільнять твою душу від втомленого, та не знеси-мого тіла. Чи даремно в газетах писали про двісті

**Михайло Грушевський. “Самоотвержение малоросіян”.*

п'ятдесят тисяч нових наручників? Вони для таких, як ти. В обкомах готували, – а може вони були підготовані заздалегідь? – списки невгамовних, яких зачислили до “першої категорії”. Київське компартійне чиновництво плакатиме перед хунтою, щоби вона змилосердилася над ним і як у 1937 році збільшила число тих, кого треба погнати під кулю. Народна Рада викривала хунту: “Головна мета перевороту є придушення демократичних і національно-визвольних процесів у республіках та збереження недоторканими імперських структур. Це неприхована спроба перекреслити прогресивні здобутки народів на шляху до державного суверенітету”.

Що далі? Арешт? Боротьба в Карпатах? Стратегія? Заспокоювало те, що на самого Спаса у військовій частині за містом панував якийсь лінивий спокій: лише один солдат стояв біля входу до казарми, стояв, начебто нічого не сталося і нема загрози для тебе, твоїх побратимів, твого народу, цілого світу. Цілого світу!? Який логічний зв'язок ти ведеш від себе! Та чого лише не згадаєш парадоксальною невизначеністю, яка ставить на межу життя і смерті. Екзистенціалісти називають такий стан *межовим*: у ньому найбільше проявляється суть людини. Пригадуєш якийсь фільм “Бенкет хижаків”? Німецький офіцер стоїть перед вибором шістьох французів: хтось з вас мусть загинути як заручник. Кожен шукає аргументів, щоб довести свою цінність, навіть незрячий. Сварка кипить і зовні коректна, нагадує взаємини лісових жителів. Далеко посилюється, посилюється, посилюється – ще мить і розпочнеться війна кожного проти всіх. Приходить німецький і напруга сягає апогею, та хитрий пруссак, який читав у кабінеті господаря писання Сенеки, – напевне, ще до початку війни трохи філософував, – повідомляє, що вбивці французів вже знайшли, тому до них, французів, не будуть претензій. Неначе нічого й не трапилося, гості розпочинають бенкет, забувши про вечірні чвари, цілуються.

Аж через кілька днів жахаєшся, адже з тобою в квартирі діти й дружина. Якби забрали їх... Картаєш сам себе за минулу нерозважливість. Тобі приготували безпечне помешкання. Чи безпечне? А може за ним найбільше стежили? Кому можна сьогодні довіряти? А яке ти маєш право сумніватися в тих людях, з якими ви разом боретесь вже більше трьох років? Чи тільки ти патріот? Чому забув про тих, хто томився у мордовських таборах? Ти готувався до наукової діяльності, а їх не манила кафедра: вони вибрали боротьбу. Чому ти не був з ними тоді, а пристав тепер? Вони присвітлювали своїми серцями як смолоскипами дорогу в п'яті ночі, а подібні до тебе пішли за ними перед досвітками: побачили на небі ранкову зірницю – і відчували тягар на душі.

О ні! – заспокоюєш сам себе. Не всі внирнули у вир боротьби. Скільки сиділи як перелякані миші? “Гній невезений”, – казав про таких твій батько. Вони ніколи не гнуздають коней, – нехай за вікном розпачливо плагають сурми! – не наважуються на вирішальний крок, бо знають, що треба виходити лише тоді, коли перед ворогом заіржать осідлані білі коні; такі ніколи не прогають, бо не ризикують. Боже, який жах! Приховуватися шле життям щоби існувати, ходити покірним волом і борати перелоги, а потім засмучуватися, що чужинці забрали плоди твоєї праці. Без жодного протесту! Тільки в сімейному колі стогнати, що не вистачає хліба. Згадуєш слова Олександра Кульчицького про таких інтровертів, які обмежують зовнішню активність, бо пам'ятають народні приповідки: “Тихіше води, ніжче трави”, “Покірне телятко дві матки ссе”, “Моя хата з краю, нічого не знаю”, “Не спіши наперед батька в пекло”, “Поспішиш – кождей насмішиш”.

“Заглибленість у власне буття супроводжується змкнутістю вдачі, настороженим ставленням до оточення й спрямованістю психічної енергії на розбудову внутрішнього життя. Українська селянська звичка відповідати

на питання питанням – це одна із рис цього стилю інтровертивної замкнутості поведінки, що обачно уникає нав'язування контактів, передусім із незнайомим оточенням”. Пропливали віки, а ми ховалися, як равлик у власній хатинці. Нас не зачепив час.

О ні! – і вже дорікаєш собі. Хіба не було січових стрільців? Чи ж ти не бачив українських повстанців? А рідний брат твоєї матері Іван? Приїдь до села, прийди за його могилу, запитай... Коли їхати? Хіба ти наміришся втікати від життєвої бурі? Заховатися від московської наїзду? Що робити? Львів, лінєвий Львів – у нєрває. Про Київ жодної звістки. Повідомлення без повідомлень. Бореться тільки Москва. Чи вона подарує свободу нам українцям?

На телеекранах як завжди. Всі народи, від Білорусі до Центральної Азії, підтримують хунту. Московський диктор запитує: “Який антиконституційний переворот? Хіба ГКЧП не очолює конституційний віце-президент?”. Отаке скаже на свою біду – і на телеекрані більше не з'явиться. Українські юристи теж уболівають за права суспільство, права людини, вимагають підтвердити те, що ясне як Божий день:

“В цій ситуації вважаємо за доцільне утворити експертної групи юристів-правознавців республіки з метою оцінки законності утворення і діяльності Державного комітету по надзвичайному стану в СРСР”.

Такі наші правники (“юристи-правознавці”). Вони самі не бачать, хоч з московської хунти вже починають глузувати на телеекрані: на її прес-конференції оглядає журналіст запитує колгоспного гекачепіста, як він працює у цю компанію. У залі – сміх! Найголовніший гекачепіст тримає папір, а руки трясуться, неначе після перельоту очуняв. “Хунта з тремтячими руками” – так вона увійде в історію.

З Києва телепрограми про сільськогосподарські роботи нібито нема жодної небезпеки. Про гекачепістів

ультиматум генерала Варенникова – не заїкаються. Після поразки хунти ворохобників нардепи звинувачуватимуть парламентське керівництво в тому, що не спромоглося зкликати Верховної Ради, а її голова відкриє карти: “Комуністична більшість могла би підтримати ГКЧП! Була би ганьба на цілий світ”. Чи має рацію? Напевне, так. Малороси завжди правовірніші, ніж імперіалісти в Москві. (“Самоотвержение малороссиян” !) А там святкують перемогу. Світ побачив Єльцина на танку з трикольором, поруч – нові “орли”, які прилетіли з цекістських апартаментів. У кожному виступі неодмінно “Россия”, “россияне”, “победа России”. Воля для росіян! А для інших? Хіба українці не боролися проти гекачепістів у Москві? Та й на мітингу переможців – наш прапор. Далеко від мікрофону, – хіба Москва впустить український прапор наперед? – наш синьо-жовтий стяг!

Виходить “архітектор перебудови” з грубим селянським обличчям, хрипуватий голос, а опуклі ніздрі дикають вогнем на шосту частину земної суші. Три роки тому він переконував литовців:

“Якщо говорити про нашу країну, то надто багато зв’язує наші народи, їх історію і сучасність, економіку і культуру, щоби національна самосвідомість переросла в національний егоїзм, щоби природні зв’язки перестали відчуватися людьми як цінність. Навпаки, викорінення бюрократично-командного стилю керівництва, невігластва і байдужості на шляху обнови суспільства приведе до зміцнення соціалістичної єдності націй і народностей. З спільного лиха можна звільнитися, тільки спільними зусиллями. Якщо поодинці, то глухий кут забезпечений, невинувачуваний”.

За його переконанням, національний фактор має стати вирішальною силою перебудови. Має, але не стає. Чому? Що за бредня? Всі імперії розвалюються, а одна мусить зберегтися. На розплід? У кабінетах вигадують різні аргументи на користь “імперії зла”, хоч вона вже тріщить.

Навіть сусіди не можуть мирно співіснувати! Москва усміхається по-материнському, як справедливий суддя: вона всіх задовольнить: і вовки будуть ситі, і вівці – цілі.

Ельцинське оточення, як штани, полатані різними тканинами: майже кожен з перемішаною кров'ю. Грубосий столичний голова так заплутав свою генезу, що напевне, сам не вірить. Кров позливана з різних національних спільнот, а в серці – імперський дух! Не так давно він пропонував поділити імперію на п'ятдесят штатів. І де – в газеті “Правда”? Отоді щезнуть національні проблеми: перемішаються різні народи. А ми слухаємо і мовчимо, хоч зазіхають на наше існування. Чи ж не так було й за наших пращурів?

“Від ранку до ранку бачимо, як зло діється на Русі, і чекаємо, що поверне до добра.

І то не буде інако, якщо сили свої не згуртуємо і не візьмемо мету одну до мислі нашої.

*То бо глаголить вам глас праотців,
а до того дослухайтеся, бо інакше не можна діяти.
Ідімо по стегу нашому і борімося за життя наші,
як герої,*

*не як худоба безсловесна, що не відає”.**

Нарешті й ми стрепенулися. Влада впала! Хто її підійме? Хто? Компартийна номенклатура шокує. Ельцин підписав указ про заборону діяльності компартії. Помстився скривджений Борис, якому партійні ортодокси дорікали, що не має рації. Що вони скажуть тепер? Ті, які не хотіли поступатися принципами; ті, які топтали ельцинізм у столичних газетах; ті, які звинувачували в пияцтві, а самі винищували виноградники?

Партбоси повтікали, хоч ніхто їх не виганяв. Здивувалося, що за один день про все забули. Міські вулиці врозжні. Тільки група розлючених осіб, колишніх гуртових в'язнів, вдерлася в обком, винесла з

*Іван Франко. Сон князя Святослава.

пластмасове погруддя Леніна і почала топтати, аж поки не додумалася запалити газету – тішилася, як шкварчала гостра борідка, нібито горів сам Сатана, що майже сто років тому провістив своє царство на грішній Землі.

З міліції, прокуратури і навіть КГБ ніхто не втікав. Охоронці режиму знали, що проявляти ініціативу – шкідливо. Нащо самому собі причиняти роботи? Сиділи, а може пили каву, випускаючи клубочки цигаркового диму, грали в карти чи перед невизначеністю випорожнювали пляшки з потайних сейфів.

Спокій і навіть байдужість! Ніби втомлені косарі полягали на покоси і заснули непробудним сном; по намаглому тілі лазять мухи, кусають – Спасівка ж! – а вони вже й не відганяють. Лише три дні минуло, коли з Києва надійшла сувора директива в області: “У всій роботі слід виходити з того, що сьогодні ключовим питанням є переження Союзу Радянських Соціалістичних Республік, зміцнення братерських зв’язків з усіма народами нашої країни. Від цього залежить доля не лише нашої союзної держави, але й кожної республіки, кожної радянської єдиниці. Будь-які дії, спрямовані на підрив Союзу, порушення радянських законів, прояви регіонального сепаратизму, повинні прісікатись”.

Малоросійські верховоди розбивали лоби, щоби згодити гекаченістам. Мабуть, боялися розправи за Декларацію про державний суверенітет України; каюлися, як спокусив Єльцин, а він протиставлявся Горбачову, що подружився би із самим чортом, якби той пообіцяв допомогу в боротьбі з його найбільшим ворогом. З Києва переджали, що “екстремістські, безвідповідальні елементи” можуть необачними діями змусити радянські окупаційні сили, органи внутрішніх справ і державної безпеки застосувати надзвичайно суворі заходи для забезпечення порядку і спокою в регіонах.

Поразка! Такого плану номенклатури не передбачали. Вмерла надія – остання? Лякливий поет, ще

недавно клявся у вірності генсекові, тепер каюся знову: “Несу моральну відповідальність за немічність позиції ЦК, який повинен зійти з політичної сцени – разом зі мною, звичайно”. А що сказав би він у разі гекачепістської силової перемоги? Нащо запитувати? Він завше нагадував собаку, який догоджає хазяїнові, але викручується, щоби уникнути палиш. У своєму “вільному падінні” він звинувачує і Горбачова і Лук’янова, але не відмовляється від компартійних переконань. “Я – комуніст!” – для нього альфа і омега.

Такої товстошкірості вистачило не всім...

Зрада

Три дні Харитон Панелюк протирав руки. Нарешті Скільки за життя поскидав у селах кам’яних хрестів, а в понеділок навіть перехрестився. Став на коліна – і перехрестився до... портрета Леніна.

До кабінету ще ніхто не приходив. Мине година – і вчорашні комуністи прибіжать, перелякано постукають пучкою вказівного пальця в райкомівську касу. Почувши безбарвне і ліниве “заходьте”, увійдуть на шпиньки несміливо простягнуть червону книжечку з новенькими такими ж червоними десятками.

Хто знає, що буде ввечері?

У відчинені навстіж вікна увірвався подих повітря, настояний пахоцями пізнього літа. Панелюк увімкнув радіоприймач. На повну силу. Слухайте, пани демократи. Увірва-алось! Недаремно в газетах писали про двісті п’ятдесят тисяч наручників. Тільки на одному заводі! А на інших?

Щоби подвоїти радість, треба з кимось поділитися. У задумі підняв голову. “Зняти! – промайнула думка. Зняти!”. Майже підбіг до столу і натиснув на дзвінок. А приймальні ніхто не приходив. “Чи всі до лісу повтіли?” – запитав сам себе.

Відповів дзвінкій удар годинника на міській ратуші. До дев’ятої залишилося ще п’ятнадцять хвилин. Пере...

секретар схопив, неначе з переляку, крісло і поставив на дзеркальний стіл. “Не дістану”, – зміркував, змірявши оком відстань до стіни. “Не дістану”, – промимрив під ніс. Підсунув ближче стола, став на крісло, підтягнувся і з люттю зірвав великий портрет. Чи не хотів тримати, чи не втримав – тяжка багетна рама з грюкотом впала за підлогу.

Як господар кабінету нервово підняв портрет і поглянув на масні очі чоловіка з брунатною плямою на чолі. “Перестройка-а!” – процідив крізь золоті зуби. – Пере-стройка... Пере-стрелка-а-а... ПЕРЕСТРЕЛКА! Гм-м... Дві літери – і порядок, Міша!”

Чоловік з брунатною плямою мовчав, а Харитон мовчати не міг. Намовчався за півтора року.

– Женю, Женьочку, як спалось? – хихикнув у телефонну слухавку. – Що снилося? Як спалося?

– Нормально. – Голова районної ради, як завше, творив спокійно.

“Вони ще при владі, – не вірив сам собі Панелюк. – А нащо наручники?”

– Проситься голова комітету народного контролю, – пролунав голос із приймальні. – Приймете, Харитоне Павловичу?

– Та хай вже заходить.

Відвідувач увійшов, наблизився до столу і несміливо простяг руку. *Перший* на нього навіть не поглянув.

– Садіться!

З-під вії глипнув на активного рухівця. Той відчув неважливий погляд – неначе струмом ошелешив.

Скільки тут, у місті, було таких, хто ще вчора кричав вголос на мітингах “ганьба”? Коли вони домагалися негайного розпуску районної ради і нових виборів, то говорили, що вже можна топтати партію, його партію. Ні! Партія безсмертна.

Через три дні сьогоднішній відвідувач знову зайде до його кабінету. Зайде без стуку і запрошення.

– Громадянин Панелюк!

– Я вже тоді громадянин, а ще вчора був Харитон Павлович...

– Громадянин Панелюк, вийдіть з кабінету. Ми його запечатаємо.

– Запечатаете? Як так! Хто дозволив? – закипів вчорашній райкомівський всеволодець.

– Вирішив райвиконком! – як фельдфебель чітко відрубав голова комітету народного контролю.

Нічого не вдієш. Панелюк зрозумів ще ввечері, коли передали, що ГКЧП арештоване. Вмерла остання надія на порятунок. Вийшов з райкому і попросив додому.

Дружина в лікарні. На роботі. Як добре медикам. Лікар при будь-якій владі лікар. Ні застій, ні перестройка, ні Брежнев, ні Горбачов, ні дідько лисий його не обходять. А його, подільського хлопця, якісь чорте зтягли на партійну роботу. Як він гордився, коли після закінчення партшколи в обкомі його поздоровили і посадою першого секретаря райкому.

– Чи оберуть? – засумнівався тоді.

– Не бійтеся – оберуть. У нас все чітко! Ми рекомендуємо, а їх діло піднести руки, – скидав сумнів завідувач обкомівського відділу.

На пленум райкому Харитон Панелюк поїхав разом з першим секретарем обкому. Той не панькався. Сказав, щоби організаційне питання поставити на початку. Хто буде перечити господареві області?

– Обком партії пропонує звільнити з посади першого секретаря і члена бюро райкому товариша Коваленка і обрати на цю посаду товариша Панелюка Харитона Павловича. Хто “за”? Одноголосно. Вітаю вас, Харитон Павловичу.

Хвилина – і все розв’язано. Як у казці! Тоді новий хазяїн району не дивився на цю процедуру, як на фарс. Урочистий настрій не міг бути затьмареним таким. На перший погляд, дріб’язковим нюансом. Він про

задумувався пізніше, коли самому довелося поступати так само. Все готувалося заздалегідь, а ви, товариші однодумці, підносите руки. Нащо вам думати? Для цього є райкомівський апарат? А що таке апарат? Що “перший” скаже, так і буде. Апарат не має права думати інакше. Його думка – це думка “першого”. Так можна було дотягти до пенсії. Жодних проблем: всіх вчиш, а нізащо не відповідаєш. Партийна школа – це школа, як колись жартував один “школяр”, школа вождів. Клепали вождів різних ранг. Рядові партійці насміхалися і ремствували, та хто на них зважав?

Чи не один так керував ціле трудове життя? В якомусь районі на посаді першого партійного секретаря сидів алкоголік. Перехилить зранку двісті п’ятдесят грамів (цілий гранчак!) і їде керувати, гримає кулаком по столі.

Що ж тепер будеш робити, Харитоне Павловичу? До кого прихилиш свою голову? Хотів порадитися з дружиною, а вона на роботі. Дітей так і не нажили за тридцять років спільного життя.

Що буде завтра? Вже декілька разів звертався до того дня, коли були останні (ні, передостанні!) вибори. Годі приїжджали спостерігачі-рухівці. Він їх не допустив, вигнав з кабінету:

– Ідіте, а то я міліцію визову! – кричав, аж по червонів.

– Пане Панелюк, – звернувся спостерігач, – я представник Товариства української мови. Хіба вас мати не вчила рідної мови?

– Я тебе дам “пане Панелюк”! Проч! – це вже була штерика.

Не минуло й року, а вони, рухівці і тумівці, домоглися нових виборів. І тепер першого секретаря райкому обрали депутатом. Хунта теж підвела. “ГКЧП – процідив крізь зуби. – Ге - ка - че - пе”.

Ліг на диван. Сон не брав, хоч начебто морила втома. Відійшов до буфету. Налив повну склянку коньяку.

Пригубив, але зразу відірвав. Набрив номер телефону голови районної ради.

– Євгене Степановичу...

– Слухаю вас, Харитоне Павловичу... Слухаю...

До горла підсунувся клубок – і з очей Панелюка викресалися сльози, потекли по обличчі, опалюючи неголену шкіру. Відповідати? Ні! Поклав слухавку біля телефонного апарату. У ній запікало, та Харитонов Павловичу було не до того.

Знову ліг (не ліг – впав) на диван. Рухівці йому не дадуть спокою. Після торішніх виборів обласні газети писали про нього як про ворога демократії і рідної мови. Жоден райкомівський секретар не вчинив так у день виборів, як він, Панелюк. Хіба не будеш сам себе картати? Чи тобі найбільше треба?

– У районі скоріше буде товариство ведмедів, ніж ваше Товариство рідної мови! – гримав на несміливих вчителів, які прийшли до нього за дозволом. Коли ж на найвищій горі в районі хотіли встановити синьо-жовтий прапор, вигнав кілька автобусів з місцевими яничарами. Наказав кожному прихопити лома. Якщо хтось хоче, то й сокира не завадить. На дали.

Хіба тобі, Харитоне, найбільше треба? Може не вистачало шматка хліба? Як тоді, в повоєнний час, коли разом з матір'ю ходили в Галичину. У них, на Поділля, панував голод, а там ще можна було прожити. Люди добрі, хоч і бідні. Де не зайдеш, з порожніми руками не випустять. Голодним не будеш.

Потім його чекала військова служба. Ось так набідувався. Робота тяжка. Уральські вітри пронизували наскрізь. Їсти дають, як котові. З війська додому повернувся. Хлопець, з яким подружився, заманив Львова. Там закінчив курси кіномеханіків. Скільки б ще поневірявся, впускаючи дітей на сеанси за одне яблуко чи грушку або жменю сливок, якби не затягли (заманили?) до комсомолу? А там уже пішло, як по ма-

То місцевим перекривали дорогу до кар'єри, а він – з-за Збруча.

Перед ним стелився широкий шлях. Заочно закінчив середню школу, відтак – технікум. Після того його рекомендували як передового комсомольського секретаря інструктором райкому партії. Найтяжче стати на першу сходинку кар'єри, а потім – вже все йде. Не йде – їде.

Харитон Павлович полинув у далеке подільське село. Витяг з нижньої кишені піджака червону книжечку з чорним силуетом. “Внески сплачені”, – переконався для самозаспокоєння.

З партійного квитка випала фотокарточка. З неї зивилася якось так ласкаво селянка з переораним зморшками обличчям. Очі неначе говорили: “Я пережила нелегке життя, сину”. Мати! Вона не наважувалася приїжджати до нього, щоби не робити сорому керівникові району. Цілого району! Хто буде поважати селяка? Харитон також не завідував до материної оселі. Не приїхав навіть тоді, коли умер у муках батько. Той був у воєнні часи поліцаєм, а це шкочило б синові, який осудив рідного тата і відкрісав від нього. Односельці знали про його звинувачення батька в районній газеті. Батько не дорікав синові. Таке пішло життя! Може то він задля шматка хліба?

В очах матері шукав поради, задивлявся в її зіниці. “Мамо, мамо”, – цілував поморщене обличчя. Мати мовчала. Чи вона дорікала йому за батька? Чи вона не могла простити своєї самотності? А може її мучила синова жінка, якась не рідна, не їхня, а щось ні се, ні те. Так у їхніх справах розмовляли тільки начальники. Вони, голодранці, хотіли, щоби хтось думав про них як про селяків, – прагнули вирізнитися.

Тіло пробирав мороз. Харитон Павлович тримав у лівій руці фотокарточку матері, а правою гортав книгу. “Хто двом панам служити не може? – бо або одного навидить, або другого знехтує. Не можете служити Згові й мамоні”, – прочитав і спалахнув.

– Два пани... А де другий пан? Де? – нишпорив очима по кутках кімнати, аж поки не попав на червону книжечку, що лежала віддалік на підлозі. Тільки тепер збагнув, що вже двічі, а може й тричі відштовхував її від себе ногою.

Здається, лише зараз побачив, як на кривавому тлі чорний силует показував йому роги. Такого з ним ще не було. Мить – і чорний силует поглинуло полум'я на газовій плиті, а в кімнаті посвітлішало.

Начебто камінь скинув з грудей. Таке враження, що він, Харитон, легкий як пір'їнка – і будь-який вітер змете його і понесе в безвість. Цього вже він боявся, аж жахнувся від свого відкриття. “Мене може не бути”, – не міг заперечити проти такої неминучості. Тремтів, як у гарячці. Скрізь – пустота: нема абажура, нема шафи з п'ятдесятьма томами синього кольору, нема стола. А що є? Телефон – і тільки.

Ще раз потелефонував дружині на роботу, але її не було. “Напевне, приймає хворих, – подумки дійшов висновку. – До неї люди йдуть, а я нікому не потрібний. Нікому...” Самотній, один, як палець. Навколо пустота. Ніби стоїш серед піску в пустелі. Чисте небо над головою. Піщаний круг під ногами; дві тарілки, а між ними – ти.

До кого звернутися?

– Євгене Степановичу, – тихо, ніби змінюючи голос витиснув трубку.

– Слухаю вас, Харитоне Павловичу.

– Пізнав! Женя пізнав? – Панелюк відчув ще більшу самотність. Євгена колись вважав за суперника. Та він таки і є суперник, бо ж змінив його на посаді районного голови після останніх виборів.

“Інженерик, звичайний інженерик! Ха-ха-ха, а хоча керувати цілим районом... Без досвіду партійної роботи”, – насміхався на засіданні райкомівського бюро. Як хтось може керувати без партійної школи? Цього не збагнув.

Тоді сміявся, а тепер не сміється. За три місяці інженер управляв не гірше від нього. Головне – жоден

слухали. На мітингах виступав стримано, з гідністю. На сесіях районної ради переконував статистичними доказами.

Відчув заздрість до Євгена. Пам'ятає, як йому ще тому п'ять років пропонував поступати в партію. На диво, співрозмовник сприйняв пропозицію без ентузіазму. “Я ще не готовий,” – сказав так, що перший комуніст району не второпав: чи він насміхається, чи дорікає сам собі? Чому він не хотів бути “другим”. Не хотів – піднявся вище. А він, Харитон Павлович Панелюк?

Душно! Відчинив двері на балкон. Взяв цигарку, хоч не курив вже кілька років. Балкон виходив на поле. Його розділив грубий білий шнурок, на якому дружина вішала випрану білизну. “У райком не впускає Євген, а на балкон – дружина”, – промайнула думка.

Несподівано для себе самого підбіг до столу і випив залпом гранчасту шклянку коньяку. Не задумуючись, розв'язав папку і великими літерами нервово вивів два рядки.

– Ні, то – анонімка! – і дописав “Харитон”. У грудях запекло розпеченим колючим дротом. Схопився за лівий бік, тамував біль...

На похорон колишнього першого секретаря прийшло майже все місто. Священик звернувся до вдови, а потім до всіх людей. Розповідав притчу про загублену вівцю: “Товорю вам, що так само на небі радітимуть більш за одного грішника, що кається, аніж за дев'ятдесятьох дев'ятьох праведників, що не потребують каяття!”

Священик переконував, що Панелюк покався. Чи не тому на його похороні стільки народу. Кілька тисяч – жодного райкомівця! Вони не спромоглися й на вінок. Вони, однодумці-партійці.

Люди простили кривди. Напевне, він тяжко мучився, коли впав від серцевого нападу? Ще вчора зранку кожен з них накинув би йому на шийку петлю, спалив би на вогні, а живі...

Дружину не покидали останні слова: “Євгене! Прости. Простіть люди. Потурбуйтеся про дружину. Похороніть зі священиком. Харитон”.

Він – у труні, а дружина з людьми, яким полегшувала муки і витягала з пазурів смерті.

... Верховна Рада проголосила незалежність України як самостійної держави. Чого тільки нема серед аргументів: і тисячолітня традиція державотворення в Україні, хоч не уточнено, чи йдеться про українську традицію чи традицію поневолювачів; і право на самовизначення (напевне, нації?) за Статутом ООН; і Декларація про державний суверенітет України; і московська загроза в дні ГКЧП у дуже завуальованому формулюванні?

Як поєднати тисячолітню традицію державотворення і проголошення незалежної держави? Чи не просилося положення про відновлення держави, а саме так вчинили інші республіки “імперії зла”? Знову – малоросійська невизначеність: націоналістам – традицію, комуністам – без традиції, а проголошення незалежності. Суперечливо: на долалися, вони спрощувалися, а це спрощення могло призвести до негативних наслідків у майбутньому.

Та хто тоді звертав увагу на такі, на перший погляд, начебто дрібниці? У Росії заборонена комуністична партія. Основна перешкода до оновлення зметена, дорога відкрита. Гулагівське царство впало – і десь за горизонтом ти бачиш інші картини, які спливали в уяві за пророцтвом Єремії.

Спить Вавилон – співає вічний вітер.

Спить Вавилон – і сплять його боввани.

Сміється небо, чисте, й розігріте.

Не миє дощ тисячолітні рани.

Ніхто до них не принесе бальзаму,

Хоча спустошник не поставив чати

І не закрит перед віками браму.

То присуд Саваота: “Замовчати!”

Жорстокий вирок, але справедливий!.

Чому ти свого не тримався дому
І на чужі полакомився ниви?
Чому ти жити не давав нікому?
Спить Вавилон – змарнована пишнота.
Принижений платив “за око – око”.
Уламки божищ – золота марнота.
Сміється сонце гордо і високо!
Серед руїн – історії примари.
Знайди між ними блиски слави й чуда,
Знайди слівце якесь про яничара
На почорнілих вавилонських грудах.
Велике місто – мешкання шакалів!
Нема палацу і нема твердині.
Нема царя у вічно п'янім шалі,
Ні блудниці у ролі господині.

Чи не знамення Боже? Ще вчора – грізна імперія, перед якою тремтів цілий світ, нині уламки, п'ятнадцять уламків; їх не склеїти бо кожен прагне жити окремо, бути щлим. “Не правда!” – хлопський глузд протистояв вітрові бурхливого світового розвитку. Невже ж, ми, українці, воскресли як державна нація і не залежимо від Москви? Невже ж тепер на мапах, світу з'явиться Українська держава – не частина євразійського гіганту, забарвленого кольором запеченої крові? Невже ж тепер тобі за кордоном співатимуть не “Выходила на берег Катюша”, а меселятимуть серце рідною піснею “Розпрягайте, хлопці, коні”?

Як пересторогу читаєш у газеті слова Богдана Гориня: “Небезпека ще не минула – навпаки, вона подвоїлась. Маніфестації протесту 1 вересня у Львові і 15 вересня у Києві мусять відбутися. Реальні обриси глобальної небезпеки для України побачимо у найближчі дні. Організатор перевороту – КПРС і її маріонетка КПУ не відмовились від своєї мети зберегти імперію будь-якою ціною. Сам'ятаймо, що петля союзного договору у руках КПРС. Народи усіх республік, український народ повинні

об'єднатися в боротьбі проти цієї загрози, спільно бити по злочинних комапаратних руках до того часу, поки вони не випустять зашморгу союзного договору, місце якому в архівах історії”.

... Маніфестації у Львові і Києві, а різниця відчутна. У місті, що визнається колискою української демократії, ректори вийшли з тисячами студентів. Радість! А в столиці переважають приїжджі, галичане. Коли львів'яни їхали на автобусах по центру Києва до голосника зверталися до городян: “Вже, кияни. Не спати! Треба волю зустрічати!”, ти побачив, що так інакше дивляться на незалежну Україну. “Дурные Сумасшедшие!. Что они делают!” – обурювався на тротуарі кругленький чоловічок-колобок, інженер чи робітник, бо не міг втямити, що він вільний від московських пут.

Столична маніфестація – більше половини з російських. Кияни не вірять, очікують. А може, як сімдесят років тому, почервонілий малорос Боженко витягне на театральну сцену скоростріл і пригрозить світовій буржуазії масовими розстрілами. Перший постріл в Україну! – і це вона не вигадка буржуазії? Трудова Україна не може відокремлюватися від Росії. Чому на хоче? Хіба не зрозуміло? Не хоче – і все!

У Будинку кіно панувало піднесення. Генерал Морозова зустріли оваціями. Перший міністр оборони Українці творять свою армію! Скільки поколінь виховано з такою рожевою мрією! А вона навіть не показувалася, десть далеко-далеко, за хмарами, на сьомому небі. Молодий генерал просить вибачення; ще не може виступати українською, але скоро навчиться. Високодушний! У перший день гекачепістського перевороту передав таємні директиви московських заколотників – і на ранок їх розклеїли в столиці.

Водночас вражає інше: і президія, і оргкомітет зібрання одні й ті самі. На мітингу також виступили

вони, клянуться у відданості Україні, а за ними – готель “Москва”. Теперішнє, а в ньому – наше минуле. А як з майбутнім? Чи згадуватимемо завтра Москву так само, як Прагу, Берлін чи Париж? Майбутнє – чистий аркуш, намагаєшся збагнути його, як давно святий Августин:

“Побачити адже, можна лише те, що є, а те, що є, це вже не майбутнє, а теперішнє. І коли про майбутнє кажуть, що його “бачать”, то бачать не його – майбутнього ще нема, – а, ймовірно, його причини чи ознаки, котрі вже наявні. Не майбутнє, а теперішнє постає перед зором, і з нього провіщають майбутнє в уявленні душі. Ці уявлення вже існують і провісники майбутнього здивляються в них: вони живуть в їхньому розумі. Нехай за пояснення мені прислужиться один приклад, а їх чимало. Я бачу ранкову зірницю і вже загодя сповіщаю, що зійде сонце, Те, що я спостерігаю, це теперішнє; те, про що я сповіщаю, це майбутнє; в майбутньому не сонце – воно вже є, – а з’явлення його, якого ще нема. Якби я не уявляв у своїй душі цього сходу, як уявляю нині, коли про нього оповідаю, я не міг би його передбачити. Як ранкова зоря, яку я бачу на небі, ще не схід сонця, хоча вона попереджає про нього, так і уявна картина його в душі моїй; але перше і друге я бачу в теперішньому і заздалегідь оповіщаю, що сонце зійде. Майбутнього ще нема, а якщо його ще нема, то його нема взагалі, а якщо взагалі нема, то його не вдасться побачити, але можливо передбачити, виходячи з теперішнього, яке вже є і яке можна бачити”.

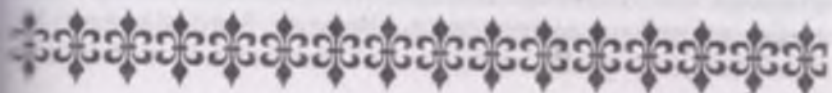
Чи наше майбутнє як журавель у небі? На сцену виходить Іван Драч і просить усіх вийти на півгодини надвір. З речами. Начебто хтось потелефонував, що столичний Будинок кіно замінований. Вибух – і кілька сот інтелігенції розшматовано!

На вулиці жвава розмова у гуртах. Лише старенький поет, який майже піввіку тому писав пісні про трудівників колгоспних данів, дивиться в небо,

виблякле осіннє небо. Напевне, шукає за білими хмарами образів майбутнього. Ні, він вслухається, чи не тужать журавлі, покидаючи рідний край, а може сам готується до переходу в інший світ і мучиться над запитанням: "Що я залишу на цій землі?"

ЗГОРТКА ДВАНАДЦЯТА

РАХМАНСЬКИЙ КРАЙ

Біля води. Скорботна п'ятниця.

Ікона Страшного Суду. Почорнілі конвалії.

Камени на душі. Три стуки в могилу.

Дзвони до неба. Христос у вишиванці.

Зникнення двійника. Пісня.

Діти стояли на березі травневого Дністра; його вода уподібнилася до молодого брикуна. Після зимового перебування в стайні він вибіг на пасовище – воля! – і не міг знайти місця, щоби зупинитися і глотати ледь позеленілі клапті землі. Ріка буянила, захоплюючи звільнені від морозів береги. Кидати в таку воду лущиння крашанок – грішно, та нема виходу: іншої ріки не було. Дністер міг занести в далеке море кожну вістку, яку прийняв у своє лоно. Вибору жодного! Десять у невідомому майже потойбічному Рахманському краю не знали про Великдень. Якісь дивні люди – для них не існує часу? Чи може вони зовсім не люди! Чи уявити людину без відчуття години, дня, місяця, року? А про свята – і поготів: свята неначе віхи на людській дорозі. Відбери свята – і люди занехають усі роботи, бо на знатимуть, коли орати, сіяти, косити, жати, копати, пасти...

Лущиння гойдалося на воді і пливло, набираючи швидкості, аж зникало з поля зору. Весна зберігала радісний настрій, а свято нібито наближало до досягнення тайни життя: воскресіння – після Страсної дороги до Голготи. Літній священник збирав дітей до церкви і потім їх до нового життя. Кожен Великдень наближав до нього, хоч всі вони були подібні. Дівчата і хлопці ставали в коло і співали пісню, кожен куплет якої закінчувався радісними словами про Христове Воскресіння. Так вимагав ритм, а від нього не відступали. Забави біля церкви завжди жвавлювали різні традиційні змагання; серед них

найбільше захоплював хоролий діалог, що імпровізував драматизовану гру, яка кодувала пам'ять предків.

*Йде, йде Жельман,
йде, йде його брат,
йде, йде Жельманова
і вся його родина.*

Ти ніяк не міг второпати, хто такий Жельман і чого він йде до нашого краю. А народ забавляли анекдоти про москалів. Ото йде москаль по селу, а люди несуть паски, посвячені в церкві. Один вітається з москалем: "Христос воскрес!" Москаль, як звикло, ще й енкаведист наспіхається з хохла: "Спасибі за повідомлення". Другий зустрічний знову: "Христос воскрес!" Москаль – у відповідь: "Мені вже лонесли". Як не радіти, коли галичани почали добровільно доносити, добровільно! Третій повторює: "Христос воскрес!". Що? Глумляться? – і москаль обурюється: "І правильно зробив!". Скільки треба оптимізму, щоб глузувати зі своїх мучителів!

Ніколи не зітреється з пам'яті Великдень, коли в гості приїхала родичка з двома подругами. Одна з них не хотіла виходити з хати. Лише згодом ти догадався в чому річ: боялася – хтось міг пізнати її. Дівчата виїхали другого дня на світанку. Так розповідала мати і наказувала: нікому не говори, бо інакше біда. Поїхали – і слід за ними пропав. Мати твоєї родички якось дізналася, що дочка загинула під енкаведистської кулі в далеких волинських лісах. Чи тільки вона? Біля церкви співали про *тисячі героїв молодого цвіту*, які полягли на полі бою. Народ оплакував трагедію нашого юнацтва під Бродами.

Голгота цілого народу? Страсна П'ятниця завше повертала до такої думки. Ніч перед нею пронизувала серце. Священик щоразу дивився на Страсну дорогу, що одне століття стукала до людських душ; відправляв богослуження, а сам линув до рідної доньки, бо в Чорному лісі свято на вуху: у будь-який час чекай енкаведистського нападу.

З ровесниками слухаєш Святе Письмо – і мучить бентега. Під враженням не можеш заснути? Чому злі люди вбили Спасителя? Довго перевертаєшся, засинаєш на світанку, аж мати підходить і будить тебе. Час до школи! Протираєш заспані очі і зачерпуєш горнятком студеної води.

У Страсну П'ятницю неодмінно зупиняєшся перед іконою Страшного Суду. Вона простягалася на цілу стіну в старенькій дерев'яній церкві. Дивишся – і виринаєш з дитинства, шукаєш сенсу життя, бачиш, що після перебування на землі людину чекає вічне блаженств або вічні муки. Чи задумуються над такою альтернативою мучителі твого народу? Та й нам гріх зневірюватися. Над померлим читають: “Господь випробовує праведного, а безбожного й того, хто любить насилля, – ненавидить душа Його! Він спустить дощем на безбожних горячі вугілля, вогонь, і сірку, і вітер гарячий, – це частка їхньої чаші. Бо Бог справедливий, любить Він правду, праведний бачить обличчя Його!” У ньому, пекельному царстві, нема світла, панує густа темнота.

У школі знайомишся з “Енеїдою”. Нищівна критика лихих людей і кара за них вражає багнетам, бо поет зє кепкує з грішників, а картає за лиходійства. Порівнює- тимеш пекельні муки в поемі з відтворенням їх на полотні невідомого майстра, твого земляка. Хто він? Може монах, бо недалеко від твого села колись давно-давно в буковому лісі був монастир? Минули століття, майже півтисяч- ліття, і від дзвінких дерев залишилася тільки назва поля – Буковець. А може цей Страшний Суд – це релігійний політ простого хлібороба; він ходив заплугом, косив високі зелені трави, молотив, а коли заробив на про- життя, у вільний чи вивільнений час, одягав бачу полотняну вишиванку і при свічках творив, бо знав. Чи в цьому суть його життя; його рід продовжать діти, внуки, правнуки, праправнуки, але ніхто не втілює кольорових образах його задуму.

Інколи закрадалася думка, що ікону творили не тут, а на замовлення в іншому селі чи містечку майстри, яких тепер чомусь називають примітивами. Звучить якось образливо: неначе йдеться про недовченого маляра. Чи маємо право кривдити людину з даром філософа, адже своєю іконою він спас не одного грішника, не одну родину, рятував від п'яниці, не одне село очистив від злодія, не одного злидаря зберіг від лихварської захланності?

У селі жила своя Правда як єдність релігії і праці. Наш хлібороб міг повторити за мудрим хуторянином докір гордовитим панам: “Може, ви й справді поробилися уже святими, надивившись на свої старі гріхи, та хто нам за вас у поруки стане? Здався циган та на свої діти... чи не така буде порука? Ваша правда – в Бога на суді, а перед очима в нас – тільки ваша кривда, починаючи з того давнього віку, як ваші письменні, вельможні і багаті дредки прозвали і записали нашого брата смердом. Тим-тої не ймемо ми вам віри, ви вже й присвятилися. Не дурно – бо говорять: “Брехнею світ пройдеш, а назад не вернешся!..”.

Козацький кармазинник переодягнувся в селянську свиту і дорікав городянам з-за високого хутірського паркану. Та річ не в перелицюванні, бо твої земляки найвище цінували справедливість, тому вони не захоплювалися торгівлею, а лихварством – і поготів. “Хутірної філософії” вони не знали та й не чули про неї, але розуміли: на цій землі кожен має своє місце. Напевне, заїжджий китаєць здивувався би: чи не азійський вітер таніс між ліси вчення мудреця з довгими нігтями?

Неписьменні і принижені селяни в повсякденному житті дотримувалися настанови апостола: “Благаємо ж, браття, ми вас, – шануйте тих, що працюють, між вами, і в вас старшинують у Господі, і навчають вас вони, і в великій любові їх майте за їхню працю. Між собою заховайте мир! Благаємо ж, браття, ми вас: напоумляйте, непорядних, потішайте малодушних, підтримуйте слабих,

усім довготерпів! Глядіть, щоб ніхто нікому не віддав злом за зло, але завжди дбайте про добро один для одного і для всіх!" Лише так вони могли вижити в несправедливому світі. Свій світогляд вони з діда-прадіда передавали нащадкам у піснях, приповідках, переказах. Невідомий маляр знайшов свій спосіб. Коли інші впливали спочатку на розум, а потім на душу, то він вибрав інший шлях: його фарби манили зір, полонили серце, а звідтак доходили до розуму. Глядач стояв і задумувався. Виходив з церкви – і ніяк не міг звільнитися від гадки, що гніздилися в його голові.

Хто був той мудрець, не відповість ніхто. Чимало води втекло: півтисячоліття – не жарт! За Дніпровими порогами гарцювало козацтво. Безстрашний Сагайдачний після мудростей з Острозької школи осягав мудрості боротьби з напасником, та безумство боротьби з напасником не задовольняло галицького шляхтича. Він не мирився з хаосом, хотів навести лад. З цим не мирився ні вічно п'яний мародер козак Голота, ні його друг Фесько Ганджа Андибер, звироднілий анархіст з хворими претензіями на першість. Про державу вони не думали, дивилися в чару, хоч і не могли побачити в ній змислу хмільного лика.

Гетьман і маляр, прославлений і невідомий, шляхтич і посполитий, – які різні, а мрія одна. Чому нас, спадкоємців світової імперії, пригноблюють чужинці? Щоб сказати галичанин Іван з Вишні тоді ж як Єремія кинув виклик людям з Ляцької землі:

“Заявляю вам, що земля, по якій ногами ходите та в ній народилися для цього життя і сьогодні живете, на вас перед Господом Богом плаче, стоїть і кличе, просячи Сотворителя, щоб післав серп смертний, серп кари погибельної, як колись на содомлян, і щоб спустив потоп, котрий міг би вас винищити й викоринити, щоб ви більше не плюгавили її антихристовим безбожним невір'ям і поганським нечистим і несправедливим життям”

заши́м), волячи краще порожньою в чистоті стояти, ніж
нами безбожниками заселеною і беззаконними ділами
злюговленою та спустошеною, а хвали всесильного Бога,
Творця неба й землі, позбавленою бути. Де бо сьогодні в
Ляцькій землі віра? Де надія, де любов? Де правда
і справедливість суду?” Раз нема її в Ляцькій землі – буде
в Страшному Суді. Отоді зрадіють скривджені – настане,
на кресті, Справедливість: одні попадуть на вічні муки за
злочине життя, а інші – увійдуть у відчинені апостолом
двері до раю. Сагайдачний – шаблею, невідомий
шпир – пензлем, афонський монах – натхненним словом –
галичани торували шлях у завтра.

Шлях один, але кожен долав його інакше. Афонський
монах ототожнював порятунок з аскезою, бо вона, як
випробування, так просвічує розум, аж тіло світиться, дає
всесильну радість, втіху, мир, славу, дивування й урочис-
тво, що наближає людину до янгола. Твій земляк-маляр
втік у пеклі панів, лихварів, лукавих суддів, а ще
втік від перелюбників, шинкарів, шахраїв, картярів,
втік від злодіїв, які чинили непристойне. Як писав апостол, “вони
вчинили всякої неправди, лукавства, захланності, злоби,
завидності, заздрості, убивства, колотнечі, підступу, лихих
обмовників, обмовники, наклепники, богоненависники,
ненавистники, напасники, чваньки, пихаті, винахідники зла,
неповажні батькам, нерозумні, зрадливі, безсердечні,
нещирі, несправедливі, немилосердні”.

Зло не тільки несуть доморощені грішники. З чужих,
вони несуть до нас неситі окупанти, не хочуть працювати
в Ляцькій землі, вирощувати на ній власний хліб,
вирощувати гарячим потом. На терези справедливості
виставляються стати різні народи. Іконописець показує жидів,
турків, греків, ляхів, москвинів, німців, бо ж
українці натерпілися найбільше.

Тільки лиха випили наші люди від корчмарів! Жид
не оре, а обманом живе. Жид, як не ошукає, то
і не пообідає. Жидівське і панське не пропаде.

Ще Іван Франко наголосив, що моральність українського народу падає зі збільшенням у наших поселеннях євреїв. Так земляки не могли простити корчмарям своїх кривд. Чужі їмню горілку спливав ґрунт, сім'ї роз'їдали сварки, чужі сусіди. П'яниць змушували присягати, що не будуть після присяги одні трималися, інші ламали слово. Були такі, що присягали не пити в корчмі, тому брали келихи і вибігали за поріг, перехиляли і приносили порожній. Коли вже знесилювалися, то відчиняли вікно, висували голову і перехиляли: сидять у корчмі, але не п'ють... У корчмі корчмар збирав гроші, бо таким заняттям наші люди бридилися, хоч, як пишуть історики, русичі були неперевершені в торговельному мистецтві.

Від покоління до покоління передавалися перекази про татарські і турецькі набіги. З дитинства запам'ятав розповідь про яничарів, які вирізали християн у одному з містечок твого краю, – і кров потекла річкою. Щороку до трагічної річниці фарбували червоною фарбою цієї висоти багряної ріки. Гіперболізація, звичайна для тогочасного народу. Чи ж не 150-тисячне монгольське військо називали незчисленими ордами? Та й не одна держава в Європі має двічі-втричі більше населення.

Люди – не татари, дадуть кусок хліба. Так у твоїх слів'ях. А скільки віршів і пісень склали українці про басурманські набіги, турецьку неволю!

Ой ти, турок проклятий, віро бусурманський!

Розлуко християнська!

Ти не одного сина із отцем і матір'ю розлучив!

І брата з сестрою,

І мужа з жоною,

Товариша із товаришем.

Бідні наші предки! Ви не бачили тюрми в Сибіру двадцятому столітті. На щастя, не бачили до Сибіру, як на очах у матері мордували в тюремних дверях розпинали священників. Ми не вигадали зайти з московської і німецької

Стоїш перед іконою Страшного Суду – і ніяк не збагнеш, чому серед невірних народів маляр помістив і греків, адже від них наші предки сприйняли нову віру. Та ні! Так нас вчили, а віру нам приніс ще апостол Андрій Первозваний, перший апостол. Він пішов Дніпровим берегом і пророкував славу нашій столиці. Греки чимало лиха накоїли, бо хотіли, щоби ми залишилися іванами без роду-племени: наші творіння знищували нашими руками, хоч своїх богів залишили. Отака-то історія доброта грецька!

Лях тоді добрий, як спить; а пробудиться, то біда. Коротко і ясно, але порівняймо: таки ляхів гудьмо, але з ляхами будьмо. Де правда? Чи, як завше, по середині? За заші гріхи надходять ляхи – чи не в тому причина всіх наших лихоліть? З ляхами жити не могли, до москалів допросилися, а ті вже показали, де раки зимують. Хоч добрий чоловік, та москаль. Що додати? Все і так ясно. “Москаль – не свій брат”, – казали на батьківщині Шевченка. Отож, спробували московської бражки, дійшли розуму: “Від москаля поли ріж, та втікай”.

Життя вносило корективи. Жидівський курінь в Українській Галицькій Армії під старшинством Ляймєрга воював проти нападників. Українці ховали євреїв від німецьких розправ, а єврейські лікарі ставили на ноги поранених українських повстанців. Наші правозахисники вступилися за нащадків кримських татар, предки яких пролили стільки української крові і сліз, забирали в уволу мирних хліборобів з Наддніпрянщини, спалювали українська села й міста, знищували хліб, плюндруючи наші поля. І нарешті поляки зрозуміли, що нема вільної Польщі без вільної України; загоюються старі рани, забуваються давні кривди – і українці, і поляки братаються як вільні з вільними, як рівні з рівними.

Уявімо собі доморощеного іконографа нині. Чи так би показав би різних народів на Страшному Суді? Чи міг задумати його сучасник, що наші країни витягатимуть

турків з-під руїн землетрусу, а турецькі підприємці допомагатимуть нам піднімати зруйновану за часів невідомої економіку?

Лише один народ уперто шкодить нашому мирному життю. “Москалеві годи як трясці, а все бісом дивиться” – так було, так і залишилося. Колись вони з’їдали наші землі, а поверталися – ще й корови смажили. Чи не їх би поставили тепер мадьяр на перше місце серед народів-грішників, чи не призвичаєні працювати, а інших обдирають як лавру. Стоїш перед Страшним Судом – і розмірковуєш, чи не заявиться твій народ перед Терезами Справедливості.

Чи можемо ми хизуватися тим, що пасивно піддавалися чужим напасникам-злочинцям? Ні, ми виступили на шальку Терезів нашу боротьбу зі злом, як титанів вояки в воєнного великоднього вечора!

Почорнілі конвалії

Легенькими розмахами широких крил травневий вітер опускався на село. Ген-ген на виноколі почав зливатися небом Кошівський ліс. Не бамкав натруджений за цілий день церковний дзвін. Відлунали і загубулися десь в останні звуки святкових пісень. Тільки ж поважно сиділи біля вогнища і згадували про далекі часи, про далекі краї; хтось переказував давно прочитану казку про козацькі подвиги, а сивенький дідусь вкотре розповідав шепелявим голосом про свої вояцькі подвиги на війні в Боснії. Йому ніхто не перешкоджав і не дивувалися, як мале, а на селі з діда-прадіда шанували сивих.

Все як торік, позаторік, сто чи двісті років тому. Вогонь запалювали в суботу – і він горів усе святе. Як якийсь урядник писнув, що від полум’я можна спалити пожежа, йому одповіли, немов сокирою врубав: “Вогонь святий, і він добрих людей не зачіпає”.

Враз блискавкою серед чистого неба вискочив новий вогонь, “Ракета!” – вирвалося комусь з гурма.

ошелешено підняли очі туди, де вона зупинилася на мить. Не встигла відірватися, як з'явилися інші. Розполовинивши небо, ракети стали над селом, а потім полетіли коміть головою до землі. Ні, вони не гасли в небі. Може їхній дротяний вогонь остивав і падав великими краплями крові?

– Неси воду! – прозвучало як наказ, що не визнавав жодного протесту. Погасили вогонь – і розбіглися по хатах.

Не послухали урядника і маєте лихо. Хтось показує силу, аби приборкати непокірних.

– Ракета! – скрикнула Вірка і відсахнулася від вікна. Не одну годину вдивлялася в темний ліс. Там Петро, її брат. Виглядала, аж очі визріла. Щоби він не прийшов, такого не могло бути. Завше навідувався до сестри на день народження, а сьогодні – їй сімнадцять. На самий Великдень.

Зразу, як тільки погасли ракети, пролунали перші постріли. А потім другі, треті, четверті. Всі вони доносилися з Кошева, густого лісу, який вже підтягнувся до вечірнього неба. З пострілами налетів шалений вітер, триніс клапті дощу, тряс вікна, попереджаючи про зливу. Чи не обурилося небо? Чи воно пробувало когось врятувати? Чи так мало бути? Ніхто не знав.

Тієї ночі люди не змикали очей. Не могли задрімати. Злива не вщухала, неначе розпочався всесвітній потоп: ніхто не міг спинити: ні ті, беззахисні, своїм болям, ні жінки, свавільні, своїми криками. Не склепивши повік, люди жорданці ринули до церкви, хоч дорога настільки розгрузла, що доводилось роззуватися і брести калюжами.

З різних розповідей, нерідко суперечливих і майже ймовірних вимальовувалася картина кривавої ночі. На дробіці не зважали, а головне без жодного сумніву: майже півсела бачило дві вантажівки. Їхні кузови накріті резентом, а в чотирьох кутах сиділи енкаведисти з автоматами, готові в будь-яку хвилину відповісти на напад,

пострілом на постріл. Хто не їхав машиною похнюплеві пробирався поза село. Йшли в трьох напрямках. Зелений плащ-палатки рипіли, хоч перелякані вояки чимось нагадували спійманих злодіїв, дивувало те, що до Комарнів не йшов ніхто. Люди розповідали, що комарнянський енкаведистів вибито до ноги, втік лише один комаєць Крючков. Начебто десь коло півночі він добіг до крайньої хати і лементував: “Хазяїн, спасай! Подкова стріляла як чорт”. Де подівся той гонор, з яким він буревисив на високому баскому коні вривався в село і сповіщав про себе божевільним викриком “банда!” ?

Про інше говорили шепотом, бо хто міг сказати правду? “Вбили Петра”, – казали і не вірили. Хтось з енкаведистів відомстив Підкові за шквальний вогонь і побрatимів.

Вірка плакала, а мати, ледве приглушуючи біль, розраджувала:

– А, може, то не він?

Нова звістка розвіяла сумнів: у вівторок зранку Петрове тіло лежало в Комарні на майдані. Бачили його із сусіднього села.

Тепер вже плакала мати. Не плакала – риділа. Її син – і нема! Хоч би подивитися на нього востаннє. Завтра вона піде до міста. Завтра! У Комарні базарний день і там буде багато людей. Тоді вона погляне на сина одним оком, але погляне.

– Може щось куплю, – оправдовувалась донькою, бо хотіла зберегти в таємниці свій біль.

– Я піду з вами! – затялась Вірка і не хотіла слухати.

Мати розуміла, що донька теж хоче побачити брата, душа якого вже відлетіла в інший світ.

Вийшли вони на світанку, бо до Комарнів ще мала – не раз спотієш, як дійдеш. Пробирався польовими стежинами – лише перед самим селом небокраю прорізалися гострі сонячні промінці. Там

побачила біля лісової стежки квітку конвалії. Як не було гірко на душі, але зраділа, нахилилась – і погладила біленький дзвіночок. Він просив не залишати його самотнім, просив похиленою голівкою, і Вірка відщипнула квітку від корінчика. Через кілька кроків – знову квітка, а за нею ще, ще, ще... Скоро дівчина тримала цілий букетик.

А мати йшла попереду і не звертала ні на що уваги. Її серце летіло як ті ракети, що спалахнули на Великдень, і принесли таке горе.

Донька не хотіла засмучувати матір і засунула букетик у кишеньку сукенки. Про квіточки вона згадала аж у місті, коли мати ходила поміж базарними рядами, на все дивилася і нічого не бачила. Думками була коло Петра, не могла більше вичікувати, але боялася за Вірку.

– Все к райсовету! Все к райсовету! – грізно проносилося над базаром.

Зігнали всіх на майдан.

– Будем опознавать бандіта! – горланив присадкуватий енкаведист з вилицюватим обличчям, смалячи “Казбек” і з якимось задоволенням випускаючи сиві перстені диму. Він стояв, висунувши круглого живота, такого круглого, що ось-ось впаде. Його підлеглі немов зелені круки шугали в натовпі..

А той, кого мали впізнати, лежав під муром; не людина, а її глумлива подоба: голова і груди обвуглені? Очі неначе кліщами видерті, побиті ноги з болотом, змішаним кров'ю.

Вірка стояла в юрмі кілька кроків від нього. Високе чоло, козацькі вуса, їжакувате волосся, а ще розірвана вишита сорочка, сталевого кольору райтки і, що вже не вимагало доказів, ліва рука без мізинця підтверджували: це – він, Петро. З лівого боку від тіла стояв з автоматом Пріць Швед, неначе прислухався, чи серце небіжчика не затіпається. Ще тиждень тому він переховувався разом з Петром у темному Кошівському лісі, а нині тут, біля

вбитого побратима, котрого жартома називав швагром, бо мав надію засватами Вірку. Петро відмовляв: “Та вона ще мала. Нехай хоч трохи подіває”. Пріць розгнівався не на жарт, два чи три дні не розмовляв з побратимом, але потім, здавалося, змирився. Як він міг опинитися тут, ніхто не знав, хоч кожен здогадувався.

Пріць палав пекучим вогнем, відчуваючи гнів, а ще більше лють десятків людських очей. Його ноги пашіли так, ніби стояв на розжареній сковороді, і він не міг встояти, аби не переставляти їх. Сонце сліпило і змушувало примружувати повіки, а ще душив встид.

– Чей он? – з картавим притиском процідив енкаведист, випускаючи з широко роззявленого рта дим. – Прізнавайтесь!

Майдан ополонила кладовищна тиша. Невільні учасники мовчазного похорону воліли не дивитися за замордованого партизана, якого напівпритомного схопили облавники, а потім випробовували розжареними кліщами.

– Боже, дай сили, – благала серцем Вірка. Сльози насувалися, хапали горло. Ледь-ледь стримувалася, аби не випустити їх на волю.

Мати тримала дочку за руку.

– Не узнайте? – тепер ніби з тінню поблажливості запитав самовпевнений енкаведист. Він знав необхідність своєї влади над цими принишклыми людьми. Ось його слово – і вони опиняться в катівнях, холодах сибірських снігах або й тут, на бруківці, з розбитими черепами.

– Так будет со всімі вамі! – додав через хвилину дві, випустив ще перстень диму і засміявся. Не сміявся реготав, чим викликав не людський плач зневаження, а нелюдську ненависть до себе.

Він нагадував чимось слизьку жабу, що стала задні розчепірені лапи.

Вірка вирвала руку і вийшла з юрми. Він мовчав, на мить втратили дар мови: хотіли зойкнути

охнути, але відчули на шиї зашморг. Вийшла, а повернутися вже не могла. Кілька кроків – і дійшла до знівченого тіла.

– Узнайош? – хихикнув енкаведист. – А может он с твоево села?

Юрба дивилася на Вірку: вона притягала десятки очей, переляканих, здивованих і цікавих. Дівчина постояла біля братових ніг, відступила вбік, наблизилася до обвуглених грудей, вклякла і поклала на них букетик почорнілих конвалій. Їх квіточки розпливалися на обсмаленому тілі. Якби не зелені стеблинки, ніхто не здогадався б, що дівчина витягла з кишеньки сукуенки букетик, перев'язаний травинкою.

Енкаведист озвірів. Він вп'явся п'ятірнею у Вірчину руку, сіпнув, потягнувши дівчину на бруківку. В юрмі хтось ойкнув, але сузвучно з тим чайним болем пролунав постріл. Енкаведист перехилився набік, кашкет злетів з його голови і покотився, а пострижений під макогін гарбуз гримнув на брук.

Здивовані, ошелешені люди могли сприйняти кару над вапасником за Божу волю. Хто вистрелив, юрба зрозуміла зразу, коли проколений під ліву лопатку Пріць впав на осмалене Петрове тіло, зім'явши стеблини конвалій.

– Вірко! – сколихнувся розпукою майдан – Вірко! Відпустіть її. Беріть мене!

Два енкаведисти прискочили до матері і поволокли на босі ноги перед покірною, переляканою юрбою.

... Ти творив уявну історію, а сучасники тих далеких подій намагалися все порівняти з дійсністю. Навіть найменші відступи сприймали за фальш, бо хотіли бачити не художню картину, а фотографію. Хіба вони могли зрозуміти, що адекватне віддзеркалення аж ніяк не заперечує художнього відтворення.

Реальний герой справді загинув не так, як показано в новелі, в якій ти спробував показати Петра як типового

представника повстанського руху, як символ героїства й величі борців за волю України. Його катують вогнем, а він не здається і гине, виконавши свій обов'язок перед Україною. Петро в перекладі означає *скеля*, а саме в таких борцях, що були духовною скелею, відродилася Українська держава. За українським народним повір'ям підкова символізує щастя. Отож, такі як Петро заплатили своєю смертю за наше щастя, тому ми всі, нині живі, в боргу перед пам'яттю повстанців. Завдяки їм ми збереглися від виселення до Сибіру. Вони заплатили своїм життям за наше життя. Їхній подвиг не може бути втрачений. Нехай його збереже пам'ять майбутніх поколінь. Чи будемо й надалі мовчати перед зневагою наших героїв? Чи й надалі спостерігатимемо шабаш тих, хто хизується орденами, на яких невинна кров наших людей?

Коли ти писав, бачив перед собою молодого читача, якому за роки тоталітаризму нав'язувалося антиукраїнське бачення повоєнних подій у Галичині, бо окупували впливали найбільше на молодь літературою. Не згадували достеменних подій, а дух того часу рухав тобою.

Хто міг зважити на терезах плід твоєї праці? Чи зацікавитися твоєю кардіограмою в хвилини творення? Про тебе написали в газеті, бо спрага пристрасті ще більше мучить, як спрага в гарячій пустелі. Тебе звинувачували, бо Вірка не доводилася сестрою героїні. "Треба було назвати її Мариною чи Ганною", – казали тебе односельць. А ти хотів показати, що така *скеля* українська дівчина – це символ народної віри у неминучість визволення. Вона не боїться кинути зброю енкаведистам і водночас мовчазній заляканій юрці. Якщо ми шукаємо реального прототипу Вірки, то можемо побачити в кожному галицькому селі. Не одна така Вірка й серед твоїх односельців, які не побоялися енкаведистських тортур.

І ще один закид. Ніхто не міг знайти прототипу Проця Шведа. Хто ж такий зрадник, питала обурена

авторка листа, яка називала себе “громадянкою” чи “жителькою села” без імені і прізвища. Хіба й таких, на наше горе, не було в галицьких селах? Як співалося в тогочасній пісні, вони віддавали рідних братів “межи клятї москалі”. Зрада – найбільший гріх у часи боротьби за визволення. Лише власним життям спокутує прозрілий сліпець чи легкодух!

Хто не пам’ятає того зрадника, який перевів облавників через Дністер на другий день після Стрітєння 1945 року? Скільки крові пролилося тоді? Скільки голів впало від енкаведистської кулі?

Ти вважав своїм обов’язком згадати минулі події, змусити задуматися над ними, щоби ніхто не наважувався повертати людей до того часу, бо він був червоним пеклом!

Появу відгуку на “Почорнілі конвалії” в газеті ти схвалював, бо тисячі читачів дізналися про героїчну подію з уст людини, яка сприймала її безпосередньо. Ти не заперечував проти того, що тодішня історія краю вимагає ґрунтовного дослідження. Героїзм Петра Підкови повинен бути описаний і збережений для майбутніх поколінь: “Я був би щасливим, якби молодий читач замислився над подіями, які зображені в новелі як типові для галицького села”.

Чому ж так твоя односельчанка протестувала проти неадекватного зображення далеких повоєнних подій? Хто вона? Скоро виявилось. Ти згадав епізод у сільському Народному домі “Просвіта” на Покрову. На сцену вийшла розмальована пані і дякувала своїй матері, як учасниці національно-визвольної боротьби. Настали такі часи, коли в кожній родині з’являлися борці за волю; а так воно й було, вже згодом становище змінилося – і люди скапаніли, переродилися: до них приїжджали райкомівці і вважали чи й просили виступити на зборах у сільському клубі, щоби все село осудило повстанську боротьбу. Знаходили родичів жертв того повоєнного часу. “Вони були вашого брата (батька чи сестру)” – розпалювали

пристрасті. Чи знали (і звідки могли знати?) згорьовані колгоспні кріпаки, що злочин скоїли самі енкаведисти. переодягнені під повстанців? Перевертнів готували у спеціальних школах, вчили місцевої говірки, патріотичних пісень, а потім закидали на терени, охоплені вогненними загравами. Про якусь мораль не було й мови. Їм дозволяли вбивати навіть своїх, щоби мати довіру серед повстанців.

А скільки не витримували катувань? Їх привозили в села – і вони показували криївки, де ще недавно переховувалися з побратимами. Людей виселяли до Сибіру.

Ти згадав випадок двадцятирічної давнини, розповідь першого чоловіка тієї розмальованої пані. Вони розлучилися через кілька тижнів після одруження. Картина набувала якогось узагальнення і сама просилася на папір як відповідь подвійним перевертням.

Камені на душі

“То вже бери мене?” – вибухнуло з душі. І в розпач пересиленому подиху безслізний розпач перемішався з примиренням. Що має бути, того не минути. Гніву не відчувалося. На кого гніватися? Хіба на сонце, що морочить розпеченим світлом?

Голова Балашихи впала на подушку, а на неї – тіні. Від чого вона? Там, де пламеніла і засліплювала білосніжна пляма, стояв Юрко.

“Ти прийшов, сину?” – так мати звернулася до нього вперше, ніби забула ім’я. “Як будемо зимувати?” – промайнуло в думці й пригасло, не вилившись у звук. Вона наважилася питати, бо Юркова постать випромінювала жаль. Так, як і тоді, коли він ходив коло церкви, покритий кореним горілкою і забрюханий, хоч після табору рясно не випив жодної чарки. Люди в білих халатах запитали: “Що робите?”. “А я тут священик”, – відповів. “То ми знаємо, знаємо, тому хочемо перевезти вас на Білопарافیю”. Посадили в машину з червоним хрестом і від’їхали.

Мати мовчки поглядала на сина. Він знав, чого вона хоче, і відповідав, хоч не міг витиснути слова.

“Скривдила вона тебе”, – вирвалося з материнського серця.

Тяжко таке витримати. Відібрати від батька дітей, а від неї – внуків, Петра й Павла. Кажуть у селі, що близнюки, як викапаний Юрко.

Сам знав, що скривдила. Тільки вийшла з клубу – і зразу до машини. “Сідайте!” – гаркнула на синів. – “Той дядько п’яний!” Така зустріч! Нащо хлопцям знати, що їх батько не випещений Жора, а цей згорблений селяк?

Стояв як п’яний, не випивши. Він чув її слова на концерті, слова вдяки матері, що, як партизанська зв’язкова, ще в буремні роки наближала цей день, а потім страждала по тюрмах.

Страждала не лише вона. Її ж випустили через кілька років. На здоров’я не скаржилася. Доньку влаштувала до школи-інтернату у великому місті, а після закінчення – зразу в медичний інститут.

Юрко запримітив Ганнусю в сільському клубі, на Шевченківському концерті. Ще тоді йому не подобалося, що вимагала називати себе Анею.

“Скривдила вона тебе”, – пролепетіла мати. Як вона застерігала сина перед весіллям. Не любила ні невістки, ні свахи, бо завше хотіли бути навидаку. Дивилась, як у воду.

“Чи не міг ти знайти другої?” – відчув Юрко німе питання, з легеньким докором. – “Скільки розходяться? За ти перший, не ти останній”.

Син стояв похнюплено. З розкуйовдженого волосся впало. Піт чи дощівка? Брудні краплі розпливалися по щолозі. На чолі росилось-парилось. Давно не знав такої болю. Ще з Мордовії. Ледве-заледре доліз до бараку. Речінка дошкуляла, аж серце вискакувало. Табірний лікар натякнув, що від роботи можуть звільнити. Хто? Чого питати? Як? Сам знаєш. За все треба платити. А

так ще трохи помучишся – і не побачиш рідної матері. Заховають у чужій холодній землі без хреста, без роду-племіні, а тільки напишуть на стовпчику тюремний номер. На батьківщині заплаче мати. Сама, як палець, батько не виніс поневіряння синового і накрився сиріт землею. Мати, самотня мати.

“Скривдила вона тебе. Чому ж ти не одружився, сину?”

“Я не міг, мамо”, – оправдовувався Юрко. Як одружуватись? Вони ж повінчалися.. Таємно. Не ламаю присяги! О ні! Якби не такі часи, він вивчився б на священика. Ще змалку його боліла людська кривда. А добрим словом і камінь з душі знімеш.

Недовчився й на агронома. Декан співчутливо поглянув на студента, ніби просив вибачення: “Зараджу тобі, Юрку”. Як зарадити, коли дружина писала. “Мій чоловік Балак Юрій не дозволяє мені розмовляти на російській мові”, – брехала, звичайно. Балак познайомилася з випещеним Жорою. А Жора – квартира і машина, хоч і розлучений. А що з Балаче? Заборона розмовляти російською мовою – це підсилення. Але це вже був для нього вирок.

“Боже, чого я вдався до лікаря?” – картав себе Юрко. Картав тоді, коли перед звільненням з тюрми не подав йому руки. Ні, подав. Він торкнувся тюремного ката – і палав пекельним вогнем. Як чужу худобу, а нині цілуватися лізе.

“Чому ти так, сину?” – і в нього від материнського дорікання тьохнуло в серці. Раз, другий, третій. Серце зменшувалося і зменшувалося, клубком застрягло в горла. Пробував говорити – не зміг. Тоді застиснув губи, воліло серце:

*Ой, ношу я три камені на душі.
Перший камінь – за неньку рідну.
Другий камінь – за діток бідух.
Третій камінь...*

“Ще й третій?” – лише тепер Балашиха розплющила очі. Дивна пісня обірвалася. Де стояв син, знову палало сонячне коло. Від нього відбивалося яскраве проміння. Промені піками наближалися до хворої, кололи попід ребра і підіймали вгору.

“Сину! Юрку!” – губилися серед хатньої тиші спопелілі в сонячній ватрі слова.

...Слава і ганьба, любов і ненависть, геройство і зрада виринали на поверхню. Хто ще недавно осуджував свої роки боротьби, перекреслював найчистіші сторінки свого життя і каюся в районних газетках, тепер за велелюдних вічах проклинав червоних окупантів, бо вони відібрали молодість від нього, українського юнака. Чи він очищувався? Чи він пристосовувався, до нових умов? Бо не міг інакше. Життя буяло! Народний рух розбудив сонних рабів, вилікував їх від кількадесятилітнього мовчання.

Чого дивуватися сільській бабусі, яка також хотіла кошанівку, а донька ще більше домагалася? Мати – часниця підпільної боротьби! Хіба не звучить *гордо*?

Тобі ставало моторошно, коли взяв у руки книжку про героя, хоч знав, що замовчування – найтяжча неправда. У документальному фільмі шістдесятих років він неважав провідників повстанського руху, а вороги не барилися посіяти його фальшивки на широке поле. Ти знав, що він приходив до неприхованого кагебіста, який, викладач інституту, хвалився його листами. Кого ми кривіємо? Кого?

Бог з ними? Врешті-решт, кожен має право на вибачення. Проте ми не задумуємося над тим, скільки зла завдав він тоді, коли ще ходив у червоному блуді, вставляв у рот хазяям і був готовий на найтяжчий злочин заради самозбереження. Тепер такі самі шили вояцькі сорочки і перев'язувалися португепями, а ще запускали в повітря вуса, як на картинах шістнадцятого століття.

Ставало сумно, хоч життєвий вир не залишав часу на роздуми. Референдум, як на тебе, був зайвий. Треба творити державу, а не гратися в державотворення. Мине півроку – і опоненти визнають тобі рацію, та буде запізно.

Напередодні референдуму не спалося. Скільки пережив, передумав, осмислив! На виборчу дільницю ти прийшов першим. Голова дільниці розцілував тебе. Чи знав він, що ти сам через кілька хвилин поїдеш на іншу виборчі дільниці, далеко від міста? На дорозі зупинять машину – і автоінспектор зауважить водієві, що той перевищив швидкість. Чи ж міг він не квапитись, коли відчував, як ти летиш у далечину? Доля народу! Від кожного голосу залежить доля народу. Ще не так давно позначений кремлівський оракул пророкував провал референдуму: так його, мовляв, переконав особистий шофер, який відпочивав у Донбасі.

Не хилив сон і першого грудневого дня. Згортки минулого нагадували про себе.

Три стуки в могилу

Сорок п'ять років, день у день. Між ними покотилися солоною сльозою ціле життя. Дякуй Пречистій Богородиці, що ця сльоза не впала бурулькою на сибірське мерзлоту. Скільки людей, відірваних від рідного села, впало в переповнених задухом холодних вагонах! Довини для живих, людей, вони мчали з такою швидкістю від батьківської землі, ніби боялися, що загнані навідники почнуть вискакувати з дерев'яних кліток. Паузи і страх – за крок від вагону на зупинках чекала куля.

Лиха доля – обійшла її село. Облавники не наважилися зачіпати людей, не ризикували, лізти в оселі, де кого сам Бог захистив з трьох сторін лісом, а з четвертої – рікою. Тут міцно трималася своя влада. Повстанські загони підживлювали надію, що все минеться. Були австрійські пропали, налетіли царські війська – втекли. Далі

вчепилися на двадцять років, але німці натисли – і поляків, як вітром змело. Аж прийшли ждано-негадано перші совіти, та довго не нагріли місця: німці насунули залізною сараною, вигнали їх на три роки, аж поки самі не накивали п'ятами. А люди жили. “І ці зайди не вічні” – казали про других совітів.

“Вони загарбали півсвіту”, – недовіряли старі діди, які ще воювали в Боснії. – “Там нічого не вийшло проти Австрії”.

“А тут вийде! Вони довго не втримаються”, – заперечував Іван, мамин брат. – На Великій Україні голод, люди падають на дорогах. Бачите, скільки прибувало звідтам народу?”

Старі діди стояли на своєму. Десять років тому голод скопив за Збручем мільйони людей – і вони мовчали. Нема козацького духу! У розпачі розводили руками, згадуючи про свої стрілецькі походи, про тиф і про підступних червоних комісарів.

Аби переконати Івана, цього було замало. Як можуть люди вмирати голодною смертю? Та він би підняв їх, живих і мертвих! Всіх міряв по собі, а такі не прожили би в клітці жодного дня. Як можуть люди годувати власним хлібом цілу Росію, а самі вмирати від голоду!

Стара фотокарточка передала через піввіку жадобу волі в мудрих Іванових очах і правій руці, яка стискає ефес шаблі. Хто не дивився на знімку вояка польського війська, ніяк не міг відірватися. Одних полонила його воля, інших зачаровувала юнацька краса. “Мудрий козак!” – не могли намиливатися люди. Той Іван часто приходив до сестри, садив на коліна її сина і розповідав про козаків. “І ти будеш козаком”, – ласкаво гладив по голівці хлопця. Весною, коли тільки засіяли поле, вони обидва виходили на оранину і проганяли ворон, що на розігрітій землі шукали якоїсь поживи.

Чи то було насправді? Чи просто мариться, коли давне здається героїчним, а нинішнє – буденним? Якби

Іван не усміхався зі стіни, напевне, не повірила б, що він колись жив, ходив з нею взимку в тих самих чоботях на зміну. Ні, таки повірила б, скільки літ не минуло би. Чи забудеш день, омийтий сльозами? Ціле село заніміло. У кожній хаті на лавку сів під образами німий сум, своє і чуже горе. Старі діди мали радіти, але вони навіть не дивилися у вікно, не слухали шаленого завивання хуртовини, присувалися до печі і час від часу запалювали файки. Яка тут рація, якщо її аргументи залиті кров'ю? Від іншої думки залишився попіл і обвуглена хата за околиці села?

“Хто зрадив?” – питало село. А зрадив свій, бо чужі не знали того переходу. Те місце на Дністрі зберігалося в таємниці. Мине ще не один десяток літ – і прізвисько зрадника з'явиться на стенді в сільській школі серед тих, хто, як тоді казали, загинув за кращу долю. Про те, як він пропав, ніхто в селі не сумнівався. Мучило інше: як пропав? Село як родина. Хто подумав би щось лихе про сусіда, з яким ще в босому дитинстві бігав на пасовинах, ходив росяними ранками на печериці, пік осінніми вечорами картоплю, ділився останнім горіховим зерном?

Нічого не знали й не відали про зрадника дві Іванові сестри, які пізно вночі притягли через снігові замети до згарища санки і шукали мертве братове тіло. Дівчата вповідали, що облавники забрали всіх вбитих партизанів на машину і повезли до міста. Другого дня їх викликали до самого центру на пострах цілого району. “Таке чекає вас, хто нас не підтримає?” – погрожували облавники. Іванів між ними не знайшли. Вороги не знущались над ним, не знекровленим тілом, не кололи мертвого багнетом, не розбивали черепа, щоби вилити на брук людський мозок. Не було його під розваленою хатою.

Хтось показав на оберіг. Під покровом згорілої хати сестри потім довго блукали полем до кладовища, вкритого джаганом у темноті яму, запорпали землею і снігом. Домовину змайстрував сам Іван на прохання матері.

йшов на польсько-німецьку війну. Та мати дочекалася сина з німецького полону, як і нової труни. Лише тепер сестри згадали про неї і винесли з горища. Іван лежав, а сестри плакали, вмиваючи гіркими сльозами братові очі. Витерли обличчя і руки мокрими хустками, прицвяхували віко. Хай земля буде пір'їною! Через три місяці, як землю озеленить травиця, сестри викопають глибшу могилу.

Час згладить у людській пам'яті спомини про славу і ганьбу, про самопожертву і зраду, про тих молодих хлопців і повоєнні енкаведистські облави. На повстанських могилах пишним цвітом розцвітатиме калина, а пізнього літа наповнюватиме свої червоні грона юнацькою кров'ю.

Ворог наступатиме на груди, як колись наступав на зрошені кров'ю поля. Він клястиме тих відчайдушних повстанців і закликатиме до цього хору прокльонів зляканих селян. В їхньому селі такого не буде, бо той один зрадник канув у безвість, його викинуть з пам'яті. Рідні зрадника не впускать на поріг хати набридливих курналістів. Село поглинуть нові турботи. На велелюдних весіллях підпиті молодики співатимуть пісні тих часів, а старші люди розповідатимуть онукам про героїв. І тільки!

Іванів небіж ходитиме на цвинтар. Кожну несправедливість розбиватиме ударами гніву. Тільки батько розпочне мову про сталевий характер тих, які не служили ніколи зайдам, син вибухне: "Ваші характери з московської сталі, що не дається, але гнеться". Лагідна мати ситиме шкарубками руками іскрини сварки. Її посоловілі очі поглянуть на братів портрет і блиснуть сльозою.

З літами син зміниться. Мати не допитуватиметься про його тайни, його невгамовність. Її дитина, – хоч яка може бути дитина в тридцять чи сорок років? – ніяк не знайде для себе якоїсь сталої праці. Його ровесники збудують такі хати, як палаци, а він вчитиметься. Ні хати не побудував, ні машини не купив, ні маєтків не

нажив – ледве кінці з кінцями зводить. Іншим партія дала все, а йому... Був на посадах, що міг би забезпечити матір на ціле життя. Та де там!

Бідна мати не знала, чому її син закінчив технікум без відзнаки. Завадила одна оцінка. Замість того, щоби перескладати іспит, він розкритикував на зборах дирекцію за русифікацію. “Я би вас тоді розірвав!” – випалив йому наставник групи. Та вже нічого не зробиш: дипломний проект оцінений найвище. А ще в місті щось коїться. Позбав диплома – не знати, хто за нього заступиться. Можуть письменники запротестувати, бо сам щось пописує. Ще гірше, коли дізнаються в університеті. Там чимало таких, що домагаються викладання українською мовою. Зі столиці також віють дивні вітри.

“Ти мусиш вчитися”, – ці слова гризли сумління Іванового небожа ще з теплого липневого вечора. Помічник бурильника Данило мав за плечима десять літ енкаведистських таборів. За читання заборонених книжок посадили; їх вже кілька років видавали, а його звернення про реабілітацію суд не розглядав. Колишній політв’язень подружився з молодим техніком, слухав його вірші, аж радив не писати, не радив – вимагав. “Ти мусиш вчитися. Чому ми програвали? Бо не мали вчених людей. Поляки мали, чехи мали, мадяри мали. Вони збудували державу, а на полягав на своєму Данило. – Не слухай тих, хто оп’яному розпинається за Україну. Нащо нам такі патріотів?”

Даниле, Даниле, ти кинув у душу хлопця, яку бентежила жадоба боротьби, бунту, зернину смиренності. Чи ти сподівався на зустріч з ним в інший час, коли загнuzданий бунтар посідав значну посаду при державній владі? Як ти міг поставити на стіл велику пляшку горілки за товаришеву допомогу тобі, вчорашньому політв’язневі? “Забери, Данку. Не ганьби мене”, – промовив тихо і суворо. Ще мить – і з очей обох котилися би сльози.

Не так мали зустрітися ви – загартований у таборах політв'язень і обпалений життєвими негодами господар просторого кабінету. Той кабінет, як сірий мур, розділив вас. Кабінет мучив так, як ще рік тому партійний квиток. Якби не твої, Даниле, слова, того квитка не брав би ніколи в руки і не натягав би маски. Не страждав би!

Люди вважали його партократам – і він мучився. Заздрив тим, хто не ховався і говорив відверто. Найбільше страждав на власних лекціях. Люди слухали, бо лектор без папірця – для них дивина, та й говорив не так, як інші лектори. Інколи чув шепіт: “Можна подумати, що він свій, та чогось не домовляє”.

Син засів у материнському серці, як незагоєна рана: не раз щеміло, коли слухала про арешти. Як вогонь, палила її душу синова гарячкуватість. У третьому класі зірвав із шиї насильно нав'язаний піонерський галстук. Батько покарав сина. “Я за тебе не піду гибіти до Сибіру”, – кричав на хлопця, як несамовитий. Син ще таким не бачив батька. Мати заспокоювала, гладила їжакувате волосся і просила зрозуміти, що батько добрий, а нерви не витримують – нагадує контузія.

Відколи, після смерті чоловіка, вона залишилася мама, майже щодня сідала коло вікна і дивилася на дорогу, чи не їде син, хоч знала: він сьогодні не приїде. “А нині мав би приїхати”, – переконувала себе. Радіо розвіяло її сподівання: в такий день син зайнятий. Референдум! Вирішується доля України. Поставлене на карб усе? Чи дасть Бог нам державу? Осіння мжичка надмухувала смуток. Доц на першого грудня – якась пивина. Минулих років мороз аж до кісток пробирав, а тут нависає над душею плаксива мряка.

“Нема. Не приїхав”, – шепотіла сама до себе. “Нема, – вже голосніше сповістила kota. “Нема”, – і благально піднесла руки до Пречистої Богородиці з дитятком на руках.

Другого дня ходила і шукала якоїсь роботи, аби не слухати радіо. Не дай, Боже, не проголосують. Що буде завтра?

А син не виходив з кабінету, жадібно вслухаючись у радіоприймач. Ще вчора вірив, що люди проголосують за незалежність, хоч і з невеликою перевагою. Повідомлення з Києва ошелешило. “До села!” – наказав собі.

Дорога як розгорнений аркуш, вела в якесь нове, невідоме життя. Для нього вона розстелилася два роки тому. Ректор інституту палав зі злості. Хто б подумав, цей доцент такий чванько? Занадто бере на себе, але інститутські збори викладачів – не якісь тобі мітинги. Там на нього, ректора, ще можуть нападати, а тут – засада.

Нагода відомстити трапилася через тиждень. Таке бачення широким планом показало цього чванька на установчому з’їзді Руху. Ось куди він дібрався? “Прогул” – промайнула радісна думка. Вранці прийшов до інституту – і радість розлетілася вдрузки. Не такий-то простак цей доцент: перед поїздкою до Києва написав заяву на дводенну відпустку. “Перехитрив” – скрикнув ректор і гримнув двома кулаками по столі. Такого ще не мав двадцять років керівництва. Шантажувати не вдасться – перший відділ не знайшов компромату. Перехитрив! Ректорат, мовляв, переглянув своє ставлення до Руху і готовий обговорити всі питання за “круглим столом”. Треба затягувати час, аж поки все не повернеться до стару колію. У вузькому колі одностайно він перекоштував сам себе: настане щасливий день – і тверда державна рука схопить міцно віжі. “Мені жаль тих молодих хлопців, які пішли за тим горланом. Скоро все повернеться. Скоро?” – тішився і вірив.

Чванькуватий доцент не вгамовувався, заперечував ректорові не лише при інших викладачах, а й при студентах. Скільки разів не наставляв ректор капканів – марно. Верхом нахабства назвав ректор привітання в інститутській багатотиражці своєму противникові за одержання докторського диплому. Він і тут обскакав професора без докторського диплому, сина відомого письменника. Нагримав на редакторку багатотиражки.

і вона подала заяву на звільнення; редакторка подала, а той чванько не подасть.

Найбільше бісило ректора, коли голова інститутського Руху нападав на нього на студентських мітингах і разом зі своїми друзями викликав з Києва самого міністра. Такого ще не було! На кого посягнули – на нього, члена бюро обкому партії?

Про повернення до старого вже не було надій, а чванькуватий доцент вибився в обласне начальство. Чого не писали про нього в партійних газетах! – і все, як з гуски води. Невгамовний колишній доцент розгортав бурхливу діяльність, не знав спокою: щонеділі їздив у села й міста на освячення нових березових хрестів борцям за волю України.

Мати чекала на сина, а він приїжджав на годинувді, бо пильнував роботи. Рада й тому: як приїде, хоч подивиться на нього. Так пізно ввечері ще не приїжджав ніколи. “Ти приїхав додому?” – запитала, побачивши його у білому плащі без капелюха на порозі хати. В одній руці він тримав парасолю, а в другій – свічки.

Замість відповіді, син розщепив плаща і подав матері пожовтілий аркушик з учнівського зошита. Під яскравим електричним світлом на ньому заблищали перламутрово слова, написані хімічним олівцем. Слова, які сорок шість років карбувалися в її серці.

“Де ти знайшов?” – здивувалася мати і поглянула на сина. В його очах блиснула веселка і торкнулася її зіниць.

“В старій хаті, під ґреґарем” – і захлинувся сльозами.

Як вона не здогадалася? Як не згадала про братову записку, коли тридцять років тому розбирали дідівську хату і закладали фундамент під нову?

“Братчику!” – сестра цілувала злинялі від часу птери. – “Братчику Іване, ти не забув про мене. Ти перерав мені краплину крові”.

Братова кров обілляла два кутики папірця, та не дійшла до напису: “Дорога Сестронько! Бережи Славця.

Як Україна здобуде волю, то прийди до моєї могили і стукни три рази. Твій брат Іван”.

Сміливець Іван, такий красний і мудрий, відкрив очі, як в далекому сорок п'ятому. “Ми не можемо, ми не маємо права вмерти”, – повторював він. Говорив про життя, а писав про смерть з вірою в безсмертя стражденного народу. Сестра нерідко думала про те, чому він не згадав ні старшого брата, який карався на каторзі в Караганді, ні молодшої сестри, партизанської зв'язкової. Чому він згадав її та п'ятирічного сина Славка? Чому вони мають сповістити йому про волю України?

Йшли на цвинтар, стримуючи сльози жалю. Вони дожили до волі і мусять оповістити його, вбитого повстанця: **УКРАЇНА ВІЛЬНА!**

“Брате! Воля...”, – майже скрикнула, стукнувши до могили гуцульською баркою, і впала на калиновий кущ. Другий і третій раз стукнув син, а потім встромив у промоклу землю синьо-жовтий прапор, поставив біля нього запалену свічку.

Підтримуючи знесилену матір, син повів її до батькової могили і стукнув тричі до кам'яної фігури. І на двох могилах разом з вечірніми зірками засіяли свічки. Маленькими вогниками вони повідомляли зоряні світи про новину.

... Ви пішли до церкви – і ти схопив мотуз церковного дзвона. Його звук розлігся невеликим колом, за другим ударом розширився, за третім – вийшов за межі села і полинув далеко до лісу. Звуки, розривали повітря, розлягалися і падали на землю першими сніжинками, застеляли її святковим обрусом.

Позбігалися люди. Чому хтось порушив вечірню тишу? Невже хтось помер? Чи десь пожежа? Радість! Дзвони радості! Минуло сім десятиліть, коли народилася пісня:

*Не сумуйте, брати галичани,
Що нам більше Великдня не стане.
Нам ще раз Великдень настане,
І сонце засвітиться нам!*

Нині – Великдень! Великдень Звільненої Нації! Нарешті, ми – вільні. Не вірилося? Коли 24 серпня парламент проголосив незалежність, народ стримувався. Чи міг вчорашній раб, син раба, внук раба повірити, що він став на Говерлу свого духа? Попереду – референдум. Як проголосують? Проголосували – здивували світ. Україна викинула кайдани!

Здалека долинула пісня. Через село йшов незвичний похід. Найстарші, майже столітні, дідусі вели його. У руках тримали ікону Христа у вишиванці. Таким уявляли Спасителя наші предки. Він народився між нами – і поведе нас у Рахманський край чи, точніше, перетворить нашу землю на країну щасливих людей, які забудуть тривожний пульс часу. За дідусями – юнак несе прапор. Сніжинки як благословення небес падають на образ, на прапор, на людей, з повік спливають на розгарячені лиця сльозини щастя, сльози болю за полеглих, замордованих, які не дочекалися такого великого дня. Вони мріяли побачити прапор біля церкви, а ми побачили його над вільною Україною.

Дзвони не затихають. Їх голосами перекликаються навколишні сала. Через день свято Введення: нині сам Творець вводить Україну в новий світ. **НАРОДИЛАСЯ ДЕРЖАВА.**

Від церкви похід повертається до пам'ятника Героям. Молебень під радісні сніжинки. Всі розходяться, запаливши на могилах родичів свічки спомину про Волю. Ти стоїш перед пам'ятником – і пильно дивишся, як до нього сходяться предки, наче воскреслі. Чітко розрізняєш обличчя, хоч не можеш визначити віку; всі вони якісь молоді, без сивини, а про лисину – говорити годі! Сміхаються до тебе, але не кличуть до себе. Однак між вами нема жодного муру відчуження. Ви – разом!

На відстані від них, біля самого рова, твій двійник, сидить похнюплений. Підходиш до нього. “Ти переміг мене, – признається у розпачі. – Я не міг тебе зламати. Прорахувався”. Зник – розвіявся, розплився чи провалився під землю. Байдуже! Хіба тільки він прорахувався? Під твоєю м’якою усмішкою не розпізнали твердості волі, а ти не знімав маски, а коли скинув – усі ахнули: було запізно! У думці признаєшся, що переміг не ти, а дух предків; він переходив з покоління в покоління. Його доглядали в душах як “Вічну Ватру”. Одні падали під кулями, інші – підхоплювали; мертві, живі й ще не-народжені, як “живий ланцюг” від Львова до Києва у січні 1990 року.

Виходиш на берег Дністра. Як дідусь, він поважно несе воду до Чорного моря. Маленькі сніжинки цілують його, бажають щасливої дороги. Дерев’яні підпори моста зруйнованого за останньої війни, соромливо оголюють свої почорнілі рани. Місячне світло споглядає з висоти, освітлює на воді маленькі човники; їх послали з гір. Також святкують Великдень. Один з них припливає з берега, запливає тобі на долоню. Лушпиння крашанки – послання рахманам.

Радіо передає пісні. Щось знайоме. Твоя пісня? Слухаєш і співаєш з хором.

*Хай на волі цвіте Україна
Від Кубані до синіх Карпат!
Українця тепер на коліна
Не поставить напасник ні кат.
Рідним батьком з’явився над нами
З булавою Шевченко Тарас.
Гетьте, чвари старі, між братами –
Україна воскресла для нас!*

Закінчувалося 2 грудня 1991 року.

ΕΠΙΛΟΓ

Навколо туман, блакитний чи рожевий, – і під ним я, серед пшеничного поля; його колоски зливалися в теплому поцілунку, але м'який легіт переривав його, хоч вони через мить знову наближалися вустами. Йду, неначе пливу на хвилях заколисаного лану.

Нарешті, туман розсіявся, і на ніжному блаватному небі засіяло сонце в божественному ореолі – не сліпило, як звично червневими полуднями, освітлювало квітневими ранковими променями золотистий лан.

*Наш стяг – пшениця у степах
Під голубим склепінням неба.*

Спокій, велетенський спокій – лагідне сонце впускає тоненькі промінці на безмежний небесний і земний обшир, з'єднуючи на далекому виноколі. Та це не мертвий спокій, бо в усьому відчувалася гармонія – і вона сприймалася зором, слухом, дотиком, наповнювала весняним ароматом живий храм з небесною банею.

Скоріше, скоріше дійти б до престолу і впасти перед ним на коліна, подякувати молитвою за подаровану благодать. Десятки, сотні, тисячі людей простягають руки – манять, притягають, кличуть до себе. Ті самі, які стояли тієї пам'ятної грудневої звитяжної ночі на сільському цвинтарі, хоч без терновоого близнюка-заздрісника. Тут ніхто не плаче, як він на могилі героїв.

Неждано-негадано перед людським гуртом з'явився двоє – батько і мамин брат, хотілося бігти до них, та вони не відривалися від землі; всі зусилля марні – біг на мить не наближав, та й вони не простягали рук, щоби витягти тебе з невидимого полону. Між нами – кілька кроків, а якийсь непрохідний мур. З одного боку – я, прикутий до землі, напевне, сонячним променем, а з другого – вони, стримувані чиеюсь волею, наказують мені повернутися в грішний світ. Слів не чути, знаків жодних, але їх присутність паралізує мої потуги – і я повертаюся, не попрощавшись з тими, хто вийшов назустріч чи на проводи, вселяючи

тіло, таке відчужене під час нічної сповіді. Тепер ми – єдине: я відчуваю тягар земного життя, на чолі роситься піт і білосніжний пушок охолоджує гарячі спомини.

Хто повірить моїм розповідям? Як переконати людей, що в мені два “я”, зараз вони разом, а ще недавно протистояли одне одному? Одне залишалось мною, інше – було моїм покинутим домом, хоч порівняння з равликом тут не підходить. Життя без тіла переконало, що не все так трагічно. І я повірив у переселення душ. Познайомившись з буддизмом, я хотів знайти того, хто був моїм попередником. Шукати своїх душевних пращурів у комахах і тваринах – заняття не з приємних. Хто уявить себе в попередньому житті комарем, мухою чи гедзем? Лише поет міг признатися, що він був колись хрущем і жив на вишні. Ніхто не хотів би походити від вовка, лиса, рисі чи навіть розумного собаки; коли вже бути твариною, то тільки левом, царем усіх звірів. А серед птахів кожен бачить себе орлом, бо він не порпається по-курячому в землі, шукаючи смачного черв'ячка, а плаває над самими хмарами, близько до таємниць потойбічного життя.

Якось доводилося читати, що Шевченко – це перетілення душі гетьмана Сагайдачного. Наддніпрянський шляхтич і наддніпрянський кріпак! А може у поетову душу поселилася душа гетьманова через опришківського ватажка Бойка – і в цьому нема якоїсь таїни? Сагайдачний водив козаків на Москву, крушив турків під Хотином – Шевченко також не був прихильником цих двох захланників, які зазіхали на наше добро. Та ніяк не можу зіставити гетьманове нехтування жінок і поетове чисте почуття до Оксани, яке давало йому заспокоєння в найтяжчі часи. Логічний підхід і віра не мають однієї міри. Віри не зважиш на терезах. Сумніваєшся, бо нема доказів, – то поясни, чому з тисячі дівчат вибираєш одну супутницю життя, відпорядкувавшись не силі розуму, а магнітові серця.

Хто були мої попередники, знаю лише до четвертого покоління, знаю дуже мало: від прадіда збереглося тільки

ім'я Петро. Чи справді він був твердим, як скеля? Ніхто не скаже нині, де дідова могила. Мадярський гонвед пожалів для нього кулі і скористався допотопним способом страти. Та не тільки його душу в ті буремні роки витягали з тіла зашморгом. Скільки сучасників сподівалися на архівне чудо! – чи ж не в якійсь папці паперового кладовища людських життів лежить шляхетська грамота твого роду? Нема грамоти – то хоч би найменший натяк. Коли мені сказали про шляхетське походження, я засміявся. Хто не кпитиме з претензій про блакитну кров у моїх жилах? Врешті-решт, не ця рідина характеризує людину. Нащо хизуватися предками, якщо сам не має нічого за душею? Історія переконує, що й від великих батьків народжуються нікчемні сини, а ще гірше – зрадники; вони ганьблять рід і затьмарюють славу предків.

Шукати на заपोшених полицях архівів своє коріння – справа не вдячна, коли розумієш, що дійдеш до того, з чого розпочинав. Чи міг прадід, який орав землю на панському полі бути шляхтичем? Хіба тільки душею? Він дивився на знесиленого коня і видзеркалений плуг, який скиба лягала рівно, бо ж хліборобська праця – така свята, як і молитва. Не сподівайся на чиюсь допомогу: ти, як і всі, а ще жайворонок у небі нагадує про інший світ, Рахман у твоїй країні, де живуть щасливі люди з ангельськими душами. А може й наша батьківщина стане благодатною через твоє покоління? Чи вже нас Бог кинув на поталу чужим і ненаситним сусідам? Нащо жити, як вмерла надія?

Предки вірили, що мусить вийти з їхнього роду богач чи віщун. У цьому призначення кожного роду. Мамин дід був богатирем, а хто віщун? А може вони вже жили? Чи не навіювати собі, що в попередньому житті твоя душа належала Іванові Виговському, гетьманові з орденом? Чи поглядом на майбутнє, чи Панькові Кулішчу, який став жертвою північного молоха на берегах ненаситних степів, поглиненими козацькими кістками, а відродився український дух у рідному хуторі? Чи не таку ж долю

збагнув наприкінці життя його товариш, хоч і не поставив власної хати на горі біля Дніпра? Хати не поставив, та знайшов спокій, підперши головою наше небо, щоби воно не впало і не роздушило України. Люди не послухали його перестороги – і тоді над землею спалахнула Зоря Полин, криво вискочила з підземного царства, запалила небо і волею Творця впала в Дніпрову воду. В її пекельному полум'ї – жорстоке відлуння пророчого попередження зневіреному натовпові, вимога стати великим народом, очистити ріку, благословенну святим апостолом, і власну душу.

Мудрець казав, що ще ніхто не увійшов двічі в одну ріку. Щомиті ноги омиває інша вода. Чи не так і в житті? Але воно – не бистрина: інколи зупиняється на цілі століття. Що вже казати про людський вік? Заглянувши поза його межі, входиш по-новому у попередній світ, химерний і незбагнений, бо нагадує якийсь хаос, – і тут порівняння з рікою недоречне. Втікач з неволі, страждаючи від голоду і холоду, снить минулими днями, бачить у них блаженний захист, насичений шматком житняка з цілющою водою. Нащо спраглим обіцяний край? Хто сьогодні сконає, до нього не дійде. Людина живе одним днем, а день до дня – її цілий вік; за ним – порожнеча, бо ніхто, зневірений і знесилений клопотами і злигоднями, не дивиться далі від домашнього порогу, в життя після життя. Зустріч з предками окрилила вірою, зігріла теплом їхніх душ і забриніла у власній душі, неповторній в єдиному земному тілі.

До палати приходять різні люди, в деяких очах – усмішка, а в серці – жаль не за одужаного, а за себе. Розбилися рожеві задуми. Замовляли духовий оркестр, обмізковували надмогильні промови – і все полетіло шкереберть. Несправедливий вирок! Треба подати на апеляцію. А на кого? До кого? Чи не на лікаря, який своєю голкою повернув душу в загальмоване серце? Але ж такий обов'язок слуги Гіпократя! Про чудесне зцілення не здогадуються, хоч самі моляться, б'ють поклони, хрестяться, відвідують Богослуження. Все це зовнішні

прояви, а не сама віра! Перед землянами – порожнеча, а для пришельців з потойбічного світу, натхненних Осаяною Істотою, життя набуває нового сенсу: починати треба з останньої зупинки, продовжуючи розпочате. Твоя зірка ще не впала, навіть яскравіша, як у дитинстві.

Коли наші ріки поллються молоком і медом? Коли наш край перетвориться на Рахманську землю, якій задритиме цілий світ? За півроку змінилося чимало. Після референдуму на поля випав чистий сніг надії, весняний легіт погнав його брудними потічками в ріки і звеселив зір сліпучим, як небесні посланці, калиновим цвітом.

На могилі маминого брата також зацвіла калина. Торкаюся її пелюсткової невинності – відчуваю дотик червоних кетягів. До них щозими прилітають пташки і сніговий покрив цяткують червоні краплини, як пересторога живим, пересторога обірваних життів з того світу. Марнославні багатії заковують доступ до свого титанічного гранітним панциром з прижиттєвим ликом, перериваючи спілкування з нащадками диханням землі, пахощами квітів, калиновим соком. Душа спостерігає за відчуженням тілом з-поза блакитно-рожевого туману. Лише в гарячі дні вона нагадує про себе надмогильним камінням. А інші – не приносить жодної звістки.

Сумно дивитися на претензійні гробівці. А що зробили би ці люди, ставши єгипетськими фараонами? Піраміда Хеопса тріснула би зі злості. Чи витримає грішна земля тягар неситих честолюбців, спраглих слави?

Купувати у престижному куточку кладовища ділянку землі для свого увічнення – дивна затія, бо ж вічна душа, а не тілесний дім для неї. З нашим народженням вона спалахує зірка над колискою, упродовж людського життя манить до малої батьківщини і готує вічний спочинок тіла. Кладовище з'єднає мертвих, живих і ненароджених.

До зустрічі, мої предки!

Стою в пустелі серед прочан; вони йдуть до храму, храм ще не збудований.

З листа до приятеля

І ще про “Тайстру звіздаря”. Писана вона в часи “війни всіх проти всіх”. Українське громадянство сподівалося, що проголошення незалежності рівнозначне переходу Йордану, за яким залишаться всі наші біди. Зневірені за компартійної диктатури люди вимріяли образ незалежної України як Рахманського краю без того лиха, що отруювало їхнє життя; вони вірили, що досить кинути у виборчу урну картку зі ствердною відповіддю і вже завтра ми опинимося в новому суспільстві. Інакше кажучи, будемо працювати як за советського правління, а жити як у далекій Америці.

Не так воно сталось – і нашу суспільність неначе підмінили. Вчорашня зневіра повернулася нині іншим боком. “А що мені дала Україна?” – таке заявлене запитання, щоби оправдати власний національний нігілізм, успадковану від вчорашнього режиму безпорадність у нових життєвих умовах, нездатність самому проявляти ініціативу і, врешті-решт, знайти якесь оправдання для пандемії хамства як за давненої суспільної хвороби.

Чи ми спроможні вилікуватися від тяжкої недуги, яка початкувала нову стадію пранців бездуховності? Відповідь не легка. Довелось звернутися до причин цієї хвороби, а вони – не в нинішньому, а в минулому житті. Ще в перші воєнні роки мої країни неприховано показували своє негативне ставлення до окупантів, що цинічно називали себе зволителями. Попри матеріальні злигодні люди намагалися жити *повноцінно*, зберігали прадідівські традиції, чекали допомоги від влади, бо вона чужа і ворожа.

Традиційні цінності зберегли духовність народу. Зацелюбні галицькі хлібороби не терпіли ледарів. До ледарів ставилися як до прокажених, ніхто не приховував свого презирства до пияцтва, громадська думка осуджувала лихослів'я, а хамство – і поготів. Коли треба, віддалися роботі, а надходила неділя – відпочивали.

Червона окупація посягнула не тільки на майно. Нажите з діда-прадіда чесною працею, а й запустила гострі пазури в душу. Азіатські метастази роз'їдали духовність народу, позбавляли його майбутнього. На щастя, розпад "імперії зла" не призвів до виконання цього диявольського вироку. А яке майбутнє? Згадую слова Лесі Українки з листа до Івана Франка ще на початку минулого століття: "І скажуть колись люди: коли сей народ пережив і та часи і не загинув, то він сильний!.." Чи не така позиція дозволяє підтримати віру в майбутнє, подолати зневіру як тяжкий гріх людини і народу?

Повертаючись до пережитого, людина орієнтується на майбутнє, бо інакше бабання в тому, до чого не повертеться, втратило би сенс. Сповідь із самим собою перекладає чистим аркушем паперу звільняє серце від недуги, очищує душу від буденного намулу, допомагає долати труднощі. Уявляєш перед собою віртуальний літопис свого народу, його прагнення вижити і боротьбу за виживання, а на його сторінках себе, як піщинку серед п'ятдесяти мільйонів. Твоє життя вливається в бурхливий потік історії народу, переказує внутрішні імпульси і сприйняття. Тут не може бути мови про якесь звичайне відтворення, його знімкування, а про те, щоби знайти в жорстокій минувшині промені майбутності, відірвати людину від теперішньої задухи, що подразнює і шпигає серце.

Спокуса аналогій тут недоречна, бо аж ніяк не можна про мемуари, хоч кожен опис людського життя можна мірою автобіографічний. Критики побачили автобіографічні мотиви навіть у житті адвоката з Франції "Перехресних стежок", хоч їх автор ніколи не займався адвокатською практикою. Та автобіографічність не завжди явище зовнішнє, а може бути частіше явищем внутрішнім. Хіба людські думки, переживання, мрії не частина життя? Чи не згадати тут трактування істинної мудрості нашим мандрівним мудрецем?

Життя, виміряне трепетом серця, творить його зовнішнє тло. Через те не варто дивитися на створених персонажів як на звичайнісінькі копії живих людей. Кожен може вказати на якогось прототипа, але суть не в тому: не треба ставитись до них як до осіб, вихоплених з життя. Єдиний виняток – це ті, хто названий власним іменем, але вони згадуються лише в контексті конкретних подій.

“Тайстра звідаря” – для автора розрада, а для зневірених пересторога, запрошення до переживання минулих скорботних днів, а їх змінив національний Великдень.

*21 лютого 2000 р. – 2 лютого 2002 р.
Мала Горожанка – Львів.*

“КОЛИ СОВІСТЬ - ПЕРЕД ВИБОРОМ...”

або Роздуми над філософсько-політологічною книгою професора Олега Гриніва “Тайстра Звіздаря”

Як і рік вміщується у 12 місяців, так і з авторської фантазії народжується число 12. У таку кількість есеїв і вкладено пружну мускулатуру твору. Перший згорток-есеїв – “Дереvence”. Перебігаю очима слова, рядки, а за ними, ніби власним серцем перебиті через кальку, – вистраждані сторінки мого роду-родоводу. Оживає правда, типові картини поневірянь, знущань, туртур – як фізичних, так і моральних. Мозаїка страху – наявно. То дитяча заповзята допитливість: “Де наш татко, що ве вечеряють?..”; то схована від райкомівців поміж сніговими кучугурами коляда сільських школяриків; то приниження зайдами-“визволителями” всього посутнього – аж до українського слова; то болі-схлипи на цвинтарі, захоронюючи дванадцятьох патріотів; то кпини над людським розумом, інтелектом в особі вчителя – він укр. залишивши заголовок узагальненого протесту “Мій перестороги” – ланцюг нищення, що застиг і в мові естві:

*“Хрест березовий несуть, на цвинтар його кладуть.
А за ними дівчатонька дрібні сльози ллють.
Хрест березовий несуть ще й обведений вінцем.
Заплакала Україна жалібним плачем”...*

Читач закономірно заскочений віднайти букву “У” у перших рядках книги відповідь на вічне запитання: про що повідав автор; хто є головним героєм; який часовий пласт переорала творча уява літератора і, зрештою, яким зерном засіяла – та що зродить?.. Але прискіпливе око, не пригашена буденністю думка, нагоду тут же, на перших сторінках, дістатися від “Герой – це сам розвиток (підкр. моє. – В.К.)”

нього, лабіринт суперечностей, переходить наш сучасник, який своєрідно акумулює тривожну добу, котра закінчилася щасливим першогогрудневим референдумом”.

Насправді ж наш герой – це і реальна, й дещо згіперболізована постать, яка (читаймо!) втілює у собі рух думки автора, його пошук істини, об’єктивних оцінок реалій історії, ходи його народу, нації. Десь аж до анатомізування “розкладено” у творі на спектри тілесного й духовного людську сутність, яка тортурується частогусто подібно до уявно позаземного відчуття, – в часі і безчассі, у просторі й поза його збагненністю, у вимірах і поза ними. Наче ірраціональні мотовила виводять людську душу поза тілесну матерію, в якусь неосяжну й нераціональну присутність, якою править тільки уява автора (і в надії – читача).

А, може, це той Святослав Дністренко і є головною фігурою не просто собі документально-есеїстичної площі, а узагальненого життя-буття, що його вділено на всіх українців; мо?, саме йому треба заново перейти глухі твори та грімкі потоки, ще раз пережити прожите, аби остарчитися у правильності сентенції: знання притлумлюють ненависть та руїнництво!..

Згорток другий на філігранному відтворенні етнографічно-спадкоємних традицій веде нас у таїнство проминулого-пережитого. Тут, як у калейдоскопі, то відсвічуються гранями факти і реалії днів, що відійшли, то силкуваннями авторської уяви повертаємося буквально день вчорашній і загадуємо завтрашнє майбуття через воду, падіння, простування та омріяне сходження – важним і всіма купно – до Волі, Свободи...

Ніби уявна розмова сина з батьком (автора, моїм, нашим?..) – і розсотується клубок мук, викраплюється беззвоними днями-пережиттями Його життя: йшов під чужими прапорами чужих серцю держав, бо заставляли; веного-кантуженого, “з чотирма плямами на легенях”, впереного, колгоспами познущеного, енкаведистсько-

комуністичною ідеологією насилуваного, – таки здолала нечестива червоно-коричнева чума – пішов у могилу. А син, а сини?.. Вони засвітили новий час, нову добу – але через усвідомлену борню, через маєво української крові!..

У наступному згортку ніби пригасає художній вогник, зате реалістичний щуп сягає глибокої правди соціальної сфери: перед нами з документально-історичною точністю, незаперечними фактами відтворено картини земного пекла – колгоспів, з їхніми нищительськими укладами, матюкливо-злодійською мораллю та дидактикою – в нікуди, з вивозами у Сибір, з їхніми ворожовбивствами всього духовного, традиційного, християнського (закрита церква; на плебанії – навіть штахети розікрадено; у будинку священика – колгоспна контора...). Автор правдиво змальовує стан нищення всього українського і передусім – мови як у середніх школах, так і у вищій школі. Тут досить талановито змальовано село і місто як два світи, між якими – глибока пропасть.

До подробиць змальовує нам документаліст студентське життя, повне радості (це ж таки правда! Хіба мало хто з нашого покоління щиро тішився з того, що він, селюк, а ходить коридорами університету, де живуть і понині дух і перестороги великого Франка?..), занурення у складну, але не даремну чи не відворотню історію боротьби проти сваволі та ошуканства. Як на прихованій від часу та не від світла поступу пливці, переплітається авторська думка з напругою поетичних мускул Дмитра Павличка, Івана Драча, Расула Гамзатова, Чингіза Айтматова. І як антиподи – десь перетворюються на макове зерно вчорашні лакеї Москви – маланчуки, інші українофоби, манкурти, політичні байстрюки, очортительство кадебістів, нищення української книжки (як “Неопалена купину”), – а ще й відверті прихвосні-пискавці, сунуться як осінні листя, усіляке сміття під ногами, – на гні!

Довжелезна у часо-просторі оповідь-епопея про тяжкого тлумлення, топтання, нищення зазнали паростки

національного духу – через збиткування ідеологічних опричників над постаттю Ректора, бо він прищеплював студентам найвищу науку – навчав думати.

Наш герой ніби заново переходить аудиторіями історії, української істини, націотворення. Ось він на колінах на могилі Аскольда, де ще глибше запричащається історичною пам'яттю; ось він “перелопачує” “Інтернаціоналізм чи русифікація?” – книжку Івана Дзюби, а до цього долучає виголошене слово Ніни Строкатої в одеському суді – і заповнюється ще більше почуттям українського патріотизму.

А про що “Ялівець”? Як людина неабияких художніх та філософсько-публіцистичних здібностей, Олег Гринів бере нашу уяву “за руку” і вводить до тієї робітні, у якій має творитися література, високодуховне й зобов'язуюче до добродійства та возвищення Слово. Але-але... Поруч з високої смислової напруги словом справжніх талантів світового поетичного олімпу (В. Шекспір, О. Довженко, А. Чайковський, Е. Межелайтіс, Д. Павличко, І. Драч, Ліна Костенко, В. Івасюк...) на книжковій площі плентаються (як і в житті) сіроманці, посередність, ідеологічні догоджалники і просто нікчеми від письма, як Нестор-редактор, рецензент, ніби поет Василь Колісник, інша мізерія і дрібнота. Із точних подробиць авторська думка творить типові картини компартійних часів-засилля, вивергає, як вулкану лавину, словоблудство окремих покручів, пристосуванців, для яких бесіда ніколи не мала рами.

Щоби в нинішніх умовах переплітати новітню історичну книгу відродження нації, треба ґрунтовних знань, неупередженої позиції, чистих помислів і рук. І слід нагромадити саме такі сторінки, на яких правда не маліє з часом, не вивірюється, не блякне. Мабуть, ідеально, коли ти сам і є співтворцем цих безцінних аркушів майбутньої книги на ймення “Правда”.

Так і є. У розділі “Свічка” щасливо поєднано метод ретроспекції (поведенція майора Шереметенка; оцінки

“Празької весни” та маніфесту “Дві тисячі слів”, вибухового гніву Балтії і Кавказу) з переконливими роздумами над ідейно-духовним кредо знакових книг Романа Іванчука “Мальви”, Олеса Гончара “Собор”, з органічним входженням у змістовий вир нової політики, що її творили новітні віча, святкування Шевченкових роковин – як антиподи імперському номенклатурному безглуздю ошуканств, студентських арештів, заборон української мови і пісні. Зі знанням справи автор увиразнює лаконізмом-деталлями “ланцюг” написання у недалекі часи дисертацій, їх проходження через московське ваківське сито; аж до сумного гумору привідчиняється кватирка традиційних анонімно-наклепницьких доносів університетської вченої братії. Так і пробивається у день суціль з Франкового “Мойсея” пустельність і сумніви злого духа.

Логічним продовженням лягають у змістовне наповнення книги-сповіді, книги-реквієму наступні розділи. Справедливо запитує автор: “Хто міг подумати, що Україна стала на поріг нової історії?”. Цим страшним порогом була аварія на ЧАЕС. Чутки, плітки, обурення, незадоволення, сумніви, паніка, правда... Усе змішалося у людському згорьованому терпінні. А як усе ж так було, де істина? Автор кличе у помічники закордонні радіостанції, письменника Володимира Яворівського, власний досвід, сумління, аби голосно повторити: “Що ж ми за народ такий?”, що читає Солженіцина, а ще зацікавився Багряним, слухає верховного Людожера в Московії та не чує дихання власного серця, власної історії!.. І ніби кадри в кіно, промигають рядки, сторінки, а у них – страшні й незаперечні факти тоталітарного чорнобилів, що їх продукувала московсько-шовіністична молотарка. Вдумаймося: сімдесят років тому на території СРСР функціонувало 196 мов, а нині – 39. Усе це голодомори, виселення, масові розстріли, – хіба це фізично-духовні чорнобилі на тілі України?.. Докладніше жевріти?..

Становлення Народного Руху України, місце і доля в ньому великих інтелігентів – це теж яскрава сторінка правдивої оповіді.

Синтез історичного минулого й сучасного у мріях та чині української інтелігенції; місія давньої галицької шляхти в долі України; концептуальна платформа Руху і місце в ній особистостей – ці аспекти нашої життєдіяльності доказово конвертує автор у новітню якість.

Уміння прочитати здобутки і помилки, проаналізувати сильні і слабкі боки великої націєтворчої справи, “засвітити” кращих, “вийняти” їх із столітньої сліпоти маси і піднести на п’єдестал поступу – це також є щаслива місія професора Олега Гриніва. Звертаючись до В. Липинського, Д. Донцова, Х. Ортеги-і-Гасета, Л. Толстого, “Кобзаря” Шевченка, автор вибудовує власне бачення творення держави, забезпечення її суверенітету, незалежності.

Узвишся і глибокі ями, яруги долає народ на довгім і широкім шляху до розбудови власної держави – вже вкотре! І незаперечно звучить сентенція автора, що ми – “народ слави і ганьби, звитяг і поразок, лицар і раб, захисник ворожих імперій і наймит на колоніальній батьківщині”.

Як на силянку намиста, нанизується посторінково факт до факту, аби читач мав докази, аргументи, а не лишень філософські та високометафоричні сентенції. Тіло, що його їв рак змосковщення триста тридцять сім літ – зболене, немічне, воно потребує фізичного й духовного ліку. І хоча імперія розвалилася, та час від часу піднімають голови необільшовики; реаніматори у чорних масках витанцьовують якісь союзи; серед парламентарів як не “239”, то одинаки – а таки за ультрарадикальними фразами виколискують гадки на упокорення мас. І автор достеменно знає, що треба звертати думки нинішніх політиків до звитяг Б.Хмельницького, зачерпати досвіду з криниці козацького вільного духу, з досвіду національно-визвольних змагань та набутків парламентаризму. “У добу

нинішньої мирної національно-демократичної революції ми не можемо жити без пісень про героїв Берестечка і Крут, без прослави героїв Маківки і Красного поля під Хустом” (підкр. моє. – В.К) – незаперечний і глибинний висновок-заклик автора книги.

Тонкий політологічний аналіз-зіставлення різних часових відтинків нашої історії – живий приклад для сучасників, аби якомога менше робити помилок і похибок у важкій ході.

Що ми взяли у спадок від князів, великого мудреця Г. Сковороди, героїв-упавців, від Тарасової могили, від Стефаникової оголеної правди-розпуки, аби наші владні мужі зреалізовувалися не для себе, а жили і творили для нації.

Пам’ять все далі і далі гортає сторінки книжки історії, перемигує кадри кінотасьми, а твоє нинішнє ество укорінено вмоцковується у той час, коли віденьське панство попивало каву та кружляло у вальсах Штрауса, а твої безвусі братчики несли через Європи українську вимріяну волю – на гребені стрілецької пісні й на шпіді холодного багнета. Може, ти не чув і достеменно ще й досі не знаєш, як стрільчики вчилися премудростей війни під зрадливими кусючими московськими кулями? Тоді втопись думкою словом, чином у велику правду книги Олега Гриніва.

А, може, ти ще не зростив у собі переконання, коли відбирають імена проводирів – сліпців більшає? Берись за руки книжки про Є. Коновальця, поезію О. Олеса, іди з мудрістю до Данила Галицького – і не будеш неофітом. Знайдеш відповіді на міріаддя розсипаних нюансів великого історичного запитання: чому ми – в центрі Європи, а досі не мали держави і ще й досі фактично поневолені?

Чому, чому?.. Ще подекуди стоять на площині почорнілі ідоли, десь запуснені стрілецькі могили. Де забулась мелодія “Журавлів”... Читаймо О. Гриніва – там-бо живуть лицарі духу, там дихає трубний гомін історичного минулого, нинішнього нетривкого й обнадію-

ливого завтра, там – закільчена наша свята ідея, наші безсмертні ідеали.

Але як дійти через чорнобильські вогні до Зорі свободи, як переконати не одного зрячого сліпця в тому, що наш порятунок не припливе ні з Москви, ні з Лондона, ані з Вашингтона, а він має зродитися в осмисленому каятті і прийнятті помилок попередників і нині сущих; у потужній щохвилинній науці бачити і відрізнити: це свій, а це – віковичний ворог; у вмінні виганяти, як злих духів, із людської подоби вчорашніх демонів, вічних рабів, невігластво, донкіхотство, наївний романтизм. Олег Гринів стверджує, що силою нашого поступового динаміту є ґрунтовні знання історичного досвіду за Д. Дорошенком, С. Томашівським, В. Липинським, І. Крип'якевичем. А ще не гребуймо Книгою Вічної Мудрості.

Питання сучасного парламентаризму в Україні, національне питання, номенклатуризм в його історичній тягlostі, демократизм явний та удаваний, незагасла кремлівська гарячковість, фазовість малоросійства та українофобії – амплітуда розмислів, пошуків відповідей на соціально пекуче у спресованому часі.

... У пам'яті кожного з нас – бодай один Великдень на житті. Хтось тримає й понині в долоньці святочну галунку; хтось закосичує голівку жовтим віночком і насилляє мелодію гаївки “Білоданчику, поплинь-поплинь по Дунайчику...”; хтось в Страсну П'ятницю прикляк перед “Страшним Судом” – і мовби миттєво переходить через вічні муки, шукає сенсу життя та вічного благоденства.

На сторінках “Тайстри Звіздаря” оживає довга, ніби доля народу, правда як символ єдності релігії і праці. Автор кличе собі у провідники апостола Первозванного, видатного афонського просвітника, і той йому закарбовує у слові: “Зло несуть не тільки доморощені грішники. З чужих країв лізуть до нас неситі окупанти...”. А ще до цього долучається відхлип легенд та переказів про татарсько-турецькі й ляхські набіги...

А разом з усім – перед нами спресований фактами час і світ, химерний і незбагненний, реально-історичний і жаданий, омріюваний. То – теж наша свята непроминальна Історія.

Уже в уявному діалозі з ймовірним читачем на самому початку, а відтак – і далі маємо золоті розсипи філософських афористичних висловів типу: “Перемога народжує героїв, як грибів після дощу”; “Скільки треба тисяч років, щоби справедливість вийшла наверх?”; “Скромність - найкоротша дорога до безвісті”; “Люди переживають не тільки власне життя, а й прочитані книги”; “Подвійна самотність: тіло без душі, а душа – без тіла”; “Марнословці зі своїми апологетами силкуються увічнити тлін, бо не вірять у безсмертність душі”; “Серце – корінь життя і обитель вогню і любові”; “Вікна відслонені – як серця на іконах”; “Хатка без образів – як пуста, безмовна домовина”; “Зірка на кашкеті – як викрадений згусток невинної крові”; “Падає зірка на землю – і людини не стає”; “Круками літали навколо серця воєнні роки”; “Чеканням ситий не будеш”; “Боролася весна з літом, а перемогло пекло”; “Селянин думає про все задалегідь: зима ще в дорозі, але не за горами”; “Люди загубиться у великому місті, бо подібна до тисяч, схожих на неї”; “За два дні насумувався – на рік вистачить”; “Сказав: слово не потребує жодної присяги”; “Лихо не завершило своїх підступних намірів”; “У горах не треба шукати пригод: вони – поруч, щокроку”; “Як і за давнього Риму, світ повернувся з ніг на голову”; “Іуда – найбільше покарання, ліпше – смерть”; “Перекручуєш тасьму літ – зупиняєшся на точках болю”; “Колгосп ще, мабуть, тяжчий від панщини”; “Життя – круговерть, колеса крутиться безупинну; вискочиш – шийку зламаєш, зупинишся – розіб’єш голову”; “Хто не хоче щастя для себе і своїх дітей?”; “Інші народи мають держави. А українці – в ярмі”; “Село довге – як бойків світ”; “Життя – не в бібліотеці, а за її вікнами”; “Поезія – свято, а навчання

– напружена праця”; “Університет – як пекло, в якому бігали клишоногі чорти з науковими титулами”; “Даремно шукати правди серед ошуканців”; “Невже без дурманного напою творець не зуміє схопити Музу за хвоста?”; “Закрутив, як циган сонцем”; “Для чорнової роботи – часу обмаль, а почесна – не тягар”; “Нині мовчання – тяжкий злочин”; “Небезпека згуртовувала”; “Мусиш рятувати те, що маєш, бо втратиш все”; “Сліпий жебрак без проводиря намацує палицею дорогу”; “Ми – вічні раби, які хочуть на сльозах виховати героїв”; “Життя – не бистрина: інколи зупиняється на цілі століття”.

Як бачимо, треба володіти неабияким художнім хистом і водночас філософською заглибленістю у саму сутність земного життя, аби так афористично узагальнювати: “З розкритого неба полився на землю гнів”; “Цієї ночі Перун згадав молодість, скочив на буланого коня, натикав сагайдак блискавицями, а торбу – камінням, – і полетів, знищуючи все на своєму шляху. Не на небі, а на землі”...

Прочитано нову *знакову* книгу Олега Гриніва. Відчуття збагачення, вивищення заповнює душу. Празник розуму й духу!

Володимир Качкан

ЗМІСТ

Замість вступу	7
Пролог	13
Згортка перша	21
Деревце	22
Згортка друга	53
Косиця	54
Згортка третя	87
Закутина	88
Згортка четверта	117
Стерня	118
Згортка п'ята	153
Ялівець	154
Згортка шоста	185
Свічка	186
Згортка сьома	217
Братчина	218
Згортка восьма	259
Ярмарок	260
Дев'ята згортка	305
На межі	306
Згортка десята	349
Беркут	350

Згортка одинадцята	381
Серпень	382
Згортка дванадцята	425
Рахманський край	426
Епілог	457
“Коли совість – перед вибором...”	
<i>Володимир Качкан</i>	466

Олег ГРИНІВ

**ТАЙСТРА ЗВІЗДАРЯ,
або
Сповідь горобиної ночі**

Переказаний літопис
після заграви 1945 року в есеях
на дванадцятьох згортках

Відповідальний за випуск *А. Трач*
Комп'ютерний набір *К. Корнійчук*
Комп'ютерне верстання *О. Гук*

Підписано до друку 27.03.2006.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура SchoolBookC. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 28. Обл.-вид. арк. 25,6.
Замовлення №24.

Видавничополіграфічна фірма "Тріада плюс"
м. Львів, вул. Митр. Ангеловича, 28,
тел.: (032) 298-17-49

Олег Гринів народився 20 лютого 1940 року в селі Мала Горожанка Миколаївського району на Львівщині. Закінчив юридичний факультет Львівського університету імені Івана Франка, навчався на факультеті міжнародного права та міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка. Доктор філософських наук. Професор. Працював на викладацькій роботі у Львівському державному інституті фізичної культури і Львівському національному університеті імені Івана Франка та в Інституті народознавства Національної Академії наук України. Нині завідувач кафедри політології Київського міжнародного університету.

Дружина Ольга майже сорок років присвятила учительській праці. Сини Остап і Ростислав та донька Оксана – кандидати наук, на науковій роботі в інституті Національної Академії наук України. Написав понад 400 наукових і науково-публіцистичних праць, які публікувалися в Україні та за кордоном (Канаді, США, Великій Британії, Німеччині, Франції, Польщі, Росії). Серед них книги "Йосип Сліпий як історик, філософ, педагог" (1994 р.), "Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми" (1995 р.), "Україна і Росія: партнерство чи протистояння? Етнополітологічний аналіз" (1997 р.), "Імператив Володимира Мономаха" (2000 р.), "Спокуса Малоросії: державотворення без парадоксів" (2001 р.), "Держава як правда нації: касація вироку номадів" (2004 р.), "Збуджена Україна: самоствердження нації після контузії населення" (2004 р.), "Українська націологія: ХІХ – початок ХХ століття. Історичні нариси" (2005 р.), "Українська націологія: від Другої світової війни до відродження держави. Історичні нариси" (2004 р.), "Омісячнена галява" (2005 р.), "Плебісцит на Майдані Незалежності" (2006 р.).

Член Національної спілки письменників України.

Член Національної спілки журналістів України. Лауреат премії Національної спілки журналістів України "Журналіст року" (1995 р.).

